Colloquial Mongolian

An Introductory Intensive Course

Jugderiin Lubsangdorji, Jaroslav Vacek

Charles University in Prague, Philosophical Faculty
Institute of South and Central Asian Studies,
Seminar of Mongolian Studies
2004

The publication of this textbook was financially supported by the Grant Agency of the Czech Republic as a part of the grant No. 405/02/0820 "*Ethnolinguistic and sociolinguistic aspects of communication in Mongolian and their practical application*", a project of the Institute of South and Central Asian Studies, Philosophical Faculty, Charles University.

Reviewed by Prof. Dr. Ts. Shagdarsüüng
and Assoc. Prof. Dr. B. Sarantuya
from the National University of Mongolia.
Published by Nakladatelství TRITON
in Prague in the year 2004.
1st edition.
Designed by Václav Sinevič, Studio Marvil
Typeset Studio Marvil, s. r. o.

© J. Lubsangdorji and Jaroslav Vacek 2004

ISBN 80-7254-607-4

Агуулга

Contents

Introduction | vii

Манай анги | 1
Our Classroom

Танилцах | 31
Getting Acquainted

Байр, орон сууц | 57
Flat, Apartment House

Гэр бүл | 79
The Family

Ажлын өдөр | 103
The Working Day

Хоол унд, гуанз ресторан | 129
Meals and Drinks. the Restaurant

Дэлгүүр, шуудан | 157
Shops, The Post Office

Номын сан, музей, үзэсгэлэн | 187
Library, Museum, Exhibition

Үзвэр | 215
Theater, Cinema

Биеийн тамир, спорт | 247
Sports

Эмнэлэг, эмийн сан | 281
Hospital. Pharmacy

Үйлчилгээ | 305
Services

Дөрвөн улирал | 339
The Four Seasons

Сургууль | 365
School and Education

Улаанбаатар хот | 395
The City of Ulaanbaatar

Introduction

We hereby offer the professional public of teachers and students of Mongolian a new version of the textbook of colloquial Mongolian, which was originally published in Czech in Prague in 1979, or twenty-five years ago. It is a sufficiently long time for a language and also for its milieu to undergo some changes. That is why we have made some necessary alterations in the contents of this textbook. We are pleased that our textbook has been used by colleagues in various places around the world, in spite of the fact that the original version was based on Czech for an explanation of grammar, translation of words and the like. However, in practical terms the textbook represents a collection of 'teaching techniques material' and it was arranged in such a way that the language medium was not an insurmountable obstacle and thus teachers knowing Mongolian were able to use the book in teaching.

The arrangement of the textbook is motivated by the requirement of *communication*, for which this textbook is primarily designed. In this respect the Czech version seems to have served its purpose well. The present updated and enlarged version also reflects our further experience in teaching the language over the years either in Ulaanbaatar or in Prague. The need to communicate is reflected throughout the textbook, in its overall arrangement, in the form of the individual syntactic patterns and the inclusion of some exercises. This is why we have added some more colloquial forms in some places, both as regards grammatical forms (and their pronunciation) and phrases and also as regards a number of new idioms.

Method of teaching

The textbook is meant to be an **introductory intensive course**. Our experience tells us that a systematic and rigorous method of teaching can bring good results within one year (two semesters) in terms of efficient communicative abilities on the part of the students, which can then be a solid basis for the further development of other styles. It requires roughly two weeks (a minimum of eight teaching hours per week) for one lesson, while the students have to spend at least the same amount of time (if not more) in individual study. An ideal combination is that of two teachers, one of them a mother-tongue speaker of Mongolian who keeps exclusively to Mongolian from the very beginning and teaches at least six hours per week (possibly more, if required). His/her task is to develop the language 'skills' of the students. He/she has to have support from the 'local' teacher in the sense that the local teacher explains all the aspects of 'intellectual' knowledge in the mother tongue of the students and also tests their progress (something that is also done by the Mongolian teacher). The two teachers should be permanently in contact and be informed about each other's teaching activities so that their 'team' may work efficiently and economise in terms of time.

The *arrangement* of the textbook accords with the sequence of the teaching process. The individual sections of the lessons are arranged in the order, in which they are most probably learned and applied.

The first part of each lesson is **informative**. First comes the *grammatical* explanation, which should provide theoretical knowledge, then comes *vocabulary*, which should also be learned in the traditional way, the best way being multiple oral repetition and re-writing of the words. Starting from Lesson 3, the Supplement includes *Additional words and phrases* related either to the topic of the relevant lesson or providing frequent phrases for the words occurring in the relevant lesson. This, however, is to be found in the separate supplementary volume.

This is followed by **practical application intended to develop certain habits, skills.** The first in order are *phonetic exercises*, which present systematically the pronunciation of individual sounds and require repeated listening and reproduction. From the very beginning this requires supervision from an experienced teacher (preferably a native speaker), who will not only explain the special features of the individual sounds and phonemes, but will also actively correct the students' pronunciation and help them to approximate to the correct pronunciation as much as possible. Though the phonetic exercises are only a small section of the lessons, they are very important for the acquisition of proper skills and should in no way be underestimated or neglected. Next is the section of *sentence patterns*, which are intended as a systematic practical application of the various syntactical structures and should serve for intensive practical use. Most of them are based on the principle of an elementary dialogue (stimulus and reaction) and can be best practised among pairs of students as mini-dialogues. This creates an elementary *skill* in conversational style. Our experience has confirmed that these patterns may be practised not only in class under the guidance of the teacher, but also during out-of-class preparation, when students can help and support each other in pairs. The aim should be to achieve the ability to react automatically and the ability to complete any of the sentences, even if uttered only partially (e.g. the first three or four words). Only thus can a solid basis for the later development of natural dialogue be created.

The third part presents the opportunity to **verify** what was learned before by way of *conversations* and *short texts*. Here we advise the students again to spare no effort and to practise these texts repeatedly (the conversations should also be repeated in pairs) and to learn by heart some of the conversations and all the short texts at the end of the section. We certainly do not support mechanical 'cramming', but we know from years of experience that a certain percentage of coherent texts learned by heart creates something like an ideal point of reference for further work with the language. And this is the case even if the student forgets the text after some time. It is not only a matter of knowledge of individual sentences but also of knowledge of the contextual use of the sentences, the linking of sentences into paragraphs etc., which no grammatical description can treat exhaustively. A certain percentage of texts learned by heart (even if later forgotten) represents a 'hidden database' upon which one draws (consciously or subconsciously) for any later perception (and decoding) and active use of the language in similar contexts.

The fourth part represents **testing** – a variety of individual exercises, translations etc., some of a more traditional nature, some to be performed orally (stimulus and reaction according to certain models). Provided that the students have devoted sufficient care to

the preceding parts and have acquired both the necessary 'knowledge' and 'skills', this part should be almost an entertainment and a 'reward' for their previous effort. They will experience the feeling that learning can be fun and they will enjoy the process.

Grammar

It is not the aim of this textbook to offer a systematic descriptive grammar, but rather to provide a commentary on the grammatical forms appearing in the individual lessons. This grammatical part in fact arose as a result of direct description of the individual lessons and discussions about the various forms and categories when the first draft of the Czech version was prepared in Ulaanbaatar in the years 1975–77. Only gradually were these findings able to provide a challenging comparison with the then existing grammars, which often appeared to be only selective. In the meantime there are some more textbooks and grammatical descriptions, to which we refer in the Select Bibliography in the Supplement and we recommend the student to make use of them. Occasionally we also refer to some of the grammars in notes when dealing with less thoroughly investigated grammatical phenomena (particularly if the present Khalkha usage appears to be more complex or to differ from such descriptions).

The description of verbs is based on a systematic analysis of their formal properties (cf. the Tables of verb classes in the Supplement). We use the identified basic forms and their class specification in the vocabulary lists. In that we differ from the existing dictionaries. This description is relevant particularly for the formation of various converbs. However, due to analogy the usage may occasionally differ from the systematic arrangement. Therefore we mark important exceptions in the grammatical forms of converbs. In the case of an unsystematic/exceptional form of *converbum imperfecti* mentioned in the vocabulary list, we add an asterisk to it. It indicates the 'exception' to the regular forms in the vocalic class (one asterisk) or in the consonantal class (two asterisks).

The individual lessons start with brief notes on grammar as the individual forms and structures appear in the texts. Some phenomena are still treated in a gradual and systematic way (cases, tenses etc.). And though the aim of this textbook is not necessarily an 'intellectualised' knowledge of Mongolian, but rather a development of certain practical skills in spoken Khalkha, this does not prevent the student from creating the basis for a systematic description of the grammar of this language. If students are inclined to such a manner of learning, or rather need a systematic survey of the grammatical forms and their application, they may be advised to make systematic excerpts from the grammatical part of the textbook, compare them with some of the grammars and create a separate file of a systematic grammar of their own, to which they will gradually add new material from the individual lessons based on the relevant grammatical categories. Such independent work will become a valuable aid and will help the student to understand the principles of Mongolian grammar better and more deeply.

Phonetics

In the first lesson we provide a survey of the basic principles of pronunciation. It cannot be an exhaustive treatment of the phonetics of modern Khalkha and students should refer to some other descriptions, though they are rather rare. However, each lesson includes a block of words and/or phrases for practising the basic phonemes and phonetic patterns of words, which is good material for oral training particularly in class with the teacher. We do not mark the pronunciation of each and every word, but in some cases we put the pronunciation, especially the colloquial pronunciation of some grammatical forms and phrases, in square brackets. Occasionally we also specify unusual or variant forms of pronunciation.

Manner of communication

Mongolian nomads are a nation closely linked with nature and this also affects the manner of communication, often making use of metaphors and images from nature, which they respect and with which they mostly live in close contact. Many of the formal aspects of communicative use of the language are also a product of this specific condition. This concerns not only special idioms, repetition and reduplication of forms and words (including repetition of synonyms), onomatopoeia and 'iconopeias', but contextual meanings of various 'pro-words', and modality in general. If we want to master the language properly, the next step is to see and use the language with respect to all aspects of the ethnography of communication, not only its structure and the sum total of its vocabulary. Not much of this could be taught in this textbook of colloquial Khalkha, but we have introduced some idioms and forms of expression as a point of departure for a later and systematic presentation of the specific style of the Mongolian manner of communication.

Orthography

To a certain extent orthography may be a problem, because in the present written usage of Mongolian there is a number of variants not only in the spelling of foreign words, but also of some Mongolian words. These variants appear to be the result of a spontaneous and not always regulated usage in various media (newspapers, books), though from the point of view of the system not all the variants are necessarily correct. Though this is not a universal phenomenon, as illustrated by the fact that variants appear in a small percentage of the lexicon and grammatical forms, it is a phenomenon, which cannot be overlooked. As far as possible in our textbook we try to keep just to one form. Some of the graphic variants of words may be closer to the real pronunciation, which, however, does not vary so much with Mongolian words as it does with borrowed words.

Supplement

To help students with cross-referencing we have added a **grammatical index** (grammatical suffixes and names of grammatical forms) in the small supplementary volume. The Supplement also includes **Additional words and phrases** related to the topics of the individual lessons, besides a full list of the **vocabulary** of the lessons arranged alphabetically. The Supplement further includes a **Table of vowel harmony** and a **Table of the verb classes** as we have established them for purposes of describing the individual grammatical processes (especially the formation of the various converbs) besides a **key** to the translations into Mongolian and a list of select **bibliography** of grammars, textbooks and dictionaries.

* * *

By way of conclusion we should like to say that this textbook has accompanied several generations of our students of Mongolian and that by presenting a new version in English to the interested public we hope to satisfy a need for the introductory level of teaching the language. The textbook is a result of many years of co-operation, long hours of discussions, of many misunderstandings and occasional revealing understanding of subtle points of the Mongolian manner of communication in contrast with European ways. In other words, the textbook is the result of an almost lifelong trans-cultural communication, in which the two of us have been participating with good will and the hope that it would also help others, ever since we first met in 1975. Therefore we should like to wish all the teachers and students using this textbook as much satisfaction and feeling of doing useful work as we have experienced in preparing it and in teaching Mongolian to our students.

Acknowledgements and thanks

Finally we should like to thank all those colleagues who have helped in various phases of preparation of this textbook. Our former students and colleagues Dr. A. Oberfalzerová and Dr. V. Zikmundová who have long experience of teaching Mongolian on the basis of this textbook, kindly read an early version and offered suggestions for additions and meaningful amendments. Mr. Z. Štěbeták, M. A. has helped to compile much of the Supplement to this textbook. Dr. M. Corner's correction of the English explanations and translations of the examples, etc. requires special thanks on our part. Last but not least, we should like to express our gratitude to two Mongolian colleagues from the National University of Mongolia (NUM), Prof. Dr. Ts. Shagdarsurung, Scientific Secretary of The Centre for Mongol Studies, NUM, professor of the Dept. of Textology and Altaistics of The School of Mongolian language and Culture, NUM, and Assoc. Prof. Dr. B. Sarantuya from the Dept. of Mongolian for Foreign Students of The School of Mongolian language and Culture, NUM, for offering their valuable suggestions and corrections after going through the textbook and for recommending the textbook for print.

Authors

Нэгдүгээр хичээл
First Lesson

Манай анги
Our Classroom

Хэлзүй
Grammar

1. Pronunciation, Phonetics

Starting from the year 1941, Mongolian has been using the "New script" (*Монголын шинэ үсэг*), currently called the Cyrillic script (*Кирил үсэг*), to which two letters have been added for sounds, which are not available in the original Cyrillic (*ө*, ү). Thus it has 35 letters including *ъ, ь*. When the script was first adopted, it did not suit the Mongolian language very well, but it became a strong requirement of those days that it should be adopted completely. Therefore there are instances where the script still fails to represent the language properly and we have to give a number of rules concerning the relation between the script and pronunciation.

Үсэг Letter	Үсгийн нэр Name of the letter	Дуудлага Pronunciation
А а	*а*	[a]
Б б	*бэ*	[b, v]
В в	*вэ*	[v, b]
Г г	*гэ*	[ɣ] with back vowels [g] with front vowels
Д д	*дэ*	[d]
Е е	*еэ*	[jɛ, jö, j]
Ё ё	*ёо*	[jɔ,j]
Ж ж	*жэ*	[ʤ]
З з	*зэ*	[ʣ]
И и	*и*	[i]
Й й	*хагас и*	[ɛ, i, ä, j]
К к	*ка*	[k, kh]
Л л	*эл*	[l]
М м	*эм*	[m]
Н н	*эн*	[n, ŋ]
О о	*о*	[ɔ]
Ө ө	*ө*	[ö]

Үсэг Letter	**Үсгийн нэр** Name of the letter	**Дуудлага** Pronunciation
П п	*пэ*	[p, ph, f]
Р р	*эр*	[r]
С с	*эс*	[s]
Т т	*тэ*	[t]
У у	*у*	[u]
Ү ү	*ү*	[ü]
Ф ф	*эф*	[f, p]
Х х	*ха, хэ*	[x] with back vowels, [χ] with front vowels Sometimes spelled as kh, h in the Latin script
Ц ц	*цэ*	[ʦ]
Ч ч	*чэ*	[ʧ]
Ш ш	*эш, (ша)*	[ʃ]
Щ щ	*шчэ*	[ʃʧ]
Ъ ъ	хатуугийн тэмдэг	[a, o, i]
Ы ы	*эр и,* (жаран нэг)	[ï:]
Ь ь	зөөлний тэмдэг	[ɛ, ö, i]
Э э	*э*	[ɛ, i]
Ю ю	*юу*	[ju, jü]
Я я	*яа*	[ja, j]

In this language course we emphasize a practical approach (listening, repetition with a Mongolian teacher). For a theoretical description of the Mongolian system of sounds, the student should look elsewhere. Our own approach confines itself to the most important features of present day Khalkha Mongolian pronunciation.

1.1. In terms of pronunciation, the difference between a **voiced** stop and **voiceless** stop lies in the opposition of an (almost) **voiceless lax** stop to a **voiceless aspirated** stop. All voiced stops have voiceless allophones before voiceless consonants or in the final position.

1.2. *з, ж* are pronounced [ʣ], [ʤ] respectively.

1.3. *л* has two allophones:

1.3.1. [ɬ] – in the environment of the back vowels (in the so called 'male words', i.e. *эр үг*) it is pronounced by the **tip of the tongue broadly spread** on the back side of the upper teeth in such a way that the teeth and the tongue are in contact practically around the whole set of teeth between the molars. The air leaves at the sides around the molars.

мал cattle *тал* steppe

1.3.2. [l'] – in the environment of the front vowels (in the so called 'female words", i.e. *эм үг*), or if followed by *ь, и,* or a palatal consonant (*ч, ж, ш*), it is palatalized. In this

case it is pronounced in a similar way, except that the **middle part of the tongue is spread** on the alveolar ridge. The air leaves likewise around the molars.

толь mirror; dictionary *ижил* similar

1.4. Similarly some (mainly final) consonants are palatalized if followed by *ь*, e.g. *ть, дь, ль, нь,* pronounced as [t̡, d̡, l̡, ň], or by *иа, ио*, e.g. *тиа, тио*, pronounced [t̡a:, t̡o:] etc.

боть volume *хонь* sheep

1.5. The velar voiced stop has two allophones, which are pronounced in an almost voiceless manner. In 'female' words the allophone is simply a velar [g], in 'male' words the allophone is an uvular [ɣ]. Intervocalically it is a voiced velar fricative, before voiceless consonants it is assimilated into a voiceless velar fricative:

багш [bæxʃ] teacher *өгч* [öχʧ] having given

1.6. The dental nasal *н* is pronounced as a dental if followed by a vowel even if the vowel is not pronounced (short vowel at the end of a word), e.g. *үнэ* [ün] price. Before a velar *г, х* or in an absolute final position in the word (without the mute short vowel), it is pronounced as a velar nasal [ŋ], e.g. *он* [oŋ] year.

1.7. The vowel system is completely different from any European language. Two rows of vowels are differentiated:

- the front vowels *э, ө, ү* (called *эм эгшиг*, i.e. 'female vowels')
- the back vowels a, *о, у* (called *эр эгшиг*, i.e. 'male vowels')

The two series are mutually exclusive in any one word, i.e. only vowels of one series may appear together in one word (vowel harmony) and the words are distinguished as 'female' (*эм*) or 'male' (*эр*) according to the vowels they contain.

The vowel *и* is neutral (*саармаг эгшиг* or *эрс*) and may appear in both types of words.

The system of vowels may be represented as follows:

		ү [ü]		
и [i]				у [u]
		ө [ö]		
	э [ɛ]		о [ɔ]	
		a [a]		

The vowels *о, и, ö, ü* are also rounded.

1.8. *ү* [ü] – to be pronounced as a short variety of the English [u:] in e.g. 'ooze, choose'; the tongue is raised higher in the mouth cavity. In no case should this vowel be pronounced as the German *ü* (such pronunciation of this vowel is found in the Western Mongolian dialects).

1.9. *у* [u] – to be pronounced as a short [u], almost like English 'put, look, should', or a rather closed [o]. The long [u:] is very similar to German 'oben, groß' etc.

1.10. *о* [ɔ]- an open [ɔ], almost like English 'pot, shot, dot'.

1.11. *ө* [ö] – a rounded central vowel, to be pronounced as a rounded short variety of the English 'mixed vowel' in 'birth, dirt, shirt'.

1.12. *э* [ɛ] is a very closed vowel, which may occasionally be pronounced as [i], particularly in 'female' words, e.g. хэзээ [χidʒɛ:] 'when'.

1.13. All vowels can be **short or long**. Long vowels are written by two letters, e.g. *аа, ээ, оо, өө, уу, үү*.

1.14. Short vowels are pronounced rather **indistinctly** in other than first syllables and are practically lost at the end of words, especially if followed by suffixes or particles beginning with long vowels.

1.15. In suffixes [i:] is written in two different ways: *ы, ий*. The former (*ы*) is written in 'male' words, the latter (*ий*) in 'female' words and after *-г, -ч, -ж, -ш* in 'male' words. Besides that *ий* is written also in the roots of female words. They represent only two conditioned graphic variants, though it may be maintained that the former (*ы*) is slightly centralised [ï:].

Note: As for the grapheme *ы*, it is in no way to be pronounced like the corresponding Russian grapheme. The Mongols call the grapheme *'жаран нэг'*, which means '61', a name only describing the written shape of the Cyrillic letter.

1.16. The vowel *а* has a palatalized allophone if surrounded by palatal consonants. For lack of a better symbol we transcribe it as [æ]. But note that it is not as open as the corresponding English phoneme transcribed by the same phonetic symbol.

1.17. In diphthongs, the second element is pronounced rather indistinctly. Thus *ай,ой* are pronounced as [aᵊ] and [ɔᵊ] respectively.
In purely colloquial pronunciation, the second part of the diphthong (*й*, also called 'half i' or *хагас и*) is sometimes pronounced as an indistinct long front or neutral vowel [aᵊ:], [oᵊ:], whereas with front vowels it is nearer to *i*:

байна [baᵊ:n] to be;	*сайн* [saᵊ:ŋ] good;	*оймс* [ɔᵊ:mᵊs] sock, stocking;
ойр [ɔᵊ:r] near, close;	*олгой* [ɔlgɔᵊ:] colon, large intestine;	*хорхой* [xɔrxɔᵊ:] worms, insects;
орой [ɔrɔᵊ:] evening; *үйл* [üi:l] work, act	*уйлах* [uᵊ:lax] to weep;	*хүйтэн* [χüi:teŋ] cold;

In other than first syllables *эй* is pronounced as a long vowel [e:]:

хэрэгтэй [χeregte:] necessary	*түүнтэй* [tü:nte:] with that
сүүтэй [sü:te:] with milk	

1.18. There are no triphthongs in Mongolian. The sequence *оё* in *хоёр* is disyllabic. The vowel in the second syllable is rather indistinct (between i and o). In the phonetic exercises we transcribe it as [oj^{a}].

1.19. *Phonetic value of some graphemes.*

1.19.1. The letter *е* is used for [je] or [jö]:

ер 1. [jer] = ninety
ер 2. [jör] generally, in general
ерөнхий [jöröŋχi:] general, total
ертөнц [jörtönʦ] world, universe
ерөөл [jörö:l] benediction, blessing

Sometimes it represents [j]:

үе [üj] time, moment, period
үеийн [üji: ŋ] of the time

In combination with *и* it is used for [ij] or [i:]:

бие [bij] body
биеийн [biji:ŋ] of the body
биелэх [bijleχ, bi:leχ] to assume a shape
биелүүлэх [bijlü:leχ, bi:lü:leχ] to fulfill, accomplish

1.19.2. The letter *ё* is used for [jo], or when in the final position for [j]:

ёс [jos] principles and customs, tradition
гоё [goj] beautiful

In the imperative form of the first person *ё* is used

for [ɔj^{i}]: *бодъё* [bɔdɔj^{i}] let me think
or for [ij^{i}]: *сольё* [sɔlij^{i}] let me change

1.19.3. In foreign words the letter *й* is used for [j]:

Нью-Йорк [niu ijɔrk] New York
Йемен [ijimeŋ] Yemen
Йиржи [irdži] George

1.19.3. The letter *ю* is used for [ju] or [jü]:

юм [jum] something, thing
Юмжав [jumdžav] personal name
Юндэн [jündeŋ] personal name
юлд [jüld] eczema, herpes

1.19.4. The letters *к, ф, щ* are used only in foreign words. In Mongolian words there is a voiceless allophone [f] standing for *в* before voiceless consonants. It is a purely labial fricative (not labiodental):

авч [afʧ] having taken
авсан [afsaŋ] took
авахгүй [afxgüi] (does, do) not take
Увс [ufs] local name
Хөвсгөл [χöfsgöl] local name

1.20. As far as the combinations of vowels according to vowel harmony are concerned, cf. the Table of **vowel harmony** in the Supplement. Since the suffixes (morphemes) may assume different shapes (allomorphs) according to the rules of vowel harmony – e.g. up to four different vowels (*а, э, о, ө*) may alternate in them, we usually write a simple form with the vowel *а* and add a numerical index, e.g. *-хан*^{4}, which represents *-хан, -хэн, -хон, -хөн.*

1.21. Note on two extra letters *ъ, ь*.

1.21.1. *ъ* or *хатуугийн тэмдэг* ('hard sign', i.e. *non-palatalizing* or *de-palatalizing sign*) only serves to indicate that some consonants before *я, ё, ю* are not to be pronounced as palatalized consonants. An indistinct vowel [ə] close to the prevailing vowel of the respective word (mostly [a, o]): e.g.

харъя [xarəj^{i}] let me (us) see
босъё [bosəj^{i}] let me (us) get up
олъё [ɔləj^{i}] let me (us) find
хашъя [xašəj^{i}] le me (us) shut off (enclose)
хожъё [xɔʤəj^{i}] let me (us) win, make profit
явъя [javəj^{i}] let me (us) go
бодъё [bodəj^{i}] let me (us) think
ачъя [ačəj^{i}] let me (us) load
очъё [ɔčəj^{i}] let me (us) come over, visit
гаръюу [garəju:] I (we) will go out (poetic form)

1.21.2. *ь* or *зөөлний тэмдэг* ('soft sign', i.e. *palatalizing sign*) serves to palatalize a preceding consonant. Before *е* it also serves to separate it from the preceding consonant and is also pronounced as a short indistinct vowel [ə] close to the prevailing vowel of the respective word (mostly [i, e]): e.g.

Palatalizing effect:

морь [mɔr^{i}] horse
хальс [xæl^{i}s] skin, membrane
хорьж [xɔr^{i}ʤ] having shut in; having prohibited
хонь [xɔn^{i}] sheep
арьс [ær^{i}s] skin, hide

Separation of *е* from the preceding consonant:

хэлье [χeləj^{i}] let me (us) say
өгье [ögəj^{i}] let me (us) give
тэгье [tegəj^{i}] let me (us) do so
үзье [üʣəj^{i}] let me (us) see
бичье [bičəj^{i}] let me (us) write
бүжье [büʤəj^{i}] let me (us) dance (poetic form)

1.22. Pronunciation of *я*.

1.22.1. This letter represents either a combination [ja], or [ji]. In the final position the second vowel becomes mute and the pronunciation is [j]:

яс [jas] bone
сая [saj] recently
гуя [γuj] hip; hind leg of sheep
яам [ja:m] ministry
саяхан [sajxaŋ] quite recently
гуяыг [γujig] Acc. from *гуя*
заяа [ʣaja:] destiny
байя [baij^{i}] let me be
гуяар [γuja:r] Instr. from *гуя*

1.22.2. For practical exercises of the pronunciation of *ая* [aj$^{(ə)}$] and *оё* [ɔj$^{(ə)}$] cf. L10. Cf. also the pronunciation of *оёё* [ɔj^{ə}j] let's sew; *уяя* [uj^{ə}j] lets bind.

2. Nouns

In Mongolian there is no formal grammatical difference between an **adjective** and a **substantive**. Both may take case suffixes and both may be used as attributes before nouns. The difference consists particularly in the semantic aspect – one designates properties, the other refers to objects or possibly abstract notions etc. However, there is one formal difference in the fact that 'adjectives' do not distinguish singular / plural (or rather the partial / generic number, see the following text).

Formally **numerals** belong to the same lexical class (they take case suffixes). They differ only in some special forms (e.g. collective or distributive numerals).

For practical reasons, we shall still speak about nouns, adjectives and numerals in the grammatical explanation that follows.

Mongolian does not use the '**plural**' form of nouns so often as European languages. Plurality is usually sufficiently expressed by a numeral or by a word designating quantity (e.g. much, many), or it may be understood from the context. If the form of the 'plural' is used it usually designates a concrete or delimited amount from a given class or a concrete set of objects or persons. This is why the term '**partial number**' (*хэсэг тоо*) was proposed instead of 'plural' and '**generic number**' (*төрөл тоо*) instead of '**singular**'.

3. Cases

In this lesson we shall need two cases – the genitive (G.) and the dative-locative (D.-L.).

a) The **genitive** takes the suffixes: *-ын (-ийн)*
-ы (-ий) (after a final nasal *-н*)
-н (after a diphthong)

The final nasal *-н* may be a regular part of the nominative or it may 'appear' only before some case endings. Historically this final nasal was a part of the stem and has been lost in modern Khalkha. In such cases we write the nasal (*ан*[4]) in brackets after the word in the vocabulary.

Irrespective of whether the word is 'male' or 'female', final palatalized consonants (*-ж, -ч, -ш, -дь,-ть* etc.) and *-г* are followed by *-ийн* while the final *-ь* is deleted.

Final short vowels are dropped before suffixes beginning with vowels.

After a long vowel *-г-* is inserted before the genitive suffix (except those cases which take *-н-*).

The genitive of pronouns will be explained below.

Examples:

улс --- улсын
самбар --- самбарын
гурав --- гурвын
багш --- багшийн
анги --- ангийн
сургууль --- сургуулийн
оюутан --- оюутны
шохой --- шохойн
унших --- уншихын
хичээл --- хичээлийн
яриа (н) --- яриаы
Дорж ---Доржийн
Дулмаа --- Дулмаагийн
боть --- ботийн

The meaning of the genitive is similar to the English genitive.

b) The **dative-locative** takes the suffixes: *-д* (mostly after vowels, diphthongs, final *-н, -м, -л*)
-т (in other cases)

With nouns marked with (*н*) the suffix *-д* is added after this *-н*. If the final (*н*) appears after a consonant, a vowel is inserted between the consonant and the final *-нд* in agreement with the rules of vowel harmony. After a final dental stop the vowel is inserted before the suffix *-д*.

Examples:

анги --- ангид	*самбар --- самбарт*	*сургууль --- сургуульд*
яриа (н) --- ярианд	*байр (ан) --- байранд*	

[Note: In formal style the suffix *-аа*[4] may occasionally be used:
Танаа to you (honorific); *хотноо* in the town]

The dative-locative designates **direction** (a dynamic aspect of the meaning = 'to, into, towards' etc.) or **location** (a static aspect of the meaning = 'at, in, on' etc.).

Furthermore it is used in a phrase representing the verb 'to have' in European languages:

Дулмаад ном бий юу?	Does Dulma have a book?
Дулмаад ном бий.	Dulma has a book.

If two or more nouns follow each other in a coordinate noun phrase, the case suffix appears only after the last noun; similarly a numeral appears after the final noun, cf. Pattern No. 15 (further cf. Nos. 5 and 14 below and Lesson 3, Grammar 10).

4. Suffix *-хан*[4]

Adjectives can take this suffix, sometimes with a slight modification of the meaning:
саруул, саруул-хан clear, light

цэвэр clean	>	*цэвэр-хэн* rather clean, quite neat
том big	>	*том-хон* somewhat large, big; larger
цөөн few, rare	>	цөө-хөн few, scanty, very little

Sometimes this suffix can imply an increase in the quality expressed by the adjective (cf. Lesson 9, Grammar 1b).

5. Numerals

1 *нэг, нэг +*	4 *дөрөв, дөрвөн +*
2 *хоёр, хоёр +*	5 *тав, таван +*
3 *гурав, гурван +*	

If the numeral stands before a noun, it is used in the form marked here by +. Mongolian numerals may stand after nouns and then they function as nouns. In this position they may also express the meaning 'and' (especially 'two' and 'three' after two and three nouns respectively).

нэг ширээ	one table
хоёр сандал	two chairs
таван оюутан	five students
Дорж Дулмаа хоёр	Dorji and Dulma
багш оюутан хоёр	teacher and student
чи бид хоёр	you and me

6. Demonstrative pronouns

энэ / тэр this / that	1 *эд нар / тэд нар*	these / those
	2 *эднүүд / тэднүүд*	
	3 *эднүүс / тэднүүс*	
	4 *эд / тэд ; эдгээр / тэдгээр*	

The demonstrative pronouns are also used as personal pronouns of the third person. Syntactically they can be used in place of the attribute, subject or nominal predicate. They do not distinguish grammatical gender. Pronouns are used less often than in European languages when it is understood from the context, which person is referred to.

In referring to people simple demonstrative pronouns are used less often. In the *singular* the demonstrative pronoun may be combined with the word *хүн* to designate humans. Objects may also be referred to by the combination of a demonstrative pronoun and *юм* (thing, something) (cf. also Lesson 3, Grammar 8).

A numeral may be added to the singular form of the pronoun to designate the *plural*. The forms listed above sub 1) are used to designate humans, the forms listed sub 2) and 3) are more appropriate for things and animals, but in modern colloquial usage they may also be used about humans. The forms sub 4) are used in the written language for both animate and inanimate.

энэ хүн	this man
энэ юм	this thing
тэр хоёр	those two, the two of them
тэр гурав	those three, the three of them
энэ ном	this book; this is a book
тэр ном	that book; that is a book

Энэ миний ном.	This is my book.
Миний ном энэ.	My book is this.

The stems of the demonstrative pronouns in the indirect cases are rather variable:

энэ: *энэн-, энүүн-, үүн-*
тэр: *тэрэн-, тэрүүн-, түүн-*
эд: *эдэн-*
тэд: *тэдэн-*

The forms *үүн-, түүн-* are used in the written language. The forms *энэн- / энүүн-, тэрэн- / тэрүүн-* are used in modern spoken style.

7. Personal pronouns

1	*би*	I	*бид (нар), биднүүс* (coll.)	we
2	*чи*	you (sing., informal)		
	та	you (sing., honorific)	*та нар, танууc* (coll.)	you (pl.)
			та бүхэн	you (pl., honorific)

In the third person, demonstrative pronouns are used as personal pronouns (cf. No. 6 above). The personal pronouns do not distinguish grammatical gender. They distinguish number in the first and second persons and respectful or honorific forms in the second persons.

In the indirect cases the personal pronouns have the following stems:

би: *мин-, на-, нам-, над-*
чи: *чин -, чам-*
та : *тан-*
бид: *бидэн-*

8. Possessive pronouns

1	*миний*	my	*бидний* (incl.); *манай* (excl.)	our
2	*чиний*	your (informal)	*та нарын; танай*	your (pl.)
	таны	your (honorific)	*та бүхний*	your (pl., honorific)
3	*энүүний / тэрүүний*		*эд нарын / тэд нарын*	
	энэний / тэрний		*эднүүдийн / тэднүүдийн*	
	(үүний / түүний)		*(эдний / тэдний; эдгээрийн / тэдгээрийн)*	

The possessive pronouns are in fact genitives of the respective personal or demonstrative pronouns. They are used in the same way as it was specified above under Nos. 6 and 7. The first person plural distinguishes the category of exclusiveness (we without you) and inclusiveness (we together with you), which is a relict of an archaic grammatical category. The forms in brackets in the third person are used in the written style.

9. Interrogative pronouns

The interrogative pronouns *хэн, юу* 'who, what' are used to ask about the subject or nominal predicate of the sentence.

G.:	*хэний / юуны*	whose, of whom / of what
D.-L.:	*хэнд / юунд*	to whom, in whom / to what, in what

Тэр юу вэ? – Тэр ном.	What is that? – That is a book.
Тэр хүн хэн бэ? – Тэр (хүн) Дорж.	Who is that? – That (man) is Dorji. He is Dorji.
Энд юу байна вэ? Энд ном байна.	What is here? – Here is a book.
Тэнд хэн байна вэ? Тэнд оюутан байна.	Who is there? – There is a student. (There are students).

If reduplicated (*хэн хэн, юу юу*), the interrogative pronouns acquire a distributive meaning: 'who all', 'what all'. A case suffix is added only to the second part of the reduplicated pronoun.

Энд юу юу байна вэ?	What various things are here?
Энд ном, үзэг, дэвтэр байна.	Here is a book a pen and an exercise-book.
Энд хэн хэн байна вэ?	Who (all) are here?
Энд багш оюутан хоёр байна.	Here is a teacher and a student.
Хэн хэний ном ... ?	Specifically whose books .... ?
Юу юуны багш ... ?	Teacher of specifically what ... ?

10. The verb of existence (*to be*)

The verb 'to be' is used in nominal sentences in Mongolian only if the object is seen, is pointed at or foregrounded ('it is this and nothing else'). Otherwise nominal sentences do not use the verb of existence (examples above sub Nos. 6, 9). The verb 'to be' must be used if we speak about the existence in a certain place. The verb of existence must also be used in the past or future. Occasionally we put the verb of existence into brackets to indicate that both forms are possible with the above-indicated difference of meaning.

Энэ дэвтэр (байна).	This is a copybook.
Энэ дэвтэр биш (байна).	This is not a copybook.

The root of the verb *бай-* 'to be' takes the present tense suffix *-на*[4] (*-на, -нэ, -но, -нө;* for further details on verb forms cf. 2 Lesson, Grammar 6 etc.). The form *байна* expresses a general present and future (*presens imperfecti*) for all persons and both numbers. In the third person a special form *бий* may be used. It expresses existence in a general present. The difference is roughly this: *байна* may be used when the object is seen, while

бий may be used when speaking about the existence of something not seen about whose existence we know with certainty.
Some forms (e.g. negation) are based on the future verbal noun (*nomen futuri*). The future verbal noun takes the suffix *-х*: e.g. *байх + гүй* 'is / are not'.

11. Nominal sentence

Nominal sentences are very frequent in Mongolian. On the use of the verb 'to be' cf. No. 10 above and examples sub Nos. 6, 9.

12. Question

A *general question* is formed by adding a special interrogative particle at the end of the sentence: *уу, үү / юу, юү*? The 'male' or 'female' forms are used according to the rules of vowel harmony. The first two are added after consonants (or short vowels which are not pronounced), the latter pair is added after long vowels or diphthongs.

Энэ ном уу?	Is this a book?
Энэ үзэг үү?	Is this a pen?
Энэ хаалга уу?	Is this a door?
Энэ харандаа юу?	Is this a pencil?
Энэ ширээ юү?	Is this a table?
Энэ үү?	This (one)?

The *special question (wh-question)* uses an interrogative pronoun and at the end of the sentence there is usually another interrogative particle: *бэ / вэ*. The former (*бэ*) is used after final *-м, -н, -л, -в*, the latter (*вэ*) is used in all other cases. These particles are obligatory only in short nominal sentences of the type 'What is this?' 'Who is this?' (cf. No. 9 above) in which the predicate is not expressed by the verb of existence. After the verb of existence *байна*, the particle *вэ* may occasionally be dropped, particularly in colloquial usage.

Энэ юу байна вэ? = Энэ юу байна?	What is this?
Дорж хаана байна вэ?	Where is Dorji?
= Дорж хаана байна?	

* * *

Энэ юу вэ?	What is this?
Энэ хэний ном (бэ)?	Whose book is this?
Тэр хэний үзэг (вэ)?	Whose pen is this?

13. Negation

Two particles are used to express negation: *үгүй, биш*.

13.1. *үгүй* expresses an absolute negation, non-existence, non-realization of something etc. It has two forms:

a) *үгүй* – an independent word at the beginning of a sentence ('no'); in colloquial usage it may also be pronounced as [güj], sometimes even with a brief almost inaudible breathing in sounding roughly like [qˀ] (voiceless velar, occasionally also with a slight implosive tinge).

b) *-гүй* – a negative suffix after a nominal form of the verb ('not'):
e.g. *байхгүй* (I, you, he, etc.) am, are, is not.

13.2. *биш* expresses a relative negation: something is not like that (it is different), it did not happen like that (but in a different way) etc. It can be used both at the beginning of a sentence (in this position its meaning differs only slightly from *үгүй*), and after a nominal predicate (a noun, pronoun, numeral, adjective).

Багш байна уу?	Is the teacher (here)?
– Үгүй, байхгүй (байна).	– No, he is not.
Энэ ном (байна) уу?	Is this a book?
– Биш (ээ), дэвтэр (байна).	– No, (this is) a copybook.
– Энэ ном биш (байна).	– This is not a book.
Энэ дэвтэр (байна) уу?	Is this a copybook?
– Дэвтэр биш (байна).	– Not a copybook.

14. An abbreviated enumeration (= *etc.*)

The word which stands for an enumeration is followed by *энэ тэр*, which may be translated as 'etc.' This is a purely colloquial usage (there are other ways, which will be taught later). The words *энэ тэр* may follow just one word or they may be placed after the last word of a co-ordinate phrase. Case endings are added only to the last word of the phrase *энэ тэр*.

Бат энэ тэр	Bat and the others
Дулмаа Дорж энэ тэр	Dulma, Dorji and the others
ном дэвтэр энэ тэр	books, exercise-books etc.
Дулмаа Дорж энэ тэрийн ном	the books of Dulma, Dorji and others

алчуур	cloth, scarf; duster
анги	class; group
асуулт	question
багш	teacher
бай- 1. (Э1)	to be, to exist
бас	also, too; still
бид (эн)	we
бий	is, are, exist(s)
бичвэр	text
биш	not
бэ?	interrogative particle
вэ?	interrogative particle
гурав (гурван)	three
гэвч	but; however
гэх мэт (г.м.)	and so on; etc.
дөрөв (дөрвөн)	four
дулаан (дулаахан)	warm
дэвтэр	exercise-book, copybook
манай	our (excl.)
миний	my
монгол	Mongolian
ном	book
нэг	one
нэгдүгээр	first
олон	many, numerous
орос	Russian (adj.); a Russian
оюутан	student
самбар	blackboard
самбарын алчуур	duster for the blackboard
сандал	chair
саруул (саруулхан)	clear; light
сургууль	school
тааз (ан)	ceiling
та (н)	you (sg., honor.)
та нар	you (pl.)
тав (ан)	five
танай	your (pl.)
таны	your (sg., honor.)
тийм (ээ)	yes
толь (ин)	dictionary; mirror
толь бичиг	dictionary
том	big, large, tall
тэд (эн)	they
тэнд	there
тэр (эн)	that (one)
тэрүүний	of that, of him (her, it); his, her, its
унтраалга (н)	electric switch
унших	reading
уу?	interrogative particle
үгүй	no
үзэг	pen
үү?	interrogative particle
үүд (эн)	door

хаалга (н)	door
хаа (хаана)	where
хана (н)	wall
харандаа (н)	pencil
хариу (н)	answer
хичээл	lesson
хоёр	two
хүн	man
хэд (эн)	how much, how many
хэл (эн)	tongue; language, speech
хэн	who
хэн хэн	who all
хэний	whose
цонх (он)	window
цүнх (эн)	bag, case
цэвэр(хэн)	clean, pure
чи	you (sg., informal)
чийдэн (г)	lamp, light
шал (ан)	floor
ширээ (н)	table
шохой	chalk
энд	here
энэ	this (one)
ээ	emphasizing particle; cf. тийм (ээ)
юу (н)	what
юу?	interrogative particle
юу юу	what all (things)
юү?	interrogative particle
яриа (н)	conversation; talk

Хүний нэр:

Male (эр хүн):	Дорж, Цэрмаа, Энх, Эрдэнэ, Болд, Батаа, Мөнх, Очир гэх мэт (г.м.).
Female (эм хүн):	Дулмаа, Долгор, Жаргал, Оюун, Туяа, Цэмбэл, Гэрэл гэх мэт (г.м.).

Дуудах

Pronunciation

1.

[i]	ширээ, хичээл, миний
[i:]	тийм, чийдэн, бий
[ɛ]	энэ, энд, нэг, хэн, дэвтэр, хэн хэн
[ɛ:]	ширээ, хичээл, тийм ээ, үгүй ээ
[a]	хана, таны, танай, тав, сандал, самбар, харандаа
[æ]	анги, алим, аль, алчуур, багш, шал
[a:]	та, тааз, хаалга, унтраалга
[ɔ]	ном, цонх, гол, нохой, олон, Долгор
[u]	унтраалга, Дулмаа, сургууль

[u:] ном уу?, цонх уу?, сандал уу? унтраалга уу?, хаалга уу? оюутан уу?, сургууль уу?
[ü] үзэг, үхэр, үнэн, үг, үгүй
[ü:] үүд, шүү, сүү, зүү, дэвтэр үү?, энэ үү?, тэнд үү?, энд үү?
[ö] хөл, төл, дөрөв, төмөр, төрөл, хөргөгч
[aᵃ] байна, сайн, сайхан, майхан, тайван,
[oj(ᵃ)] хоёр, ноён, соёл, оёдол, гоё
[ɬ] мал, тал, бал, сандал, бол, гол, хаалга, унтраалга, Дулмаа
[l'] аль, элэг, бэлэг, хичээл, сургууль, толь, төл, шөл, төрөл, алчуур
[ɣ] хаалга, унтраалга, алга, арга, гурав, гуч

2.

оо, уу, өө, үү
боо, буу, бөө, бүү
хоо, хуу, хөө, хүү
ёо, юу, ее, юү
жоо, жуу, жөө, жүү
зоо, зуу, зөө, зүү
лоо, луу, лөө, лүү

оор, уур, өөр үүр
оол, уул, өөл, үүл
тоол, туул, төөл, түүл
ооно, ууна, өөнө, үүнэ
хороо, хуруу, хөрөө, хүрүү

3.

он, ун, өн, үн
хон, хун, хөн, хүн
сон, сун, сөн, сүн
тош, туш, төш, түш
дош, душ, дөш, дүш

4.

он-оно-оноо, ун-уна-унаа
өн-өнө- өнөө, үн-үнэ-үнээ
хон-хоно, хун-хуна, хөн-хөнө
эн-энэ, тэнгэр-тэнэгэр, хан-хана
хүн-хүний-хүнд-хүнээс-хүнтэй

1. Асуулт

Энэ Тэр	юу	(байна) вэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	самбар цонх хаалга үүд ширээ үзэг харандаа сандал	(байна).

2. Асуулт

Тэр (хүн) Энэ (хүн) Тэр хоёр Та Та хоёр	хэн	бэ? (байна вэ?)

Хариу

(Тэр хүн) (Энэ хүн) (Тэр хоёр) (Энэ хоёр) (Би) (Бид) (Бид хоёр)	Дорж Цэмбэл Дорж Дулмаа хоёр Оюун Жаргал хоёр	(байна.)

3. Асуулт

Энэ Тэр	ширээ самбар үзэг харандаа	юү? уу? үү? юу?

Хариу

Тийм (ээ), Биш (ээ),	(энэ) (тэр)	ширээ самбар үзэг харандаа	(байна).

4. Асуулт

Энд Тэнд		хэдэн	ширээ сандал харандаа . . . багш оюутан	байна (вэ)?
Манай Танай	ангид сургуульд			

Хариу

(Энд) (Тэнд)		нэг хоёр гурван дөрвөн таван олон	ширээ сандал харандаа . . . багш оюутан	байна.
(Манай) (Танай)	(ангид) (сургуульд)			

5. Асуулт

Энд Тэнд		юу юу хэн хэн	байна (вэ)?
Манай Танай Энэ Тэр	ангид сургуульд		

Хариу

(Энд) (Тэнд)		ном дэвтэр хаалга цонх шал Дорж Дулмаа багш	хоёр гурав	
(Манай) (Танай) (Энэ) (Тэр)	(ангид) (сургуульд)	нэг оюутан, нэг багш хоёр оюутан, нэг багш хоёр чийдэн, таван ширээ таван сандал, нэг самбар ширээ сандал энэ тэр Дорж Дулмаа энэ тэр		байна.

6. Асуулт

Хаалга Үүд Цонх Чийдэн Ширээ Сандал Дорж Дорж энэ тэр	хаа хаана	бий вэ?

Хариу

(Ширээ) (Сандал) (Дорж) (Багш) (Цүнх) (Цэрмаа)	ангид тэнд	бий.

7. Асуулт

Ширээ Сандал Дорж Багш Цүнх Цэрмаа	хаа хаана	байна (вэ)?

Хариу

<table>
<tr><td rowspan="2">(Ширээ)
(Сандал)
(Дорж)
(Багш)
(Цүнх)
(Цэрмаа)</td><td>тэр
манай</td><td>ангид</td><td rowspan="2">байна.</td></tr>
<tr><td colspan="2">энд
тэнд</td></tr>
</table>

8. Асуулт

Доржид Багшид Цэрмаад	ном үзэг дэвтэр	бий юү?

Хариу

Доржид Багшид Цэрмаад	ном үзэг дэвтэр	бий.

9. Асуулт

Энэ Тэр	хэний	ном үзэг дэвтэр багш оюутан анги сургууль	бэ? вэ? (байна) вэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	миний чиний таны танай манай тэр хүний (тэднүүдийн)	ном үзэг дэвтэр багш оюутан анги сургууль	(байна).

10. Асуулт

Энэ Тэр	чиний таны танай манай тэр хүний (тэднүүдийн)	ном үзэг харандаа ширээ дэвтэр сургууль	уу? үү? юу? юү?

Хариу А

Тийм ээ,	(энэ) (тэр)	миний манай таны танай чиний тэр хүний тэдний (тэднүүдийн)	ном. үзэг. харандаа. ширээ. дэвтэр. сургууль.

Хариу Б

Биш ээ,	(энэ) (тэр)	миний манай таны танай чиний тэр хүний тэдний (тэднүүдийн)	ном үзэг харандаа ширээ дэвтэр сургууль	биш,	тэдний манай тэр хүний танай таны чиний тэдний (тэднүүсийн)	ном. үзэг. харандаа. ширээ. дэвтэр. сургууль.

11. Асуулт

Энэ Тэр	хэний	ангийн сургуулийн	самбар анги оюутан багш хана тааз цонх шал	бэ? вэ? (байна) вэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	манай миний таны … … тэдний Доржийн (тэднүүдийн)	ангийн сургуулийн	самбар анги оюутан багш хана тааз цонх шал	(байна).

12. Асуулт

Энэ Тэр	таны танай чиний тэр хүний тэдний Доржийн	ангийн сургуулийн	чийдэн самбар анги цонх … … багш оюутан	уу? үү?

Хариу А

Тийм ээ,	(энэ) (тэр)	манай миний тэдний Доржийн тэр хүний тэдний Доржийн	ангийн сургуулийн	чийдэн самбар анги цонх … … багш оюутан	(байна).

Хариу Б

Биш ээ,	(энэ) (тэр)	манай миний тэдний Доржийн тэр хүний тэдний Доржийн	ангийн сургуулийн	чийдэн самбар анги цонх … … багш оюутан	биш (байна).

13. Асуулт

Энэ Тэр	таны чиний Доржийн Дулмаагийн	юуны (ямар хичээлийн)	дэвтэр ном багш	вэ? бэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	миний манай бидний Доржийн Дулмаагийн	толь бичгийн ярианы уншихын монгол хэлний орос хэлний	(хичээлийн)	дэвтэр. ном. багш.

14. Асуулт

Энд Тэнд	хэн хэний	цүнх дэвтэр ном толь бичиг үзэг	байна (вэ)?

Хариу

(Энд) (Тэнд)	Дорж Дулмаа Оюун Жаргал Очир	хоёрын гурвын	цүнх дэвтэр ном толь бичиг үзэг	байна.
	Дорж бид хоёрын Дорж Дулмаа энэ тэрийн			

15. Асуулт

Энд Тэнд Ангид		юу юуны	дэвтэр ном	байна (вэ)?
Энэ Тэр	ангид цүнхэнд			

Хариу

(Энд) (Тэнд) (Ангид)	уншихын унших, ярианы	(хичээлийн)	дэвтэр ном	байна.
(Энэ) (Тэр)	(ангид) (цүнхэнд)	унших, яриа, толь бичгийн		

16. Асуулт

Энд Тэнд Ангид		хэдэн	оюутны хүний багшийн	ном дэвтэр үзэг толь харандаа	байна (вэ)?
Энэ Тэр	ангид цүнхэнд				

Хариу

(Энд) (Тэнд) (Ангид)		нэг хоёр гурван дөрвөн	оюутны хүний багшийн	ном дэвтэр үзэг толь харандаа	байна.
(Энэ) (Тэр)	(ангид) (цүнхэнд)	таван олон			

Яриа

Conversations

1-р (нэгдүгээр) яриа

1. – Энэ юу (байна) вэ?
   – (Энэ) анги (байна).
   – Энэ?
   – (Энэ) хаалга (үүд).
   – Энэ юу вэ?
   – (Энэ) ширээ.
   – Энэ?
   – (Энэ) самбар.
2. – Тэр юу (байна) вэ?
   – (Тэр) цонх (байна).
   – Тэр?
   – (Тэр) тааз.
   – Тэр юу вэ?
   – (Тэр) сандал.
   – Тэр?
   – (Тэр) шал.
3. – Энэ хэн (байна) бэ?
   – (Энэ) багш (байна).
   – Энэ?
   – (Энэ) оюутан.
   – Энэ хэн бэ?
   – (Энэ) Дорж.
4. – Тэр хэн бэ?
   – (Тэр) багш.
   – Тэр?
   – (Тэр) Дулмаа.

2-р (хоёрдугаар) яриа

1. – Энд юу байна (вэ)?
   – (Энд) ширээ байна.
   – Энд?
   – (Энд) сандал байна.
   – Энд?

– (Энд) ном байна.
– Энд?
– (Энд) үзэг байна.

2. – Тэнд юу байна (вэ)?
– (Тэнд) цонх байна.
– Тэнд?
– (Тэнд) цүнх байна.
– Тэнд?
– (Тэнд) шохой байна.
– Тэнд?
– (Тэнд) унтраалга байна.

3. – Энд хэн байна (вэ)?
– (Энд) багш байна.
– Энд?
– (Энд) Дорж байна.
– Энд?
– (Энд (оюутан байна.

4. – Тэнд хэн байна?
– (Тэнд) Дулмаа байна.
– Тэнд?
– (Тэнд) багш байна.

3-р (гуравдугаар) яриа

1. – Энэ ширээ юү?
– Тийм (ээ).
– Энэ сандал уу?
– Биш (ээ).
– Энэ цонх уу?
– Тийм ээ, цонх.
– Энэ цүнх үү?
– Биш ээ, (энэ) ном.
– Энэ самбар уу?
– (Энэ) самбар биш, ширээ.
– Тэр үзэг үү?
– Тийм ээ, (тэр) үзэг.
– Тэр харандаа юу?
– Биш ээ, (тэр) харандаа биш, үзэг.

2. – Энд оюутан байна уу?
– Тийм ээ, (энд) оюутан байна.
– Энд багш байна уу?
– Үгүй ээ [güɛ:], (энд) багш байхгүй байна.
– Тэнд Дорж байна уу?
– Байна.
– Тэнд Дулмаа байна уу?
– Байхгүй байна.

3. – Тэнд багш бий юү?
– Бий. (Тэнд багш бий).
– Тэнд оюутан бий юү?
– Байхгүй. (Тэнд оюутан байхгүй).
– Энд үзэг бий юү?
– Бий.
– Тэнд?
– Байхгүй.

4-р (дөрөвдүгээр) яриа

1. – Энэ хэний үзэг вэ?
– Энэ миний үзэг.

2. – Энэ таны үзэг үү?
– Тийм (энэ миний үзэг).

3. – Энэ хэний дэвтэр вэ?
– (Энэ) Доржийн дэвтэр.
– Энэ?
– (Энэ) Дулмаагийн дэвтэр.

4. – Тэр чиний цүнх үү?
– Тийм ээ, миний цүнх.
– Тэр Оюуны багш уу?
– Биш, Жаргалын багш.

5. – Энэ Доржийн анги уу?
– Биш, манай анги.
– Тэр танай сургууль уу?
– Тийм ээ, манай сургууль.

5-р (тавдугаар) яриа

1. – Энэ юуны дэвтэр вэ?
– (Энэ) ярианы дэвтэр.
– Энэ ярианы дэвтэр үү?
– Биш ээ, (энэ) ярианы дэвтэр биш.

2. – Тэр юуны багш вэ?
– (Тэр) ярианы багш.
– Тэр ярианы багш уу?
– Биш ээ, (тэр) уншихын багш.

3. – Энэ юуны ном бэ?
– (Энэ) уншихын ном.
– Энэ уншихын ном уу?

– Биш, (энэ) уншихын ном биш, ярианы хичээлийн ном байна.
– Энэ юуны анги вэ?
– (Энэ) монгол хэлний анги.

6-р (зургадугаар) яриа

1. – Энд юу юу байна (вэ)?
– (Энд) ширээ, сандал, самбар байна.
– Тэнд юу юу байна вэ?
– (Тэнд) ном дэвтэр энэ тэр байна.
– Энд?
– (Энд) багшийн цүнх, ангийн шохой хоёр байна.
– Тэнд?
– (Тэнд) Доржийн дэвтэр, Дулмаагийн ном, миний харандаа гурав байна.
2. – Энд хэн байна (вэ)?
– (Энд) багш оюутан хоёр байна.
– Тэнд хэн хэн байна (вэ)?
– (Тэнд) Оюун Жаргал хоёр байна.
– Энд юу юуны дэвтэр байна (вэ)?
– (Энд) яриа, унших, толь бичгийн (хичээлийн) дэвтэр байна.
– Энд хэн хэний цүнх байна (вэ)?
– (Энд) Дорж Дулмаа хоёрын цүнх байна.

7-р (долдугаар) яриа

1. – Ширээ хаа (хаана) байна (вэ)?
– Ширээ энд байна.
– Цонх хаа байна (вэ)?
– Цонх тэнд байна.
– Миний үзэг хаана байна (вэ)?
– Таны үзэг энэ (тэнд) байна.
2. – Чиний ярианы дэвтэр хаа байна (вэ)?
– Миний ярианы дэвтэр энэ байна.
– Таны цүнх хаана байна (вэ)?
– Миний цүнх тэр (тэнд) байна.
– Танай ангийн чийдэн хаа байна (вэ)?
– Манай ангийн чийдэн тэр байна.
3. – Дулмаагийн харандаа тэнд байна уу?
– Үгүй ээ, Дулмаагийн харандаа тэнд байхгүй байна.
– Дулмаагийн харандаа хаа байна (вэ)?
– Дулмаагийн харандаа энэ байна.
4. – Оюун Жаргал энэ тэр хаа байна (вэ)?
– Тэнд байна. (Тэр байна.)
– Багш оюутан хоёр энд байна уу?
– Тийм ээ, энд байна.

8-р (наймдугаар) яриа

1. – Энэ танай ангийн оюутан уу?
– Тийм, (энэ) манай ангийн оюутан.
– Тэр?
– (Тэр) манай ангийн оюутан биш.
2. – Энэ танай ангийн багш уу?
– Тийм ээ, (энэ) манай ангийн багш.
3. – Энэ ярианы хичээлийн дэвтэр үү?
– Тийм, (энэ) ярианы хичээлийн дэвтэр.
– Энэ?
– (Энэ) уншихын хичээлийн дэвтэр.
4. – Энэ хэний ангийн оюутан бэ?
– (Энэ) манай ангийн оюутан.
– Тэр?
– (Тэр) манай ангийн оюутан биш.
5. – Энэ юуны хичээлийн дэвтэр вэ?
– (Энэ) ярианы хичээлийн дэвтэр.
– Тэр?

– (Тэр) уншихын хичээлийн дэвтэр.

6. – Тэрний (тэр хүний) цүнх хаана байна?
   – Тэрний цүнх тэр байна.
7. – Энэ тэрний толь бичиг үү?
   – Биш, миний толь.
8. – Энэ монгол хэлний англйн оюутан уу?
   – Тийм, (энэ) монгол хэлний оюутан.

Text 9/2 Бичвэр

Манай сургуульд олон анги бий. Энэ манай анги. Манай анги том биш. Гэвч саруулхан (саруул), дулаахан (дулаан), цэвэрхэн (цэвэр). Энэ манай англйн цонх, тэр манай англйн хаалга байна. Манай ангид таван ширээ, таван сандал байна. Тэр манай англйн хана. Тэр манай англйн тааз. Тэр манай англйн хоёр чийдэн. Тэнд багшийн ширээ сандал хоёр байна. Багшийн цүнх, шохой тэр байна. Энэ миний дэвтэр. Тэр, Доржийн толь бичиг. Тэр манай самбар. Тэнд самбарын алчуур байна. Тэнд олон ном байна. Энэ бидний ном. Бид оюутан. Бид энэ англйн оюутан. Манай багш тэр байна. Тэр манай англйн монгол хэлний багш (байна).

Exercises Дасгал

1. Нөхөж харилцан ярь. Fill in and converse in pairs.

1. Энэ... анги вэ? – Энэ... анги.
2. Энэ... үзэг вэ? – Энэ... үзэг.
3. Энэ хэний... вэ? – Энэ... шохой.
4. Энэ... хичээлийн дэвтэр вэ? – Энэ... хичээлийн дэвтэр.
5. Энэ чиний... үү? – Тийм, энэ... үзэг.
6. Энэ танай... чийдэн үү? – Тийм, энэ манай... чийдэн.
7. Тэр хэний... дэвтэр вэ? – Тэр... ... дэвтэр.
8. Энэ... шохой вэ? – Энэ... шохой.
9. Тэр... цүнх үү? – ..., миний цүнх биш байна.

2. Нөхөж ганцаараа ярь. Fill in and say aloud.

Энэ миний... . Энэ, тэр хүний... . Тэр, багшийн.... Энэ... англйн самбар. Энэ... харандаа. Энэ... үзэг. Энэ... сургууль. Энэ... анги. Энэ манай... цонх. Тэр, Доржийн... цонх. Тэр... багш. Багшийн цүнх... байна. Тэр манай... оюутан. Тэр хүний... энд байна. Энэ анги... биш, гэвч саруул байна.

3. Асуух үгийг тооны үгээр соль. Replace interrogatives by numerals.

Энд (хэдэн) ширээ байна. Тэнд (хэдэн) сандал байна. Энд (хэдэн) оюутан байна. Энэ ангид (хэдэн) багш байна. Манай ангид (хэдэн) чийдэн бий. Сургуульд (хэдэн) багш бий. Тэнд (хэдэн) ном бий. Энд (хэдэн) багш, (хэдэн) оюутан байна.

4. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer according to the model.

ҮЛГЭР: Энэ таны үзэг үү?
ТИЙМ, ЭНЭ МИНИЙ ҮЗЭГ.
БИШ, ЭНЭ ДОРЖИЙН ҮЗЭГ.
МИНИЙ ҮЗЭГ.
МИНИЙ ҮЗЭГ БИШ.

1. Энэ танай анги уу?
2. Энэ толь таны толь уу?
3. Тэр танай ангийн багш уу?
4. Тэр танай багшийн шохой юу?
5. Энэ танай ангийн ширээ юү?
6. Тэр таны цүнх үү?
7. Энэ танай багшийн ном уу?
8. Тэр чиний хичээлийн дэвтэр үү?
9. Тэр чиний ярианы хичээлийн дэвтэр үү?
10. Энэ Дулмаагийн ангийн оюутан уу?

5. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer according to the model.

ҮЛГЭР: Тэнд хоёр оюутан байна уу?
ТИЙМ, ТЭНД ХОЁР ОЮУТАН БАЙНА.
ҮГҮЙ, ГУРВАН ОЮУТАН БАЙНА.

1. Энд нэг сандал байна уу?
2. Тэнд таван дэвтэр байна уу?
3. Тэнд нэг үзэг, нэг харандаа байна уу?
4. Энэ ангид олон оюутан байна уу?
5. Тэр сургуульд олон багш бий юү?
6. Танай ангид дөрвөн хүн байна уу?
7. Танай ангид хоёр оюутны ном дэвтэр байна уу?
8. Энд олон оюутны ярианы хичээлийн дэвтэр байна уу?
9. Тэнд танай ангийн хоёр чийдэн байна уу?
10. Энд хоёр хүн байна уу?

6. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. **Answer according to the model.**

ҮЛГЭР А: Энд хүн байна уу?
БАЙНА, ЭНД ХҮН БАЙНА.
БАЙХГҮЙ БАЙНА, ЭНД ХҮН БАЙХГҮЙ БАЙНА.

1. Энд багш байна уу?
2. Энд Дорж байна уу?
3. Дулмаа энд байна уу?
4. Энд үзэг байна уу?
5. Энэ ангид монгол хүн байна уу?
6. Энд миний дэвтэр байна уу?
7. Энд шохой байна уу?
8. Тэнд олон ном байна уу?

ҮЛГЭР Б: Тэнд хүн бий юү?
БИЙ. ТЭНД ХҮН БИЙ.
БАЙХГҮЙ. ТЭНД ХҮН БАЙХГҮЙ.

9. Энд харандаа бий юү?
10. Энд Доржийн дэвтэр бий юү?
11. Энд чийдэн бий юү?
12. Таны цүнхэнд шохой бий юү?
13. Энэ сургуульд монгол багш бий юү?
14. Тэнд самбарын алчуур бий юү?
15. Тэр хүнд ном бий юү?
16. Дулмаад багш бий юү?
17. Тэр ангид Оюунжаргал бий юү?

7. Цэгийг нөх. **Fill in the questions.**

1. – … ? – Тийм ээ, энд ширээ байна.
2. – … ? – Биш, энэ ширээ биш, сандал.
3. – … ? – Биш ээ, энэ манай ангийн монгол хэлний багш.
4. – … ? – Тийм ээ, энэ Дорж Дулмаа хоёрын ном байна.
5. – … ? – Тийм ээ, чиний үзэг энд байна.
6. – … ? – Биш, энэ миний ярианы хичээлийн дэвтэр биш.
7. – … ? – Бий. Багш ангид бий.
8. – … ? – Тийм ээ, багш манай ангид байна.
9. – … ? – Байхгүй, миний цүнхэнд шохой байхгүй.
10. – … ? – Байхгүй байна.
11. – … ? – Байхгүй.
12. – … ? – Байхгүй, Дорж энэ ангид байхгүй, тэр ангид бий.

8. Хаалтандхи (=хаалтан дахь) тоог үсгээр бич. Spell the numerals in brackets.

Энд (3) оюутан байна.
Тэр ангид (2) оюутан бий.
Ангид (5) ширээ байна.
Доржид (1) үзэг бий.
Дулмаад (4) дэвтэр бий.

9. Асуултад цээжээр хариул. Answer the questions.

1. – Энэ юу вэ?
2. – Цонх хаана байна?
3. – Тэр хэний толь бичиг вэ?
4. – Энд юу байна?
5. – Дорж хаана байна?
6. – Энэ хэний ангийн самбар вэ?
7. – Энд юу юу байна?
8. – Багш хаана байна?
9. – Тэр хэний ангийн чийдэн бэ?
11. – Энэ хэн бэ?
12. – Энэ хэний анги вэ?
13. – Тэнд хэний ангийн ширээ байна?
14. – Энд хэн байна?
15. – Энэ хэний үзэг вэ?
16. – Энд хэний ангийн сандал байна?
17. – Энд хэн хэн байна?
18. – Энэ хэний цүнх вэ?
19. – Хаалга хаана байна?
20. – Тэр хэн бэ?
21. – Унтраалга хаа байна?
22. – Тэр ангид оюутан бий юү?
23. – Шал хаа байна?
24. – Энэ юуны дэвтэр вэ?
25. – Чиний цүнхэнд олон ном бий юү?

Homework

Даалгавар

1. Яриануудыг тогтоогоод ярь. Learn the conversations by heart.
2. Англиинхаа тухай ярь, бич. Write about your classroom.
3. Орчуул. Translate into Mongolian.

1. What is this? This is a pencil.
2. Where is the window? The window is there.
3. Is this a table? No, this is not a table, (it is) a chair.
4. Is that a blackboard? Yes, (that is) a blackboard.
5. Who is that? That is Dorji.
6. Is this a school? Yes, (this is) a school.
7. Is there a blackboard in our classroom? Yes, there is a blackboard in our classroom.
8. Who is in your classroom? The teacher is in our classroom.
9. Is there a table in your classroom? There are two tables in our classroom.
10. Where is the teacher? The teacher is in the classroom.
11. Is there chalk in the classroom? Yes, there is chalk in the classroom.
12. Where is the lamp? The lamp is there.
13. Is this a door? No, (this is) not a door.
14. Are you (pl.) students? Yes, we are students.
15. Where is the electric switch? The switch is there.

Хоёрдугаар хичээл
Second Lesson

Танилцах
Getting Acquainted

Хэлзүй — Grammar

1. Partial number

In this lesson we encounter the change of the final consonant *-н* into *-д*:

зочин	>	*зочид*	guest, guests
(*ноён*	>	*ноёд*	lord; prince; Mr. in present-day official communication)
(*ажилчин*	>	*ажилчид*	worker, workers)
(*өвгөн*	>	*өвгөд*	old man, old men)

2. Case forms of nouns and pronouns

Note: Forms of pronouns in brackets are used in the written style.

a) Dative-locative to be found in this lesson: *Улаанбаатарт, буудалд, байранд.*

Dative-locative of pronouns (on the use of the various forms of pronouns cf. L1, Gr. 6, 7):

1	*над(ад)*	*бидэнд, бид нарт*
2	*чамд / танд*	*та нарт*
3	*энүүнд, тэрүүнд* *энэнд, тэрэнд* *(үүнд, түүнд)*	*эд нарт, тэд нарт* *эднүүдэд, тэднүүдэд* *эднүүсэд, тэднүүсэд* *эдэнд, тэдэнд; (эдгээрт, тэдгээрт)*

b) Accusative (question: *хэн-ийг, юу-г*)
The accusative takes the suffixes *-ыг, -ийг*, which are only graphical representation of one suffix, viz. [-i:g]. The former is used in male words, the latter in female words and after final *-ж, -ч, -ш, -г, -и, -ь* regardless of the vocalic composition of the word. After long vowels and after diphthongs, the suffix takes the form *-г*.

Note the following change: before a suffix beginning in a vowel in words with more than one syllable, the penultimate interconsonantal short vowel is elided:

нэр	>	*нэрийг*	but:	*алдар*	>	*алдрыг*
ном	>	*номыг*		*овог*	>	*овгийг*

The accusative suffix is not always obligatory. Particularly with words denoting animals and objects, it is used only when referring to a definite object, which is known from the context or otherwise underlined. In other cases the accusative takes a zero suffix (formally it is identical with the nominative). With words denoting animate objects the suffix is obligatory.

Accusative of pronouns:

1	*намайг*	*биднийг, бид нарыг*
2	*чамайг / таныг*	*та нарыг*
3	*энүүнийг, тэрүүнийг* *энэнийг, тэрнийг* *(үүнийг, түүнийг)*	*эд нарыг, тэд нарыг* *эднүүдийг, тэднүүдийг* *эднүүсийг, тэднүүсийг* *эднийг, тэднийг; (эдгээрийг, тэдгээрийг)*

c) Ablative (question: *хаан-аас, хэн-ээс, юу-н-аас*)
The ablative denotes direction or separation from an object and also comparison (cf. further No. 15). The suffix *-аас*[4] (*-оос, -ээс, -өөс*) is added to the stem, which is equal to the nominative, only with nouns having (*н*) the suffix is added to the stem ending in the nasal. The final short vowel is dropped, while the final *-и, -ь* merge with the suffix into *-иас*, etc. In words with more than one syllable the penultimate interconsonantal short vowel falls out. After a final diphthong and long vowel, which do not take (*н*), a hiatus filler *-г-* is inserted before the suffix.

улс > *улсаас* *хүн* > *хүнээс* *хот* > *хотоос*
үзэг > *үзгээс (үзэгнээс*)* *сандал* > *сандлаас*
сургууль > *сургуулиас* *анги* > *ангиас*

харандаа > *харандаа-н-аас* *ширээ* > *ширээ-н-ээс*
шохой > *шохой-н-оос* *өнгө* > *өнгө-н-өөс*

далай > *далай-г-аас* *дүү* > *дүү-г-ээс*

Ablative of pronouns:

1	*надаас*	*биднээс, бид нараас*
2	*чамаас / танаас*	*та нараас*
3	*энүүнээс, тэрүүнээс* *энэнээс, тэрнээс* *(үүнээс, түүнээс)*	*эд нараас, тэд нараас* *эднүүдээс, тэднүүдээс* *эднүүсээс, тэднүүсээс* *(эднээс, тэднээс; эдгээрээс, тэдгээрээс)*

d) Sociative (question: *хэн-тэй, юу-тай*)
The sociative takes the suffixes *-тай, -той, -тэй* (the last one is also used with words where according to the vocalic composition we would expect *-ө-*). The sociative expresses association with an object, a joint action etc. and also possession (cf. L3, Gr. 11): *ном-той, хичээл-тэй, өнгө-тэй.*

Sociative of pronouns:

1	*надтай*	*бидэнтэй, бид нартай*
2	*чамтай / тантай*	*та нартай*
3	*энүүнтэй, тэрүүнтэй* *энэнтэй, тэрэнтэй* *(үүнтэй, түүнтэй)*	*эд нартай, тэд нартай* *эднүүдтэй, тэднүүдтэй* *эднүүстэй, тэднүүстэй* *эдэнтэй, тэдэнтэй* *(эдгээртэй, тэдгээртэй)*

3. Independent forms of possessive pronouns

The independent forms of possessive pronouns are formed by the addition of the suffix *-х* to the basic forms of the possessive pronouns and as such can be used without the noun of which they are grammatical attributes. A similar independent form can also be created from the genitive of proper names and nouns designating persons, states and the like. The suffix *-х* changes the genitive into a nominative, which can be used as subject or (nominal) predicate etc.

Миний ном энэ.	My book is this.
Энэ ном минийх.	This book is mine.
Батын ном энэ.	Bat's book is this.
Энэ ном Батынх.	This book belongs to Bat (lit.: This book is Bat's).

4. Enclitic form of the 3rd person pronoun *нь*

This enclitic form is used for both singular and plural. It means 'of his, of them, of her; his, her, their, its' etc.

ном нь	[nɔmʲn]	his, her, their book
цүнх нь	[ʦüŋχʲn]	his, her, their case (bag)

5. Cardinal numerals 6–10

6 *зургаа (н)*	8 *найм (ан)*	10 *арав; арван +*
7 *долоо (н)*	9 *ес (өн)*	

6. Ordinal numerals 1–10

The ordinal numerals take the suffixes *-дугаар, -дүгээр* according to the rules of vowel harmony. Note the shortening of the stem with numerals six and seven:

1 *нэгдүгээр*	5 *тавдугаар*	8 *наймдугаар*
2 *хоёрдугаар*	6 *зургадугаар*	9 *есдүгээр*
3 *гуравдугаар*	7 *долдугаар*	10 *аравдугаар*
4 *дөрөвдүгээр*		

7. Verb

The Mongolian verb distinguishes past, present and future tenses. It uses many nominal forms, which can also take case suffixes or function as attributes. The verb form of the respective tense remains the same for all persons and for both numbers.

We distinguish two principal verb classes (vocalic and consonantal) with further subclasses, which are relevant for the derivation of the individual grammatical forms. In the Vocabulary the verbs are given with a special designation of the class (cf. the Table in the Supplement). It is especially important to note the forms of the imperfect converb (*converbum imperfecti,* cf. below No. 10). Verbs are listed in the form of the stem, which is also identical with the imperative.

8. Deverbal suffixes

Mongolian uses a number of suffixes, which are added to the root or stem of verbs and which express various aspects of the verbal action.

Cooperative verbs (*verba cooperativa*) add the suffix *-лц-* to the root or stem. After a final consonant a short vowel is usually added before this suffix:

сур-а-лц-	to study, to learn (in a group)
тани-лц-	to get acquainted (with s. o.)
Энэ хоёр хүн ярилцаж байна.	These two (people) are talking (with each other).

Plural verbs (*verba pluritativa*) add the suffix *-цгаа-* etc. They express an activity carried out by more participants: *бай-цгаа-* to be (about more people). The form is not obligatory, particularly in informal speech.

Сайн байцгаана уу?	Hello. (Lit.: Are you [all] well?)

or: *Та нар сайн байна уу? Та бүхэн сайн байна уу? Та бүгд сайн байна уу?*

9. Simple present tense of the imperfect (*presens imperfecti*)

The tense takes the suffix *-на*[4], which is added to the root or stem (as listed in the Vocabulary). This form belongs to the quasi-finite forms and does not take case suffixes. This tense expresses an action occurring in a general present or in the future. Adverbs or adverbials may specify its meaning more precisely, e.g. with *одоо* (now) it implies immediate future.

бай-на	is, am, are etc.
мэд-нэ	(I, you, we, they) know, will know; (he, she) knows, will know
сур-на	(I, you, we, they) learn, will learn; (he, she) learns, will learn
үз-нэ	(I, you, etc.) see, will see; (he, she) sees, will see
ир-нэ	(I, you, we, they) come, will come; (he, she) comes, will come
яри-на	(I, you, we, they) speak, will speak; (he, she) speaks, will speak

Occasionally (slow speech, hesitation, emphasis) the final vowel may be prolonged: *байна аа, ирнэ ээ, мэднэ ээ.*

10. Composite tenses

a) Composite present tense
This form consists of the imperfect gerund (imperfective converb, *converbum imperfecti*) and the simple present of the verb of existence (*бай-* to be). The imperfect converb takes the suffixes *-ч, -ж*. Their distribution may be seen in the Table in the Supplement.

The tense refers to an action, which takes place at the moment of speech or in a relative present (this year, etc.).

мэдэж байна	(I, you, we, they) know; (he, she) knows
сурч байна	(I, you, we, they) learn, (he, she) learns
суралцаж байна	(We, you, they) learn (together)
сууж байна	(I, you, we, they) live, sit, (he, she) lives, sits
ярьж байна	(I, you, we, they) speak, (he, she) speaks
үзэж байна	(I, you, we, they) look, read, (he, she) looks, reads

b) Composite past tense
Similarly the verb of existence (*бай-* to be) may take the form of *nomen perfecti* (see the following paragraph) and the composite past tense refers to an action, which took place simultaneously with another action in the past.

сурч байсан	(I, you, we, they) was / were learning
сууж байсан	(I, you, we, they) was / were sitting

11. Verbal noun of the perfect (*nomen perfecti*)

This verbal noun is formed by the suffix *-сан*[4] added to the verbal stem. It may be used as an attribute or as a nominal predicate and it can take case suffixes like any other noun.

The form denotes an action completed in the past.

ир-сэн	arrived; arrival (in the past)
суу-сан	lived; living (in the past)
бай-сан	was, were; being (in the past)
ярь-сан	said; saying (in the past)

12. Verbal noun of the future (*nomen futuri*)

This noun is formed by the suffix *-х*. The suffix is added to the stem form, which is mentioned in the Vocabulary. There is always a vowel before this suffix, either a stem vowel or, in case of a consonant stem, an added vowel (*-ь* changes into *–и: ярь- ярих*). The forms are written with all the verbs in the Vocabulary (for further reference cf. the Table of verbal classes in the Supplement).

In some grammatical contexts this noun denotes the future (with some verbs describing states it also denotes the present). This form correlates with the simple present tense of the imperfect (see No. 9 above) and is used in questions and in negative answers.

Ирэх үү?	Will (he, she, etc.) come?
Ирэхгүй.	(He, she, etc.) will not come.
Ирнэ.	(He, she, etc.) will come.

The negative of the present (verbs describing states) should properly include the verb 'to be', but in colloquial speech it is often omitted. Thus the negative form of some verbs may also indicate the present.

Байна уу?	Is he, she; are they etc.?
Байхгүй (байна).	He, she is not etc.
Мэдэх үү?	Do you know, does he know etc.?
Мэдэхгүй (байна).	I do not know, etc.

13. Verbal noun indicating habitual action (*nomen usus*)

This noun is formed by the suffix *-даг*[1], which is added to the stem. The noun can be used as an attribute or a nominal predicate and it can also take suffixes. It expresses a general truth, a permanent state, a habitually or frequently performed action.
In this lesson we learn only the form of the verb *гэ-* to say:

гэдэг	'it is said, it is called; called, said'.

Later we will also use this form of other verbs: *суу-даг, үз-дэг, ярь-даг*

14. Nominal sentences

The word *юм* ('thing, something') may often be used as a particle after the nominal predicate in nominal sentences. The predicate thus enlarged is slightly emphasised or it is contextually conditioned (from the point of view of the functional sentence perspective). In an interrogative sentence the word *юм* expresses astonishment, with an interrogative word it can be translated approximately as 'how (then)', 'what (then)' and the like (further cf. L3, Gr. 7,8).

Тэр дэвтэр сайн (юм).	That copybook is (really) good.

15. Comparison

The word, with which another word is compared, takes the form of the ablative. The adjective remains unchanged.

Энэ ширээ тэр ширээнээс жижиг.	This table is smaller than that one.
Энэ ширээ тэрнээс жижиг.	This table is smaller than that one.

Expressing comparison within a certain number of elements (comparative or superlative), the pair of compared elements (words) may be followed by a numeral in genitive, while the interrogative or deictic pronoun is followed by *нь*.

Энэ ширээ тэр ширээ хоёрын аль нь сайн бэ?	Which of these two tables is better? (Lit.: Of the two, this table and that table, which one is good?)
Энэ ширээ тэр ширээ хоёрын энэ нь сайн.	(From among these two tables) this one is better. (Lit.: Of the two, this table and that table, this one is good.)

16. Order of words in a sentence

The Mongolian word order is fixed in the sense that the subject normally precedes the predicate (S + P, i.e. Subject + Predicate) and the determining word precedes the determined one (*determinans* + *determinandum* or *d* + *D*). The direct object immediately precedes the predicate. In a neutral utterance the remaining elements of the sentence usually appear in the following order:

time + place + object + predicate

In colloquial speech these rules are sometimes violated when in an emotionally loaded utterance one word is to be foregrounded.

Би ирсэн.	I came (arrived).
Би Прага хотоос ирсэн.	I came (arrived) from Prague.
Би өчигдөр Прага хотоос ирсэн.	I came (arrived) from Prague yesterday.
Би одоо Улаанбаатарт монгол хэл сурч байна.	At present I study Mongolian in Ulaanbaatar.

17. The verb *гэ-* to say

This verb is very often used as a linking verb in various syntactical functions. In this lesson we learn the following expressions:

Таныг хэн гэдэг (вэ)?	What is your name? (Lit.: You [Acc.] who is said?)
Намайг Ян гэдэг.	My name is Yan. (Lit.: Me [Acc.] Yan is said.)

18. Particles

a) Mongolian has a number of particles expressing various semantic shades and grammatical functions. A frequent particle is *ч*, which expresses mild emphasis, connects two coordinate elements ('also, and'), and is also often used with negation. In this lesson the particle appears in the following phrases (it is not obligatory):

Тийм (ч)	*сайн* *муу* *том* *жижиг*	*биш.*	Not so (so much)	good. bad. big. small.

b) The particle *л* has a limiting function ('only, just') and sometimes a mildly intensifying function (further cf. L6, Gr. 21c):

Тайван л байна. Everything is O.K. (Lit.: It is only, just calm.)

19. Capital letters

The names of states and nations are usually written with capital letters at the beginning of the word. If the word designating a nation appears as an adjective (e.g. in connection with the word 'language'), it is written in the lower case.

20. Manner of communication (quotation verb)

The quotation verb *гэ-* 'to say' has many grammatical and syntactical uses in Mongolian. Typologically this is analogical with many other languages following similar typological principles. This is especially relevant in everyday communication and therefore it is useful to learn some of the phrases almost as idioms.

гэдэг (lit.: 'said, called-in-general')
гэсэн (lit.: 'said, called in the past')
гэнэ (lit.: [they] say)
гэж (lit.: having said)

Энэ *юу гэсэн үг вэ?*	What word is this? (lit.: This what called word is?)
Энэ *ном гэсэн үг.*	This word is 'nom' (book). (lit.: This is the word called 'nom')
Ном гэж юу гэсэн үг вэ?	What does the word 'nom' say (mean)? (lit.: Having said 'nom', what saying word is [it]?)
Ном гэж book *гэсэн үг.*	The word 'nom' means 'book'. (lit.: Having said 'nom' [it is] a word saying book)

21. Idioms and phrases

Сонин юутай?	What is new? (Lit.: interesting)
Сонин юмгүй.	Nothing new. (Lit.: interesting)

The sociative case expresses possession (what interesting [do you] have?) and it is negated by the word *-гүй* (further cf. L3, Gr. 11).

Шинэ үг

алдар	name (honor.); fame
амархан	easy, simple; easily
америк	America, American
англи	English
аль	which
аль зэрэг	(to) what degree
аль хир (хэр)	(to) what degree
байр (ан)	flat, apartment; residence
байцгаа- (Э1)	to be (about more individuals)
богино	short
буудал	stop, place of stopping, station (bus, tram); landing
бүрэн	all, everything; complete(ly), full(y)
герман	German
гол 1.	river
гэ- (гэдэг)	to say, speak (which is called)
дугаар / дүгээр (-р)	suffix of ordinal number
дунд	middle, medium
дээд	upper, superior, highest
ердийн [jördi:ŋ]	general, ordinary
жаахан	little, small; a little, a few
жил	year
жижиг	small, little
залуу	young
зочин, зочид	guest(s)
зочид буудал	hotel
зэрэг 1.b	grade, ranking, level
ир- (Э2.4) (ирж, ирэх, ирнэ)	to come, arrive
их	big, large, great; very
их сургууль	University
километр	kilometre
л	intensifying pcl.; alone, only, just
маш	very, very much
метр	meter
муу	bad; evil; of poor quality
мэд- (Э2.2) (мэдэж, мэдэх, мэднэ)	to know, understand; to come to know
найз	friend; mate
настай	aged, elderly
ногоон	green
нөхөр	friend, comrade; husband
нэр	name
нь	his, her, its; their (encl.) (sometimes: 'your')
овог	surname, father's name; clan
одоо	now, at present
оюутны байр	students' hostel
өнгө (н)	colour
польш	Polish
сайн	good, fine; well
сайхан	nice(ly), beautiful(ly)
сантиметр	centimeter
сая(хан)	(quite) recent(ly)
солонгос	Korean

сонин	interesting; news; newspaper
сур- (Г2) (сурч, сурах, сурна)	to learn, study
суралц- (Э2) (суралцаж, суралцах, суралцана)	to learn, study (in a group)
суу- (Э1) (сууж, суух, сууна)	to sit; to live (in a place), stay
тайван	peace, calmness; peaceful, calm
танилц- (Э2.2) (танилцаж, танилцах, танилцана)	to get acquainted with (with Soc.)
тань- (тани-; Э2.4) (таньж, таних, танина)	to know, be familiar with (with Acc.)
тийм (ч)	so (much)
төвөд, төвд	Tibetan
тун	very, extremely
улаан	red
улс	people; country, state
урт	long, length
уул (ан)	mountain
үз- (Э2.2) (үзэж, үзэх, үзнэ)	to see, look at; to study, read
хаанаас	whence, from where?
хар	a) black; b) unrefined, ordinary, common, secular
харин	but; however
харьцуулал	comparison
хир (хэр)	how, how much
хир (хэр) зэрэг	how much; to what extent
хот (он)	town, city
хөгшин	advanced in years, old man (woman)
хөх	blue
хуучин	old, ancient
хүндэтгэлтэй	respectful(ly)
хүрэн	brown
хэддүгээр	which number; which on (in a given order)
хэзээ	when
хэцүү	difficulty, hard
хятад	Chinese
цагаан	white
ч	emphatic or concessive pcl.: even, too, also
чех	Czech
шар	yellow
шинэ	new
франц	French
эм 1.	woman; female
энгийн	simple, ordinary
эр	man, male
эцэг	father
юм	something; thing
юмгүй	nothing
юутай	with what
ямар	what, what kind of, what a
япон	Japanese
ярь- (яри-; Э2.4) (ярьж, ярих, ярина)	to speak, talk

Зарим овгийн нэр: Some clan names:

Авга, Боржигин, Бэсүүд, Йөншөөв, Жалайр, Малиг, Мангууд, Монгол, Мэргэд, Номгон, Онход, Олхонод, Тангуд, Тугчин,Тэлэнгэд, Хангин, Харнууд, Хатгин, Хиюүд, Хонгодор, Хуулар, Урад, Урианхан, Чонос, Цоохор, Хариад, Хэрэйд, Шарайд.

Дуудах — Pronunciation

1.

[ɛ]	нэр, хэн, хэл, гэдэг
[i]	мэднэ, мэдэх, ирэх, ирсэн
[a]	давс, авах, бага, дацан, гарах, ямар
[æ]	аль, анги, амь, харин, хачин, ажил, ашиг
[a:]	та, хаана, хаанаас, улсаас
[aᵊ]	сайн, байна, тайван, сайхан
[ɔ]	ор, орос, орон, ном, ором, хот, одоо, овог, монгол, онгоц
[ɔ:]	оо, одоо, хотоос, ходоод, оодон, боллоо
[u]	ус, улс, унд, ундаа, унтрах, уран, сурах, сургууль
[u:]	суух, сургууль, байна уу?, сайн уу?, суух уу?
[ü]	хүн, үг, үс, үсэг, үзэг, үзэх, бүх, үхэр
[ü:]	мэдэх үү?, ирэх үү?, хийх үү?, өгөх үү?, тэгэх үү?
[ɣ]	бага (багаар, багаас), магад, дугаар, цагаан, зургаа, догол, гар, гарах, буга
[g]	үг, нүгэл, мөөг, бэлэг, төгс, гэр *and also*: буг, туг (тугаа, тугаар), баг (багаар, багаас), цаг (цагаа), зураг (зургаа), нутаг
[g <> ɣ]	баг, багийн, багаар <> бага, багын, багаар; буг<> буга, хутаг<>хутга
[ŋ]	ан, он, хэн, сайн, сонин, орон, харин, сайхан, жаахан, амархан, байшин, хаан

1. Асуулт

Таныг Тэр хүнийг Чамайг		хэн	гэдэг вэ?
Таны Тэр хүний Чиний	нэрийг овгийг алдрыг		

Хариу

Намайг Тэр хүнийг Таныг		ЭР: Жанцан Дамба Чойжамц Нацагдорж Эрдэнэ Ринчен Ганболд Төмөрбаатар Лувсан Дорж Чулуун Даваа Мягмар	ЭМ: Долгор Дулмаа Хандсүрэн Хулан Цэцэг Оюун Тунгалаг Уранчимэг Сарангэрэл Туяа Амина Даваа Мягмар	гэдэг.
Миний Таны Тэр хүний	нэрийг овгийг алдрыг			

2. Асуулт

Энэ Тэр	юмны уулын голын	нэрийг	юу гэдэг	вэ? юм бэ?
	юмыг уулыг голыг			
Энийг (= энэнийг, энүүнийг) Тэрийг (= тэрнийг, тэрүүнийг)				

Хариу

Энэ Тэр	юмны уулын голын	нэрийг	ширээ самбар Богд уул Туул гол үзэг	гэдэг (юм). [gedgi:m]
	юмыг уулыг голыг			
Энийг (= энэнийг, энүүнийг) Тэрийг (= тэрнийг, тэрүүнийг)				

3. Асуулт

Би Чи Та Тэр хүн Бид (нар) Та нар Тэд (нар) Дорж	хаанаас		ирсэн бэ?
	аль ямар	улсаас хотоос	

Хариу А

Би Чи Та Тэр хүн Бид (нар) Та нар Тэд (нар) Дорж	Чех Орос Америк Япон Монгол Солонгос Хятад Герман Польш	улсаас	ирсэн.

Хариу Б

Би Чи Та Тэр хүн Бид (нар) Та нар Тэд (нар) Дорж	Прага Улаанбаатар Хархорум Москва Берлин Бээжин	хотоос	ирсэн.

4. Асуулт

Та Тэр хүн Та нар Тэд (нар)	одоо энэ жил	хаана		сууж байна (вэ)?
		ямар	байранд зочид буудалд	

Хариу

Та Тэр хүн Та нар Тэд (нар)	одоо энэ жил	оюутны их сургуулийн Улаанбаатар Алтай	байранд зочид буудалд	сууж байна.
		Прага Токио Дархан	хотод	
		Монголд Улаанбаатарт Прагад		

5. Асуулт

Та Тэр хүн Та нар Тэднүүс	хаана		суралцаж байна (вэ)? сурч байна (вэ)?
	ямар хэддүгээр	ангид сургуульд	

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Бид нар) (Тэднүүд)	Улаанбаатарт Монголд Прагад		суралцаж байна. сурч байна.
	монгол хэлний орос хэлний чех хэлний нэгдүгээр хоёрдугаар	ангид	
	дээд дунд монгол орос чех нэгдүгээр хоёрдугаар	сургуульд	

6. Асуулт

Та Тэр хүн Та нар Тэд	энэ жил одоо	юу ямар хэл	сурч байна (вэ)? үзэж байна (вэ)?

Хариу

(Та) (Тэр хүн) (Та нар) (Тэд)	(энэ жил) (одоо)	монгол ~ франц англи ~ япон солонгос ~ чех орос ~ герман хятад ~ төвөд	хэл	сурч байна. үзэж байна.

7. Асуулт

Та Тэр хүн Та нар Тэд	монгол ~ франц англи ~ япон солонгос ~ чех орос ~ герман хятад ~ төвөд	хэл	мэдэх үү?

Хариу

Та Тэр хүн Та нар Тэд	монгол ~ франц англи ~ япон солонгос ~ чех орос ~ герман хятад ~ төвөд	хэл	сайн жаахан	мэднэ.
			мэднэ. мэдэхгүй.	

8. Асуулт

Энэ Тэр	ямар	хүн багш оюутан	бэ? вэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	залуу ~ чех хөгшин ~ хятад настай ~ сайн англи ~ муу	хүн. багш. оюутан.

9. Асуулт

Энэ Тэр	хүн багш оюутан	залуу хөгшин настай сайн англи	уу? үү? юу?

Хариу А

Тийм ээ,	энэ тэр	хүн багш оюутан	залуу. хөгшин. настай. сайн. англи.

Хариу Б

Үгүй ээ,	энэ тэр	хүн багш оюутан	залуу хөгшин настай сайн англи	биш.

10. Асуулт

Энэ Тэр	хүн багш оюутан	залуу англи монгол чех	юу, уу, үү,	хөгшин чех хятад монгол	үү? уу?

Хариу А

(Энэ) (Тэр)	(хүн) (багш) (оюутан)	залуу. англи. монгол. чех.	
		залуу англи монгол чех	биш.

Хариу Б

Энэ Тэр	хүн багш оюутан	залуу англи монгол чех	биш,	хөгшин. чех. хятад. монгол.

11. Асуулт

Миний Чиний Таны Танай Тэр Энэ		ном ~ цүнх ширээ ~ үзэг анги ~ харандаа сандал ~ сургууль	ямар вэ,	сайн уу, муу юу? том уу, жижиг үү? шинэ үү, хуучин уу? урт уу, богино уу? улаан уу, ногоон уу?
Тэр Энэ	хүний			

Хариу

Миний Чиний Таны Танай Тэр Энэ		ном ~ цүнх ширээ ~ үзэг анги ~ харандаа сандал ~ сургууль	жижиг. ~ том. улаан. ~ ногоон. сайн. ~ муу. хөх. ~ хүрэн. шинэ. ~ хуучин. урт. ~ богино.
Тэр Энэ	хүний		

12. Асуулт

Тэр Энэ Чиний Таны		цүнх харандаа дэвтэр хаалга үзэг сандал ном	ямар өнгөтэй	байна (вэ)? вэ?
Тэр Энэ	хүний			

Хариу

Тэр Энэ Чиний Таны		цүнх харандаа дэвтэр хаалга үзэг сандал ном	улаан шар ногоон хар цагаан хүрэн хөх	(өнгөтэй.) (байна.)
Тэр Энэ	хүний			

13. Асуулт

Тэр Энэ Тэр хүний Таны Танай	дэвтэр ~ оюутны байр цонх ~ харандаа чийдэн ~ самбар ширээ ~ үзэг хот ~ сургууль	сайн ~ муу том ~ жижиг шинэ ~ хуучин		уу / үү? юу / юү? байна уу? юм уу?
		улаан шар ногоон хар цагаан хүрэн хөх	(өнгөтэй)	

Хариу А

Сайн ~ Муу Том ~ Жижиг Шинэ ~ Хуучин		байна (аа). юм (аа).
Шар ~ Ногоон Хар ~ Цагаан Хөх ~ Хүрэн	(өнгөтэй)	

Хариу Б

Үгүй ээ,	сайн ~ муу том ~ жижиг шинэ ~ хуучин		биш (байна). юм (байна).
	шар ~ ногоон хар ~ цагаан хөх ~ хүрэн	(өнгөтэй)	

Хариу В

Тийм (ч)	сайн ~ муу том ~ жижиг шинэ ~ хуучин		биш (байна). биш (юм).
	шар ~ ногоон хар ~ цагаан хөх ~ хүрэн	(өнгөтэй)	

14. Харьцуулал

Comparison

Энэ Тэр	хүн багш оюутан	тэр энэ	хүнээс багшаас оюутнаас	залуу хөгшин		(байна). (юм).
				залуу хөгшин	биш	

15. Асуулт

Энэ Тэр Манай Танай Миний	ном ширээ анги үзэг хүн цонх багш оюутан	миний тэр таны танай манай энэ	номоос ширээнээс ангиас үзэгнээс хүнээс цонхноос багшаас оюутнаас	сайн жижиг том урт богино залуу хуучин хөгшин	уу? үү? юу?

Хариу

Энэ Тэр Манай Танай Миний	ном ширээ анги үзэг хүн цонх багш оюутан	миний тэр таны танай манай энэ	номоос ширээнээс ангиас үзэгнээс хүнээс цонхноос багшаас оюутнаас	сайн. жижиг. том. урт. богино. залуу. хуучин. хөгшин.

16. Асуулт

Энэ Тэр Миний Доржийн	ном үзэг хүн оюутан дэвтэр	тэр энэ чиний таны миний	ном үзэг хүн оюутан дэвтэр	хоёрын	аль нь	сайн муу том жижиг шинэ хуучин залуу хөгшин	бэ? вэ?

Хариу

Энэ Тэр Миний Доржийн	ном үзэг хүн оюутан дэвтэр	тэр энэ чиний таны миний	ном үзэг хүн оюутан дэвтэр	хоёрын	энэ тэр том жижиг минийх чинийх таных Доржийнх	нь	сайн. муу. том. жижиг. шинэ. хуучин. залуу. хөгшин.

17. Асуулт

Энэ Тэр	хоёрын гурвын дөрвийн	аль нь	сайн ~ муу том ~ жижиг урт ~ богино залуу ~ хөгшин хуучин ~ шинэ	бэ? вэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	(хоёрын) (гурвын) (дөрвийн)	энэ ~ тэр улаан ~ цагаан том ~ жижиг урт ~ богино залуу ~ хөгшин хуучин ~ шинэ	нь	том ~ жижиг. сайн ~ муу. урт ~ богино. залуу ~ хөгшин. хуучин ~ шинэ.

18. Асуулт

Энэ Тэр Таны Миний	ном дэвтэр хүн оюутан найз нөхөр	аль хир	зэрэг	сайн муу том	(ном) (дэвтэр) (хүн)	бэ? вэ?
		аль хир хир (= хэр)		жижиг шинэ хуучин	(оюутан) (нөхөр) (найз)	

Хариу

Энэ Тэр Таны Миний	ном дэвтэр хүн оюутан найз нөхөр	их маш тун	сайн муу том жижиг шинэ хуучин	(ном). (дэвтэр). (хүн). (оюутан). (нөхөр). (найз).

19. Асуулт

Энэ Тэр	аль хир хир зэрэг	урт богино том жижиг хуучин шинэ сайн	харандаа гол ном ном дэвтэр үзэг найз нөхөр	вэ? бэ?

Хариу

<table>
<tr><td rowspan="2">(Энэ)
(Тэр)</td><td colspan="2">их
маш
тун</td><td>урт
богино
том
жижиг
хуучин
шинэ
сайн</td><td>харандаа.
гол.
ном.
дэвтэр.
үзэг.
нөхөр.
найз.</td></tr>
<tr><td>хоёр
гурван
таван
олон</td><td>сантиметр
метр
километр</td><td>(урт)
(богино)</td><td>харандаа.
гол.</td></tr>
</table>

Яриа

Conversations

1. (Энгийн) яриа (informal)

- Сайн байна уу?
- Сайн, сайн байна уу?
- Сайн (сайн байна аа).

‹‹‹‹‹‹

(Хамаагүй яриа) (very informal)

- Сайн уу?
- Сайн, сайн уу?
- Сайн.

2. (Хүндэтгэлтэй) яриа

- Сайн байна уу та?
- Сайн (байна аа), та сайн байна уу?
- Сайн (сайн байна аа, сайн л байна).

3. (Хүндэтгэлтэй) яриа (formal, polite)

- Сонин сайхан юу байна (вэ)?
- Тайван сайхан, юу байна?
- Тайван л байна.

4. (Энгийн) яриа

- Сонин юу байна (= сонин юутай вэ)?
- Сонин юмгүй ээ, юу байна?
- Юмгүй ээ.

‹‹‹‹‹‹

(Хамаагүй яриа)

- Юу байна (= юутай вэ)?
- Юмгүй ээ (юмгүй дээ), юутай вэ?
- Юмгүй ээ.

5. (Хүндэтгэлтэй) яриа

- Таны алдар хэн бэ?
- Миний нэр Дорж, Таны алдар?
- Миний нэр Ананд.

‹‹‹‹‹‹

- Таны алдрыг хэн гэдэг вэ?
- Миний нэрийг Ананд гэдэг. Таны алдрыг?
- Миний нэрийг Дулмаа гэдэг.

6. (Энгийн) яриа

- Чиний нэр хэн бэ?
- Миний нэр Туяа, чиний нэр?
- Миний нэр Аминаа.

‹‹‹‹‹‹

- Чиний нэрийг хэн гэдэг вэ?
- Дорж гэдэг, чиний нэрийг?
- Миний нэрийг Дулмаа гэдэг.

‹‹‹‹‹‹

- Таныг (чамайг) хэн гэдэг вэ?

– Намайг Аюуш гэдэг, чамайг?
– Александер гэдэг.

7. (Энгийн) яриа

– Чиний эцгийн нэр хэн бэ?
– Миний эцгийн нэр Болд.
– Чамайг хэний хэн гэдэг вэ?
– Намайг Болдын Ринчен гэдэг.
‹‹‹‹‹‹
– Чиний овог хэн бэ (юу вэ)?
– Миний овог Урад.
– Чиний овог нэр?
– Миний овог нэр Урад Ринчен.
– Чиний бүрэн овог нэр?
– Миний бүрэн овог нэр Урад Болдын Ринчен.

8. Яриа

– Та хаанаас ирсэн бэ?
– Би Чехээс (Чехаас) ирсэн.
– Аль (ямар) хотоос ирсэн бэ?
– Прага (Праг) хотоос ирсэн.
– Та хэзээ ирсэн бэ?
– Би саяхан ирсэн.

9. Яриа

– Та одоо хаана (хаа) сууж байна?
– Би одоо оюутны байранд сууж байна. Та хаана сууж байна?
– Би зочид буудалд сууж байна.

10. Яриа

– Та одоо ямар сургуульд суралцаж (сурч) байна?
– Би Монгол Улсын Их Сургуульд суралцаж байна. Та?
– Би хэлний сургуульд суралцдаг.
– Та аль (ямар) ангид суралцаж байна вэ?
– Би монгол хэлний ангид сурч байна.
– Би бас монгол хэлний ангид сурдаг.
– Та монгол хэл сайн мэдэх үү?
– Би монгол хэл мэднэ. Та?
– Би жаахан мэднэ. Монгол хэл амархан байна уу?
– Хэцүү байсан, гэвч одоо хэцүү биш.

11. Яриа

– Чи дунд сургуульд ямар хэл сурч (үзэж) байсан бэ?
– Би дунд сургуульд англи хэл сурч байсан. Герман хэл ч жаахан үзэж байсан.
– Англи хэлийг хэдэн жил үзсэн бэ?
– Таван жил сурсан. Харин герман хэлийг нэг л жил үзсэн.
– Энэ жил ямар хэл сурч байна?
– Энэ жил монгол хэл сурч байна.
– Сайн сурч байна уу?
– Сайн сурч байна.

12. Яриа

– Дорж ямар ном үзэж (уншиж) байна вэ?
– Дорж нэг хуучин монгол ном уншиж байна.
– Та ямар ном үзэж байна?
– Би монгол ярианы ном үзэж байна.
– Та монгол хэлэнд сайн уу?
– Үгүй, сайн биш, жаахан мэднэ.
– Та Доржийг таних уу?
– Танихгүй, би тэр хүнийг танихгүй.
– Дулмааг таних уу?
– Танина, сайн танина.

13. Яриа

– Энэ самбар ямар өнгөтэй (байна) вэ?
– Цагаан (өнгөтэй байна).
– Энэ үзэг хүрэн (өнгөтэй) байна уу?
– Үгүй, хар байна.
– Тэр самбар ямар байна?
– Сайн (муу) байна.
– Тэр цүнх ямар байна?

- Том (жижиг, сайн, ногоон) байна.
- Тэр хүн ямар байна?
- Тэр хүн сайн (муу, хэцүү, сонин) байна.

Бичвэр

Text

БИ

Би саяхан Чех улсаас ирсэн. Би Прагаас ирсэн. Миний нэр Ян (намайг Ян гэдэг), овог Новак (миний овгийг Новак гэдэг). Би монгол хэл жаахан мэднэ. Англи, герман хэл сайн мэднэ. Карлын Их Сургуульд бас төвөд хэл нэг жил үзсэн. Одоо би Монгол Улсын Их Сургуулийн монгол хэлний ангид суралцаж байна. Их сургуулийн оюутны байранд суудаг. Манай оюутны байр хуучин. Гэвч муу биш. Манай ангид олон оюутан байдаг. Надад одоо монгол найз нар бий. Нэг нь чех хэл сурдаг. Би түүний "багш". Миний бас нэг найз төвөд хэл сайн мэднэ. Тэр бас миний төвөд хэлний "багш".

Дасгал

Exercises

1. Цэгийн оронд асуух үг тавьж хариул.

Fill in interrogatives and answer the questions.

1. – Таныг … гэдэг вэ? – Намайг … гэдэг.
2. – Таны овгийг … гэдэг вэ? – Миний овгийг … гэдэг.
3. – Та … улсаас (хотоос) ирсэн бэ? – Би …. улсаас (… хотоос) ирсэн.
4. – Та одоо … сууж байна? – Би одоо … сууж байна.
5. – Та одоо … сургуульд сурч байна? – Би … сургуульд сурч байна.
6. – Та … ангид сурч байна? – Би … ангид сурч байна.
7. – Та энэ жил … хэл сурч байна? – Би энэ жил … хэл сурч байна.
8. – Та монгол хэл … мэдэх үү? – Би монгол хэл … мэдэхгүй.
9. – Та монгол хэл … мэдэх вэ? – Би монгол хэл … мэднэ.
10. – Дорж монгол хэл … мэдэх вэ? – Дорж монгол хэл … мэднэ.

2. Нөхөж ярь.

Fill in and say aloud.

Миний нэр … . Миний нэрийг … гэдэг. Миний овог … . Миний овгийг … гэдэг. Намайг … гэдэг. Би … улсаас ирсэн. Би одоо … хэл үзэж байна. Би оюутны байранд … . Би одоо Их сургуульд … байна. Би монгол хэл … мэднэ. Би … мэдэхгүй. Тэр хүн япон хэл сайн …, харин хятад хэл … . Би … танихгүй, харин Доржийг танина. Чи миний … мэдэх үү? Би … овгийг сайн мэднэ. Тэр хүн нэг зочид буудалд … .

3.

а) Хаалтандхи үгиийг зохих хэлбэрт тавь. Put the words in brackets into correct forms.

(Би) Дорж гэдэг. (Би) нэр Дорж. (Дорж) овог Урад. (Чи) овгийг Боржигин гэдэг. (Та) нэр хэн бэ? Би (Прага) ирсэн. Чи (хаана) ирсэн бэ? Чи (Ананд) таних уу? Энэ (юм) нэрийг юу гэдэг вэ? (Энэ) шохой гэдэг. Бид одоо монгол хэл (үз-) байна. Бид оюутны байранд (суу-). Бид одоо Их сургуульд (сур-) байна. Би монгол хэл жаахан (мэд-). Би тэр хүнтэй саяхан (танилц-). Миний (найз) Дулмаа гэдэг.

б) Хаалтандхи асуултын оронд зохих үгийг тавь. Replace the interrogatives in brackets by suitable words.

Би (хаанаас) ирсэн. Би одоо (хаана) сууж байна. Би (ямар) хэл мэднэ. Би монгол хэл (хир зэрэг) мэднэ. Бид Прагаас (хэзээ) ирсэн. Энэ (хэний) цүнх байна. Тэр миний (юуны) хичээлийн дэвтэр байна. Миний найзын (юуг) Дулмаа гэдэг. Дулмаагийн (юуг) Урад гэдэг. Чи (хэнийг) таних уу? (Хэнд) олон ном бий. (Хаана) олон ширээ бий.

4. Үлгэрийн дагуу хариул. Answer according to the model.

ҮЛГЭР А: Тэр хүн хэнийг таних вэ? (БОЛД)
ТЭР ХҮН БОЛДЫГ ТАНИНА.
(ДОРЖ, ЦЭМБЭЛ, БАГШ, ДУЛМАА, БИ, ЧИ, ТА, БИД, ТЭД)

ҮЛГЭР Б: Та хаанаас ирсэн бэ? (УЛААНБААТАР)
БИ УЛААНБААТАРААС ИРСЭН.
(ПРАГА, ЛОНДОН, МОСКВА, БЭЭЖИН, ХЯТАД, ЯПОН, ТОКИО, ОСАКА, ДЕЛИ, ОЮУТНЫ БАЙР)

ҮЛГЭР В: Тэр хүн хаана сууж байна вэ? (ЗОЧИД БУУДАЛ)
ТЭР ХҮН ЗОЧИД БУУДАЛД сууж байна.
(ОЮУТНЫ БАЙР, МОНГОЛ, ДАРХАН, АМЕРИК, ЧЕХ, ПАРИС, ДОРНОД АЙМАГ)

ҮЛГЭР Г: Энэ хэний юм бэ? (АМИНА)
ЭНЭ АМИНАГИЙН ЮМ.
(БИ, ЧИ, ТА, БИД, ТЭД, АНАНД, ТУЯА, КАТЯ, ЕВА, ОЮУН, АЛЕКСАНДЕР, АННЕ, РИНЧЕН)

5. Орчуулах. Translation.

Тэр хүн хэн бэ? Тэр хүний нэрийг хэн гэдэг вэ? Энэ хүний овгийг хэн гэдэг вэ? Тэр хүн хаанаас ирсэн бэ? Энэ хүн Дорнод аймгаас ирсэн. Тэр хүн ямар хотоос ирсэн бэ? Тэр хүн Бээжингээс ирсэн. Дорж ямар хэл мэдэх вэ? Дорж монгол, орос хэл сайн мэднэ. Чех хэл мэдэх үү? Тэр хүн чех хэл мэдэхгүй. Амина аль

сургуулийн ямар ангид суралцдаг юм бэ? Амина Багшийн Их сургуулийн монгол япон хэлний ангид суралцдаг. Чи Адам Ева хоёрыг таних уу? Би тэр хоёрыг сайн танина. Тэр хоёр миний найз нар. Адам нь польш, Ева нь чех оюутан. Би Адам Ева хоёртой саяхан сайхан танилсан. Чи Алагсаандарыг мэдэх үү? Мэднэ, манай ангийн нэг монгол оюутны нэрийг Алагсаандар гэдэг юм.

6. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Сайн байна уу?
2. Таныг хэн гэдэг вэ?
3. Таны овог хэн бэ?
4. Та аль улсаас ирсэн бэ?
5. Та ямар хотоос ирсэн бэ?
6. Та хэзээ ирсэн бэ?
7. Та одоо хаана сууж байна?
8. Та ямар ангид суралцаж байна?
9. Та монгол хэл хир мэдэх вэ?
10. Монгол хэл хэцүү байна уу?
11. Монгол хэл (танд / чамд) аль хир хэцүү байна?
12. Монгол хятад хоёр хэлний аль нь амархан бэ?
13. Таны багшийг хэн гэдэг вэ?
14. Түүний нэрийг мэдэх үү?
15. Та монгол оюутантай танилцсан уу?

Даалгавар Homework

1. Өрийгөө ярь. Speak about yourself.
2. Найзыгаа ярь. Speak about your friend.
3. Харилцаа яриаг тогтоо. Learn the conversations by heart.
4. Орчуулах. Translate into Mongolian.

1. Hello, what's new? Hello, nothing new, everything is O.K.
2. What is your name? My name is Dorji.
3. What do they call you? They call me Bat.
4. What is his name? His name is Rinchin.
5. What is your surname? My surname is Lamchin.
6. Where did you come from? I came from Mongolia.
7. From which town did you come? I came from Ulaanbaatar.
8. Where do you live now? Now I live in a students' hostel.
9. Are you a student? Yes, I am a student.
10. In which school do you study? I study at the University.
11. In which year do you study? I study in the second year.
12. What do you study? I study Czech.
13. Is Czech difficult? Yes, Czech is difficult, but Mongolian is easy.

14. Do you know Russian? Yes, I know Russian well.
15. Do you know English? I know English a little.
16. How (well) do you know English? I know English well.

Гуравдугаар хичээл
Third Lesson

Байр, орон сууц
Flat, Apartment House

Хэлзүй — Grammar

1. Collectives I

Independent possessive pronouns and genitives of personal proper names may also be used in the sense 'we, our family', 'you, your family', 'the Dorjis', 'my elder brother's family' and the like. The form can also be used in the dative-locative. In that case the suffix *-х* is dropped and the dative-locative suffix is added to this new stem (see further L2, Gr. 3; L4, Gr. 2).

манайх	our family	*манайд*	at our home, with us at home
танайх	your family	*танайд*	at your home
тэднийх	their family	*тэднийд*	at their home
Доржийнх	the Dorjis	*Доржийнд*	at the Dorjis'
ахынх	elder brother's	*ахынд*	at the elder brother's

2. Postpositions

Postpositions are used in Mongolian to express finer nuances of grammatical relations. The following postpositions are used with the *genitive case*:

дэргэд, хажууд	besides, next to, at the side of	
	өрөөний дэргэд	near the room
тухай	about	
	Монголын тухай	about Mongolia
дор (доор)	under, below	
	бүтээлгийн дор	under the bed sheet
дотор	in, inside	
	гэрийн дотор	in the ger
	шүүгээн(ий) дотор	in the wardrobe

Besides the genitive case, some postpositions are used with the *nominative case*, which may be considered as a zero suffix genitive. Stems ending in a dental nasal in some

forms (in the vocabulary the nasal is indicated in brackets) use the nasal (old nominative) before these postpositions.

дээр	on	
	тавиур(ын) дээр	on the shelf
	сандал(ын) дээр	on the chair
But		
	ширээн дээр	on the table
besides:		
	ширээний дээр	on the table

3. Vocative

The vocative case is expressed by the particle *аа*[4], which is placed after the respective name. Its pronunciation is palatalised after palatal consonants. Words ending in velar nasal or *-р*, lengthen the penultimate vowel in pronunciation. They are written either with the particle *аа*[4] or as they are pronounced.

Бат аа! [bata:]	Bat!
Болд оо! [bɔldɔ:]	Bold!
Багш аа! [bax'ʃæ:]	Teacher!
Дорж оо! [dɔrʤɔ:]	Dorji!
Сүрэн ээ! [süre:ŋ]	Süren!
Долгор оо! [dɔlgɔ:r / dɔlgɔrɔ:]	Dolgor!

4. Collective numerals

By adding the suffix *-уул[аа(н)] / -үүл[ээ(н)]* to numerals new forms are produced, which mean 'the two of them, the two of us, both', 'all three of them, three of them' etc. The final vowel is nasalised in colloquial speech [-a:ŋ, -e:ŋ], which is also indicated by writing the final nasal. These forms are used in response to the question *хэдүүл (ээ)* 'how many (people) together'.

2 *хоёул(аа)*	5 *тавуул(аа)*	8 *наймуул(аа)*
3 *гурвуул(аа)*	6 *зургуул(аа)*	9 *есүүл(ээ)*
4 *дөрвүүл(ээ)*	7 *долуул(аа)*	10 *арвуул(аа)*

Inflected forms use the stem in *-ан, -эн*, which may also be used as the basic nominative form.

Genitive: *хоёулангийн*	of both of them
Sociative: *хоёулантай*	with both of them

etc.

5. Imperative

The verbal stem (as it is found in the Vocabulary) may also be used as an imperative:

Ор!	Come in!
Яв!	Go!
Үз!	Look!
Хий!	Do!

6. Present tense of the perfect (*presens perfecti*)

This tense is formed by adding the suffix *-лаа*[4] to the stem (or root). It indicates an action, which has taken place in recent past.

танилцлаа	we have become acquainted
баярлалаа	thank you (lit.: I have rejoiced)

7. Particle *юм* ('thing, something') in a nominal sentence

This word is used as a particle with the predicate in nominal sentences (cf. L2, Gr. 14). It is also used after the nominal verb forms as a predicate (*-сан, -даг*). The basic meaning of the utterance is not changed. The function of *юм* may be compared with the function of the definite article in English, as if it were referring to the whole sentence and implying mild emphasis. It may also indicate that the referent (action) is partly known or has been mentioned before, and thus the use of the particle is contextually conditioned. Sometimes the actualising (foregrounding) function of this particle may be expressed in translation by 'and' or 'but'. With regard to its *slightly emphatic* function, a foreigner should not use this particle indiscriminately in his speech because in some situations it may even be inappropriate (e.g. in official contacts, in contacts with a superior, teacher, etc.). In sentences about humans, *юм* may alternate with *хүн*.

Дорж сайн ярьдаг юм.	Dorji (really) speaks well.
Дорж сайн ярьдаг хүн.	Dorji speaks well (lit.: Dorji is a well speaking man).

Or better: *Дорж сайн ярьдаг хүн юм = Дорж сайн ярьдаг хүн байна.*
Dorji speaks *really* well (lit.: Dorji is a well speaking man + *emphasis*: *юм, байна*).

The particle *юм* may often be used in *questions*. In wh-question it usually expresses an emotion (astonishment, surprise, dislike, joy, etc.) – 'what (ever)', 'what (then)', 'and what', etc. In the general question the use of this particle is usually conditioned by the previous context (the subject was mentioned or is being discussed) and corresponds approximately to 'and', 'and so', 'and thus'.

Чи тэднийд очсон юм уу?	And (so) you have visited them?
Бат ямар өрөөнд суудаг юм бэ?	In which room does Bat live, then?
Юуны ангийн оюутан юм бэ?	In which class do you (does he, etc.) study, then?
Ямар ямар өрөөтэй юм бэ?	What (types of) rooms do you (do they, etc.) have, then?

In the answer the particle *юм* may or may not be used. The reasons are stylistic, rhythmical or contextual (familiar situation, slight emphasis etc.).

... хэдэн өрөөтэй юм бэ?	How many rooms do (you, they, etc.) have then?
... дөрвөн өрөөтэй.	... four rooms.
Ямар ямар өрөөтэй юм бэ?	What (types of) rooms do you (do they, etc.) then have?
... гал зуухны өрөө, халуун усны өрөөтэй юм.	We (they) have (in fact, actually) ...a kitchen and a bathroom.

By adding the present tense of the verb of existence to the verb form in *-даг* + *юм*, the meaning changes in the sense that the speaker has just learned about the respective fact or has just seen it, perhaps with mild astonishment.

Та сайн ярьдаг юм байна.	Oh, how well you (can) speak! You do speak well!

Further, the particle *юм* is used with the future noun in answering a question related to the future:

Энэ өрөө ямар ханатай байх вэ?	What (colour) will the wall of this room be?
Энэ өрөө цагаан ханатай байх юм.	The wall of this room will be white.

Colloquial pronunciation: in colloquial usage the particle *юм* merges with the verbal noun suffixes:

-сан юм	[-si:m]
-даг юм	[-dəkʲi:m]

8. The particle *юм* in a nominal phrase

After adjectives, interrogative words and numerals, this word preserves the meaning 'thing, something'.

ямар юм	what thing, what
нэг юм	one thing, something
янз бүрийн юм	various things (Pattern 12)

9. Word order

In a phrase comprising a genitive before a noun, the adjective may be placed after the genitive, unless the phrase comprising a genitive is a technical term.

номын жижиг шүүгээ	a small bookshelf
оюутны хоёрдугаар байр	second students' dormitory

Occasionally the adjective may appear both before the word in the genitive or after the word in the genitive.

10. Pairing words

Mongolian often uses the syntactical device of pairing words or making longer chains of words in coordinate phrases. In such cases the grammatical suffix is used only once after the last word of the enumeration (cf. L1, Gr. 3), or it may also appear after each word (cf. Pattern No. 5 below).

A particular case is pairing words (*хоршоо үг*) of similar, identical or also opposite meaning. Sometimes such pairs stand for a new semantic unit (naming unit), which also may usually be translated only by one word, whose meaning is more or less synonymous with each of the words (except in pairs of words of opposite meaning). Sometimes the pair represents an enumeration of a class of objects or phenomena. Pairing occurs with all lexical classes (cf. also L4, Gr. 16; L9, Gr. 2; L11, Gr. 1; further cf. references in Bibliography). In this lesson we encounter some pairs of nouns:

орон сууц	living quarters	*хоол унд*	food and drink
орон	dwelling, abode	*хоол*	food
сууц	residence, dwelling	*унд*	drink

сав суулга	dishes, utensils	*аяга халбага*	forks and spoons, cutlery
сав	vessel	*аяга*	cup
суулга	bucket	*халбага*	spoon

гал зуух	kitchen	*ор дэр*	bed clothes etc.
гал	fire	*ор*	bed
зуух	stove	*дэр*	pillow

Sometimes one word or its part is repeated to emphasise the meaning of the utterance or of the respective word.

За, ор ор.	Well, (do) come in.
Тагттай юу?	Have you a balcony?
Тагттай тагттай.	(Of course), we have a balcony.

11. Possession

Mongolian does not have a special verb to express possession. One manner of expressing possession uses the *sociative case*; its negation is expressed by the negative particle replacing the sociative case suffix (both with real possession and with abstract nouns). The tense is expressed by adding the relevant forms of the verb of existence.

Би хичээлтэй.	I have a lesson.
Би хичээлгүй.	I do not have a lesson.
Би номтой.	I have a book (books).
Би номгүй.	I have no book(s).

Another possibility of expressing possession is to use the *dative-locative case* of the personal pronoun or noun denoting the owner together with a form of the verb 'to be' (both positive and negative; cf. L1, Gr. 3b; L2, Gr. 2a). This manner is mainly used with real possession of things (not abstracts).

Надад ном бий.	Надад ном байна.	I have books.
Надад ном байхгүй.	Надад ном байхгүй байна.	I have no books.

The difference between *бий* and *байна* is similar to what was said above (L1, Gr. 10).

12. *Verba vicaria*

Mongolian has a set of verbs, which can be used like the English verb 'to do' to represent any other verb. They have a full paradigm of grammatical forms like other verbs with full lexical meanings.

a) The verb *тэг-* 'to do so', 'to do in that manner' may replace the verb in the answer if the question was about the circumstances (place, time). If the question concerns the action of the verb itself, the original verb must be repeated (cf. Patterns Nos. 17–19).

Тэгсэн үү?	Did (he, they, you) do that?	*Тэгсэн.*	(He, they, I) did.
Ирсэн үү?	Did (he, they, you) come?	*Тэгсэн.*	(He, they, I) did.

b) The verb *яа-* 'to do (become) in which way', to do (become) how', 'to do (become) what', etc., also has a full paradigm of forms. In this lesson we encounter the form *яасан* 'what a ...' (lit.: 'how become').

Яасан сонин (юм)!	Oh, how interesting! What an interesting thing!
Яасан сонин хүн (бэ)!	What an interesting man!
Яасан том (юм)!	Oh, how big (it is)!

But the verb may be used in various other forms: *яаж:*

Энийг яаж хийх вэ?	How is it to be done? How can I do it?
Энийг яаж мэдэх вэ? [midiχ vɛ]	How can I found out? How can I know it? How can I learn it?

13. Future noun (*nomen futuri*)

The future noun may be used in a verbonominal phrase as a grammatical link between two nouns – one noun is the object (the preceding noun) of the future noun, while the future noun is an attribute of the last noun in the phrase. This is one of the very frequent patterns, in which Mongolian verbal nouns of all tenses can be used. In this lesson we encounter one phrase:

бие засах газар	'place, where body is relieved' (lit.: 'body-adjusting-place', i.e. lavatory)

14. Idioms and phrases

Танай сууц хэдэн давхар (юм) бэ?	How many floors are there in your house (then)?
Тэдний байшин таван давхар.	Their house has five floors.

But it is also possible to say: *Танай сууц хэдэн давхар(тай) вэ?*

Яавал яа!	Do as you like.

Шинэ үг

Vocabulary

ажил	work, job
аяга (н)	cup, bowl
аятайхан	agreeable, pleasant, nice
байшин (г)	building, house
баярлалаа	thank (you)!
баяртай	good-bye
бие	body; health
бие засах газар	toilet, W.C.
бичиг	writing, script
бичгийн ширээ (н)	(writing) desk
буйдан	divan
бүр (encl.)	each, every
бүтээлэг	covering; bedspread
бэх	ink
газар	place, locality; earth, land; office
гал	fire
гал зуух (ан) [= гал тогоо (н)]	stove, fireplace
гал зуухны өрөө (н)	kitchen
гэр	the Mongolian yurt; a dwelling place
даавуу (н)	cloth, textile
давхар	storey, floor
диван [= буйдан]	divan
дор [= доор] (G.)	below, under
дотор (G.)	inside, within
дугаар	number
дэр (эн)	pillow, pad
дэргэд (G.)	at, by, near, by the side of
дээр (G.)	on, upon, on top of
жорлон (г)	latrine, toilet
за, заа	well, all right; yes
зас- (Э2.5) (засаж, засах, засна)	to repair, fix, improve
зочны өрөө (н)	drawing room
зөв	correct(ly), proper(ly)
зураг	picture, painting
зурагт радио / телевиз	television
зуух (ан)	stove
зүгээр	ordinary, common; 'quite all right'; free, gratis
ийшээ	hither, in this direction

мод (он)	tree; wood, piece of wood
номер [= дугаар, тоо]	number
номын тавиур	book shelf
номын шүүгээ (н)	book-case
нөгөө	the other, that very one
ор- (Э2.4)	to enter, go or come into; to move in
(орж, орох, орно)	
ор (он)	bed
орны бүтээлэг	bedspread
орны даавуу (н)	bed sheet
орон 1.	dwelling, abode
орон сууц (ан)	dwelling, housing; living quarters, apartment
оч- (Э2.3)	to go to a place; to visit
(очиж, очих, очно)	
өрөө (н)	room, chamber
өчигдөр	yesterday
сав (ан) 3.	vessel, receptacle
сав суулга (н)	utensils
суулга (н)	bucket, pail
сууц (ан)	residence, living quarters
сэтгүүл	journal, magazine
тавиур	stand, shelf
тагт (ан)	balcony
тасаг	section, department; room
телевиз	television
тогоо (н)	kettle
тоот	number
тухай (G.)	about, regarding
тэг- (Э2.4)	to do thus, in that manner
(тэгж, тэгэх, тэгнэ)	
унтлагын өрөө (н)	bedroom
унш- (Э2.3)	to read, recite
(уншиж, унших, уншина)	
ус (ан)	water
хажууд (G.)	at the side of, around
хайрцаг [= чемодан]	case; box
халбага (н)	spoon
халуун	hot, warm
халуун ус (ан)	hot water; bath
халуун усны өрөө (н)	bathroom
хий- (Э1)	to do, make, act
(хийж, хийх, хийнэ)	
хоол унд (ан)	food and drink
хөдөө (н)	country, countryside; rural district
хөнжил	blanket; bed cover
хувцас (ан)	clothes, dress
хувцасны шүүгээ(н)	wardrobe
хүлээн авагч	(radio) receiver
хүүхэд	child
хүүхдийн өрөө (н)	kids' room
хэд (эн)	how much, how many; some, several
хэдүүл (ээ)	how many (people) together; 'with how many'
хэрэглэл	need; equipment; utensil
цаас (ан)	paper
цэцэг	flower

шүүгээ (н)	wardrobe, chest of drawers
яа- (Э1)	to do how, to do what (interrogative verb)
(яаж, яах, яана)	
яв- (Э2.4)	to go
(явж, явах, явна)	
янз	kind, sort, type
янз бүр(ийн)	diverse, all kinds of

Дуудах

Pronunciation

[i]	бичиг, жижиг, ширээ
[i:]	би, бий, чи, хий, түүний
[ɛ]	эм, бэх, зэс, дэр, хэдэн, цэвэрхэн
[ɛ:]	дээр, хээр, нээрэн, тэмээ, бүтээл
[a]	гал, бал, хана, сав, газар, засах
[a:]	та, за, заах, аав, даавуу
[ɔ]	ор, ном, долоо, олон, орон, жорлон
[u]	ус, бус, цус, гурван, булан, зураг
[u:]	дуу, сууц, бууз, зуух, тавуул, арвуул,
[ü:]	сүү, хүү, дүү, түүх, шүүх, хүүхэд
[ö]	бөх, хөх, дөнө, дөрвөн, өрөө, нөгөө
[ö:]	зөөлөн, өөрийн, өөрөө, өрөө, нөгөө
[ŋ]	булан, бүтэн, бичгийн, жорлон, олон, зөөлөн, халуун, хэдэн, хүлээн
[n]	энэ, хана, чоно, байна, очно, өгнө, олно, ухна, хэлнэ, хийнэ, ингэнэ

1. Асуулт

Та Та нар Чи Тэднүүс Тэднийх Танайх	хэдэн ямар юуны	сандалтай ~ ортой номтой ~ шүүгээтэй өрөөтэй ~ сонинтой үзэгтэй ~ сэтгүүлтэй дэвтэртэй ~ ажилтай тольтой ~ байшинтай	вэ?

Хариу

Би	нэг ~ том	
Чи	хоёр ~ жижиг	сандалтай. ~ сонинтой.
Та	арван ~ хүүхдийн	өрөөтэй . ~ ортой.
Бид	олон ~ гал зуухны	сэтгүүлтэй. ~ байртай.
Тэднүүс	монгол ~ халуун усны	үзэгтэй. ~ шүүгээтэй.
Доржийнх	англи ~ хувцасны	номтой. ~ тольтой.
Тэднийх	сонин ~ монгол-чех	байшинтай. ~ дэвтэртэй.
Манайх	сайхан ~ хуучин	

2. Асуулт

Та Та нар Тэд Танайх Тэднийх	олон франц том сонин шинэ хуучин зочны хүүхдийн гал зуухны халуун усны	номтой өрөөтэй ортой шүүгээтэй байртай гэртэй сэтгүүлтэй	юу? юү?
Танд Чамд Бидэнд Тэдэнд Тэднийд Танайд		ном шүүгээ өрөө байр ор гэр	бий юү? байна уу?

Хариу

Би ~ Тэд Бид ~ Манайх Та ~ Тэднийх	олон франц том сонин шинэ хуучин зочны хүүхдийн гал зуухны халуун усны	номтой. ~ оргүй. номгүй. ~ байргүй. өрөөгүй . ~ гэргүй.	
Надад ~ Тэдэнд Чамд ~ Тэднийд Танд ~ Манайд Бидэнд		ном өрөө ор шүүгээ байр гэр	бий. байна.
			байхгүй.

3. Батлах

Би ~ Тэд Бид ~ Манайх Тэр ~ Тэднийх	Монголд ~ хөдөө Прагад ~ байранд Улаанбаатарт ~ гэрт	суудаг. байдаг.

4. Асуулт

Та ~ Тэд Та нар ~ Танайх Тэр хүн ~ Тэднийх Доржийнх	шинэ хуучин	байшинд байранд гэрт	орсон уу?
	хэддүгээр	сууцанд давхарт	орсон бэ?

Хариу

Би Бид Тэр хүн	шинэ хуучин	байшинд байранд гэрт сууцанд	орсон.
Тэд Манайх Тэднийх Доржийнх	нэгдүгээр хоёрдугаар зургадугаар долдугаар есдүгээр	давхарт байшинд	

5. Асуулт

Танайх Доржийнх Тэднийх	ямар ямар юу юуны	өрөөтэй вэ?

Хариу

Манайх Тэднийх Доржийнх	унтлагын, гал тогооны хүүхдийн, унтлагын, гал тогооны зочин, гал зуух, хүүхэд, унтлагын	хоёр гурван дөрвөн	өрөөтэй.

6. Асуулт

Доржийн Танай Тэднүүсийн	орон сууц байр сургууль байшин	хэдэн	давхар өрөөтэй цонхтой	вэ?

Хариу

Миний ~ Манай Тэр хүний ~ Бидний Тэднүүсийн ~ Түүний	орон сууц байр сургууль байшин	хоёр есөн олон	давхар. өрөөтэй. цонхтой.

7. Асуулт

Доржийнх ~ Дорж Анандынх ~ Ананд Багшийнх ~ Багш Танайх ~ Тэр оюутан Та ~ Чи ~ Та нар ~ Тэд	гэрт байранд байшинд хотод ~ Дарханд хөдөө ~ Завханд	байдаг суудаг	уу?
		уу? үү? юү?	

Хариу

Тийм ээ, Үгүй ээ,	Доржийнх ~ Дорж Анандынх ~ Ананд Багшийнх ~ Багш Тэр оюутан тэднийх ~ тэд манайх ~ би ~ бид	байранд гэрт байшинд хотод ~ Дарханд хөдөө ~ Завханд	байдаг. суудаг.

8. Асуулт

Та Чи Та нар Ринчен энэ тэр Тэд Тэднийх Танайх Доржийнх	хаана		суудаг байдаг байсан	вэ? бэ?
	хэддүгээр ямар аль	давхарт байшинд өрөөнд тасагт		

Хариу

Би Бид Ринчен энэ тэр Тэднийх Манайх Доржийнх	нэгдүгээр хоёрдугаар зургадугаар долдугаар есдүгээр аравдугаар	давхарт байшинд тасагт өрөөнд	байдаг. суудаг. байсан.

9. Асуулт

Та Чи Та нар Тэднийх Доржийнх Танайх Дорж	ямар ямар	өрөөтэй номтой ширээтэй ортой тольтой оюутантай	вэ?

Хариу

Би	янз бүрийн	
Бид	том жижиг	өрөөтэй.
Бид нар	хэдэн	номтой.
Тэднийх	урт	ширээтэй.
Доржийнх	монгол, англи, чех	ортой.
Дорж	хятад, солонгос	тольтой.
Манайх	монгол-англи	оюутантай.
	шинэ хуучин олон	

10. Асуулт

Тэр Таны Танай Доржийн Тэдний	өрөөний байшингийн байрын сууцны сургуулийн ангийн	хана шал хаалга	ямар	өнгөтэй	байсан бэ? байна вэ? байх вэ?
	өрөө байшин байр сууц сургууль анги			ханатай шалтай хаалгатай	

Хариу

Тэр Таны Танай Доржийн Тэдний	өрөөний байшингийн байрын сууцны сургуулийн ангийн	хана шал хаалга	улаан цагаан ногоон шар	(өнгөтэй)	байсан. байна. (байх юм.)
	өрөө байшин байр сууц сургууль анги		модон цаасан аятайхан цагаан	ханатай шалтай хаалгатай	

11. Асуулт

Энэ Тэр Танай Чиний	өрөөнд тасагт байранд ангид	хэдэн	ном өрөө сандал хүн ор дэр хөнжил	байсан бэ? байна вэ? байх вэ?
Энд Тэнд Танайд Доржийнд				

Хариу

Энэ Тэр Танай Чиний	өрөөнд тасагт байранд ангид	нэг хоёр гурван... арван нэгэн арван хоёр... олон	ном өрөө сандал хүн ор дэр хөнжил	байсан. байна. (байх юм.)
Энд Тэнд Танайд Доржийнд				

12. Асуулт

	Энд Тэнд Танайд Тэднийд Доржийнд		ямар юм юу		
Энэ Тэр Таны Чиний Тэдний Доржийн	сандал(ын) ширээн(ий) шүүгээн(ий) орон(ы) тавиур(ын) ханан(ы) хаалган(ы) байшин(гийн) цүнхэн(ий) гэр(ийн)	дээр дор дотор	- - - - - - - - юу юу ямар ямар юм	байсан байна байх байдаг бий	бэ? вэ?

Хариу

	Энд Тэнд Танайд Тэднийд Доржийнд		ном дэвтэр зураг бүтээлэг нэг юм	
Энэ Тэр Таны Чиний Тэдний Доржийн	сандал(ын) ширээн(ий) шүүгээн(ий) орон(ы) тавиур(ын) ханан(ы) хаалган(ы) байшин(гийн) цүнхэн(ий) гэр(ийн)	дээр дор дотор	ном дэвтэр хоёр хоёр ном хэдэн харандаа олон зураг үзэг, бэх, харандаа янз бүрийн юм ном дэвтэр энэ тэр нэг сонин юм	байсан. байна. байх юм. байдаг. бий.

13. Асуулт

Миний Чиний Анандын Таны	дэргэд хажууд	хэн	суудаг сууж байна суух	вэ?

Хариу

Миний Чиний Анандын Таны	дэргэд хажууд	Дулмаа	суудаг. сууж байна. сууна. суух юм.

14. Асуулт

Гал тогооны өрөөний Унтлагын өрөөний Зочны өрөөний Бие засах газрын Оюутны байрын Зочид буудлын Их сургуулийн	дэргэд хажууд дотор	юу	байдаг вэ? байна вэ? бий вэ? байсан бэ? байх вэ?

Хариу

Гал тогооны өрөөний Унтлагын өрөөний Зочны өрөөний Бие засах газрын Оюутны байрын Зочид буудлын Их сургуулийн	дэргэд хажууд дотор	гал тогооны өрөө унтлагын өрөө зочны өрөө бие засах газар жорлон оюутны байр олон өрөө зочид буудал	байдаг (юм). байна. бий. байсан юм. байх юм.

15. Асуулт

Тэднийхэн Танайхан Дорж гуайнхан Та ~ чи ~ Дулмаа ~ багш	гэртээ	хэдүүлээ	(суудаг) вэ? (байдаг) вэ?

Хариу

Тэднийхэн ~ би Манайхан ~ Дулмаа Дорж гуайнхан ~ багш	гэртээ	олуулаа ~ хоёулаа гурвуулаа ~ дөрвүүлээ тавуулаа ~ зургуулаа ганцаараа	(суудаг) (байдаг)	(юм).

16. Батлах

а)

Энд Тэнд	номын бичгийн гал зуухны хүүхдийн хоолны	жижиг том аятайхан	шүүгээ тавиур ширээ өрөө	байна.

б)

Энд Тэнд	монгол англи хятад орос	хэлний	нэгдүгээр хоёрдугаар дөрөвдүгээр	анги байна.

17. Батлах (харьцуулал)

Доржийн Түүний	байр өрөө гэр тасаг	манай миний Батын	байрнаас өрөөнөөс гэрээс тасгаас	том. сайхан. саруул.
		минийхээс манайхаас Батынхаас		

18. Асуулт **Хариу**

Танайх шинэ байранд өчигдөр орсон уу? Чи Америкаас ирсэн үү? Дорж өчигдөр ирсэн үү? Дулмаа танайд очсон уу? Ананд хөдөө явсан уу? Багш чамтай ирсэн үү? Амина Бээжин явсан уу?	Тэгсэн.

19. Асуулт **Хариу**

Чи байранд орсон уу? Дорж тэндээс ирсэн үү? Дулмаа өчигдөр очсон уу? Дулмаа байсан уу? Багш ирсэн үү? Ананд хөдөө явсан уу? Чи очсон уу?	 Орсон. Ирсэн. Очсон. Байсан. Явсан.

20. Асуулт **Хариу**

Чи юу хийж байна,	ном уншиж ажил хийж хэл сурч		байна уу?	Тийм(ээ). Тэгж байна.
	монгол англи чех хятад солонгос	хэл сурч		

21. Мэдээлэл

Энэ манай	хүүхдийн өрөө. гал тогоо. халуун усны өрөө. хувцасны шүүгээ.

Асуулт

Хажууд Дотор Дэргэд Дээр	нь	юу ямар өрөө ямар юм	байна вэ?

Хариу

Хажууд Дотор Дэргэд Дээр	нь	хоёр ор унтлагын өрөө хувцас номын шүүгээ хайрцаг	байна.

1-р яриа

Дорж: – Дулмаа аа, танайх ямар орон сууцтай вэ?
Дулмаа: – Манайх байртай, танайх?
Дорж: – Манайх гэртэй. Анандынх ямар орон сууцтай вэ?
Дулмаа: – Тэднийх байшинтай.

2-р яриа

Ринчен: – Доржийнх байранд орсон уу?
Дулмаа: – Тэгсэн. Тэднийх саяхан байранд орсон.
Ринчен: – Чи тэднийд очсон уу? Хэддүтээр (хэдэн) давхарт, хэдэн өрөөтэй байр байна?
Дулмаа: – Очсон. Гуравдугаар (гурван) давхарт дөрвөн өрөөтэй, их аятайхан байр байсан.
Ринчен: – Ямар ямар (юу юуны) өрөөтэй байна?
Дулмаа: – Зочны өрөө, хүүхдийн өрөө, унтлагын өрөө, бас нэг том өрөөтэй, гал тогоо, халуун усны өрөөтэй байсан.

3-р яриа

- Доржийн зочны өрөөнд юу юу байсан бэ?
- Нэг урт буйдан (диван), хоёр том шүүгээ, нэг сайхан ширээ, зураг радио (телевиз), хүлээн авагч байсан.
- Тэдний хүүхдийн өрөө том уу? Тэнд юу байсан бэ?
- (Тэр өрөө) тийм том биш. Хүүхдийн ор, ширээ сандал байсан.
- Би тэднийд очно оо, хаалганы нь дугаар хэд вэ?
- Тэдний хаалганы дугаар (номер) ес.

4-р яриа

- Сайн байна уу Дулмаа аа? За, ор ор. Яасан сонин хүн бэ!
- Сайн сайн, та нар сайн уу?
- Сайн, за ийшээ ор. Энэ манай зочны өрөө.
- Сайхан өрөө байна. Танайх энэ шинэ байранд хэзээ орсон бэ?
- Саяхан орсон. За, манай шинэ байрыг үз. Энэ манай хүүхдийн өрөө, хажууд нь унтлагын өрөө байна.
- Тун аятайхан (байр) байна. Танай гал зуухны өрөө том юм байна.
- Тийм. Энэ халуун усны өрөө, хажууд нь бие засах газар (жорлон) байна.
- Тагттай юу?
- Тагттай тагттай, тэр байна.
- Олон өрөөтэй, саруулхан, сайхан байр байна.

5-р яриа

- Энэ, оюутны нэгдүгээр байр уу?
- Тийм.
- Бат хэддүгээр өрөөнд байдаг вэ (юм бэ)?
- Юуны ангийн оюутан бэ (юм бэ)?
- Монгол хэлний хоёрдугаар анги…
- Дөрөвдүгээр давхрын найман тоотод байдаг.
- Баярлалаа.

6-р яриа

- За, сайн байна уу Бат аа?
- Сайн, сайн байна уу? Ор ор.
- Сайн. Хоёулаа суудаг юм уу? Хэнтэй суудаг юм бэ?
- Тийм, хоёулаа. Нэг чех оюутантай сууж байна. Монгол хэлний нэгдүгээр ангид суралцдаг. Бид хоёрын байр ямар байна?
- Зүгээр, аятайхан байна. Энэ чиний ор уу?
- Биш, миний найзынх. Миний ор энэ. Энэ миний номын шүүгээ.
- Чи одоо юу хийж байна? Ном үзэж байна уу?
- Тэгж байна.

7-р яриа

- За, миний найз Ян энэ. Та хоёр танилц!
- Миний нэр Дулмаа. Монгол хэл сайн сурч байна уу?
- Зүгээр, сайн сурч байна. Та юуны ангид суралцаж байна?
- Би япон хэлний гуравдугаар ангид суралцдаг. За, Ян аа, энэ орон дээр юу юу байна?
- Миний орон дээр бүтээлэг дэр хоёр байна. Бүтээлгийн дор хөнжил (орны) даавуу хоёр байна. Би зөв ярьсан уу?
- Зөв. Та сайн ярьдаг юм байна.
- Дулмаа аа, та одоо хичээлтэй байна уу?
- Тийм ээ, за, сайхан танилцлаа. Баяртай.

Бичвэр Text

Манай тасаг (өрөө)

Би оюутны байранд суудаг. Манай тасаг дөрөвдүгээр (дөрвөн) давхарт байдаг. Манай тасаг жижиг. Бид хоёул(аа) суудаг. Манай тасагт хоёр ор, хоёр ширээ, хоёр шүүгээ бий. Ширээ бүр бүтээлэгтэй. Бас гурван сандал, хэдэн хайрцаг бий. Манай тасаг нэг цонхтой, нэг жижигхэн тагттай.

Манай нэг ширээн дээр бидний хичээлийн хэрэглэл: ном, толь, үзэг, харандаа, бэх … байдаг. Нөгөө ширээн дээр бидний хоол ундны хэрэглэл: аяга, халбага, сав

суулга байдаг. Манай нэг шүүгээнд бид хоёрын ном, сонин, сэтгүүл бий. Манай тасаг цэвэрхэн, саруулхан, дулаахан.

Энэ, бид хоёрын ор. Орон дээр бидний ор дэрний хэрэглэл: орны даавуу, хөнжил, дэр, орны бүтээлэг байна.

Exercises Дасгал

1. Цэгийн оронд тэмдэг нэрийг тавь. Fill in suitable adjectives.

1. Миний орны бүтээлэг … .
2. Манай ширээний бүтээлэг … .
3. Доржийн хүүхдийн өрөө … .
4. Ширээн дээр … ном байна.
5. Багшийн цүнх …, Доржийнх … .
6. Манай гэрийн цонх … .
7. Энэ үзэг …, тэр дэвтэр … .
8. Би өчигдөр нэг … хүнтэй танилцсан.

2. Цэгийн оронд асуулт тавь. Fill in suitable interrogative sentences.

1. … ? – Доржийнх тун саяхан байранд орсон.
2. … ? – Би тэднийд өчигдөр очсон.
3. … ? – Тийм ээ, манайх тэдний дэргэд байдаг юм.
4. … ? – Тэдний байр их аятайхан байсан.
5. … ? – Манай тагт жижигхэн.
6. … ? – Доржийн байр тагтгүй байсан.
7. … ? – Энд самбар байсан юм.
8. … ? – Тэнд нэг том шүүгээ байх юм.
9. … ? – Дорж миний дэргэд сууж байна.
10. … ? – Үгүй ээ, энэ шүүгээн дотор бий.
11. … ? – Хүүхдийн өрөөний дэргэд байна.
12. … ? – Биш, энэ зочны өрөө.
13. … ? – Номын жижиг тавиур хананд байна.
14. … ? – Хаалганы хажууд байна.
15. … ? – Манайх монгол гэрт суудаг.
16. … ? – Надад монгол-англи толь байхгүй.
17. … ? – Миний найз тийм тольтой.
18. … ? – Тийм ээ, олон монгол номтой.

3. Хаалтандахь үгийг гарга. Put the words in brackets into correct forms.

(Цонх) дээр нэг аяга байна. (Би) дэргэд Дулмаа суудаг. (Байшин) хажууд мод бий. (Цүнх) дотор хэдэн ном байна. (Би) дэвтрийн дор (чи) зураг бий. Тэр (шүүгээ)

дотор юу байдаг вэ? Би (Дулмаа) танилцсан. Дулмаа (би) танилцсан. Манай тасаг (нэг) цонхтой. Энэ (байшин) хана шар өнгөтэй. Бид тавдугаар (давхар) суудаг. Би тэр (хүн) таньдаг, харин тэр хүн (би) танихгүй. Би түүний (нэр) мэднэ. Ринчен өчигдөр (манай) байсан.

4. Хаалтандахь үгийг ашиглан үлгэрийн дагуу хариул. **Answer according to the model while using the words in brackets.**

ҮЛГЭР: Танайх хаана байдаг вэ? (ХОТ)
МАНАЙХ ХОТОД БАЙДАГ.
(УЛААНБААТАР, ДАРХАН, ЭРДЭНЭТ, ПРАГА, ПАРИС, ГЭР, БАЙШИН, БАЙР, ХӨДӨӨ, АРХАНГАЙ, ТӨВ АЙМАГ)

5. Орчуул. **Translation.**

Манай өрөө том биш, гэвч саруулхан, цэвэрхэн. Манай өрөө нэг том цонхтой. Манай өрөө сайхан цаасан ханатай. Манай өрөөнд нэг бичгийн ширээ, хэдэн сандал бий. Бас миний ор, нэг диван, нэг хувцасны шүүгээ бий. Хананд номын тавиур бий. Энэ тавиур их олон номтой. Тэр ном минийх. Манай цонхон дээр сайхан улаан цэцэг бий.

6. Үлгэрийн дагуу хариул. **Answer according to the model.**

ҮЛГЭР А: Хэнийх шинэ байранд орсон бэ? (БАТ)
БАТЫНХ ШИНЭ БАЙРАНД ОРСОН.
(БИ, ЧИ, ТЭР ХҮН, ТЭД, ТА, БИД, ДУЛМАА, ДОРЛИГ)
ҮЛГЭР Б: Та нар өчигдөр хэнийд очсон бэ? (БАТ)
БИД ӨЧИГДӨР БАТЫНД ОЧСОН.
(БИ, ЧИ, ТА, ТЭР ХҮН, ТЭД, БИД, ДУЛМАА, ДОРЛИГ)
ҮЛГЭР В: Ринчен хэнийхээс (хаанаас) ирсэн бэ? (БАТ)
РИНЧЕН БАТЫНХААС ИРСЭН.
(БИ, ЧИ, БИД, ТЭД, БАГШ, ДУЛМАА, ДОРЛИГ)
ҮЛГЭР Г: Чи хаанаас ирсэн бэ? (АРХАНГАЙ)
БИ АРХАНГАЙГААС ИРСЭН.
(АМЕРИК, БЭЭЖИН, ХӨДӨӨ, ГОВЬ, ТОКИО)
ҮЛГЭР Д: Чи тэнд ямар хүнтэй (хэнтэй) ярьсан бэ? (БАТ)
БИ ТЭНД БАТТАЙ ЯРЬСАН.
(ЧИ, ТА, ТЭД, НЭГ ОРОС, НЭГ ХЯТАД, НЭГ ХҮН)

7. Асуултад хариул. **Answer the questions.**

1. Танайх хаана байдаг вэ?
2. Танайх байшинтай юу, байртай юу?
3. Танайх хэдэн өрөөтэй вэ ?
4. Доржийнх ямар сууцтай вэ?
5. Та оюутны байранд сууж байна уу?

6. Чи ямар ангид суралцдаг вэ?
7. Та монгол хэл сайн сурч байна уу?
8. Танайх хэдүүл суудаг вэ?
9. Гал зуухны өрөө олон юмтай юу?
10. Танай тасаг манай тасгаас том уу?
11. Доржийн орон дээр юу байсан бэ?
12. Та монгол оюутантай танилцсан уу?
13. Та монгол гэрт байсан уу?
14. Чи Доржийнд хэзээ очсон бэ?
15. Дулмаа өчигдөр хэнийд байсан бэ?
16. Дулмаа өчигдөр хэнийхээс ирсэн бэ?
17. Та хаанаас ирсэн бэ?
18. Та сургууль дээр хэнтэй ярьдаг вэ?

Homework

Даалгавар

1. Гэрийнхээ тухай ярь.
2. Доржийн байрыг ярь.
3. Яриануудыг тогтоо.
4. Орчуулах.

Speak about your home.
Speak about the Dorjis' flat.
Learn the conversations by heart.
Translate into Mongolian:

1. How many rooms do you have? We have three rooms.
2. On which floor do the Dorjis live? They live on the fourth floor.
3. Do you have a bathroom? Yes, we have a small bathroom.
4. How many floors are there in your house? There are five floor in our house.
5. Do the Dorjis live in a yurt? Yes, the Drojis live in a yurt.
6. How many rooms do the Dorligs have? The Dorligs have four rooms.
7. How many students are there in your class? In our class there are ten students.
8. Which is your school? Is it the new building? Yes, the big new building.
9. What (colour) are the walls in your classroom? Two walls are yellow and two walls are white.
10. How many windows are there in this house? In this house there are nine windows.
11. What is on the shelf? On the shelf there are books and copybooks.
12. Is there a picture on the wall? No, there is a shelf on the wall.
13. What (all things) are on the table? There are copybooks, pencils and pens on the table.
14. What is near (next to) the children's room? A bedroom? No, next to the children's room is a living room.
15. Where is the small bookshelf? The small bookshelf is on the wall near the door.
16. When did you move into the new flat? We moved recently.
17. What (sort of) books do you have? I have Czech and Russian books.
18. Do you also have Mongolian books? Yes, I also have many Mongolian books.

Дөрөвдүгээр хичээл
Fourth Lesson

Гэр бүл
The Family

Хэлзүй
Grammar

1. The word улс / улсууд (people)

These nouns mean 'people' and in colloquial language they are used as a partial number correlation of the word *хүн*. The appropriate form of the partial number of the word *хүн* is *хүмүүс*.

Дорж залуу хүн.	Dorji is young (lit.: a young man).
Танай аав ээж хоёр залуу улс / улсууд (хүмүүс).	Your parents are young (lit.: young people).

2. Collectives II

These forms are derived from the genitive of personal pronouns or proper names, and also local names and names of institutions, by adding the suffix *-хан*[4] (cf. L2, Gr. 3; L3, Gr. 1). These forms have a slightly broader meaning than those labelled Collectives I (L3, Gr. 1).

манайхан	our family or our (social) surroundings
танайхан	your family or your (social) surroundings
тэднийхэн	their family or their (social) surroundings
Батынхан	Bat and his family (or his people – village, at work etc.)
их сургуулийнхан	all people connected with a university (not necessarily only students or graduates)
ангийнхан	pupils in the same class

3. Postpositions

The postpositions *-руу / -рүү* denoting direction are used in two vocalic forms (for male and female words respectively). The initial *р-* of the postposition changes into *л-* after the final *-р* of the previous word: *-луу / -лүү* (cf. Patterns No. 16). In orthography these four forms are summed up as *рүү*.

4. Enclitic possessive pronouns

минь my	маань [ma:ń] our
чинь your	тань [taй/teй] your (pl., honor.)
нь [-Vń] his, her, its; their	

The third person form is the most frequently used (L2, Gr. 4). These pronouns are placed after the word they determine. The second person singular form is sometimes used as a mere particle adding a mild emphasis or as a mere extension (most often after the deictic pronoun: *тэр чинь*). In speech, vowel harmony also takes place with the second person plural enclitic pronoun, which is pronounced with a front vowel after female words: *ээж тань* [e:ʤ təń]

5. Possessive suffix *-аа*[4]

This suffix[1] is used after case forms or after the zero-ending accusative, but not after the nominative (exception: *өвөө*). In other words we can say that this suffix does not appear with the subject of the sentence, but marks the object as possessed by the subject of the sentence. It is rarely used after postpositions, except after those, which are placed after the nominative case. After a final diphthong the hiatus filler *-г-* is inserted, *-х-* is inserted after the final *-н* of the genitive. In the last syllable an interconsonantal vowel is elided.

аавынхаа	of his (my, etc.) father (G.)
багштайгаа	with (his, your, etc.) teacher (Soc.)
хүүхэдтэйгээ	with (his, your, etc.) children (Soc.)
гэрийнхээ өмнө	in front of (his, your, etc.) yurt (G. plus postposition)
Номоо унш!	Read your book!
Гэртээ байна.	He is at (his) home.
Дэвтэртээ бич!	Write in (your) notebooks!
Гэр дээрээ гар!	Climb on (your) yurt!
Даалгавраа хийсэн.	(He) did (his) homework.

In some cases this particle may imply a regular activity or an activity related to a profession, hobby and the like:

Би зураг зурж байна.	I am painting a picture (casual).
Би зургаа зурж байна.	I am painting a picture. (I paint pictures) – as a painter.
Би ном уншиж байна.	I am reading a book.
Би номоо уншиж байна.	I am reading a book. (I read books.) – as a part of my profession (student, teacher).

1 Called also reflexive possessive suffix (Poppe 1970, p. 123) or reflexive suffix (Kullmann, Tserenpil 1996, p. 108). However, it may be suspected that its status is very close to that of a particle (particularly with regard to the fact that it can follow postpositions).

6. Negative indefinite pronouns

Negative indefinite pronouns are formed from interrogative pronouns by adding the particle *ч* and negation. The negation may be expressed by a particle immediately after the pronoun, or it is linked with the verb of the sentence.

Тэр юу ч биш.	That is nothing.
Тэр хүн юу ч мэдэхгүй.	He knows nothing.
Тэр хүн юу ч хийдэггүй.	He does not do anything.

Similarly negation is added to other pronouns: *хэн ч биш* nobody

Би хаашаа ч явахгүй.	I will not go anywhere.
Хэн ч мэдэхгүй.	Nobody knows.

7. Numerals 10–100

10 *арав, арван+*	50 *тавь, тавин+*	80 *ная (н+)*
20 *хорь, хорин+*	60 *жар (ан+)*	90 *ер (эн+)*
30 *гуч (ин+)*	70 *дал (ан+*	100 *зуу (н+)*
40 *дөч (ин+)*		

The forms marked by + are used in connection with another numeral or with the word they determine. The combination of simple numerals with the tens is seen in Patterns Nos. 7 and 8. The numeral *нэг* after tens has the form *нэгэн* before the words it determines.

When followed by the words *ах, эгч, дүү,* numerals are used in the basic forms if the phrase means 'older than', 'younger than'. The phrases mean 'older or younger by one, two, etc. years' (cf. Pattern No. 9).

In these phrases, the numeral in the basic form stands for a phrase *гурван жилийн, дөрвөн жилийн* etc.

Grammatically, numerals are nouns and can take case suffixes. E.g. the sociative case is used when specifying age:

Та хэдтэй вэ?	What is your age?
Би арван естэй.	I am nineteen.
Би хорьтой.	I am twenty.

8. Limiting the number

With numerals, limitation of number can be expressed by the particle *л*, or by the suffix *-хан*[4]; the latter has a quasi-diminutive function (cf. L1, Gr. 4) and in that sense may express the feeling of dissatisfaction and/or other shades of meaning, which are conditioned by the context.

нэг л	only one, just one
хоёр л, хоёрхон	only two, just two
гурван л, гуравхан	only three, just three

хоёрхон ном	only two books
хоёулхан	only the two (of them, of us etc.)
Би дөрвөн л ном авсан. Би дөрөвхөн ном авсан.	I bought only four books.
Хоёр л хүн ирсэн. Хоёрхон хүн ирсэн.	Only two people came.
Хоёулаа л ярья. Хоёулханаа ярья.	Let's talk just the two of us.

9. *Prescriptive*

The suffix *-аарай*[1] (but: *-өөрэй*) added to the verb stem expresses a wish, a suggestion, or a mild injunction referring to the second person singular or plural. After a final *-ь* this suffix takes the form of *-иарай / -иорой* and *-ь* is elided. After a final long vowel or diphthong of the stem, the hiatus filler *-г-* is inserted:

Яваарай	Go!
Аваарай	Take!
Ороорой	Enter!
Ирээрэй	Come!
Үзээрэй	Look! Have a look!
[*Өгөөрэй*	Give! Cf. L6: *өг-*]
[*Туслаарай*	Help! Cf. L11: *тусал-*]
Тавиарай	Put! (< *тавь-*)
Бай-г-аарай	Be! Stay!

10. Negation of the imperative and prescriptive

In colloquial speech the particle *битгий* is most often used:

Битгий хий, битгий хийгээрэй!	Do not do!
Битгий ор, битгий ороорой!	Do not enter!

11. Last syllable vowel of the verbal stem

The interconsonantal vowel in the last syllable may be elided, if the following suffix begins with a vowel or if a vowel is inserted after the final consonant of the stem before a suffix beginning with a consonant:

амар-, амра-	*амарч* *амарна*	*амрах*
авчир-, авчра-	*авчирч* *авчирна*	*авчрах*
амьдар-, амьдра-	*амьдарч* *амьдарна*	*амьдрах*

12. Noun of the imperfect (*nomen imperfecti*)

This form takes the suffix *-аа*[4] which is added to the verb stem. After a final long vowel or diphthong, the hiatus filler *-г-* is inserted. Final short vowels are elided (Э2.1.):

хийгээ, байгаа, суугаа, уншаа

This form denotes an action, which began in the past and still continues or will continue (as from the moment it is being referred to in speech). This noun can be used as an attribute or predicate. In this lesson we encounter the form of the verb 'to be' in connection with the imperfect gerund. The time duration of this form is more limited than that of the verbal noun indicating habitual action (*nomen usus*), but sometimes their meaning may be identical.

хийж байгаа хүн	a man who does, makes

13. Negated *nomen usus*

The particle *-гүй* is added to the noun. It can be used as a predicate but also as an attribute.

...хийдэг хүн	a man, who does..., a man doing ...
жолооч хийдэг хүн	a man, who works as a driver
...хийдэггүй хүн	a man, who does not do...

14. Verbal phrases

Mongolian often uses verbal phrases, in which two or more verbal forms are juxtaposed – only the last one takes the 'finite' form or a verbal noun form. All the non-final verbs in the chain take the forms of various converbs (or gerunds). This is the manner of describing individual successive actions, which in most European languages would be expressed by way of the conjunction 'and' (for examples see the following lessons). Some pairs of verbs in such phrases may be almost idiomatic and they are often translated by one verb into European languages. Some verbs have a more general meaning, resembling various modal or auxiliary verbs. In this lesson we encounter phrases with the verbs *бол-* 'to be possible or permitted', and *дуус-* 'to finish, to complete'.

Хийж болох уу?	Is it possible to do (this, that)? (Can I do? Can you do?)
Хийж болно.	It is possible to do (this, that).
Хийж болохгүй.	It is not possible to do (this, that).
Хийж дууссан.	He finished (lit.: having done finished).
Хийж дуусч байна.	He is finishing (lit.: having done finishes).

15. Verbal noun of the future (*nomen futuri*)

In a question, the *nomen futuri* may have the meaning of a gerundive (or participle of necessity) and it may be translated as 'shall I + infinitive', etc.

Би амрах уу?	Shall I have a rest?
Энүүнийг хаана тавих вэ?	Where shall I put it?

16. Pairing words

In this lesson pairing (cf. L3, Gr. 10) is used with kinship terms as a quasi-word-forming device. By pairing certain kinship terms new concepts are created. However, we doubt whether these pairs should be considered compounds.

аав ээж, эцэг эх	parents (lit.: father-mother)
ах дүү	brothers and sisters (lit.: elder brother – younger brother/ sister)

Repeating the same numeral may emphasise its meaning:

хоёр хоёулаа	both of them

17. Numeral *хоёр* after a pair of nouns ('and')

The numeral *хоёр* used after a pair of nouns (co-ordinate phrase) can express the meaning 'and'. If the phrase is to be inflected, the suffix is attached to the numeral.

Би охин хүү хоёртой.	I have a daughter and a son.

18. Enclitic pronoun *нь*

Sometimes this pronoun is used even if a genitive precedes the respective noun. From the point of view of a European language such occurrences may seem to be redundant.

Тэдний таван хүүхдийн хоёр нь бүсгүй, гурав нь бүстэй.	Two of their children are girls, three of them are boys.
Дорж гуайн эх эцэг нь …	The father and mother of Mr. Dorji …(Lit.: Mr. Dorji's Father and Mother his…)

19. Emphasis

The particle *даа*[4] expresses mild emphasis. Sometimes it may modify the emphasis of another particle (*шүү*) and supply the utterance with a quiet friendly tone. According to context it may be translated as 'well then, why don't you…' and the like.

Амар даа!	Well then, have a rest (or: Why don't you have a rest.)
Би гэр бүлгүй шүү дээ.	But I have no relatives at all.

20. Idioms and phrases

The interrogative *юу* can ask about people when we ask about the functional positions and not about the concrete persons (or names) in a social unit (family, department, class, and the like).

Юу юу чинь (тань) байдаг юм бэ?	What all people are there with you (in your family)?
Миний аав, ээж хоёр, хоёр дүү маань байдаг.	There are my Father, Mother and two younder brothers (sisters).
аав нь	1. his, her father; 2. your father
Хэлц: *За тийм байдаг байж.*	Well, that would be it. I see, that is it.

Шинэ үг — Vocabulary

аа тийм үү?	oh, is that so?
аав (= ав)	father
ав- (Г5) (авч, авах, авна)	to take, to buy; to receive (from; with Abl.)
авгай	married woman; wife (coll.)
авчир- (Э2.4) (авчирч*, авчрах, авчирна)	to bring
ажилчин	worker
айл	family; household; group of yurts
амар- (Э2.4) (амарч*, амрах, амарна)	to rest, to relax
амьдар- (Э2.4) (амьдарч*, амьдрах, амьдарна)	to live
асуу- (Э1) (асууж, асуух, асууна)	to ask
ах	elder brother
ах дүү	brothers and sisters
ач	grandson, granddaughter (son's child)
ач охин	granddaughter
бага	small, little
битгий (= битий)	don't (prohibitive negative particle before imperative)
бол- (Г1) (болж, болох, болно)	to become, to be
бүл (гэр бүл)	family, members of a family
бүсгүй	young woman
бүстэй	man, male (used as attribute)
гадаа (adv.)	outside
ганцаараа	alone, solitarily

гар- (Г2)	to go out, to leave
(гарч, гарах, гарна)	
гуай	Mr., Mrs. (honor.)
гэр бүл	family, family members
даа[4]	an emphatic particle
даалгавар	task; homework
дамжаа (н) = курс	class, course
дараа нь	afterwards, then
дараагаар нь	afterwards, then
дуус- (Г3)	to finish, to stop
(дуусч, дуусах, дуусна)	
дүү	younger brother or sister
жолооч	driver
залуу	young; young man, youth
зээ	grandson, granddaughter (daughter's child)
инженер	engineer
коллеж	college
компани	company
курс	course, class
малчин	herdsman
минь (encl.)	my
нааш (аа)	this way, in this direction
нас (ан)	age; life (time)
нас бар- (Э2.4)	to die
(барж, барах, барна)	
ойрхон	near, close
олуул(аа)	many, in great number (cf. 3L, Gr. 4)
охин	daughter
өвөг	ancestor; forefather
өвөг аав	grandfather
өнөр	large (family); having many children or relatives
өнчин	orphan
өөрийн	one's own
өөрөө	self, one-self (myself, etc.)
руу / рүү ≈ луу (лүү	to, towards
сурагч	pupil
тавь- (тави-; Э2.4)	to put (down); to place
(тавьж, тавих, тавина)	
такси	taxi
тань (encl.)	your
тариачин	farmer, peasant
тогло- (Э2.1)	to play
(тоглож, тоглох, тоглоно)	
тогтоо- (Э1)	to learn by heart
(тогтоож, тогтоох, тогтооно)	
тэтгэвэр	pension; financial assistance
тэтгэвэрт гар-	to retire
унт- (Э2.2)	to sleep, fall asleep
(унтаж, унтах, унтана)	
уучлаарай	excuse me
хааш(аа)	where (to); in which direction
хадам аав (хадам эцэг)	father-in-law
хадам ээж (хадам эх)	mother-in-law

хар- (Э2.4) (харж, харах, харна)	to look at, to see
хол	far (away)
холбоо үг	phrase
хүү	son
хэдтэй	how old
хэлц	expression, phrase
цөмөөр(өө)	all, everybody
цөөхүүл(ээ)	few, in a little number
цэцэрлэг	park, garden, flowergarden; kindergarten
чацуу	equal age, same age
шүү (дээ)	emphatic particle
эгч	elder sister
эмч	physician, (medical) doctor
эмэг	woman ancestor
эмэг ээж	grandmother
эмэгтэй	woman, female
эрэгтэй	man, male
эцэг эх	parents
эх	mother
эхнэр	wife, consort (honor.)
ээж	mother
ямар	how (asking about quality of action)

Дуудах

Pronunciation

[ɛ]	эгч, эмч, эхнэр, цэцэрлэг, тэтгэвэр
[ɛ:]	ээж, тэгээд, гэртээ, гэртэй, эмэгтэй, эрэгтэй, хэдтэй
[a]	ах, нас, засах, явах, таван, бага, гарах, газар, манайх
[æ]	тавин, тариачин, амьдрах, ажилчин
[a:]	аав, та, саах, багш аа, найз аа
[ɔ]	цонх, хонх, охин, жорлон, жолооч
[u]	ус, цус, сурагч, булан, зураг, хувцас
[u:]	дуу, уух, зуух, суух, сууц
[ü]	үс, хүн, бүл, зүрх
[ü:]	дүү, хүү, түүх, хүүхэд
[ö]	өнөр, өвөг, дөрвөн, хөдөө
[ö:]	нөгөө, хөдөө, өрөө, өөрөө, ерөөл
[ʤ]	ээж, байж, жил, ажил, жаахан, жолооч, жижиг, жаргал

1. Асуулт

Та ~ Чи Тэр хүн Дорж ~ Дулмаа	ахтай ~ дүүтэй ~ эгчтэй авгайтай ~ эхнэртэй ~ нөхөртэй аав ээжтэй ~ хүүхэдтэй	юу? юү?

Хариу А

Би Тэр хүн Дорж Дулмаа	авгайтай. ахтай. эхнэртэй. эгчтэй. дүүтэй. аав ээжтэй. нөхөртэй.

Хариу Б

Би Тэр хүн Дорж Дулмаа	авгайгүй. ахгүй. эхнэргүй. эгчгүй. дүүгүй. аав ээжгүй. нөхөргүй.

2. Асуулт

Та Чи Тэр хүн	хэдэн	ахтай хүүхэдтэй дүүтэй эгчтэй	вэ?

Хариу

Би Тэр хүн	нэг хоёр гурван дөрвөн олон	ахтай. хүүхэдтэй. дүүтэй. эгчтэй.

3. Асуулт

Та Чи Дорж	хэдэн	ах, эгч, дүү,	хэдэн	дүүтэй ахтай эгчтэй	вэ?

Хариу

Би Дорж	нэг хоёр гурван дөрвөн олон	дүү, ах, эгч,	нэг хоёр гурван дөрвөн олон	ахтай. эгчтэй. дүүтэй.

4. Асуулт

Чиний Таны Доржийн Дулмаагийн Манай	хоёр гурван дөрвөн таван	дүүгийн номын	хэд нь	бүстэй, эрэгтэй, монгол,	хэд нь	бүсгүй эмэгтэй англи	вэ?

Хариу

Миний Доржийн Дулмаагийн Манай	хоёр гурван дөрвөн таван	дүүгийн номын	нэг нь хоёр нь гурав нь дөрөв нь	бүстэй, эрэгтэй, монгол,	нэг нь хоёр нь гурав нь дөрөв нь	бүсгүй. эмэгтэй. англи.

5. Асуулт

Чиний Таны Доржийн Энэ	хоёр дөрвөн	дүүгийн номын дэвтрийн хүний оюутны юмны	аль нь хэд нь ямар нь	бүстэй, сайн, урт, чинийх, авгай нь, Дорж,	аль нь хэд нь ямар нь	бүсгүй муу богино Доржийнх нөхөр нь Дулмаа	вэ?

Хариу

Миний Доржийн Энэ	хоёр дөрвөн	дүүгийн номын дэвтрийн хүний оюутны юмны	нэг нь энэ нь хоёр нь том нь залуу нь	бүстэй, сайн, урт, чинийх, авгай нь, Дорж,	нөгөө нь тэр нь хоёр нь бага нь хөгшин нь	бүсгүй. муу. богино. Доржийнх. нөхөр нь. Дулмаа.

6. Асуулт

Чиний Таны Доржийн	аав ~ ах ээж ~ авгай дүү ~ нөхөр	ямар ажилтай	(хүн) (юм)	вэ? бэ?
Аав ~ ээж ~ дүү Ах ~ авгай ~ нөхөр	чинь ~ тань ~ нь	юу хийдэг		

Хариу

Миний Доржийн Манай	аав ~ ах ээж ~ авгай дүү ~ нөхөр	багшийн эмчийн жолоочийн	ажилтай	(хүн). (юм).
		багш эмч жолооч	хийдэг	
Аав ~ ээж ~ дүү Ах ~ авгай ~ нөхөр	минь ~ тань ~ нь	багш ~ эмч ~ жолооч оюутан ~ сурагч ~ малчин		

7. Асуулт

Таны Чиний	ах ~ эгч ~ дүү ~ аав ээж эхнэр ~ авгай ~ нөхөр	хэдэн настай хэдтэй	вэ?
Ах ~ эгч ~ дүү ~ аав Ээж ~ эхнэр Авгай ~ нөхөр	чинь тань нь		

Хариу

Миний	ах ~ эгч ~ дүү ~ аав ээж эхнэр ~ авгай ~ нөхөр	нэгтэй. ~ хоёртой. ~ гуравтай. дөрөвтэй. ~ тавтай. ~ зургаатай. долоотой. ~ наймтай. ~ естэй. аравтай ~ хорьтой. ~ гучтай. ~ дөчтэй.	
Ах ~ эгч ~ дүү Аав ээж Авгай ~ эхнэр Нөхөр	минь	нэг ~ хоёр ~ гурван дөрвөн… ~ хорин ~ гучин дөчин ~ тавин ~ жаран	настай.

8. Асуулт

Та ~ Чи ~ Дулмаа ~ Бат ~ Тэр багш Таны найз ~ Дорж гуай	хэдтэй хэдэн настай	вэ?

Хариу

Би Тэр багш Дулмаа Бат Миний найз	арван ~ хорин ~ гучин дөчин ~ тавин ~ жаран далан ~ наян ~ ерэн зуун	настай.	
		нэгэн ~ хоёр гурван ~ дөрвөн таван ~ зургаан долоон ~ найман есөн	настай.
		нэгтэй. ~ хоёртой. ~ гуравтай. дөрөвтэй. ~ тавтай. ~ зургаатай. долоотой. ~ наймтай . ~ естэй.	
	аравтай. ~ хорьтой. ~ гучтай. ~ дөчтэй. ~ тавьтай. жартай. ~ далтай. ~ наятай. ~ ертэй. ~ зуутай.		

9. Асуулт

Хариу

Та Чи Би	надаас ~ Доржоос танаас ~ түүнээс чамаас ~ биднээс	ах уу? дүү юү? эгч үү?	(Тийм ээ,)	ах. эгч. дүү.

Асуулт			Хариу			
Хэд	ах дүү эгч	вэ?	Би Чи Та	надаас танаас чамаас биднээс Доржоос Дулмаагаас	олон ~ хэд нэг ~ хоёр гурав ~ дөрөв тав ~ зургаа долоо ~ найм ес ~ арван нэг	ах. эгч. дүү.

10. Асуулт

Та Чи Та нар Тэр охин		ямар аль	сургуульд ангид дамжаанд курст	суралцдаг сурдаг явдаг		вэ? бэ?
Таны Чиний	дүү ах эгч			суралцаж сурч явж	байгаа байсан байна	

Хариу

Би Бид (нар) Тэр охин	их ~ бага дээд ~ орос дунд ~ монгол улсын ~ хувийн	сургуульд		суралцдаг. сурдаг. явдаг.
Таны Миний	дүү ах эгч	бага ~ дунд дээд нэгдүгээр хоёрдугаар монгол хэлний англи хэлний жолоочийн	ангид дамжаанд	суралцаж байгаа. сурч байсан. явж байна.
		хүүхдийн цэцэрлэгт		

11. Асуулт

Та Тэр хүн Та нар			хийдэг		
Таны Чиний Түүний Тэдний Доржийн	аав ээж ах дүү эгч	юу ямар ажил	хийж	байгаа байсан байна	вэ? бэ?
Эгч Аав Ээж Дүү Ах	чинь тань нь	ямар ажилтай			

Хариу

Би Тэр хүн Тэд нар		багш жолооч инженер эмч	хийдэг.	
			хийж	
Миний Түүний Тэдний Доржийн	аав ээж ах дүү эгч	багшийн эмчийн жолоочийн инженерийн	ажилтай	байгаа. байсан. байна.
Эгч Аав Ээж Дүү Ах	маань минь нь	тариачин. ~ ажилчин. ~ малчин. ~ оюутан. багш. ~ сурагч. ~ инженер. ~ жолооч.		

12. Асуулт

Би Бид (нар) Тэр хүүхэд Дорж	(одоо)	үзэж ~ ярьж сууж ~ хийж явж ~ уншиж амарч ~ тоглож	болох уу?

Хариу

(Та) (чи) (Та нар) (Тэр хүүхэд) (Дорж)	(одоо)	үзэж ~ ярьж сууж ~ хийж явж ~ уншиж амарч ~ тоглож	болно. болохгүй.

13. Асуулт

Би Тэр оюутан Дулмаа Бид (нар)	одоо дараа (нь) дараагаар нь	ийшээ ~ телевиз тийшээ ~ номоо ангидаа ~ хичээлээ дасгалаа ~ өрөөндөө	үзэж ~ очиж орж ~ уншиж сууж ~ хийж явж ~ тоглож	болох уу?

Хариу

(Та) (Чи) (Тэр оюутан) (Дулмаа) (Та нар)	одоо дараа (нь) дараагаар нь	ийшээ ~ телевиз тийшээ ~ номоо ангидаа ~ хичээлээ дасгалаа ~ өрөөндөө	үзэж ~ очиж орж ~ уншиж сууж ~ хийж явж ~ тоглож	болно. болохгүй.

14. Асуулт

Та Чи Дорж Эхнэр чинь Авгай тань Чиний нөхөр	ажлаа даалгавраа номоо	хийж уншиж бичиж	дууссан уу? дуусч байна уу?

Хариу

Би Дорж Эхнэр минь Авгай маань Миний нөхөр	ажлаа даалгавраа номоо	хийж уншиж бичиж	дууссан. дууслаа. дуусч байна. дуусаагүй (байна).

15. Асуулт

Та Чи Тэр оюутан	хаашаа	явж	байна байгаа юм	вэ? бэ?

Хариу

(Би) (Тэр оюутан) (Чи)	гэр лүүгээ ~ цэцэрлэг рүү Монгол руу ~ манай руу сургууль руу(гаа) ~ танай руу	явж	байна. байгаа юм.

16. Асуулт

Таны Танай Чиний Тэр оюутны	гэр сургууль ажлын газар	холоо ойр(хон)	уу? байна уу? байгаа юу?
Танайх Тэр оюутных Тэднийх			
Гэр Сургууль Ажлын газар	чинь тань		

Хариу

Миний Манай Тэр оюутны	гэр сургууль ажлын газар		
Манайх Тэр оюутных Тэднийх		хол ойр (хон)	(байна). (байгаа).
Гэр Сургууль Ажлын газар	маань нь		

17. Асуулт **Хариу**

Танайх шинэ байранд орох уу?	
Чи Доржтой ирэх үү?	
Дулмаа манайд маргааш очих уу?	
Цэмбэл хөдөө явах уу?	Тэгнэ.
Цэрмаа Улаанбаатар орох уу?	
Ананд маргааш явах уу?	
Чи Доржийнд очих уу?	

18. Асуулт **Хариу**

Чи байранд орох уу?	
Дорж чамтай ирэх үү?	Орно.
Дулмаа маргааш очих уу?	Ирнэ.
Цэмбэл явах уу?	Очно.
Багш ирэх үү?	Явна.
Чи тэнд очих уу?	

Conversations Яриа

1-р яриа

- Танайхан гэртээ олуулаа суудаг уу?
- Манайхан олуулаа. Танайхан?
- Манайхан цөөхүүлээ. Танайхан гэртээ хэдүүлээ вэ?
- Манайхан тавуулаа.
- Юу юу чинь (тань) байдаг юм бэ?
- Миний аав (эцэг), ээж (эх) хоёр, хоёр дүү маань байдаг.
- Танайх (танай гэр) хаана байдаг вэ?
- Манайх Их сургуулийн ойр байдаг.

2-р яриа

- Таны (танай) аав юу хийдэг вэ?
- Багш хийдэг.
- Хаана багш хийдэг вэ?
- Нэг дунд сургуульд.
- Ээж чинь ямар ажилтай вэ?
- (Миний ээж) эмч.
- Хаана эмч хийдэг вэ?
- Бас дунд сургуульд эмч хийдэг.
- Хоёр дүү чинь?
- Нэг нь бага сургуульд суралцдаг, нөгөө нь жолооч.

3-р яриа

- Та хэдэн настай вэ?
- Би хорин зургаатай. Та хэдтэй вэ?
- Би дөчтэй.
- Миний (манай) ээж бас дөчтэй. Та миний ээжтэй чацуу юм байна.
- Аа тийм үү? Аав чинь хэдтэй вэ?
- Аав дөчин наймтай.
- Таны (танай) аав ээж хоёр их залуу улс байна.

4-р яриа

- Бат аа, чи эхнэртэй юу?
- Үгүй. Би эхнэргүй. Чи нөхөртэй юу?
- Би нөхөртэй.
- Хүүхэдтэй юу?
- Хүүхэдтэй. Охин хүү хоёртой.

5-р яриа

- Дорж гуайнх олуулаа юу?
- (Тэднийх) олуулаа.
- Дорж гуай юу хийдэг вэ?
- (Дорж гуай) нэг коллежид багш хийдэг.
- Авгай нь хаана, ямар ажил хийдэг вэ?
- (Авгай нь) энэ хотод эмч хийдэг.
- Тэднийх олон хүүхэдтэй юу?
- Гурван хүүхэдтэй.
- Хэд нь охин, хэд нь хүү вэ?
- Хоёр нь хүү, нэг нь охин.
- Тэд цөмөөрөө сургуульд суралцдаг уу?
- Үгүй, том хүү нь таксийн жолооч, бага хүү нь оюутан, охин нь дунд сургуулийн сурагч.

– Дорж гуайн эцэг эх хаана байдаг вэ?
– Тэр хоёр хөдөө байдаг.
– Тэд нар хөдөө юу хийдэг вэ?
– Юу ч хийдэггүй, тэтгэвэрт гарсан улс.

6-р яриа

– Монгол хэлэнд аавын аавыг юу гэдэг вэ?
– Өвөг аав (өвөг эцэг) гэдэг.
– Чиний өвөг аав одоо бий юү?
– Байхгүй, нас барсан.
– Ээжийн ээжийг юу гэдэг вэ?
– Эмэг ээж (эмэг эх) гэдэг.
– Чиний эмэг ээж одоо бий юү?
– Бий.
– Хүүгийн хүүхдийг юу гэдэг вэ?
– Ач гэдэг. Ач хүү, ач охин гэдэг.
– Охины хүүхдийг юу гэдэг вэ?
– Зээ гэдэг. Зээ хүү, зээ охин гэнэ.
– За тийм байдаг байж. Одоо нэг юм асууна. Эхнэрийн аав ээжийг юу гэдэг вэ?
– Эхнэрийн аавыг хадам аав, ээжийг хадам ээж гэдэг.
– Нөхрийн аав ээжийг?
– Бас л хадам аав, хадам ээж гэнэ.
– За, их баярлалаа.
– За.

7-р яриа

– Та ах дүү олуулаа юу?
– Би (ах дүү) олуулаа.
– Юу юу тань байна вэ?
– Нэг ах, нэг эгч, нэг бүстэй дүү, нэг бүсгүй дүү.
– Дулмаа ах дүү олуулаа юу?
– Дулмаа ах дүү цөөхүүлээ. Дулмаа нэг л дүүтэй.
– Дүү нь эрэгтэй юү, эмэгтэй юү?
– Эмэгтэй.

8-р яриа

– Бат аа, хүү минь нааш ир. Энд суу. Чи юу хийж байна? Ном үзэж байна уу, гэрийн даалгавраа хийж байна уу?
– Ном үзэж байна, аав аа. Гэрийн даалгавраа хийсэн.
– Даалгавраа хийж дууссан уу?
– Дууссан. Одоо би амрах уу аав аа?
– За миний хүү тэндээс нэг сандал авчраарай.

– Хаанаас? Ямар сандал?
– Гал зуухны өрөөнөөс нэг жижиг хуучин сандал авчир.
– За, авчирлаа. Энүүнийг хаана тавих вэ, таны дэргэд тавих уу?
– Үгүй ээ, хүү минь, миний дэргэд битгий тавь. Тэр ширээний дэргэд тавь.
– Аль ширээний дэргэд?
– Тэр бичгийн ширээний дэргэд.
– За, тавилаа.
– Одоо энэ сандлыг зочны өрөөнд тавиарай.
– За, тавилаа. Одоо яах вэ, амрах уу?
– Миний хүү одоо амар даа. Гадаа жаахан тогло.

9-р яриа

Багш: – Та гэрийн даалгавраа хийсэн үү?
Оюутан: – Хийсэн.
Багш: – Харилцаа яриаг тогтоосон уу?
Оюутан: – Тогтоосон.
Багш: – Сайн байна. Одоо та өөрийнхөө гэр бүлийг ярь.
Оюутан: – Уучлаарай багш аа, би гэр бүлгүй шүү дээ. Би өнчин хүн.

Бичвэр Text

1. МАНАЙХАН
Манайхан олуулаа (өнөр). Би аав ээжтэй. Миний аавыг Дорлиг гэдэг. Одоо дөчин долоон настай. Дунд сургуульд багш хийдэг. Миний ээжийг Хандсүрэн гэдэг. Ээж эмч. Дөчин таван настай. Би нэг ах, нэг эгчтэй. Ах маань хорин наймтай. Нэг компанид жолооч хийдэг. Эгч маань хорин тавтай. Оюутан. Их сургуульд суралцдаг. Би бас нэг бүстэй (эрэгтэй) дүүтэй. Дүү маань дунд сургуульд суралцдаг. Миний энэ дүү арван дөрвөн настай. Эмэг эх, өвөг эцэг маань нас барсан. Манайх Улаанбаатарт гэрт сууж байна. Би оюутан. Одоо монгол хэлний ангид суралцаж байна.

2. ДОРЖ ГУАЙНХ
Дорж гуайнх өнөр айл. Тэднийх олуулаа. Дорж гуай, Улаанбаатарын нэг дунд сургуулийн багш. Авгай нь эмч. Нэр нь Дулмаа. Дорж гуай Дулмаа гуай хоёр хоёулаа тавин настай. Тэр хоёр чацуу улс. Тэднийх хоёр охин, гурван хүүтэй. Тэдний хоёр том хүү нь дээд сургуульд суралцдаг. Хоёр охин нь дунд сургуулийн сурагч. Бага хүү нь дөрвөн настай. Хүүхдийн цэцэрлэгт байдаг. Дорж гуайн эцэг эх хоёр ажил хийдэггүй. Тэтгэвэрт гарсан (улс). Тэд нар хотод байдаггүй, хөдөө байдаг. Саяхан Дорж гуайн аав хөдөөнөөс ирсэн.

Exercises Дасгал

1. Нөхөж ярь. Fill in and say aloud.

Дорж ... хийдэг. Тэр хүн ... настай. Эхнэр Дулмаа нь ... хийдэг. Хоёр хүү нь ... сургуульд суралцдаг. Хоёр охин нь ... сурагч. Тэдний бага хүү ... байдаг. Өвөг аав эмэг ээж хоёр нь хөдөө ... . Тэд нар ... хийдэггүй.

2. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer according to the model.

ҮЛГЭР: Та оюутан уу? ТИЙМ, (БИ) ОЮУТАН.
ҮГҮЙ, (БИ) ОЮУТАН БИШ.
ҮГҮЙ, БАГШ.

а) Таны ах ажилчин уу?
б) Таны аав ээж хоёр хоёулаа багш уу?
в) Танай авгайн нэр Долгор уу?
г) Доржийнх хол уу?
д) Дорлиг гуай багш уу?
е) Дулмаа эмч үү?
ё) Таны дүү сурагч уу?
ж) Таны ээж жолооч уу?
з) Дүү чинь малчин уу?
и) Ах чинь тариачин уу?

3. Асуух үгийн оронд зохих үгийг тавь. Use suitable words instead of the interrogatives in brackets.

Дулмаа (ямар) сургуулийн (юуны) багш. Дулмаа нөхрөөсөө (ямар). Дулмаа нөхрөөсөө (хэд) дүү. Сүрэн (ямар) сургуулийн багш. Сүрэн эхнэрээсээ (ямар). Сүрэн гуай эхнэрээсээ (хэд) ах. Дорж гуай (хаана) жолооч хийдэг. Доржийн хоёр том хүү (ямар) сургуулийн оюутан. Дорж гуайн эцэг (хаана) байдаг. Дорж гуайн аав саяхан (хаанаас) ирсэн. Хоёр охин нь (ямар) сургуулийн сурагч. Долгор (хаана) ажилчин. Дүү нь (хэзээ) ирсэн. Эгч нь (хэзээ) ирнэ. Ах нь (хэний) хуучин найз.

4. Үгсээр өгүүлбэр зохио. Construct sentences from these words.

а) Ринчен, гадаа, Доржийн бага хүү, тоглосон.
б) биш, охин, Доржийн, оюутан, хоёр, сурагч.
в) манай, байдаггүй, хөдөө, гэр, байдаг, хотод.
г) сурч байна, одоо, ангид, их сургуулийн, монгол хэлний, би.
д) аав, сонин, хийдэг, ажил, нэг компанид, манай.
е) би, байдаг, эхнэр ч үгүй, ганцаараа, хүүхэд ч үгүй, гэртээ.
ё) үзсэн, өчигдөр, би, юм, нэг, сонин.

5. Асуух үгийн оронд тоо тавь. Use numerals instead of the interrogatives in brackets.

Дорж (хэдэн) настай. Түүний эхнэр Дулмаа (хэдэн) настай. Тэдний нэг хүү (хэдэн) настай, нэг охин нь (хэдэн) настай. Доржийн бага хүү (хэдтэй). Би (хэдэн) настай. Миний аав (хэдтэй), ээж (хэдтэй). Манайх (хэдүүл). Миний найзынх гэртээ (хэдүүл). Би байрандаа (хэдүүл) суудаг.

6. Өгүүлбэрт асуулт тавь. Turn the sentences into questions.

а) Доржийн нэг охин хоёрдугаар дамжаанд суралцаж байна.
б) Өвөг аав, эмэг ээж хоёр нь хөдөө бий.
в) Дорж багш.
г) Дулмаа эмч.
д) Миний аав дөчин долоотой.
е) Ээж минь дөчин хоёртой.
ё) Доржийнх хотод байдаг.
ж) Дорж гуай их сургуулийн багш.
з) Эхнэр нь бага сургуулийн багш.
и) Сүрэн жолооч хийдэг. Хорин настай.
й) Цэрэндорж гуай манайд байсан.

7. Уншаад асуултад хариул. Read the sentences and answer the questions.

А: Дорж Дулмаа хоёр – ах дүү хоёр.
Дорж нь дөчтэй. Дулмаа нь гучтай.
1. Ах нь хэн бэ, дүү нь хэн бэ?
2. Ах нь дүүгээсээ хэд ах вэ?
3. Дүү нь ахаасаа хэд дүү вэ?

Б: Дулмаа Дорж хоёр – эгч дүү хоёр.
Дулмаа хорин тавтай. Дорж арван наймтай.
1. Энэ хоёрын эгч нь хэн, дүү нь хэн бэ?
2. Эгч нь дүүгээсээ хэд эгч вэ?
3. Дүү нь эгчээсээ хэд дүү байна вэ?

В: Аюуш Ринчен хоёр – багш оюутан хоёр.
Аюуш гучин хоёртой. Ринчен хорьтой.
1. Энэ хоёрын хэн нь ах, хэн нь дүү вэ?
2. Багш нь оюутнаасаа хэд ах вэ?
3. Оюутан нь багшаасаа хэд дүү вэ?

Г: Дорж Дулмаа хоёр – эхнэр нөхөр хоёр.
Дорж тавин настай. Дулмаа хорин настай.
1. Энэ хоёрын аль нь залуу, аль нь хөгшин байна вэ?

2. Дорж эхнэрээсээ хэд ах вэ?
3. Дулмаа нөхрөөсөө хэд дүү вэ?

8. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбоо үг болго. Use the model in order to change the sentences.

ҮЛГЭР: Энэ хүн сая надтай ярилцсан.
(ЭНЭ) САЯ НАДТАЙ ЯРИЛЦСАН ХҮН.

1. Энэ оюутан даалгавраа хийсэн.
2. Тэр оюутнууд ажил хийж байгаа.
3. Чех оюутнууд монгол хэл сурч байна.
4. Энэ хүн саяхан эхнэр авсан.
5. Энэ хүн надтай танилцсан.
6. Хүүхэд нэг сандал энд авчирсан.
7. Энэ хүн нэг дээд сургуульд багш хийдэг.
8. Тэр оюутнууд их сургуульд сурдаг.
9. Тэр хүн дээд сургуульд багш хийдэг.
10. Энэ оюутан Германаас ирсэн.
11. Энэ япон эмэгтэй гэрт суудаг.

9. Цэгийн оронд асуулт тавь. Fill in suitable interrogative sentences.

1. – ...? – Миний эхнэр биш, Батын эхнэр.
2. – ...? – Тийм ээ, манайх олуулаа байдаг.
3. – ...? – Миний дүү оюутан.
4. – ...? – (Би) ажил хийдэггүй, оюутан.
5. – ...? – Миний аав, ээж, дүү байдаг.
6. – ...? – Тийм ээ, Цэмбэл өнчин хүүхэд.
7. – ...? – Миний хоёр дүүгийн энэ нь бүстэй хүүхэд.
8. – ...? – Манай аав ээж хоёр их залуу улс.
9. – ...? – Багшийн авгай тийм ч залуу биш.
10. –...? – Долгор гуай Доржийн ээж биш, хадам эх нь.
11. –...? – Бат энэ хүний ач хүү биш, зээ хүү.
12. –...? – Эмэг ээж маань хотод байдаг.
13. –...? – Бид хоёр саяхан танилцсан юм.
14. –...? – Болно. Та одоо явж болно.
15. –...? – Бид хичээлээ хийж дуусч байна.

10. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Та юу хийдэг вэ?
2. Та оюутан уу?
3. Та ямар сургуулийн оюутан бэ?
4. Та хорин хоёртой юу?
5. Дорж ямар ажил хийдэг вэ?

6. Ямар сургуулийн багш вэ?
7. Эхнэр нь юу хийдэг вэ, багш уу?
8. Эмч үү, багш уу?
9. Тэднийх олуулаа юу?
10. Тэднийх хэдэн хүүхэдтэй вэ?
11. Тэд юу юу хийдэг вэ?
12. Дорж Дулмаа хоёр хэдтэй вэ?
13. Тэднийх хаана байдаг вэ?
14. Аав ээж тань юу хийдэг вэ?
15. Тэд нар хэд хэдэн настай вэ?
16. Та ах эгчтэй юу?
17. Чи ямар сургуульд суралцдаг вэ?
18. Чи дээд сургуульд суралцдаг уу?
19. Чи хэдтэй вэ?
20. Танайх ямар хотод байдаг вэ?
21. Чиний өвөг аав, эмэг ээж хоёр хотод уу, хөдөө юү?
22. Танайх ойрхон уу, хол уу?
23. Та ямар сургуульд суралцаж байсан бэ?
24. Та одоо ямар сургуульд суралцаж байна вэ?
25. Чи юу юуны хичээлтэй вэ?
26. Самбарын дэргэд юу байдаг вэ?
27. Шүүгээн дотор юу юу байдаг вэ?
28. Чи ямар сурдаг вэ?
29. Чи сайн сурдаг уу?
30. Чи монгол оюутантай танилцсан уу?

Даалгавар — Homework

1. Яриаг тогтоо, цээжээр ярь. — Learn the conversations by heart.

2. Өөрийнхөө гэр бүлийг дараахь асуултын дагуу ярь: — Speak about your family using the following questions:

Танайх олуулаа юу? Хэдүүлээ вэ? Юу юу чинь байдаг вэ? Хэн хэн, хаа хаа ажил хийдэг? Та өөрөө ямар ажил хийдэг вэ? Юу сурдаг вэ?

3. Орчуул. — Translate into Mongolian:

1. What does you elder brother do? He attends secondary school.
2. Do you have a younger brother? I have two younger sisters and an elder brother.
3. What does your father do? My father is a driver (teacher).
4. What is your age? I am eighteen.
5. How many brothers and sisters do you have? I have five elder brothers and one younger sister.

6. Do you have a grandfather and a grandmother? I have a grandfather, but I have no grandmother.
7. How old is your mother? My mother is fifty-three.
8. How many brothers and sisters does your father have? My father has five younger brothers/sisters and one elder brother.
9. What does your younger brother do? He goes to school.
10. What work do you have (do)? I study Mongolian and Russian at the University.
11. What is the name of your younger sister? Her name is Dulma.
12. How old is your teacher? Our teacher is forty.
13. Does your teacher have children? Yes, our teacher has three children, two daughters and one son.
14. How many bags have you got? I have two bags, one is small and one is big.
15. Our family is large. There are eight of us.

Тавдугаар хичээл
Fifth Lesson

Ажлын өдөр
The Working Day

Хэлзүй
Grammar

1. Formation of new lexical units

Mongolian often uses combinations of words to express new abstract notions. Strictly speaking this is not 'word formation' but rather formation of new 'naming units', which are to be understood grammatically as syntagmas. Some words are used very frequently in such syntagmas.

сан storage, treasury; (foundation of capital)	*үгсийн сан*	lexicon (vocabulary)
зүй principle, regulation, law	*хэлний зүй*	grammar (law of language)

2. Partial number

In this lesson we encounter the following suffixes: *-үүд / -үүд* and *-д* for *-р*.

оюутан	>	*оюутнууд*	in the form	*оюутнуудтай* with the students
нөхөр	>	*нөхөд*	in the phrase	*найз нөхдийндөө* at (our, your, etc.) friends'

3. Instrumental case

The instrumental case takes the suffix *-аар*[4]. Final short vowels are elided, final *-и, -ь* merge with the suffix into *-иар/-иор*. After final long vowels or diphthongs the hiatus filler *-г-* (exceptionally *-н-*) is inserted.

	сүүгээр	with milk
	яриагаар	through a talk
	ангиар	by, with the class
But:	*цайгаар*	through tea, by tea, with tea
	цайнаар	at the time of tea (break) (cf. also L13, Gr. 9. Idioms)

In this lesson the instrumental will have a temporal meaning:

завсарлагаар	during the break
амралтаар(аа)	during vacations, during leave

Instrumental of personal pronouns:

1	*надаар*	*бид нараар*
2	*чамаар (танаар)*	*та нараар, та бүхнээр*
3	*энүүгээр, тэрүүгээр*	*эд нараар, тэд нараар*
	энэнээр, тэрнээр	*эднүүдээр, тэднүүдээр*
	(үүнээр, түүнээр)	*эднүүсээр, тэднүүсээр*
		(эдгээрээр, тэдгээрээр)

4. Postpositions

дараа after (temporal meaning, with genitive)

хичээлийн дараа	after the lesson
долоо хоногийн дараа	in a week
жилийн дараа	in a year
сарын дараа	in a month
цагийн дараа	in an hour

хүртэл till, up to (this is a verbal form of *хүр-* 'to reach', which follows an accusative without an ending)

дөрвөн цаг хүртэл	till four o clock
их сургууль хүртэл (яв)	(walk) up to the University

The following postpositions indicate the meaning 'after or before a certain point in time', if used with the **ablative** (cf. 7L, Gr. 2 for *өмнө* after G.):

хойш	: *үдээс хойш*	in the afternoon
	хоёр цагаас хойш	after two o'clock
өмнө	: *хоёр цагаас өмнө*	before two o'clock

5. Negation of the past tense

Negation in the past is expressed by the noun of the imperfect with the negative particle (cf. L4, Gr. 12 and also L6, Gr. 8).

Та хийсэн үү?	Did you do (it)? Have you done (it)?
Хийгээгүй.	I did not do, I have not done (it yet).
Чи орчуулсан уу?	Did you translate (it)? Have you translated (it)?
Орчуулаагүй.	I did not translate (it). I have not translated (it yet).

6. Negation of the present tense

The negation of the present tense is based on the same form as the negation of the past tense (the noun of the imperfect with the negative particle) followed by the present tense of the verb 'to be'.

Чи юу хийж байна вэ?	What are you doing?
Юу ч хийгээгүй байна.	I am not doing anything.

7. The converb of the perfect (*converbum perfecti*)

This form takes the suffix *-аад*[4], which is added according to the same rules as the *nomen imperfecti* (cf. L4, Gr. 12). It designates an action preceding another action, from which it is separate:

яваад	having gone
очоод	having visited
ороод	having entered
ирээд	having come
өгөөд	having given
хийгээд	having done
аваад	having taken
тэгээд	having done so (= then)

Та хичээлээ тараад юу хийдэг вэ?	What do you (usually) do after the lesson (lit.: having finished the lesson)?
Би тэднийд зургаан цагт (зургаад) очоод долоо(н цаг) хүртэл сууж ярилцана.	I will visit them at six and sit and talk till seven.

8. Verbal phrases

Verbal phrases use converbs for all the verbs except the last verb in a chain (which consists mostly of two verbs, sometimes of three or more verbs). They describe successive actions or parallel actions. In most European languages the respective verbs are usually linked by 'and' (cf. L4, Gr. 14). The two verbs need not follow each other immediately.

... *ирж уулзна.*	... will come and meet.
... *сууж ярилцана.*	... will sit and talk.
... *өглөө босоод нүүр гараа угааж, өглөөний дасгал хийдэг.*	... get up in the morning, wash (my) face and hands and make the morning exercise.

The converb of the imperfect of the verb *яа-* 'to do how', is often used in verbal phrases and is to be translated by the word 'how', 'in which way' (as against *ямар,* which asks about quality of action; cf. L4).

Чи яаж мэдсэн бэ?	How did you learn (about it)?
Энийг яаж хийх вэ?	How is it done (to be done)? (or: How shall I do it?)

9. Days of the week

Monday	*нэгдэх өдөр*	*Даваа (гариг)*	(Moon)
Tuesday	*хоёрдахь өдөр*	*Мягмар (гариг)*	(Mars)
Wednesday	*гуравдахь өдөр*	*Лхагва (гариг)*	(Mercury)
Thursday	*дөрөвдэх өдөр*	*Пүрэв (гариг)*	(Jupiter)
Friday	*тавдахь өдөр*	*Баасан (гариг)*	(Venus)
Saturday	*хагас сайн өдөр*	*Бямба (гариг)*	(Saturn)
Sunday	*(бүтэн) сайн өдөр*	*Ням (гариг)*	(Sun)

The words based on the numerals are used in spoken language. Only Saturday and Sunday are commonly spoken of as a 'half nice day' ('half holiday') and a 'complete nice day' ('full holiday'). The words mentioned in the second place are names of planets and are more often used in official documents or announcements. Though the rules of orthography require that names (including the names of planets and days of the week) are written with initial capital letters, this rule is not always observed.

In modern written Mongolian the suffix *-daki / -deki* of classical Mongolian is spelled variously – *-дахь / -дахи, -дэх / -дэхи*. It may be written both as a suffix and as a separate word. Its pronunciation, however, follows the rules of vowel harmony – [дах, дэх, дох, дөх].

10. Months

Numerals are also used to designate the months. The dative-locative of the 'month' means 'in'.

нэг сар(д)	(in) January	*долоон сар(д)*	(in) July
хоёр сар(д)	(in) February	*найман сар(д)*	(in) August
гурван сар(д)	(in) March	*есөн сар(д)*	(in) Septempber
дөрвөн сар(д)	(in) April	*арван сар(д)*	(in) October
таван сар(д)	(in) May	*арван нэгэн сар(д)*	(in) November
зургаан сар(д)	(in) June	*арван хоёр сар(д)*	(in) December

In spoken language the numerals usually have the form mentioned above, though the ordinal numerals are supposed to be more correct (they are also used in spoken language):

нэгдүгээр сар(д) (in) January, etc.

11. Numerals

Another case form, in which numerals are often used, is the dative-locative. Its forms slightly vary according to whether it designates the hour or room number as against the day of the month (in the former we specify the pronunciation of some of the forms which deviates from the spelling).

hour, room (at one, in room No. one etc.)		day of the month (on the first etc.)	
нэгд	*наймд*	*нэгэнд*	*найманд*
хоёрт	*есвд*	*хоёрт, хоёронд**	*есвнд*
гуравт	*аравт [arəvt]*	*гурванд*	*арван нэгэнд*
дөрвөвт	*арван нэгд*	*дөрвөнд*	*арван нэгэнд*
тавд	*хорьд*	*таванд*	*хоринд*
зургаад	*хорин нэгд*	*зургаанд*	*хорин нэгэнд*
долоод	*гучид*	*долоонд*	*гучинд*

(* colloquial form)

etc.

12. Time in hours

When specifying the time, the verb *бол-* 'to become, to be' is used.

Хэдэн цаг болж байна? (Цаг) хэд болж байна?	What time is it? What's the time?
Нэг цаг болж байна. Нэг болж байна.	It is one o'clock. It is one.
Арван цаг хагас болж байна. Арав хагас болж байна.	It is half past ten.
Таван цагт арван минут дутуу байна.	
Тавд арван минут дутуу байна.	It is ten minutes to five.
Хэдэн цагт? Хэдэд?	At what time?
Арван цагт. Аравт.	At ten (o'clock).

13. Abbreviated enumeration

The word *зэрэг* 'degree, grade, level' is placed at the end of an enumeration and has the meaning 'and others, and so forth' (Hangin's dictionary, 1686, lists it as *зэрэг* 2.d).

Манайд хэлний зүй, ярианы хэл, уншлага, үгсийн сан зэрэг хичээл ордог.	We have grammar, spoken language, reading, lexicology and other lessons.

14. Subject indicating particle

The enclitic form of the third person pronoun *нь* may also be used with the subject of the sentence. It has a slightly foregrounding or actualising function.

Энэ нь гуравдахь өдөр юм.	It is (in fact, exactly, actually) Wednesday.

15. Idioms and phrases

Тийм биш.	It is not so.
Яах вэ?	What shall I do?
Заа мэдлээ.	Well, I understand (understood). I see.

Vocabulary

Шинэ үг

амралт	vacation, leave; rest, relaxation; spa
бараг	almost, nearly
бич- (Э2.3) (бичиж, бичих, бичнэ)	to write
бос- (Г3) (босч, босож**, босох, босно)	to get up; to rise
бүгд	all, everybody; in all
бүтэн	whole, complete
бүтэн сайн өдөр	Sunday
гар	hand
гариг (гараг)	day of the week; planet
давт- (Э2.2) (давтаж, давтах, давтана)	to repeat
дараа (G.)	after
долоо хоног	week
дутуу	insufficient, incomplete; missing, short of
зав	free time
завтай	(to be) free, (to have) free time
завгүй	(having) no time, busy
завсарлага	intermission, break
завсарла- (Э2.1) (завсарлаж, завсарлах, завсарлана)	to interrupt, make a break
заримдаа	sometimes
зөвхөн	only, just
зэрэг 1.b (бага зэрэг	grade, level a little)
ид- (Э2.2) (идэж, идэх, иднэ)	to eat
кино (н)	cinema; motion picture
маргааш	tomorrow
мах (ан)	meat
минут	minute
мөн	also, again
нөгөөдөр	day after tomorrow
нүүр	face
нэрлэ- (Э2.1) (нэрлэж, нэрлэх, нэрлэнэ)	to call by name
орой	evening; late
оройн хоол (цай)	supper

орчуул- (Г1)	to translate
(орчуулж, орчуулах, орчуулна)	
өглөө (н)	morning
өглөөний цай (хоол)	breakfast
өдөр	day
өнөөдөр (өнөө)	today
сар	month
сар (ан)	Moon
сонос-, сонс- (Г3)	to listen
(соносч, сонсож**, соносох/сонсох, соносно/сонсоно)	
сурлага	learning, studies
сүү (н)	milk
тар- (Э2.4)	to end, to finish
(тарж, тарах, тарна)	
төмс (өн)	potato, potatoes
тэгээд	then
угаа- (Э1)	to wash
(угааж, угаах, угаана)	
уншлага	reading
уржигдар	the day before yesterday
утас (ан)	thread, wire; telephone
утсаар ярь-	to speak by telephone
уу- (Э1)	to drink
(ууж, уух, ууна)	
үг (үгс)	word(s)
үгсийн сан	vocabulary, lexicology
үд	noon
үдээс хойш	in the afternoon
үдээс өмнө	before noon
үдийн хоол (цай)	dinner, lunch
хаач- (Э2.3)	to go where
(хаачиж, хаачих, хаачна)	
хааяа	now and then, from time to time
хагас	half
хагас сайн өдөр	Saturday
харь- (хари-; Э2.4)	to return, to go back
(харьж, харих, харина)	
хоног	day and night; twenty-four hours
хоол (он)	meal
хөгжим	music
хөөрүүл- (Г1)	to make boil (milk)
(хөрүүлж, хөөрүүлэх, хөөрүүлнэ)	
(сүү хөөрүүл-	to make milk boil)
хүртэл (Acc.)	till, until
хэддэх (хэд дэх)	which (day of the week)
хэлний зүй	grammar
(хэлзүй, хэл зүй)	
цаг	hour; time
цай (н*)	tea
чана- (Э2.1)	to boil
(чанаж, чанах, чанана)	

шөл (өн)	soup
эрт	early
эхэл- (Э2.4) (эхэлж, эхлэх, эхэлнэ)	to begin, to start
ярианы хэл (эн)	spoken language

Pronunciation Дуудах

[ɔ]	орон, ном, хоног, Долгор, тоглох, тор
[ɔ:]	хоол, жолооч, доор, тоор, тоо, одоо
[u]	дунд, булан, тухай, уран, худалдаа
[u:]	буудал, залуу, орчуулах, туулай, нууц
[ü]	үд, үг, үс, бүр, бүтэн, дүрэм, хүсэл
[ü:]	дүү, үүд, түүний, хүү, түүх, үүсэл
[ö]	өдөр, өчигдөр, зөвхөн, өвөг, нөхөр, төмөр, өгнө, хөгжим, өд, өт
[ö:]	өглөө, өөр, хөдөө, цөмөөрөө, цөөхүүлээ
[ŋ]	малчин, хуучин, охин, хүн, ан, эн
[γ]	гарах, гариг, гар, гав, гал, бага, хуурга
[d]	доод, дээд, дарга, долоо, дунд, дүү, эд
[t]	тар, тэр, тэнд, тариачин, тарах, тогло
[ɬ]	олон, мал, болох, долоо, хоол, монгол, залуу, улс, алд, алт, алхах
[l']	аль, өглөө, хэл, өвөл, бүл, боль, толь, ажил, билээ, ойлгох, аливаа, элбэг
[u:ˈ]	хууль, дууль, тууль, суурь, ууль
[æ:ˈ]	гааль, сааль, заарь, даалин, маалинга
[aᵘ]	зав, сав, давс, хав
[ɔᵘ]	дов, овт, ховс, товор, товир, шовойх
[ɔ:ᵘ]	боов, оноов, хоовин
[öᵘ]	зөв, төв, өвөр, өвөл, бөвнөх, төлөв, төвлөрсөн

Загвар

Sentence patterns

1. Асуулт

Чи ~ та Та нар ~ Дорж	хэдэн цагт хэдэд	ирсэн ~ ирэх явсан ~ явах	бэ? вэ?

Хариу

(Би) (Дорж) (Тэд нар)	нэг ~ хоёр ~ гурван дөрвөн ~ таван . . . арван нэгэн ~ арван хоёр арван гурван . . .	цагт	ирсэн. ирнэ. явсан. явна.
	нэгд ~ хоёрт ~ гуравт ~ дөрөвт ~ тавд ~ зургаад долоод ~ наймд ~ есөд ~ аравт ~ арван нэгд		

2. Асуулт

Чи Та	хэддүгээр аль	өрөөнд ~ тасагт ангид ~ сургуульд	байсан байгаа	бэ?
Та нар Дорж	хэдэд		байдаг суралцдаг	вэ?

Хариу

(Би) (Дорж) (Тэд)	нэгдүгээр ~ хоёрдугаар ~ гуравдугаар тавьдугаар ~ ердүгээр ерэн тавдугаар	өрөөнд ~ тасагт ангид ~ сургуульд	байсан. байгаа. байдаг. суралцдаг.
	нэгд ~ хоёрт ~ гуравт ~ тавьд ~ ерд ~ ерэн тавд		

3. Асуулт

Чи ~ Та нар Та ~ Тэр хүн	хэдэн цагт хэдэд	унтсан явсан энд байсан бичсэн уншиж дууссан явах	бэ? вэ?

Хариу

(Бид) (Би) (Тэд) (Тэр хүн)	оройн 6 цагт ~ шөнийн 2 цагт ~ 8 цагт өглөөний 6 цагт ~ өглөө эрт	унтсан. явсан. энд байсан. бичсэн. уншиж дууссан. явна.
	оройн 6-д шөнийн 2-т ~ шөнийн 8-д өглөөний 6-д	

4. Асуулт

Чи Та Та нар Тэр хүн	хэдэн цаг	унтсан явсан уншсан энд байсан бичсэн унтдаг явах	бэ? вэ?

Хариу

(Би) (Тэд) (Тэр хүн)	6 (зургаан) ~ 2 (хоёр) ~ 1 (нэг) 4 ~ 8 ~ 9 ~ 11 (арван нэгэн) 20 (хорин) ~ 21 (хорин нэгэн)	цаг	унтсан. явсан. уншсан. энд байсан. бичсэн. унтдаг. явна.

5. Асуулт

Тэр эмэгтэй Бат Тэд Тэр хоёр Дулмаа багш хоёр	сургууль руу цэцэрлэг рүү зочид буудал руу оюутны байр луу хот (руу) ~ хөдөө	явсан	уу? юм уу?

Хариу

(Тэр эмэгтэй) (Бат) (Тэд) (Тэр хоёр) (Дулмаа багш хоёр)	сургууль руу цэцэрлэг рүү зочид буудал руу оюутны байр луу хот (руу) ~ хөдөө	явсан яваагүй	(юм).

6. Асуулт

Тэр хүн Дорж Та Та нар	номоо хичээлээ сонин(оо) сэтгүүл(ээ)	үзсэн уншсан уншиж дууссан	үү? уу? юм уу?

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Дорж) (Бид нар)	номоо хичээлээ сонин(оо) сэтгүүл(ээ)	үзсэн уншсан үзээгүй уншаагүй уншиж дууссан уншиж дуусаагүй	(юм).

7. Асуулт

Чи Та Та нар Оюун Гэрэл	хоол(оо) цай(гаа)		идсэн уусан	уу? үү? юм уу?
	өглөөний үдийн оройн	хоол(оо) цай(гаа)		

Хариу

(Би) (Бид) (Оюун) (Гэрэл)	хоол(оо) цай(гаа)		идсэн. уусан. идээгүй. уугаагүй.
	өглөөний үдийн оройн	хоол(оо) цай(гаа)	

8. Асуулт

Чи Та Та нар Дорж Оюун	хичээлээ ажлаа номын тавиур хоол(оо) цай(гаа)	хийсэн		уу? үү? юм уу?
		хийж идэж ууж	дууссан	

Хариу

(Би) (Бид) (Дорж) (Оюун)	хичээлээ ажлаа номын тавиур хоол(оо) цай(гаа)	хийсэн.	
		хийж идэж ууж	дууссан.

9. Асуулт

	радио телевиз	давтсан	
Чи	сургууль руу	идсэн	
Та	гэртээ	хийсэн	
Тэр оюутан	хичээлээ	үзсэн	уу?
Та нар	цэцэрлэгт	очсон	үү?
Ананд	сонин	уншсан	юм уу?
Дулмаа	оройн хоолоо	соноссон	
	манайд	явсан	
	танайд	харьсан	
	кино		

Хариу

	радио	давтсан. ~ идсэн.
	телевиз	очсон. ~ соноссон.
	сургууль руу	үзсэн. ~ уншсан.
(Би)	гэртээ	харьсан. ~ хийсэн.
(Тэр оюутан)	хичээлээ	явсан.
(Бид)	цэцэрлэгт	давтаагүй. ~ идээгүй.
(Ананд)	сонин	очоогүй. ~ соносоогүй.
(Дулмаа)	оройн хоолоо	үзээгүй. ~ уншаагүй.
	манайд	хариагүй. ~ хийгээгүй.
	танайд	яваагүй.
	кино	

10. Асуулт

Чи Та Дорж	хэзээ	цай мах төмс	чанадаг	вэ?
		хоол шөл	хийдэг	

Хариу

	өглөө ~ бүтэн сайн өдөр	цай мах төмс	чанадаг.
(Би)	үдэд ~ орой		
(Та)	хичээлээ тараад		
(Дорж)	гэртээ хариад	хоол шөл	хийдэг.
	үдээс хойш		
	үдээс өмнө		
	20 цагаас өмнө		

11. Асуулт

Багш ~ аав Та ~ тэр эмэгтэй Чи		ажлаа хичээлээ	тараад дуусаад	
Таны Танай Чиний Түүний	авгай нөхөр хүү аав	гэртээ хариад тэнд очоод үдээс хойш үдээс өмнө		юу хийдэг (юм) бэ?

Хариу

(Багш) ~ (аав) (Би) ~ (тэр эмэгтэй)		ажлаа хичээлээ	тараад дуусаад	амардаг. сонин уншдаг. хүүхэдтэйгээ тоглодог. хоолоо хийдэг. юу ч хийдэггүй.
(Манай) (Миний) (Түүний)	авгай нөхөр хүү аав	гэртээ хариад тэнд очоод үдээс хойш үдээс өмнө		

12. Асуулт

Чи Тэр хүн Дулмаа Ринчен	өнөөдөр маргааш нөгөөдөр	хаашаа	явах	вэ? бэ? юм бэ?
	өчигдөр уржигдар үдээс хойш үдээс өмнө		явсан	

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Дулмаа) (Ринчен)	өнөөдөр маргааш нөгөөдөр	хаашаа ч	явахгүй.
	өчигдөр уржигдар үдээс хойш үдээс өмнө		яваагүй.

13. Асуулт (present tense)

Дорж Дулмаа Тэр хүн	одоо	хаашаа хэнтэй юу	явж ярьж хийж	байна (вэ)?

Хариу (negation of present tense)

(Дорж) (Дулмаа) (Тэр хүн)	одоо	хаашаа хэнтэй юу	ч	яваагүй яриагүй хийгээгүй	байна.

14. Асуулт

Өнөөдөр Маргааш Нөгөөдөр	хэддэх өдөр	вэ? юм бэ?	
Уржигдар Өчигдөр		байсан	бэ? юм бэ?

Хариу

Өнөөдөр Маргааш Нөгөөдөр	нэгдэх ~ хоёрдахь гуравдахь ~ дөрөвдэх тавдахь	өдөр	(юм). (байна).
Уржигдар Өчигдөр	зургаадахь ~ хагас сайн долоодахь ~ бүтэн сайн		байсан (юм).

15. Асуулт

Өнөөдөр Маргааш Нөгөөдөр	ямар гариг	вэ? (билээ)?
Уржигдар Өчигдөр		байсан (юм) бэ?

Хариу

Өнөөдөр Маргааш Нөгөөдөр	Даваа Мягмар Лхагва Пүрэв Баасан Бямба Ням	(гариг)	(юм). (байна).
Уржигдар Өчигдөр			байсан (юм).

16. Асуулт А:

Та Чи Доржийнх Тэднийх	шинэ энэ тэр	гэрт сууцанд байранд	хэзээ	орсон ирсэн	бэ? юм бэ?
	энд Монголд Улаанбаатарт				

Хариу Б:

(Би) (Доржийнх) (Тэднийх) (Манайх)	шинэ энэ тэр	гэрт сууцанд байранд	нэг ~ хоёр ~ гурван ~ дөрвөн таван ~ зургаан ~ долоон найман ~ есөн ~ арван арван нэгэн ~ арван хоёр	сард	орсон ирсэн	(юм).
	энд Монголд Улаанбаатарт					

Хариу В:

Тийм Аа тийм Тэгсэн Аа тэгсэн	үү?

Хариу Г:

Тийм (ээ), Тэгсэн,	нэг ~ хоёр ~ гурван ~ дөрвөн таван ~ зургаан ~ долоон найман ~ есөн ~ арван арван нэгэн ~ арван хоёр	сард	орсон ирсэн	(шүү). (юм).

17. Асуулт

Чи Та Тэр хүн Та нар Дорж гуай	өчигдөр уржигдар нэгдэх өдөр	гэртээ байрандаа сургууль дээрээ тэднийд	очсон ирсэн байсан сууж байсан унтаж байсан	уу? үү?

Баталсан хариу:

Тэгсэн,	(би) (бид) (тэр хүн) (Дорж гуай)	өчигдөр уржигдар нэгдэх өдөр	гэртээ байрандаа сургууль дээрээ тэднийд	очсон. ирсэн. байсан. сууж байсан. унтаж байсан.

Үгүйсгэсэн хариу:

Үгүй,	(би) (бид) (тэр хүн) (Дорж гуай)	өчигдөр уржигдар нэгдэх өдөр	гэртээ байрандаа сургууль дээрээ тэднийд	очоогүй. ирээгүй. байгаагүй. сууж байгаагүй. унтаж байгаагүй.

18. Асуулт

Чи ~ та Та нар Дулмаа	уншдаг ~ унтдаг ~ бичдэг босдог ~ хийдэг ~ үздэг суудаг ~ асуудаг ~ хардаг тоглодог ~ хариулдаг соносдог ~ явдаг ~ хоол иддэг орчуулдаг ~ авчирдаг	уу? үү?

Баталсан хариу:

Тэгдэг,	(би) (бид) (бид нар) (Дулмаа)	уншдаг. ~ унтдаг. ~ бичдэг. босдог. ~ хийдэг. ~ үздэг. суудаг. ~ асуудаг. ~ хардаг. тоглодог. ~ хариулдаг. соносдог. ~ явдаг. ~ хоол иддэг. орчуулдаг. ~ авчирдаг.

Үгүйсгэсэн хариу:

Үгүй,	(би) (бид) (бид нар) (Дулмаа)	уншдаггүй. ~ унтдаггүй. ~ бичдэггүй. босдоггүй. ~ хийдэггүй. ~ үздэггүй. суудаггүй. ~ асуудаггүй. ~ хардаггүй. тоглодоггүй. ~ хариулдаггүй. соносдоггүй. ~ явдаггүй. ~ хоол иддэггүй. орчуулдаггүй. ~ авчирдаггүй.

19. Асуулт

Чи ~ та Та нар Дулмаа	унших ~ бичих ~ харах соносох ~ орчуулах ~ босох унтах ~ тоглох ~ суух явах ~ цай чанах ~ хоол хийх	уу? үү?

Баталсан хариу:

Тэгнэ,	(би) (бид) (бид нар) (Дулмаа)	уншина. ~ унтана. ~ бичнэ. босно. ~ хийнэ. ~ үзнэ. сууна. ~ асууна. ~ харна. тоглоно. ~ хариулна. соносно. ~ явна. ~ хоол иднэ. орчуулна. ~ авчирна.

Үгүйсгэсэн хариу:

Үгүй,	(би) (бид) (бид нар) (Дулмаа)	уншихгүй. ~ унтахгүй. ~ бичихгүй. босохгүй. ~ хийхгүй. ~ үзэхгүй. суухгүй. ~ асуухгүй. ~ харахгүй. тоглохгүй. ~ хариулахгүй. сонсохгүй. ~ явахгүй. ~ хоол идэхгүй. орчуулахгүй. ~ авчрахгүй.

20. Асуулт

Чи ~ та Та нар Дулмаа	уншиж ~ бичиж ~ харж соносч ~ орчуулж ~ босч унтаж ~ сууж ~ тоглож явж ~ юм хийж	байна уу?

Баталсан хариу:

Тийм ээ, тэгж байна.	(Би) (Бид) (Бид нар) (Дулмаа)	уншиж ~ бичиж ~ харж соносч ~ орчуулж ~ босч унтаж ~ сууж ~ тоглож явж ~ юм хийж	байна.

Үгүйсгэсэн хариу:

Үгүй,	(би) (бид) (бид нар) (Дулмаа)	уншаагүй ~ унтаагүй ~ бичээгүй босоогүй ~ хийгээгүй ~ үзээгүй суугаагүй ~ асуугаагүй ~ хараагүй тоглоогүй ~ хариулаагүй сонсоогүй ~ яваагүй ~ хоол идээгүй орчуулаагүй ~ авчираагүй	байна.

21. Асуулт

Чи ~ та Та нар Дулмаа Тэр хүн	(одоо)	уншиж ~ бичиж ~ орчуулж босч ~ унтаж ~ явж ~ цай ууж	байгаа юу?

Баталсан хариу:

Тийм ээ. Тэгж байгаа.	(Би) (Бид) (Бид нар) (Дулмаа) (Тэр хүн)	(одоо)	уншиж ~ бичиж ~ орчуулж босч ~ унтаж ~ явж ~ цай ууж	байгаа.

Үгүйсгэсэн хариу:

Үгүй.	(Би) (Бид) (Бид нар) (Дулмаа) (Тэр хүн)	(одоо)	уншаагүй ~ бичээгүй ~ орчуулаагүй босоогүй ~ унтаагүй ~ яваагүй цай уугаагүй	байгаа.

Яриа Conversations

1-р яриа

1. Та өглөө хэдэн цагт босдог вэ?
   - (Би) долоон цагт босдог.
2. Та өглөө босоод юу хийдэг вэ?
   - (Би) өглөө босоод нүүр гараа угааж, өглөөний дасгал хийдэг. Тэгээд цайгаа уугаад хичээлдээ явдаг.
3. Та хичээлдээ хэдэн цагт явдаг вэ, найман цагт явдаг уу?
   - Үгүй, (би) найман цаг хагаст гэрээсээ гардаг.
4. Танай хичээл хэдэн цагт эхэлдэг вэ?
   - (Манай хичээл) есөн цагт эхэлдэг.
5. Та өдөрт хэдэн цагийн хичээл хийдэг вэ, зургаан цаг уу?
   - Тийм, зөвхөн нэг өдөр дөрвөн цагийн хичээлтэй байдаг.
6. Та долоо хоногт олон цагийн хичээлтэй юу?
   - Олон, (долоо хоногт) хорин найман цагийн хичээлтэй байдаг.
7. Танай хичээл хэзээ (хэдэн цагт) тардаг (дуусдаг) вэ?
   - Манай хичээл 15 (арван таван) цагт тардаг. Харин өнөөдөр 13 (арван гурван) цагт тарна (дуусна).
8. Тийм үү? Та хичээлээ тараад юу хийдэг вэ? Өнөөдөр хичээлийн дараа юу хийх вэ?

– (Би) хичээлээ тараад гэртээ харьж хоолоо идээд жаахан амардаг. Тэгээд даалгавраа хийдэг. Харин өнөөдөр Доржийнд очно.

9. Та Доржийнд хэдэн цагт очих вэ?
   – (Би) тэднийд 6 цагт очоод 7 цаг хүртэл сууж ярилцана.
10. Дараа нь гэртээ хариад та юу хийх вэ?
   – Би бага зэрэг ном уншаад есөн цагт унтана.

2-р яриа

– Өнөөдөр чи хэдэн цагийн хичээлтэй вэ?
– Зургаа (зургаан цагийн хичээлтэй).
– Зургаан цагийн хичээл гурван цагт тарах уу?
– Тэгнэ, (гурван цагт тарна).
– Өнөөдөр чи ямар ямар хичээлтэй вэ?
– (Би) өнөөдөр хэлний зүй, ярианы хэл, уншлагын хичээлтэй.
– Одоо танайд ямар (юуны) хичээл орж байна вэ?
– Одоо (манайд) ярианы хэл орж байна.
– Дараа нь ямар хичээлтэй вэ?
– Дараа нь уншлага орно.
– Чи одоо завсарлаж байна уу?
– Тийм, (завсарлаж байна).
– Танай хичээл хэдэн минут завсарладаг юм бэ?
– Таван минут (завсарладаг).
– Чи завсарлагаар юу хийдэг вэ?
– (Би завсарлагаар) монгол оюутантай ярьдаг (ярилцдаг).

3-р яриа

– Чи хичээл тараад хаачих вэ?
– Гэртээ харина. Чи бас харих уу?
– Харина. Тэгээд Доржийнд очно.
– Дорж өнөөдөр гэртээ бий юу?
– Бий, өнөөдөр ажилдаа яваагүй.
– Тийм үү, чи яаж мэдсэн юм бэ?
– Би өчигдөр орой утсаар ярьсан (юм). Чи надтай явах (манайд очих) уу?
– Би өнөөдөр завгүй.
– За, чи маргааш манайд очоорой.
– Хэдэн цагт? Чи маргааш гэртээ байх уу?
– Байна. Би маргааш хичээлгүй. Чи 2 (хоёр) цагт очоорой.
– За, за. Би маргаааш хичээлийн дараа танайд очно.

4-р яриа

– Хэдэн цаг болж байна? (Хэд болж байна?)
– Есөн цаг болж байна (Ес болж байна). Танай хичээл есөн цагт эхлэх үү?
– Үгүй ээ, найман цагт (наймд) эхэлнэ.

– Манай хичээл 9 (есөн) цагт эхлээд 18 (арван найман цагт) тардаг. Чи өнөөдөр хэдэн цагийн хичээлтэй вэ?
– Зургаа (6 цагийн хичээлтэй).
– Маргааш хэдэн цагтай вэ? (Маргааш хэдэн цагийн хичээлтэй вэ?)
– Маргааш бас 6 цагтай.
– Нөгөөдөр?
– Нөгөөдөр хичээлгүй. Хагас сайн шүү дээ, амарна.

5-р яриа

Багш: – За, сайхан амарсан уу?
Оюутан: – Сайхан амарсан.
Багш: – Амралтаараа юу хийсэн бэ? Яриарай.
Оюутан: – Би өчигдөр өглөө 8 цагт босоод, нүүр гараа угааж, өглөөний цайгаа (=өглөөнийхөө цайг) уусан. Дараа нь Доржийнд очсон. Доржийнд очоод, Дорж Дулмаа хоёртой жаахан ярьж суусан. Оройн 6 цагт бид кино үзсэн.
Багш: – За, сайн байна. Гэрийн даалгавар чинь хаана байна?
Оюутан: – Энэ (байна).
Багш: – Уншаад яриарай.
Оюутан: – За.
Багш: – Сайн байна. Энийг орчуулсан уу, үгүй юү ?
Оюутан: – Орчуулаагүй.

6-р яриа

– Сайн байна уу?
– Сайн, сайн байна уу?
– Сайн. Ажил сайн уу?
– Сайн, чиний сурлага сайн уу?
– Зүгээр, сайн.
– Чи хаашаа явж байна?
– Ажилдаа явж байна. Чи?
– Би хичээлдээ явж байна.
– За, баяртай.
– Баяртай.

7-р яриа

– Сайн байна уу, би Дорж байна, Дулмаатай ярьж болох уу?
– Дулмаа байхгүй байна. Ажил нь дуусаад гэр лүүгээ явсан.
– Маргааш хэдийд түүнтэй ярьж болох вэ?
– Тэр маргааш (нэгдэхэд) үдээс хойш ажилдаа ирдэг.
– Нөгөөдөр?
– Нөгөөдөр (хоёр дахид) үдээс өмнө ирнэ.
– Заа мэдлээ, танд баярлалаа.

Text — Бичвэр

1. МИНИЙ АЖЛЫН ӨДӨР

Би өглөө 7 (долоон) цагт босдог. Тэгээд нүүр гараа угааж, өглөөний дасгал (гимнастик) хийдэг. Дараа нь өглөөний цайгаа уугаад хичээлдээ явдаг. Миний хичээл 9 цагт эхэлдэг. Би бараг өдөр бүр 4 цагийн хичээлтэй байдаг. Зөвхөн нэг өдөр хоёр цагийн хичээл хийдэг. Энэ нь гуравдахь өдөр юм. Би 7 (долоо) хоногт бүгд 18 (арван найман) цагийн хичээлтэй. Манайд хэлзүй, ярианы хэл, уншлага, үтсийн сан зэрэг хичээл ордог (байдаг).Манай хичээл өдрийн 15 (арван таван) цагт, заримдаа 11 (арван нэгэн) цагт тардаг.

Би хичээлээ тараад гэртээ харьдаг. Тэгээд хоолоо идээд жаахан амардаг. Дараа нь гэрийн даалгавраа хийж, хичээлээ давтдаг. Заримдаа номын санд очиж, ном уншдаг. Хааяа телевиз үзэж, хөгжим сонсдог. Хагас бүтэн сайн өдөр кино үздэг. Завтай цагтаа найз нөхдийндөө очиж ярилцдаг. Оройн цагаар бага зэрэг ном уншаад арван цагт унтдаг.

2. ДОЛОО ХОНОГ

Долоо хоногийн өдрийг даваа (гариг), мягмар (гариг), лхагва (гариг), пүрэв (гариг), баасан (гариг), бямба (гариг), ням (гариг) гэж нэрлэдэг. Энэ 7 нэр бол төвөд хэлнээс орж ирсэн юм.

Бас нэгдэх өдөр, хоёрдахь өдөр, гуравдахь өдөр, дөрөвдэх өдөр, тавдахь өдөр, зургаадахь өдөр, долоодахь өдөр гэдэг. Энэ 7 нэрийг орос хэлнээс орчуулжээ. Мөн зургаадахь өдрийг хагас сайн өдөр, долоодахь өдрийг бүтэн сайн өдөр гэдэг. Хагас сайн өдөр нь хагас ажлын өдөр, бүтэн сайн өдөр нь бүтэн амралтын өдөр байсан.

Exercises — Дасгал

1. Хаалтандахь үгнүүдийг ашиглан үлгэрийн дагуу хариул.

Answer according to the model while using the words in brackets.

ҮЛГЭР А: Чи хэзээ кино үзэх вэ? (МАРГААШ)
БИ МАРГААШ КИНО ҮЗНЭ.
(ХАГАС САЙН ӨДӨР, ӨНӨӨДӨР, ӨНӨӨ ОРОЙ, АМРАЛТААРАА, ХИЧЭЭЛИЙН ДАРАА, МЯГМАРТ, ЛХАГВАД, ТАВДХИД (ТАВДАХЬ ӨДӨР), НӨГӨӨДӨР, НӨГӨӨДӨР ОРОЙ)

ҮЛГЭР Б: Чи маргааш хэнтэй кино үзэх вэ? (СҮРЭН)
БИ МАРГААШ СҮРЭНТЭЙ(ГЭЭ) КИНО ҮЗНЭ.
(ДҮЛМАА, ЭРДЭНЭ, БАГШ, НАЙЗ, ЭЭЖ, ДҮҮ, ГЭРИЙНХЭН, АНГИЙНХАН, ГАНЦААРАА)

2. Хаалтандахь асуултын оронд цаг заасан үг тавь. Replace the interrogatives in brackets by words denoting time.

Өнөөдөр аав маань (хэдэн цагт) гэртээ харина. Ээж маань (хэзээ) ажилдаа явдаг. Миний хичээл (хэдэн цагт) тардаг. Өнөөдөр би (хэзээ) харина. Чи манайд орой (хэдэн цагт) очоорой. Маргааш би (хэзээ) сургууль дээр ирнэ. Тэгээд хоёулаа (хэзээ) номын санд очно. Тэр хүн (хэзээ) энд байсан. Ананд маргааш биш, (хэзээ) ирнэ.

3. Хоёр өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Use the model in order to construct one sentence.

ҮЛГЭР: Аав орой ирдэг. Тэгээд хоолоо иддэг.
ААВ ОРОЙ ИРЭЭД ХООЛОО ИДДЭГ.

а) Манайхан өглөө 7 цагт босдог. Тэгээд манайхан цайгаа уудаг.
б) Манайхан өглөөний цайгаа уудаг. Тэгээд ажил сургуульдаа явдаг.
в) Би өнөөдөр гэртээ гурван цагт ирсэн. Тэгээд би тэр киног үзсэн.
г) Би өчигдөр Доржийнд очсон. Тэгээд би Дорж Дулмаа хоёртой кинонд явсан. Тэгээд би гэртээ ганцаараа харьсан.
д) Би түүний нэрийг Дулмаагаас утсаар асуусан. Тэгээд мэдсэн.

4. Хаалтандахь асуултын оронд зохих үгийг тавь. Replace the interrogatives in brackets by suitable words.

Миний ээж (хаана) ажилладаг. Аав минь (хаана) ажилладаг. Би (хаана) суралцдаг. Дүү минь (хаана) суралцаж байна. Миний найз Ян (хаанаас) ирсэн. Одоо (хаана) суралцаж байна. Чи хичээлийн дараа (хаашаа) явна. Би (хаашаа) явна. Долгор гуай (хаана) ажилладаг. Миний найз Дорж амралтын өдөр (хаашаа) явсан. Багш (хаанаас) ирсэн.

5. Хаалтандахь үгийг ашиглан асуултад хариул. Answer the questions while using the words in brackets.

а) Чи хаанаас ирсэн бэ ?
(сургууль, сургууль дээр, Доржийнх, номын сан, их сургуулийн тэнд, "Чингис хаан" зочид буудлын тэнд)
б) Чи хаашаа явах вэ?
(сургууль, Доржийнх, номын сан, зочид буудал, оюутны байр, танайх, гэр, ажил, хөдөө)

6. Цэгийн оронд зохих үйл үгийг үлгэрийн дагуу тавь. Use the model in order to fill in suitable words.

ҮЛГЭР: БИ НОМ УНШСАН.
БИ НОМ УНШИЖ БАЙНА.
БИ НОМ УНШИНА.

А. Би одоо кино . . .
Би өчигдөр кино . . .
Би маргааш кино . . .

Б. Аав ажлаасаа 5 цагт . . .
Аав ажлаасаа 5 цагт . . .
Аав ажлаасаа 5 цагт . . .

В. Би гэрийн даалгавраа . . .
Би гэрийн даалгавраа . . .
Би гэрийн даалгавраа . . .

Г. Дорж нүүр гараа . . .
Дорж нүүр гараа . . .
Дорж нүүр гараа . . .

Д. Туяа өчигдөр хоолоо . . .
Туяа өнөөдөр хоолоо . . .
Туяа маргааш хоолоо . . .

Е. Манай ээж одоо . . .
Манай ээж өчигдөр . . .
Манай ээж маргааш . . .

7. Өгүүлбэрүүдийг үгүйсгэх хэлбэрт оруул. Change the sentences into the negative.

Би өчигдөр Доржтой кино үзсэн. Дорж өнөөдөр ажилдаа явсан. Бид гэрийн даалгавраа хийсэн. Доржийн аав ээж хоёр ажил хийдэг. Тэд хотод байдаг. Миний хүү дээд сургуульд сурдаг. Би бүтэн сайн өдөр амарсан. Дорж гуай нэгдэх өдөр амардаг. Болд гэртээ харьсан. Дулмаа хоолоо хийсэн. Цэцэг орой хоол иддэг. Дорж хичээлээ өдөр бүр давтдаг. Цэрэн даалгавраа бичсэн.

8. Цэгийн оронд зохих үйл үгийг тавь. Fill in suitable verbs.

а) Дорж Их сургууль дээр ярьж байна: Би өглөө 7 хагаст гэрээсээ … (явдаг, гардаг). Их сургууль хүртэл 15 минут … (ирдэг, очдог, явдаг). Тэгээд 7 цаг 45 минутад сургууль дээрээ … (ирдэг, очдог). Хичээлийн дараа бас гэрлүүгээ

15 минут ... (очдог, явдаг, харьдаг). Тэгээд 15 цагт гэртээ ... (ирдэг, харьдаг). Амралтын өдөр заримдаа би найзындаа ... (очдог, ирдэг). Заримдаа найз минь манайд ... (ирдэг, очдог).

б) Дорж гэртээ ярьж байна: Би өнөө өглөө 7 хагаст гэрээсээ ... (гарсан, явсан). Их сургууль хүртэл 15 минут ... (ирсэн, явсан). Тэгээд 7 цаг 45 минутад сургууль дээрээ ... (ирсэн, очсон). Хичээлийн дараа бас гэрлүүгээ 15 минут ... (явсан, харьсан). Тэгээд 15 цагт гэртээ ... (харьсан, ирсэн, очсон). Өнөө орой миний найз манайд ... (ирнэ, очно). Харин маргааш би найзындаа ... (ирнэ, очно, харина).

9. Орчуулах. Translation.

Би саяхан нэг ажилд орсон. Хичээл тараад л би тэр ажил руу явдаг. Миний ажлын газар хол биш, 10 минут яваад л ажлынхаа газар очдог. Би тэнд 4 цаг ажилладаг. Ажлаа тараад орой 18 цагт гэртээ харьдаг. Миний найз бас 18 цагт ажлаасаа ирдэг. Тэгээд хоёулаа оройн хоол хийдэг.

10. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР: Тэр хүн үдийн цайгаа уусан уу?
ТЭР ХҮН ҮДИЙН ЦАЙГАА УУГААГҮЙ.
ТЭР ХҮН ҮДИЙН ЦАЙГАА УУСАН.
ТЭР ХҮН ҮДИЙН ЦАЙГАА УУХГҮЙ.
ТЭР ХҮН ҮДИЙН ЦАЙГАА УУЖ ДУУССАН.

1. Тэр хүүхэд өглөө нүүр гараа угаасан уу?
2. Чи хичээл бүрийн яриаг орчуулсан уу?
3. Та нар үгсийн сангийн хичээлийн даалгавраа хийсэн үү?
4. Оюутнууд орой хөгжим соносон уу?
5. Чиний хоёр дүү хүүхдийн өрөөнд тоглосон уу?
6. Тэр оюутан сэтгүүл уншсан уу?
7. Ананд 6 цагт боссон уу?
8. Дорж Цэцэг хоёр кино үзсэн үү?

11. Асуултыг нөх. Fill in interrogative sentences.

1. – ...? – Тэгдэг. Өглөө 7 цагт босдог.
2. – ...? – Үгүй, би явахгүй.
3. – ...? – Үгүй, би яваагүй.
4. – ...? – Тэгсэн, бид кино үзсэн.
5. – ...? – Үгүй, Дорж босоогүй.
6. – ...? – Тэгсэн, би өчигдөр орой уншсан.
7. – ...? – Үгүй, би мах иддэггүй.
8. – ...? – Тийм ээ, би Батын эхнэрийг таньдаг.
9. – ...? – Тийм, Дулмаа үдээс өмнө ажилд яваад үдээс хойш хичээлдээ явдаг.

10. –...? – Үгүй, ач хүү маань унтаж байна.
11. –...? – Тэгнэ ээ, би маргааш авчирна.
12. –...? – Дорж сургууль дээрээ байна.
13. –...? – Тэр оюутан одоо Прагад яваа.
14. –...? – Тэгсэн юм. Энийг миний эхнэр хийсэн юм.
15. –...? – Үгүй, би эрт унтаж эрт босдог.
16. –...? – Тийм биш, Дорж орой унтаж орой босдог.

12. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Дорж гуай хаана юу хийдэг вэ?
2. Ажилдаа хэдэн цагт яваад хэдэн цагт харьдаг вэ?
3. Чи өнөөдөр хэдэн цагт харих вэ?
4. Тэр хүн хэзээ ирэх вэ?
5. Чи өчигдөр хэдэн цагт харьсан бэ?
6. Чи өчигдөр хариад юу хийсэн бэ?
7. Маргааш чи хэдэн цагийн хичээлтэй вэ?
8. Маргааш чи хэдэн хичээлтэй вэ?
9. Танай хичээл хэдэн цагт тарах вэ?
10. Та амралтын өдөр юу хийдэг вэ?
11. Чи өглөө хэдэн цагт босдог вэ?
12. Чи нөгөөдөр завтай юу, үгүй юү?
13. Чи уржигдар хичээлийн дараа Доржийнд очсон уу?
14. Ринчен өнөөдөр хичээлдээ явсан уу, үгүй юү?
15. Одоо хэдэн цаг болж байна ?
16. Доржийн хадам эх хотод байгаа юу?
17. Чи өглөө 9 цагт унтаж байсан уу?
18. Надад хагас сайны үдээс хойш зав гарахгүй. Яах вэ?

Homework Даалгавар

1. Яриануудыг тогтоогоод ярь. Learn the conversations by heart.

2. Өөрийнхөө ажлын өдрийг ярь. Speak about your working day.

3. Эцэг эх, ах дүү, найз нөхдийнхөө ажлын тухай ярь. Speak about the work of your parents or friends.

4. Орчуул: Translate into Mongolian:

1. At what time do you get up in the morning? At half past six.
2. When do you leave for work? I leave at half past seven.
3. When does your work begin? It begins at eight.
4. How many hours a week do you work? I work 42 hours.

5. When does your work finish? My work finishes at 16 hours.
6. Do you also work on Saturdays and Sundays? No, I work only on Saturdays. I do not work on Sundays, I take a rest.
7. How many days in the week do you work? I work five days a week – from Monday till Friday.
8. Where will you go after work? I will go home after work.
9. What do you do after going home? I have a little rest and then watch TV. Sometimes I read.
10. When (at what time) do you go to bed? I go to bed at 11 o'clock.
11. What did you do yesterday? Did you go to school? No, I did not go to school, I was at home.
12. Did Dorji do the homework? He did not. Did he know about the homework? He did not.
13. What did you do yesterday? I did not do anything yesterday. I took a rest.
14. Where will you go tomorrow (the day after tomorrow, on Sunday)? I will not go anywhere, I will be learning Mongolian.
15. Will your elder brother be at home tomorrow? I will come to your house at five, right? (May I come to your house tomorrow at five?)
16. It is not possible tomorrow, I am going to the cinema with my brother. Come to see us the day after tomorrow.
17. Which day is it today? It is Monday today. It was Sunday yesterday.
18. Did you have a good rest yesterday? No, I did not have a rest. I was learning Mongolian the whole day.
19. Did you read the newspaper yesterday? Yes, I did. Did you read about the farmers? I did.
20. I will have a rest tomorrow morning and in the afternoon I will translate it.

Зургадугаар хичээл
Sixth Lesson

Хоол унд, гуанз ресторан
Meals and Drinks, the Restaurant

Хэлзүй — Grammar

1. Nouns derived from adverbs

Adjectives or nouns may be derived from adverbs by the suffix *-х* (preceded by a linking vowel) with the meaning 'being somewhere' (cf. also the derivation of Collectives, L3, Gr. 1).

тэнд-э-х	the thing (which is) there
энд-э-х	the thing (which is) here
тэндэхийн / тэндхийн	of the thing (which is) there
эндэхийн / эндхийн	of the thing (which is) here

2. Reflexive pronoun

N. *өөрөө* ... self — pl. *өөрсөд*... selves (written language); *өөрсдөө* (with the affix *-аа*[4]); *өөрснөө* (spoken language)

D.-L. *өөртөө* to ... self

This pronoun can be used with personal pronouns (*би өөрөө, та өөрөө, чи өөрөө,* etc.). In colloquial language *өөрөө* can be used instead of *та, чи.*

3. Sociative

The sociative case may also be used in some special phrases:

тавагтай хоол	meal on the plate, plate of (any) meal
аягатай цай	a cup of tea
тостой талх	bread and butter

4. Voluntative

The voluntative takes the suffixes *-я, -е, -ё* after the final long vowel or diphthong, or *-ье, -ъя/-ья, -ъё/-ьё* after the final consonant. The latter two pairs can also be written as *-ая, -оё* in male words. The suffix is pronounced [-(^{i})j]/[-^{e}j]. Sometimes a long vowel (*аа*[4]) according to vowel harmony may be added at the end. The voluntative expresses an intention or invitation for the first person (both singular and plural) to perform an action.

авъя	[av^{i}j/ av^{a}j]	let me (us) take
үзье	[üʤ^{i}j/ üʤ^{a}j]	let me (us) see
оръё	[or^{i}j/ or^{o}j]	let me (us) enter
хүлээе	[χüle:j]	let me (us) wait
тэгье	[tɛg^{i}j/ tɛg^{a}j]	let me (us) do like that
угаая	[uga:j]	let me (us) wash
өгье	[ög^{i}j/ ög^{a}j]	let me (us) give
хийе	[χi:j]	let me (us) do, make
барья	[bar^{i}j]	let me grasp
хольё	[xɔl^{i}j]	let me mix
оёё	[ɔj^{i}j]	let me sew
уяя	[uj^{i}j]	let me tie (up)

5. Deverbal adjectives

The suffix *-маар*[4] forms verbal adjectives, which express the meaning 'permitting or recommending the action of the verb':

идмээр	eatable, what may be eaten.

In connection with the verb 'to be' the phrase corresponds to 'I want, you want', etc.:

авмаар байна	I want to take
ормоор байна	I want to enter
идмээр байна	I want to eat
өгмөөр байна	I want to give
уумаар байна	I want to drink

With the negative particle *-гүй* the phrase corresponds to 'I do not want to', etc.:

уумаргүй байна	I do not want to drink

6. Verbal nouns as attributes

The verbal nouns (*nomen perfecti, nomen futuri, nomen usus*) may be used as attributes:

захиалсан хоол	ordered meal
идэх хоол	a meal to eat; a meal, which will be eaten
уух юм	something to drink
суралцдаг сургууль	a school in which a person studies

Such phrases correspond to English dependent clauses. The subject takes the form of the genitive. The phrases may also have other 'sentence elements' – the object, adverbials, etc.

Доржийн захиалсан хоол	the meal (which was) ordered by Dorji
миний хичээл хийдэг анги	the class where I teach the lesson
Монголоос ирсэн оюутан	the student(s) who came from Mongolia
миний өчигдөр уншсан ном	the book which I read yesterday

7. *Nomen imperfecti* of some verbs

In a few cases this form may also be used in the spoken language. The respective verbs express duration (to be, to sit/live) or a process (to go/move). They are mostly used for the third person in questions and answers to denote present duration or state (formation cf. L4, Gr. 12).

яваа	he left (is on the way; but also 'is, exists')
байгаа	is, is found
суугаа	sits, lives

In questions this form may also be used with other verbs and then it expresses a mild surprise.

бичээ юу? = бичсэн юм уу?	(so) you have written?

8. Negation of the past tense

Negation of the past tense (cf. L5, Gr. 5) is formed by adding the negative particle to the *nomen perfecti*. It expresses the idea that the action was possible or expected, and a slight disappointment that it did not materialise is implied ('unfortunately', 'disappointingly').

Бид бууз авмаар байсан боловч бууз байсангүй.	We wanted to have steamed dumplings but they were not available.

9. Negation of the present tense

Besides the form described above (L5, Gr. 6), a negated form of the *nomen futuri* can be used. It implies a slight unwillingness or reluctance.

Би хоол идэхгүй байна.	I am not eating (a meal).

10. Postposition after *nomen perfecti*

The postposition *дараа* after *nomen perfecti* in the genitive corresponds to a temporal clause in English – 'after having done, after having left', etc.

хийсний дараа	after having done
бичсэний дараа	after having written
явсны дараа	after having left

11. Polite negative question

The negative form of the *nomen futuri* is used in a polite question. The answer uses the voluntative.

Та хийхгүй юу?	Would you (not) do?
Та авахгүй юу?	Would you (not) take?

12. *Nomen futuri* plus *нь*

This phrase implies the immediate future or intention:

Та хаачих нь вэ?	Where are you going?

13. *Nomen futuri* plus *дуртай, дургүй, хэрэгтэй, хэрэггүй*

Та юу идэх дуртай вэ?	What do you like to eat?
Та юу уух дуртай вэ?	What do you like to drink?
Би гуанзанд орох их дуртай.	I like to go to the canteen very much.
Энүүнийг хийх хэрэгтэй.	It is necessary to do this.

14. Dative-locative of an object plus *дуртай, дургүй*

Би маханд дуртай, өндөгөнд дургүй.	I like meat, (but) I do not like eggs.

15. Dative-locative plus *хэрэгтэй, хэрэггүй*

Надад энэ ном хэрэгтэй (хэрэггүй).	I need (do not need) this book.
Танд хэдэн сандал хэрэгтэй вэ?	How many chairs do you need?
Танд хэдэн сандал хэрэгтэй юм бэ?	How many chairs do you need then?

16. Verbal phrases

Mongolian uses many phrases consisting of *converbs* followed by *auxiliaries* modifying the lexical meaning of the semantically main verbs (converbs). N. Poppe distinguishes between *auxiliaries proper* (to be, to become) and *descriptive verbs*. The degree of grammaticalisation of the auxiliaries varies in different phrases.

The phrase consisting of an imperfect converb and the verb *үз-* (to see) implies the meaning 'to test s.th.', or 'to have experience with s.th.', and the like.

Та пиво ууж үзсэн үү?	Have you tried (to drink) beer?
Та бууз идэж үзсэн үү?	Have you tried (to eat) the meat dumplings?

The verb *өг-* (to give) implies the direction of the action towards the object. Note that the verb is pronounced as [öχ] before a voiced consonant, as [ök] before a voiceless consonant.

Үйлчлэгч ...хоолыг авчирч өгнө.	The waitress ... will bring (you) the meal.
Та надад хоол хийж өгөхгүй [öχgüi] *юү?*	Would you [not] cook a meal for me?

17. Direct speech

Direct speech is expressed by a verb phrase consisting of the imperfect converb of the verb *гэ-* followed by another verb (usually 'to say, speak, ask' etc.). In this lesson we shall encounter the phrase with the verb 'to ask'. The literal meaning of the phrase is 'having said ask', 'having said speak', etc. This is in fact a quotative manner of referring to what is said, and in that form it is close to direct speech in English. Since there is no indirect speech in Mongolian, this form may be translated both by direct and indirect speech, as the case may be.

Sometimes the verb *гэ-* may also be used alone in its full grammatical form (cf. L7, G. 14).

Би ... энд хүнтэй юү? гэж асуулаа.	I asked: 'Is (the place) occupied?' (But also): I asked whether the place was occupied.

18. Perfect converb of *бол-*

After words denoting intervals, the perfect converb of *бол-* means 'after, in' and can be considered to fulfil the same function as postpositions:

хэдэн минут болоод...	in a few minutes, after a few minutes (have passed/pass) ...

19. Expressing the cause

The postpositions *болохоор, учир, учраас* are placed after the nominal predicate (noun, adjective, verbal noun). Literally such a phrase means 'for the reason that', 'by reason of happening', 'because of happening', etc. In translation this is represented by a causal clause. There is a difference in the order of the clauses. The Mongolian 'dependent clause' always precedes the main clause.

Манай хичээл гурван цагт тардаг учраас...	Because our lesson finishes at three ...
Би гэртээ хоол идсэн учир...	Because I have eaten at home ...
Дорж өлсч байгаа болохоор...	Because Dorji is hungry ...
Хол болохоор...	Because (it is) far away ...

20. Repetition of numerals

Repetition of numerals implies the distributive meaning – 'two each', 'three each', etc.

Тав таван бууз авъя. Let's take five meat dumplings each.

21. Particles

a) Both in speech and in the written language the particle *бол* may be used after the subject. It implies a slightly adversarial meaning (yet, on the other hand, but) (cf. L10, Gr. 13a).

Манайхан бол янз бурийн ногоотой хоолонд дуртай. (But) in our family we like various meals with vegetables.

b) The particle *ч* has the meaning of the coordinative conjunction 'and', with negation 'not even'.

... аарц, тараг, цөцгий, сүү ч байсангүй. ... (there) was neither curds, sour milk, cream nor milk.

Cf. also: *...аарц, тараг, сүү байтугай, ус ч байсангүй.* There was no water, let alone curds, sour milk or milk...

If this particle is repeated, it means 'both ... and', in negation 'neither ... nor'.

Би махан хоолонд ч, цагаан идээнд ч дуртай. I like both meat and diary products.

c) The particle *л* has the restrictive meaning 'only, just' (L2, Gr. 18b).

Энүүнийг Дорж л мэднэ. Only Dorji knows this.

Би чехээр л ярьдаг. I speak only Czech.

In connection with temporal expressions this particle means 'only, not until'.

Дорж өнөөдөр л ирлээ. Dorji has come only today.

Би таван минут болоод л ирнэ. I will come in five minutes.

Vocabulary

Шинэ үг

аарц (ан)	curds from sour milk
ам (ан)	mouth; mountain pass, narrow mountain valley
амны алчуур	serviette
байтугай	not to mention...; let alone...
банш (ин)	meat dumpling
бар (баар)	bar
барь- (Э2.4) (барьж, барих, барина)	to hold in the hand, grasp, seize
баярла- (Э2.1) (баярлаж, баярлах, баярлана)	to be glad or happy; to be thankful to (with D.-L.)

бол	particle used after the foregrounded subject
боловч	though
болохоор	because
будаа (н)	grain; semolina
бууз (ан)	a kind of steamed meat dumpling
буцал- (Г1) (буцалж, буцлах, буцална)	to boil
голдуу	mainly, chiefly
гуанз (ан)	canteen; restaurant
гурил	flour; noodles
давс (ан)	salt
дараа (г)	next, following; afterwards, later
данх (ан)	teapot
дуртай / дургүй	liking, willing(ly) / dislike, unwilling(ness), unwillingly
ер нь	generally, in general
есөн зуун хорь (920)	nine hundred and twenty
жимс (эн)	fruit
жимсний ундаа (coll. variant: жимсийн ундаа)	fruit juice, lemonade
загас (ан)	fish
захиал- (Э2.4) (захиалж, захиалах, захиална)	to order, place an order
идээ (н)	food
кофе (н)	coffee
мал	cattle, livestock
мөнгө (н)	money; silver
мөнгөний нярав	cashier
ногоо (н)	vegetable
нярав	treasurer, book-keeper
ойлго- (Э2.1) (ойлгож, ойлгох, ойлгоно)	to understand, comprehend
ор- (гуанзанд ор-)	to enter, go to (to go to the canteen, restaurant)
өг- (Г6) (өгч, өгөх, өгнө)	to give
өлс- (Г3) (өлсч, өлсөх, өлснө/өлсөнө)	to be hungry
өндөг (өн)	egg
өөрөө (өөрснөө)	oneself
пиво (н)	beer
ресторан	restaurant
сав угаагч	washer, scullery maid
савх (ан)	chopsticks
сэрээ (н)	fork
таваг	plate
талх (ан)	bread
тараг	clabbered milk, sour milk
тахиа (н)	hen
тогооч	cook
тос (он)	butter; grease; oil
төгрөг	monetary unit (tugrig)
тэгвэл	then, in that case

тэндэх	situated there
угаагч	the one who washes
уд- (Э2.2) (удаж, удах, удна)	to last, take time
удалгүй	before long, soon
удсангүй	before long, soon
унд (ан), ундаа (н)	beverage, drink
уулз- (Э2.2) (уулзаж, уулзах, уулзана)	to meet s. o.
учир	reason; (post.) because (also *учраас*)
үйлчил- (Э2.4) (үйлчилж, үйлчлэх, үйлчилнэ)	to serve; wait on, attend upon
үйлчлэгч	serving person; waiter, waitress
үхэр	bovine animal
хамт	together, jointly
хиам	sausage
хонь (ин)	sheep
хоолны нэр	menu
хоолны цэс	menu
хөөр- 1. (Э2.4) (хөөрч**, хөөрөх, хөөрнө)	to bubble, boil over
хутга (н)	knife
хуур- (Э2.4) (хуурч**, хуурах, хуурна)	to fry, roast, grill
хуурга (н)	chopped up and fried meat
хуушуур	fried meat pie
хүнтэй / хүнгүй	occupied / free
хэдхэн	only a few, a handful
хэрэгтэй / хэрэггүй	necessary, needed / not necessary, not needed
цагаан будаа (н)	rice
цагаан хоол	vegetarian meal
цад- (Г4) (цадаж, цадах, цадна)	to eat one's fill, satisfy one's hunger
цанга- (Э2.1) (цангаж, цангах, цангана)	to be thirsty
цөцгий (н)	cream
цуу (н)	vinegar
цэвэрлэгч	cleaning person
чихэр	sugar; sweet(meat), candy
шар- (Э2.4) (шарж, шарах, шарна)	to roast
шарсан	roasted
шүдний чигчлүүр	toothpick
эхлээд	first(ly)
юм уу / юмуу	or
яагаад	why
ямаа (н)	goat

Дуудах

Pronunciation

[ɔ] том, гол, ном, орох, хоног, орлого
[ɔ:] хоол, долоо, ногоо, одоо, боов
[u] ус, сул, булаг, утас, удаа, дунд, учир
[u:] уу, муу, суу, буу, буув, зууш, зуух
[ü] хүн, бүр, хүрэн, хүртэл, бүгд, бүтэн
[ü:] хүү, сүү, бүү, түүх, шүүр, нүүр, илүү
[ö] бөх, хөх, өгөх, төмс, зөвхөн, өндөг,
[ö:] өөх, мөөг, зөөгч, мөөр, өөрөө, өглөө
[ʤ] жааз, жаахан, жин, жимс, жолооч
[ʃ] шал, шар, шаах, шил, шүүс, шуудан
[ŋ] хэн, сан, бэлэн, жаахан, олон, шорон
[ɬ] мал, талх, долоо, бол, сул, Туул, алт
[l'] аль, толь, шил, үйл, үйлдвэр, үйлчлэх
[ɔ°] оймс, нойр, ойрхон, хойно, нойтон
[æ] адил, тарих, тавих, хавирга, аль, амь
[ɣ] бага, аврага, хуурга, барилга, гарлага

Загвар

Sentence Patterns

1. Асуулт

Танд Доржид		юу юу юу	хэрэгтэй	байна (вэ)? (байна) вэ?
Танай Чиний	багшид найзад			

Хариу

Надад Доржид		нэг өрөө давс ~ сонгино амны алчуур ~ ширээ ширээ сандал хоёр ~ хоёр сандал хутга сэрээ хоёр ~ давс цуу хоёр жаахан тос ~ халуун ногоо	хэрэгтэй.
Манай Чиний	багшид найзад		

2. Асуулт

Та Баяр Дулмаа Би	монгол ~ хятад англи ~ чех	хэлээр	ярих	дуртай хэрэгтэй	юу? юу?
	монголоор ~ англиар чехээр ~ хятдаар орсоор ~ францаар				

Хариу

Тийм	ээ, шүү,	(би) (Баяр) (Дулмаа) (та)	монгол ~ хятад англи ~ чех	хэлээр	ярих	дуртай. хэрэгтэй.
			монголоор ~ англиар чехээр ~ хятдаар ~ орсоор			

3. Хүсэлт

Та Чи		монголоор англиар	ярихгүй	
Бағш аа, Дорж оо, Дорж гуай аа,	та чи	энд цай энийг давс цуу	суухгүй уухгүй үзэхгүй авахгүй	юү!

Хариу

За, тэгье ~ (ярья, ~ сууя, ~ ууя, ~ үзье, ~ авъя).

4. Асуулт

Та Чи Гэрэл Таны дүү	хичээлээ цай ном сонин хэл кино хоол	үзэх унших хийх сурах уух авах	дуртай юу?

Хариу

Тийм ээ, Үгүй (ээ),	(би) (Гэрэл) (миний дүү)	хичээлээ цай ном сонин хэл кино хоол	үзэх унших хийх сурах уух авах	дуртай. дургүй.

5. Асуулт

Та Чи Батмөнх Оюун	ямар аль	хэлэнд хоолонд ундаанд	дуртай	вэ?

Хариу

(Би) (Батмөнх) (Оюун) (Тэр хүн)	монгол ~ англи орос ~ хятад	хэлэнд	(их) дуртай.
	үхрийн ~ хонины ~ тахианы шарсан ~ чанасан ~ хуурсан	маханд	
	ногоотой ~ гурилтай ~ төмстэй банштай ~ хар ~ тунгалаг	шөлөнд	
	үхрийн ~ хонины	хэлэнд	
	цайд ~ кофед ~ сүүнд ~ пивонд ~ тарагт		

6. Асуулт

Та Чи Танай аав Дорж Оюунгэрэл	өглөөнийхөө үдийнхээ оройнхоо	цайд хоолонд	юу	иддэг уудаг	вэ?
	өглөөний үдийн оройн	цайдаа хоолондоо			

Хариу

(Би) (Манай аав) (Дорж) (Оюунгэрэл)	өглөөнийхөө үдийнхээ оройнхоо	цайд хоолонд	будаатай шөл банштай шөл үхрийн мах чанасан мах	иддэг. уудаг.
	өглөөний үдийн оройн	цайдаа хоолондоо	пиво цай кофе	

7. Асуулт

Та Чи Ламачен Ринчен	хичээлээ ажлаа	тараад дуусаад	хаачих юу хийх хаашаа явах	вэ?
	хичээлийнхээ ажлынхаа	дараа		
	хоолоо идээд цайгаа уугаад даалгавраа хий			

Хариу

Би Ламачен Ринчен	хичээлээ ажлаа	тараад дуусаад	гуанзанд гэртээ Доржийнд	орно. харина. очно.
	хичээлийнхээ ажлынхаа	дараа	манайд кинонд кино	ирнэ. явна. үзнэ.
	хоолоо идээд цайгаа уугаад даалгавраа хийгээд		сонин хоолоо айраг	уншина. хийнэ. ууна.

8. Асуулт

Чи Та Оюун Тэд нар	өнөөдөр хичээлийн дараа маргааш ажлаа тараад одоо	юу хийх вэ?

Хариу

(Би) (Бид) (Оюун) (Тэд нар)	өнөөдөр хичээлийн дараа маргааш ажлаа тараад одоо	хичээлээ давтана. хоолоо хийнэ. ном уншина. ажил хийнэ. кино үзнэ. даалгавраа хийнэ.
		юу ч хийхгүй.

9. Асуулт

Гал дээр Галын өрөөнд Гал зууханд	цай хоол мах шөл сүү ус		яаж байна (вэ)?
Би Оюун Тэд нар	одоо	ном хоол бичиг цай сонин ус	

Хариу

(Гал дээр) (Галын өрөөнд) (Гал зууханд)	цай хоол мах шөл сүү ус	буцалж байна. хөөрч байна.

Та Чи Оюун Тэд нар	одоо	ном хоол бичиг цай сонин ус	уншиж байна. бичиж байна. идэж байна. ууж байна.

10. Асуулт

Миний Ээжийн Оюуны Батын	хийсэн бичсэн авчирсан захиалсан	хоол ажил дасгал ном цай мах	ямар хаана	байна (вэ)?

Хариу

Таны Чиний Оюуны Батын	хийсэн бичсэн авчирсан захиалсан	хоол ажил дасгал ном цай мах	сайн сайхан тэнд ширээн дээр галын өрөөнд энэ дэвтэрт	(байна). (юм). байна. бий.

11. Асуулт

Та Чи	ямар хоол юу юу юу	идмээр уумаар авмаар	байна?

Хариу А

(Би)	ногоотой шөл чанасан мах хоёр махан хуурга, тарагтай төмстэй шөл, буузтай будаатай шөл, талхтай банштай шөл,чанасан төмстэй	идмээр авмаар	байна.
	сүүтэй цай хар цай пиво кофе ус жимсний ундаа	уумаар	

Хариу Б

(Би)	ногоотой шөл төмстэй шөл банштай шөл будаатай шөл чанасан мах төмстэй мах шарсан мах махан хуурга төмстэй хуурга	авъя, идье,	(харин) өнөөдөр	сүүтэй цай тараг аарц сүү бууз айраг	авмааргүй идмээргүй уумааргүй	байна.
	хар кофе пиво	ууя,				

12. Асуулт

Уух Идэх	юм	юу байна (вэ),	тостой талх ногоотой шөл жимсний ус бууз шарсан мах сүүтэй цай сайн ус амны ус	байна уу?

Хариу асуулт

Уучлаарай, Байхгүй шүү,	чанасан мах кофе гурилтай шөл хар цай	л	байна, бий,	(та)	авах уу? идэх үү? уух уу?

Хариу А	Хариу Б
Авахгүй ээ. Идэхгүй ээ. Уухгүй ээ.	Авъя. Идье. Ууя. Тэгье.

13. Асуулт

Та Чи	бууз хонины мах хуушуур	идэж	үзсэн үү?
	сүүтэй цай давстай цай	ууж	

Хариу

(Би)	бууз хонины мах хуушуур	идэж	үзээгүй.
	сүүтэй цай давстай цай	ууж	

14. Асуулт

Энэ Тэр	хоолыг пивыг сүүтэй цайг	хэн	захиалсан идсэн уусан	бэ?
	ажлыг номыг бичгийг		хийсэн уншсан бичсэн	

Хариу

Энэ Тэр	хоолыг пивыг сүүтэй цайг	би Оюун	захиалсан идсэн уусан	(юм).
	ажлыг номыг бичгийг		хийсэн уншсан бичсэн	

15. Асуулт

Энэ Тэр	хэний	захиалсан идсэн уусан	хоол пиво сүүтэй цай	бэ? вэ?
		хийсэн уншсан бичсэн	ажил ном бичиг	

Хариу

(Энэ) (Тэр)	миний таны Оюуны Лувсангийн Дулмаагийн	захиалсан идсэн уусан	хоол пиво сүүтэй цай	(байна).
		хийсэн уншсан бичсэн	ажил ном бичиг	

16. Асуулт

Тэр Энэ	үйлчлэгч хүн эмэгтэй нярав	хэзээ	ирсэн бэ? ирэх вэ?

Хариу

Тэр Энэ	үйлчлэгч хүн эмэгтэй нярав	удалгүй (удсангүй) саяхан хэдхэн минутын дараа хэдэн минут болоод нэг цагийн дараа өдрийн гурван цагт үдээс хойш	ирсэн. ирнэ.
		удалгүй удахгүй	ирнэ.

17. Асуулт

Та Чи Нямаа Тэр хүн	яагаад ямар учир (= ямар учраас)	хоол идэхгүй пиво уухгүй хичээлээ бичихгүй асуултад хариулахгүй ярихгүй	байна (вэ)?
		баяртай баярлаж тоглож унтаж асууж харьж гуанзанд орж	

Хариу

Би Тэр хүн Нямаа Төгөлдөр	гэртээ хоол идсэн пивонд дургүй үзэг байхгүй ойлгохгүй хэл мэдэхгүй	болохоор учир	хоол идэхгүй пиво уухгүй хичээлээ бичихгүй асуултад хариулахгүй ярихгүй	байна.
	даалгавраа хийсэн оюутантай танилцсан өнөөдөр хичээлгүй завтай ажилгүй ажлаа дууссан мэдэхгүй өлсч байгаа		баяртай баярлаж тоглож унтаж асууж харьж гуанзанд орж	

18. Асуулт

Энэ Тэр	юуны ямар учиртай	ном дэвтэр гэр талх хүн цай	вэ? бэ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	миний уншихын Доржийн		ном. дэвтэр.
	Доржийн	захиалсан уншсан	ном.
	Батын миний	суух таньдаг идэх уух	гэр. талх. хүн. цай.

19. Асуулт

Дорж Дулмаа Багш Тэд нар	(одоо)	хөдөө хотод ууланд сургууль дээр	яваа (= явж байгаа) байгаа (= байж байгаа) суугаа (=сууж байгаа)	юу?

Баталсан хариу

Тийм ээ,	(Дорж) (Дулмаа) (Багш) (Тэд нар)	(одоо)	хөдөө хотод ууланд сургууль дээр	яваа. байгаа. суугаа.

Үгүйсгэсэн хариу

Үгүй,	(Дорж) (Дулмаа) (багш) (тэд нар)	(одоо)	хөдөө хотод ууланд сургууль дээр	байхгүй. (= байгаа биш.)

20. Асуулт

Энийг (= Энэнийг) (= Энүүнийг) Тэрийг (= Тэрнийг) (= Тэрүүнийг)		Дорж Дулмаа багш чи та та нар	бичээ уншаа хийгээ	юу? юү?	
Энэ Тэр	юмыг ширээг номыг			бичсэн уншсан хийсэн	юм уу?

Баталсан хариу

Тэгсэн юм, [tɛχsi:m]	Энийг (= Энэнийг) (= Энүүнийг) Тэрийг (= Тэрнийг) (= Тэрүүнийг)		Дорж Дулмаа багш чи би бид	бичээгүй уншаагүй хийгээгүй	юм.
	Энэ Тэр	юмыг ширээг номыг			

Үгүйсгэсэн хариу

Үгүй ээ, [güɛ:]	Энийг (= Энэнийг) (= Энүүнийг) Тэрийг (= Тэрнийг) (= Тэрүүнийг)		Дорж Дулмаа багш чи би бид	бичээгүй уншаагүй хийгээгүй	юм.
	Энэ Тэр	юмыг ширээг номыг			

1-р яриа

- Та өглөөнийхөө цайг хэдэн цагт уудаг вэ?
- (Би) өглөөнийхөө цайг 7 цагт уудаг. Та өглөө хэдэн цагт цайгаа уудаг вэ?
- Би бас өглөө 7 цагт цайгаа уудаг. Та өглөөнийхөө цайг гэртээ уудаг уу?
- Тэгдэг. Би өглөөнийхөө цайг гэртээ уудаг.
- Та өглөөнийхөө цайд юу иддэг вэ?
- Би өглөөнийхөө цайд тостой талх, заримдаа хиамтай, заримдаа өндөгтэй талх иддэг.
- Та өглөө цай уудаг уу, кофе уудаг уу?
- Би цай л уудаг. Кофе уудаггүй. Та өглөө юу идэх дуртай вэ?
- Би өглөө чанасан төмс юм уу, чанасан өндөг идэх дуртай. Өглөөнийхөө хоолыг та өөрөө хийдэг үү?
- Тэгдэг (би өөрөө хийдэг). Та нар бас өөрснөө хийдэг үү?
- Тэгдэг.Бид өөрснөө (өөрөө) хийдэг.

2-р яриа

- Чи гуанзанд ордог уу?
- Хааяа ордог.
- Аль гуанзанд ордог вэ?
- "Монгол зоог" гуанзанд ордог.
- Тэндэхийн хоол сайн уу?
- Их сайн. Тэр гуанз их сайн хоолтой. Би заримдаа үдийнхээ хоолыг тэр гуанзанд иддэг.
- Тэр гуанзанд өөртөө үйлчилдэг үү, үгүй юү?
- Үгүй, өөртөө үйлчилдэггүй. Үйлчлэгч байдаг.
- Тэнд хоол яаж захиалдаг вэ?
- Эхлээд хоолны цэсийг(нэрийг) үзэж, хоолоо захиалдаг. Үйлчлэгч, чиний захиалсан хоолыг авчирч өгнө. Чи хоолоо идээд мөнгөө үйлчлэгчид өгнө.

3-р яриа

- Энд хүнтэй юү?
- Хүнтэй.
- Энд хүнтэй юү?
- Хүнгүй.
- Энд сууж болох уу?
- Болно.

4-р яриа

- Хоолны цэс хаа байна?
- Энэ байна. Та юу захиалах (авах) вэ?

– Ногоотой шөл, шарсан мах авъя.
– Уух юм авах уу, цай, пиво, жимсний ундаа?
– За, нэг жижиг аяга "фанта" ундаа авъя.

(Тэр хүн хоолоо идэж дуусаад:)
– Үйлчлэгч ээ, мөнгөө авна уу (аваарай).

(Үйлчлэгч ирэв)
– Хэд (хэдэн төгрөг) болж байна?
– 2800 (хоёр мянга найман зуу).

5-р яриа

– За, чи хаачих нь вэ?
– Гуанзанд оръё.
– Би бас тийшээ явж байна. Хамт явъя.
– За тэгье. Чи өдөр бүр гуанзанд ордог уу?
– Тэгдэг. Манайх их хол шүү дээ. Хол болохоор би өдөр харьдаггүй. Тэгээд үдийнхээ хоолыг гуанзанд иддэг. Чи?
– Манайх ойрхон, гэвч өнөөдөр гуанзанд ормоор байна. Энэ гуанзны хоол ямар вэ?
– Зүгээр.

6-р яриа

– Чи ямар хоол авх вэ?
– Гурилтай шөл юм уу, будаатай шөл авмаар байна. Чи юу авах вэ?
– Би бас шөл авмаар байна. Бас бууз идье.
– За, хоёулаа нэг нэг будаатай шөл, тав таван бууз авах уу?
– Тэгье. Юм уумаар байна уу?
– Үгүй, юу ч уумааргүй байна.
– Би ч бас юм уумааргүй байна.

7-р яриа

– Чи өлсч (= өлсөж) байна уу?
– Үгүй, би өлсөөгүй байна, чи?
– Би өлсч байна. Юм идмээр байна.
– Тэгвэл би хоол хийе.
– За тэг.
– Ямар хоол хийх вэ?
– Төмстэй, гурилтай хоол хийхгүй юү?
– Төмс байхгүй байна.
– Тэгвэл гурилтай хоол хийх үү?
– За тэг.

8-р яриа

- Дулмаа хаа байна?
- Гал тогооны өрөөнд байна.
- Дулмаа аа, чи юу хийж байна?
- Би хоол хийж байна.
- Би юу хийх вэ?
- Чи энэ аяга сав, халбага сэрээ угаа. Бас энэ данхыг угаа. Дараа нь цай чанана.

9-р яриа

- Оюун аа, би хоолны газрын үг асууж болох уу?
- Асуу асуу.
- Хоолны ширээн дээр байдаг юмнуудын нэрийг асуумаар байна.
- Том жижиг таваг (= нэг, хоёрдугаар хоолны таваг), том жижиг халбага (= цайны, хоолны халбага), хутга сэрээ, давс цуу, амны алчуур, шүдний чигчлүүр.
- Одоо хоолны газрын ажлын нэрийг асууя.
- Гуанз ресторанд тогооч, үйлчлэгч, сав угаагч, цэвэрлэгч, нярав зэрэг олон ажил байна.
- Уучлаарай, танай эндэхийн олон баар ресторан нэрийг би бараг юу ч ойлгохгүй байна?
- За, уулын нэр: Алтай, Хангай, Богд..., голын нэр: Туул, Орхон, Онон... зэрэг олон сайхан нэр байна.
- Бүгд сайхан нэр байна уу?
- Үгүй үгүй, бүгд тийм сайхан биш. Сонсмооргүй муу нэр ч байдаг. "Махчин" гэдэг ресторан нэрэнд би их дургүй.

Бичвэр Text

1. ХООЛ УНД

Би өглөөнийхөө цайг 7 цагт уудаг. Бид хоол цайгаа өөрснөө (өөрсдөө) хийдэг. Би өглөө голдуу тостой талх идэж, цай уудаг. Заримдаа хиамтай талх идэж, кофе уудаг. Миний найз өглөө өндөгтэй талх юм уу, шарсан өндөг идэх дуртай. Манай хичээл өдөр 3 цагт тардаг (дуусдаг) учраас (= тардаг болохоор) би 3 цаг хагасаас 4 цаг хүртэл үдийн (өдрийн) хоолоо иддэг. Бид үдийн хоолондоо шарсан (= хуурсан) мах, хуурсан төмс иддэг. Заримдаа (цагаан) будаатай шөл уудаг. Би үдийн хоолондоо ногоотой юм уу гурилтай шөл талхтай идэх дуртай. Бид оройн хоолоо 7 цагт юм уу, 7 хагаст иддэг. Би, оройн хоолныхоо дараа чихэртэй хар цай уух дуртай.

2. ГУАНЗАНД

Би өнөөдөр Доржтой гуанзанд орж үдийн хоол идлээ. Доржийнх хол байдаг болохоор өдөр бүр гуанзанд ордог (юм). Бид хоёр, нэг хүнээс "энд хүнтэй юу?"

гэж асуулаа. Тэр хүн "хүнгүй" гэлээ. Тэгээд бид хоёр тэр ширээнд сууж, хоолны цэс үзээд хоол захиаллаа. Дорж маханд дуртай болохоор банштай шөл, махан хуурга захиаллаа. Би маханд тийм дуртай биш болохоор халуун аарц, хуурсан ногоо захиалсан юм. Удсангүй (удалгүй) үйлчлэгч, бидний захиалсан хоолыг авчирч өглөө. Бид хоёр, хоолныхоо дараа жаахан пиво уусан. Тэр гуанзны хоол ер нь зүгээр байсан.

Exercises Дасгал

1. Үлгэрийн дагуу асуултад хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР А: Та хаачих нь вэ? (ГУАНЗАНД ОР-, ХООЛ ИД-)
БИ ГУАНЗАНД ОРЖ ХООЛ ИДЬЕ.

Та хаачих нь вэ?
1. ЗОЧИД БУУДАЛД ОЧ-, ХҮНТЭЙ УУЛЗ-
2. ГЭРТЭЭ ХАРЬ-, ЖААХАН АМАР-
3. ДОРЖИЙНД ОЧ-, ДОРЖТОЙ ТОГЛО-
4. ТАНАЙД ОЧ-, РАДИО СОНОС-
5. ХОТ ОР-, КИНО ҮЗ-
6. АНГИДАА ОЧ-, ХИЧЭЭЛЭЭ ХИЙ-
7. ГАЛ ТОГООНД ОЧ-, ХООЛ ХИЙ-
8. РЕСТОРАНД ОЧ-, ПИВО УУ-

ҮЛГЭР Б: Та одоо юу хийх вэ? (ЭНЭ АЖЛАА ДУУС-, АМАР-)
БИ ЭНЭ АЖЛАА ДУУСААД АМАРНА.

Та одоо юу хийх вэ?
1. ДААЛГАВРАА ХИЙ-, ХООЛОО ИД-
2. ХИЧЭЭЛЭЭ ТАР-, БАЙРАНДАА ОЧ-
3. ГУАНЗАНД ОР-, КИНО ҮЗ-
4. ЭНЭ СОНИНЫГ УНШИЖ ДУУС-, ЯВ-
5. ЖААХАН ЦАЙ ЧАНА-, ИР-
6. ХИЧЭЭЛЭЭ ДАВТ-, ШИНЭ ҮГ ТОГТОО-

2. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР: Та Монголд очоод оюутны байранд суух уу?
БИ МОНГОЛД ОЧООД ОЮУТНЫ БАЙРАНД СУУНА.
БИ МОНГОЛД ОЧООД ОЮУТНЫ БАЙРАНД СУУХГҮЙ.

1. Аав ажлаасаа таван цагт ирэх үү?
2. Та оройнхоо хоолыг идэх үү?

3. Чи тэр оюутантай танилцах уу?
4. Чи түүнтэй утсаар ярих уу?
5. Чи өнөөдөр хуушуур хийх үү?
6. Чи миний хийсэн шөлийг идэх үү?
7. Чи үдийн хоолондоо мах хуурах уу?
8. Та оройн хоолондоо төмс шарах уу?

3. Өгүүлбэрийг гүйцээ. Complete the sentences.

а) Чи өглөө хэдэн...
б) Чи өглөөний цайгаа хэдэн...
в) Би оройнхоо хоолонд... идэж,... уусан.
г) Бид... захиалаад... сууж байсан.
д) Гуанзны ширээн дээр... зэрэг юм байдаг.
е) Батын аав дунд сургуульд...
ё) Манай анги өнөөдөр 4 цагийн....
ж) Буузыг сэрээгээр, бас... иддэг.

4. Өгүүлбэрийн үг тус бүрд асуулт гарга. Ask questions about each word of the sentence.

ҮЛГЭР: Миний ээж бууз хийдэг.
ХЭНИЙ, ХЭН, ЮУ, ЯАДАГ?

1. Би шарсан мах, ногоотой шөл авсан.
2. Удсангүй үйлчлэгч хоол авчирлаа.
3. Миний дүү чихэртэй сүү уудаг.
4. Тэд нар, гурилтай, махтай хоолонд дуртай.
5. Гал дээр цай буцалж байна.
6. Би хуушуур хийж сурмаар байна.
7. Миний ам цангаж байна.
8. Би гадаа гармаар байна.

5. Үгсийг холбон өгүүлбэр болго. Use the words in sentences.

1. заримдаа,өглөөний цай, би, хиам, өндөгтэй талх, уудаг, жимсний ус, идэж
2. дуртай, гурилтай махтай хоолонд, монгол хүн
3. вэ? хоолны цэс, байна, хаана
4. захиалах, та, хоол, ямар, вэ?
5. бас, явж байна, гуанз руу, одоо, би
6. тогооч, ажилладаг, цэвэрлэгч, гуанзанд, сав угаагч, нар
7. хэрэгтэй, чамд, байна, хэдэн, вэ?, төгрөг
8. болох, ширээнд, энэ, сууж, уу?
9. идмээргүй байна, халбагаар, энэ будааг, савхаар, идэж болох уу?, би

6. Хаалтандхи асуултын оронд зохих үгийг тавьж, үйл үгийг зохих хэлбэрт оруул. Replace words in brackets by suitable words or forms.

Би өнөөдөр (хаашаа) явж байгаад Доржтой (уулз-). Бид хоёр (хаана) нэг, хоёрдугаар хоол авч идээд, сүүтэй цай (уу-). Өнөөдөр би, (хэдээс хэд хүртэл) хичээлтэй байсан болохоор их (өлс-). Гуанзанд хоол идсэний дараа Дорж маань (хаашаа), би оюутны байр руу (яв-). Маргааш (ямар) өдөр учир би их (унт-). (Хэзээ) Дорж надтай утсаар (ярь-).

7. Хоёр өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the following sentences using the model.

ҮЛГЭР: Би хоол захиалсан юм. Тэр хоолыг үйлчлэгч авчирлаа.
МИНИЙ ЗАХИАЛСАН ХООЛЫГ ҮЙЛЧЛЭГЧ АВЧИРЛАА.

1. Би ном уншсан. Тэр ном энэ байна.
2. Дорж цай чанасан. Тэр цай энд байна.
3. Би Дулмаатай танилцсан. Тэр Дулмаа энэ.
4. Би ангид хичээл хийдэг. Тэр анги энд байна.
5. Бат дээд сургууль суралцдаг. Тэр дээд сургууль ойрхон.
6. Та ном орчуулсан. Тэр ном надад бий.
7. Би ном уншина. Тэр ном ангид бий.
8. Оюунгэрэл пиво ууна. Тэр пиво энд байхгүй.
9. Та нар оюутны байранд сууна. Тэр байр эндээс хол.
10. Манайх нэг байранд орно. Тэр байр, их сургуулийн дэргэд бий.

8. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу өөрчилж хэл. Change the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Ламачен хичээлээ тараад гуанзанд ордог.
ЛАМАЧЕН ХИЧЭЭЛЭЭ ТАРСНЫ ДАРАА ГУАНЗАНД ОРДОГ.

1. Би ажлаа дуусаад гэртээ харьсан.
2. Тэр хүн хоолоо идээд цай уух дуртай.
3. Дулмаа нэг юм бичээд надад өгсөн.
4. Би даалгавраа хийгээд кинонд явна.
5. Би энд ирээд удаагүй байна.
6. Бид Монголд ирээд энийг мэдсэн.

9. Орчуулах. Translation.

Монголжав гуайнхан янз бүрийн хоолонд дуртай. Монголжав гуай өөрөө голдуу чанасан хонины мах идэж, шөл уух дуртай. Монголжавын эхнэр Дариймаа ногоотой хоолонд дуртай, олон янзын ногоо иднэ. Хүүхдүүд нь маханд тийм дуртай биш, харин ногоо, цагаан идээнд их дуртай.Тэднийхэн өндгөнд дургүй

биш. Харин загас иддэггүй. Монгол айлын голдуу иддэг хоол нь "гийдаа" (гурилтай хоол). Гийдааг яаж хийдэг вэ? – Хөшиглөсөн махыг усанд хагас цаг чанана. Тэгээд дээр нь хэрчсэн гурил (гоймон) хийж хэдэн минут чанана. Дээр нь сонгино давс хийнэ. Нэг таваг гийдаанд махны шөл (нэгдүгээр хоол), чанасан мах, гурил (хоёрдугаар хоол) бүгд хамт байгаа нь тэр.

10. Цэгийн оронд асуух өгүүлбэр бич. Fill in interrogative sentences.

1. –...? Тийм ээ, миний цүнхэнд олон дэвтэр бий.
2. –...? Биш, энэ манай монгол хэлний багш биш.
3. –...? Энэ хоол сайн (сайхан) хоол байна.
4. –...? Энэ гуанз хоолоо сайн хийдэг.
5. –...? Тийм ээ, тэр гуанзны хоол муу.
6. –...? Есөн зуун хорин төгрөг.
7. –...? Тэгье, нэг аяга пиво авъя.
8. –...? Бид хонины маханд дургүй.
9. –...? Аяга гал тогооны өрөөнд бий.
10. –...? Чиний цай буцалж байна.
11. –...? Үгүй, сүүтэй цай уумааргүй байна.
12. –...? Тийм ээ, энэ миний хийсэн хоол.
13. –...? Биш, энэ миний бичсэн бичиг биш.
14. –...? Миний уншсан ном энд байхгүй байна.
15. –...? Үйлчлэгч удахгүй ирнэ.
16. –...? Өрөөндөө орж унтъя.
17. –...? Бид даалгавраа хийсэн болохоор тоглож байгаа юм.
18. –...? Тэр хүн их ажилтай болохоор унтаж байгаа юм.

11. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Чи өглөөнийхөө цайг хэдэн цагт уудаг вэ?
2. Чи үдийн (өдрийн) хоолоо идсэн үү?
3. Чи өнөөдөр оройн хоол хийх үү?
4. Чи ямар хоолонд дуртай вэ?
5. Та одоо идэх юм авах уу?
6. Та бид хоёр одоо хаана цай уух вэ?
7. Энэ ширээ хүнтэй юү?
8. Та хоёрдугаар хоолонд юу авах вэ?
9. Дорж өндгөнд (өндөг идэх) дуртай юу?
10. Хүүхдүүд ямар хоолонд дуртай вэ?
11. Та хэдэн цагт цайгаа уух вэ?
12. Цэцэгмаа, оройнхоо хоолны дараа (оройн хоолоо идсэний дараа) юу уудаг вэ?
13. Бүтэн сайн өдөр Бат гуанзанд хоол иддэг үү (гуанзанд ордог уу)?
14. Тэр оюутан үдийнхээ хоолыг идэж байна уу?
15. Энэ ресторанд хоол яаж захиалдаг вэ?
16. Оюун ямар цай чанаж байна вэ?

17. Одоо та нар өлсч байна уу?
18. Гуанзанд ямар ямар хүн ажилладаг вэ?
19. Улаанбаатарт ямар ямар ресторан байдаг вэ?
20. Чи юу идмээр байна?
21. Чи жимс идсэн үү?
22. Чи үхрийн хэл идэж үзсэн үү?
23. Чи өглөө юу идсэн бэ?
24. Та, давстай цайд дуртай юу?
25. Тэр хүн яагаад пиво уухгүй байна?
26. Энэ, багшийн өгсөн даалгавар уу?
27. Оюун яагаад ярихгүй байна?
28. Тэр хүний суух зочид буудал хаана байна?
29. Чи удахгүй ирэх үү?
30. Чи таван минут болоод л ирэх үү?
31. Та энэ хоолны нэрийг тогтоогоогүй юу?
32. Чи хичээлийн дараа хаачих вэ, гэртээ харих уу?

Homework

Даалгавар

1. Ярианууды тогтоогоод ярь. Learn the conversations by heart.

2. Өнөөдөр гуанзанд орсноо ярь. Speak about going to a restaurant.

3. Найзтайгаа хоолны тухай ярь. Talk about meals with a colleague.

4. Орчуул: Translate into Mongolian:

1. At what time did you have your breakfast today? Today I had breakfast at half past six.
2. Do you have breakfast at half past six every day? No, I mostly have breakfast at seven. Only today, because I got up at six, I had breakfast a little earlier.
3. Do you also have lunch at home? I hardly ever have lunch at home. I have lunch at home only on Saturdays and Sundays. From Monday till Friday I go to a canteen.
4. To which canteen do you go? To Tsagaan hool? Yes, yes, I go to canteen Tsagaan hool almost every day, only sometimes I go to the restaurant Mongol boov.
5. Mongol boov is a new restaurant (is it not)? What is the food there like, is it good? It is quite good.
6. Have you been in the restaurant Mongol boov today? Yes, I have.
7. What did you have? First I had vegetable soup and meat (cut and fried) with potatoes. Then I had curds.
8. Did you eat well (your fill)? Yes, I did (eat well).
9. Where are you going now? I am going to the canteen Tsagaan hool.
10. I also feel hungry now. Shall we go together? (Shall we have lunch together?) Yes, O.K.

11. What will you have? I will have only soup with noodles.
12. (Because) I am hungry, I will have vegetable soup and meat with noodles. All right (do so).
13. Is the table free? This chair is occupied, (only) there is one free chair.
14. Will you have hot tea with milk? Yes, I will have (drink) hot tea with milk.
15. What people work in a canteen? A cook, a waitress, a cleaning woman and washer work in a canteen.
16. There is no cashier working in the canteen? Oh yes, a cashier also works there.

Долдугаар хичээл
Seventh Lesson

Дэлгүүр, шуудан
Shops, The Post Office

Хэлзүй

Grammar

1. Use of cases

Ablative used with the word 'different' (*өөр, өндөө*):

энэнээс өөр өнгө	a different colour (than this one)
тэрнээс өндөө пальто	a different coat (than that one)

Instrumental used with some verbs of movement:

Төв шуудангаар оръё.	Let's go via the G.P.O. (i.e. drop in on the way).
Би өнөөдөр дэлгүүрээр явлаа.	Today I did shopping (I made a tour of the shops).

Genitive used with goods of a certain price:

Хоёр зуун жарын талх	bread for two hundred and sixty
Мянга таван зуугийн чихэр	sweets for one thousand five hundred

Dative-locative of numerals:

нэгдүгээрт	firstly, in the first place
хоёрдугаарт	secondly, in the second place

2. Postpositions

Postpositions used with the **genitive:**

дунд	: *энэ танхимын дунд*	in the middle of the (large) hall
орчим	: *их дэлгүүрийн орчим*	around the department store
	нэг хоёр цагийн орчим	about one or two o'clock
өмнө	: *их сургуулийн өмнө*	in front of the university
	хоёр цагийн өмнө	two hours ago (cf. L5, Gr. 4 for *өмнө* after Abl.)
эргэн тойрон	: *энэ танхимын эргэн тойрон*	all around this (large hall)

Postpositions used with the **sociative:**

хамт	: *чамтай хамт*	together with you

Postposition *дээр* (cf. also L3, Gr. 2) appears also in some idiomatic phrases. As against the dative-locative, it signifies a relatively short and non-functional presence in a place (see further L15, Gr. 2a):

сургууль дээр	in the school (for a while)
шатан дээр	on the staircase
шуудан дээр	in the post office (i.e. dropping in to buy s.th.)
But:	
сургуульд байгаа	he is at school (= studies there)
шууданд байгаа	he is at the post office (= works there)

3. Numerals 100 – 1,000,000

100	*зуу(н)*	1 000	*мянга(н)*
110	*зуун арав*	1 200	*мянга хоёр зуу*
200	*хоёр зуу*	100 000	*зуун мянга*
500	*таван зуу*	1 000 000	*сая*

Numerals (except 'one', 'two') take the suffix *-н* in two cases:
a) if they are used as attributes
b) if a higher numeral stands before a smaller numeral (except 1 000):

1977	*мянга есөн зуун далан долоо*
in the year 1977	*мянга есөн зуун далан долоон онд*
a thousand tugrigs	*мянган төгрөг* (1000 т. [төг.])

4. Superlative

The meaning of the superlative is expressed by an analytical construction. The word *хамгийн* (of all, i.e. 'from among all') is followed by the basic form of the qualitative word (adjective) or quantitative word:

хамгийн том	the biggest (of all)
хамгийн дээд давхар	the highest floor (of all), the top floor

5. Causatives

Causative forms of verbs take the suffixes *-уул /-үүл* (according to the rules of vowel harmony). These suffixes are added to stems in the short vowel (Э2). The causative suffixes *-уул /-үүл* form verbal stems of the consonantal class (Г1) (further cf. L11, Gr. 3).

үз-үүл-	to show (let see)
яв-уул-	to send (let go, cause to go)
бич-үүл-	to have s. th. written (cause s. th. to be written)

6. Verbs derived from adjectives

These verbs are formed by the suffix *-д*, which implies two aspects of meaning (normal and excessive quality), which are in most cases conditioned by the context. However, they have two different forms of causative, which also means that the two belong to two different verb classes, final consonant (Г4) and final vowel (Э2.2). Therefore it is useful to distinguish them as two forms derived by two different suffixes (*-д-*[1]; *-д-*[2]):[1]

a) Verbs derived by adding the suffix *-д-*[1] belong to the consonantal class (Г4). Their meaning indicates the existence of the quality expressed by the respective adjective without further implications. In Eastern dialects this suffix is represented by *-с-*. The causative of this verb is formed by the suffix *-га-*[4] (for which see L12, Gr.4).

том	> *томд-* (Г4)	to be big	[caus. *томтго-* (Э2.1)	to make big(ger)]
урт	> *уртад-* (Г4)	to be long	[caus. *уртатга-* (Э2.1)	to make long(er)]
бага	> *багад-* (Г4)	to be small	[caus. *багатга-* (Э2.1)	to make small(er)]
их	> *ихэд-* (Г4)	to be much	[caus. *ихэтгэ-* (Э2.1)	to make much, more]
том	> *томс-* (Г4)	to be big	[caus. *томсго-* (Э2.1)	to make big(ger)]

etc.

b) Verbs derived by adding the suffix *-д-*[2] belong to the vocalic class (Э2.2). This suffix implies that the quality is undesirable, unpleasant, insufficient and the like. The causative of this verb is formed by the suffix *-уул / -үүл* (Г1).

том	> *томд-* (Э2.2)	to be too big	*томдуул-* (Г1)	to make too big
урт	> *уртад-* (Э2.2)	to be too long	*уртдуул-* (Г1)	to make too long
бага	> *багад-* (Э2.2)	to be too small	*багадуул-* (Г1)	to make too small
их	> *ихэд-* (Э2.2)	to be too much	caus. *ихдүүл-* (Г1)	to make too much

7. *Preteritum perfecti*

This past tense takes the suffix *-в* after the stem or root. After a consonant, a vowel is inserted according to the rules of vowel harmony. In spoken language this tense is mainly used in questions concerning recent actions, while the answer is usually in the present perfect (*-лаа*[4]; L3, Gr. 6):

---

1 This may roughly correspond to Poppe's description (1951, p. 46), which distinguishes between two different suffixes: No. 2: suff. *-da-* and No. 3: suff. *-d-*. His No. 2 includes examples of derivation only from substantives in the proper sense of the word. His examples in No. 3 only partly overlap with our description. He does not distinguish the two aspects of implication of 'normal' and excessive quality. Poppe's later statement (1970, p. 106, Nos 3 and 4) in principle does not differ from his earlier description. However, he includes a paragraph on 'Verbs from adjectives' (p. 107), where sub. No. 2 he practically covers the aspect treated here in section a) below, but without further implications either morphological (causatives) or semantic ('normal' or excessive quality). What we call the Eastern variant in section a), is included here as No. 1 (*+s-*) forming intransitive verbs from adjectives (Poppe, idib. p. 107). Street (1963, p. 85) covers also our section a), but only the suffix *-d*. Kullmann, Tserenpil (1996, p. 54) have *-да-*[4] for both meanings.

ирэв, болов, хийв, явав

Бүгд хэдэн төгрөг болов?	How much is it all together?
Бүгд хоёр мянга нэг зуун төгрөг боллоо.	It is 2100 tugrig all together.
Чи хаачаад ирэв?	Where have you been? (From where have you come?)
Дэлгүүрт ороод ирлээ.	I have come from the shop (lit.: having entered the shop, I have come)
Багш ирэв үү?	Has the teacher come?
Ирлээ.	He has come.

In a negative answer a *nomen perfecti* with the negative particle is used:

Та авав уу?	Have you bought?	*Авсангүй.*	I did not buy.
Та явав уу?	Have you gone away?	*Явсангүй.*	I did not go.

8. a) Duration in the past

Duration in the past is expressed by the combination of the imperfective converb with the past tense of the verb 'to be'. It usually designates an action, which continued in the past or took place simultaneously with another past action. The parallel action can also be expressed by a case form of a verbal noun (cf. further par. 11 below).

орж байсан	was, were entering
гарч байсан	was, were leaving
орж гарч байсан	was, were entering and leaving

b) Repetition, regular action in the past

This is expressed by the combination of the *nomen usus* with the past tense of the verb 'to be':

явдаг байсан	(s.o.) used to go
хийдэг байсан	(s.o.) used to do

This action can also be parallel with another past action.

9. *Converbum modale*

This takes the suffix *-н*, which is added directly to the final short/long vowel or diphthong. After a consonant, a vowel is inserted. In spoken language this form is used mainly in standard phrases:

хүлээн авагч	receiver, radio
худалдан авагч	buyer, customer

10. Verbal noun in *-л* with negative particle

This form is used in a special phrase with *яах вэ* implying 'certainly', 'why not':

Өмсч үзэж болох уу?	May I try (it) (put it on)?
Бололгүй яах вэ!	Of course, you may.
Чамд (энэ) хэрэгтэй юу?	Do you need it?
Хэрэгтэй байлгүй яах вэ!	Don't I need it? I (certainly) do.

11. *Nomen futuri* in dative-locative

This form expresses an action, which takes place simultaneously with a past or future action and corresponds to a temporal clause in English. The Mongolian form cannot be considered a real clause. Rather it is a phrase, though it expresses predication.
As in other cases, where verbal nouns are used, the phrase can also have a subject. If the subject of the verbal noun differs from that of the main clause, the subject takes an accusative suffix. If the subjects are identical, the subject of the verbal noun is in the nominative and the verbal noun takes the possessive suffix *-аа*[4].
With two different subjects, the third person subject of the verbal noun requires that the verbal noun is followed by the enclitic form of the third person pronoun. The enclitic pronoun is facultative if the subject is lexically expressed before the verbal noun. If the subject of the verbal noun is not lexically expressed, the enclitic pronoun is obligatory.

Намайг дунд сургуульд байхад, Дорж сайн сурдаг байсан.	When I was at the secondary school, Dorji was learning well.
Би дунд сургуульд байхдаа, англи хэл сурч байсан.	When I was at the secondary school, I was learning English.
Би Улаанбаатарт байхдаа, монгол хэл сурна.	When I am in Ulanbatar, I will learn Mongolian.
Доржийг энд байхад (нь) би сайн сурч байсан.	When Dorji was here, I was learning well.
Энд байхад нь би сайн сурч байсан.	When he was here, I was learning well.
Энд байхдаа би сайн сурч байсан.	When I was here, I was learning well.

12. Verbal nouns as attributes

These verbal nouns can take complements (nouns in various cases and also the subject). Such complex phrases correspond to English dependent clauses (cf. L3, Gr. 13; L6, Gr. 6):

их дэлгүүрт **очих** замд...	on the way to the department store (lit.: on the way going to the department store)
илгээлт **явуулах** танхим	the hall where parcels are dispatched
утсаар **ярьдаг** танхим	the hall where (one) speaks over the phone

өөрөө өөртөө **үйлчилдэг** дэлгүүр	self-service shop (lit.: the shop where one serves oneself)
надад **таарах** гутал	the shoes, which (will) fit me

13. Verbal phrases

The first member of the verbal phrase is usually one of the converbs. A phrase with the verb *ав-* implies that the action is directed towards the subject:

худалдан авах, худалдаж авах	to buy (for oneself)

The converb may be *converbum imperfecti* or *converbum perfecti*:

... өмсч үзмээр байна.	(I) want to try on (a dress, shoes etc.)
... өмсөөд үз!	Try on (a dress, etc.).
Тэнд очих уу?	Shall we go there?
Очиж үзье.	Let's try (to go); or Let's go and see.

Many such phrases represent concrete descriptions of actions, which in a European language may be expressed by just one verb. Many of these phrases are rather idiomatic and a beginner may be advised to learn them by heart.

Чи хаачаад ирэв?	Where have you been? (From where have
you come?) (lit.:	Where having gone have you come?)
Чи хаанаас ирэв?	Where have you come from?
Дэлгүүрт ороод ирлээ.	I have come from the shop (lit.: having entered the shop, I have come).
Чи номоо аваад ирэхгүй юү?	Would you not bring me your book? (lit.: your book having taken, would you not come?)
Идэж уух юм.	Something to eat and drink.

The verb *чад-* 'to be able' is used with the *converbum imperfecti* of another verb:

Би авч чадахгүй байна.	I cannot buy (take).

14. The verb *гэ-* in direct speech

a) Direct speech was mentioned above (L6, Gr. 17). In this lesson some more examples of this verb in direct speech can be found:

Дулмаа: 'Энэ пальто чамд сайхан зохино' гэлээ.	Dulma said: this coat fits you well. Or: Dulma said that this coat fitted me well.
'Энэнээс өндөө өнгө байхгүй юү' гэж асуулаа.	(I) asked: is there not another colour (than this)? Or: (I) asked whether there was another colour (than this).
Худалдагч надад: ... 'энэнээс өөр өнгө алга' гэлээ.	The shop assistant told me: there is no other colour (than this). Or: The shop assistant told me that they had no other colour (than this).

Дулмаа надад: 'Энэ пальто чамд зохихгүй' гэсэн учир авсангүй.	Because Dulma told me: 'the coat does not fit you', (I) did not buy (it). Or: Because Dulma told me that the coat did not fit me, I did not buy (it).

b) *Nomen futuri* followed by the converb of verb *гэ-* expresses the aim or purpose of another action (e.g. coming) (cf. Pattern No. 15):

Та Монголд ямар хэргээр ирсэн бэ?	Why (for what matter) have you come to Mongolia?
Би Монголд монгол хэл **сурах гэж** ирсэн.	I came to Mongolia in order to learn Mongolian (… for reason of learning…)

c) *Nomen futuri* followed by *гэсэн юм* implies the meaning 'to want, intend, need':

Би нэг пальто авах гэсэн юм.	I need (want) to buy a coat.
Би гэртээ цахилгаан явуулах гэсэн юм.	I need (want) to send home a telegram.

15. Idioms and phrases

мэдээтэй яв-	to walk cautiously (< *мэдээ* 2. sense, consciousness)
өөрөө ганцаараа	all by oneself, completely alone
Томдох ч үгүй багадах ч үгүй.	(It) is neither too big nor too small.
Яасан сайхан юм бэ!	How fine it is!
За яахав (ээ). Яах вэ ээ.	1. That's all right; 2. Let it be so. (Lit.: 'What to do?')
Надад яаж байна?	How does it fit me?
Таарч байна уу?	Does it fit?
Май, таны хариулт мөнгө.	Here you are, here is your change.
Юу гэж?	What's the reason? What for? Why?
Аль вэ?	Let me have. Let me see. Where? Which?

Шинэ үг

Vocabulary

алга	is not; no; there is no(t)
багад- 1. (Г4) (багадаж**, багадах, багадна)	to be small
багад- 2. (Э2.2) (багадаж, багадах, багадна)	to be too small or little
бараа (н)	goods, merchandize
барилга	building (i.e. house); construction

богинод- 1. (Г4) (богинодож**, богинодох, богинодно)	to be short
богинод- 2. (Э2.2) (богинодож, богинодох, богинодно)	to be too short
боов (он)	pastry, cake
бутархай	crumbled, crushed; small change (money)
бэлэг 1.	gift, present
бэлэг дурсгал	souvenir, small present
бэлэн	ready, prepared
гар- (Г2) (гарч, гарах, гарна)	to appear (goods in shops) (cf. L4)
гоёл чимэглэл	adornments, costume jewelry, decoration
грамм	gram
гудамж (ин)	street, lane
гутал	shoe(s), boot(s)
гэрэл	light, a beam of light
гэрэл зураг	photograph
дайралд- (Э2.2) (дайралдаж, дайралдах, дайралдана)	to encounter, run into one another
доод	lower, bottom, subordinate
дугтуй	envelope
дунд (G.)	in the middle, between, among
дурсгал	memory, souvenir
дэлгүүр	shop, store, market
дээл	Mongolian long coat
дээр	better; superior
дээш (ээ)	up(wards)
жижиг бараа (н)	small articles; fancy goods; haberdasher's
жижүүр	porter, gate-keeper; person on duty
задгай мөнгө	loose change
зам	way, path
зар- (Э2.4) (зарж, зарах, зарна)	to sell
зарлам / реклам	advertisement
зарламд- (рекламд-) (Э2.2) (зарламдаж, зарламдах, зарламдна)	to advertise
зах 2.	market
захиа (н), захидал	letter
зохь- (Э2.3) (зохиж, зохих, зохино)	to fit, suit (dress etc.)
идэж уух юм (ан)	something to drink and eat
ийм	such, so; thus
ил захидал	postcard
илгээлт	packet, parcel
их дэлгүүр	department store
касс (ан)	cash; booking office
кило [χil], [χɛl]	kilogram
консерв	canned, tinned goods
май!	Here! Take it! Here you are!
малгай	hat, cap
марк	postage stamp

мухлаг	kiosk
мэдээ (н) 1.	news, information; report, message
он	year (calendar year)
онгой- (Э1) (онгойж, онгойх, онгойно)	to become open, open up
онгорхой	open
ондоо	other, another, different
орчим	around, in the neighbourhood
өмнө	(G.) before, in front of; (Abl.) ago, prior to
өмс- (Г3) (өмсч, өмсөх, өмсөнө)	to put on clothes, dress, wear
өөр	another, different
өөрөө авах	poste restante
реклам (зарлам)	advertisement
рекламд- (зарламд-) (Э2.2) (рекламдаж, рекламдах, рекламдна	to advertise
пальто	overcoat
таар- (Э2.4) (таарч**, таарах, таарна)	to fit (dress, size)
тал 1.b	side, direction, part; 1.c half
тамхи (н) [tamiχ]	tobacco; (cigarette)
танхим	large hall, auditorium
томд- 1. (Г4) (томдож**, томдох, томдоно)	to be big
томд- 2. (Э2.2) (томдож, томдох, томдоно)	to be too big (dress, shoes)
төв	centre, middle; central
ТУЦ (түргэн үйлчилгээний цэг)	kiosk (quick refreshment)
уртад- 1. (Г4) (уртдаж**, уртдах, уртадна)	to be long
уртад- 2. (Э2.2) (уртдаж, уртдах, уртадна)	to be too long
уудам	spacious, vast, wide
уух юм (ан)	something to drink
үзүүл- (Г1) (үзүүлж, үзүүлэх, үзүүлнэ)	to show, demonstrate
үнэ (н)	price, cost
үнэтэй	having a certain price, expensive
хаа- (Э1) (хааж, хаах, хаана)	to close, shut
хаалттай	shut, closed (off)
хаанахын(х)	of which place (i.e. country, about goods)
хажуугийн	being at the side, next to
хайрцаг	small box
хамгийн	of all (in comparison)
хаяг	address
хойно (G.)	after, later; behind; in the north

хойш (Abl.)	after(wards); backwards
худалдагч	seller; shop assistant
худалд- (Э2.2) (худалдаж, худалдах, худалдана)	to sell
худалдаж ав-	to buy
хүлээн ав-	to receive, accept
хүнс (эн)	victuals
хэмжээ (н)	measure, size
хэрэг	matter, affair
хэрэгсэл	things needed; appliances, equipment
хямд	cheep, inexpensive
цаг	watch; clock
цамц (ан)	shirt
цахилгаан 1.а	electricity
цахилгаан хэрэгсэл	electrical appliances
чад- (Э2.2) (чадаж, чадах, чадна)	to be able
чанар	quality
чанартай	(high-)quality
чихэр боов (он)	sweetmeat
шат (ан)	stairs
шуудан (г)	post office
эргэн тойрон (G.)	all around
явуул- (Г1) (явуулж, явуулах, явуулна)	to send, dispatch
яг	exact(ly)
янжуур	cigarette
ялтас	telephone card

Pronunciation

Дуудах

[æ]	шав, ажил, тавиур, тавин, тариа
[a]	ах, зах, мал, мах, талх, халх
[ö]	бөх, өгөх, шөнө, шөл, төмс, мөс
[ö:]	өөр, өөрөө, мөөг, өгөөд, бөгөөд
[ɛ]	эрх, энх, эхлэх, сэдэв, гэсэн
[ɔ]	бор, гол, бол, ном, том, орон
[ɔ:]	бороо, ондоо, ороод, болоод, шороо
[u:]	бууз, тууз, шууд, хуушуур, хуучин
[ü]	ус, үг, бүр, бүл, хүн, бүгд, үнэр
[ü:]	хүү, дүү, илүү, сэтгүүл, дэлгүүр
[C^{v}C]	төмс, жимс, бүгд, улс, өмд, оймс
[-^{i}χ]	архи, тархи, тамхи, горхи, хулхи
[-χ^{i}]	дархи, бурхи,салхи, талхи, орхи

1. Асуулт

Төв шуудан Их дэлгүүр			
Хүнсний Барааны Гутлын Номын Тамхины	дэлгүүр мухлаг	хаана	байна? байдаг вэ?

Хариу

Төв шуудан Их дэлгүүр		Энх тайвангийн Худалдааны	гудамжинд	
Хүнсний Барааны Гутлын Номын Тамхины	дэлгүүр мухлаг	зочид буудлын их сургуулийн их дэлгүүрийн манай гэрийн төв шуудангийн	дэргэд хажууд өмнө хойно орчим	байна. байдаг.

2. Асуулт

	маргааш нөгөөдөр			
Чи Та Дорж Та нар	үдээс маргаашаас нөгөөдрөөс		хойш өмнө	юу хийх вэ? (= яах вэ?)
	нэгдэх хоёрдахь тавдахь	өдрөөс		

Хариу

	маргааш нөгөөдөр			захиа бичнэ. дэлгүүрт очно. дэлгүүрээр явна. кино үзнэ. Доржтой уулзана. амарна. хоолоо хийнэ. даалгавраа хийнэ. хичээлээ хийнэ.
(Би) (Дорж) (Бид)	үдээс маргаашаас нөгөөдрөөс		хойш өмнө	
	нэгдэх хоёрдахь тавдахь	өдрөөс		

3. Асуулт

Чи Та Дорж Тэд нар	өчигдөр уржигдар өглөө саяхан хоёрдахь өдөр	дэлгүүрээс мухлагаас Доржоос багшаас шуудангаас	ном ~ юм сонин ~ сэтгүүл дуртуй ~ цахилгаан ил захидал ~ марк цамц ~ гутал	авсан уу?

Хариу

(Би) (Дорж) (Тэд нар)	өчигдөр уржигдар өглөө саяхан хоёрдахь өдөр	дэлгүүрээс мухлагаас Доржоос багшаас шуудангаас	ном ~ юм сонин ~ сэтгүүл дуртуй ~ цахилгаан ил захидал ~ марк цамц ~ гутал	авсан. аваагүй.

4. Асуулт

<table>
<tr><td rowspan="3">Та
Чи
Тэр хүн
Тэд</td><td colspan="2">тэндээс ~ эндээс
Доржоос ~ чамаас</td><td rowspan="3">юу авсан бэ?</td></tr>
<tr><td>энэ
тэр</td><td>дэлгүүрээс
мухлагаас
шуудангаас
хүнээс</td></tr>
<tr><td>«Бэлэг дурсгал»
«Халуун хоол»
«Зочин бууз»</td><td>дэлгүүрээс
гуанзнаас
дэлгүүрт очно.</td></tr>
</table>

Хариу

<table>
<tr><td rowspan="3">(Би)
(Тэр хүн)
(Тэд)</td><td colspan="2">тэндээс ~ эндээс
Доржоос ~ чамаас</td><td rowspan="2">талх
чихэр
янжуур
сонин
дуртуй
сүү
цамц</td><td rowspan="2">авсан.</td></tr>
<tr><td>энэ
тэр</td><td>дэлгүүрээс
мухлагаас
шуудангаас
хүнээс</td></tr>
<tr><td>«Бэлэг дурсгал»
«Халуун хоол»
«Зочин бууз»</td><td>дэлгүүрээс
гуанзнаас</td><td>юу ч
юм</td><td>аваагүй.</td></tr>
</table>

5. Асуулт

Энэ Тэр	дээлийг пальтог гутлыг малгайг хувцсыг	өмсч үзэж болох уу? өмсөөд үзэх үү?

Хариу

Бололгүй яахав, Тэг,тэг,	тэнд тэр өрөөнд	өмсч өмсөөд	үз.

6. Асуулт

Надад энэ	хувцас гутал цамц пальто малгай	жаахан	томдож багадаж уртдаж богинодож	байна,	өөр	хувцас гутал цамц пальто малгай	үзье.

Хариу

Тэгвэл	энүүнийг энийг		өмсөөд үз.
	энэ	хувцсыг гутлыг цамцыг пальтог малгайг	

7. Асуулт

Энэ	цамцнаас ~ пальтоноос хувцаснаас ~ малгайнаас гутлаас	өөр ондоо	өнгө байна уу?
Энүүнээс Энэнээс			

Хариу

Байна,	ийм	цагаан ногоон улаан хөх хар	(өнгө) байна.

8. Хүсэлт

Энэ Тэр	номыг сэтгүүлийг маркийг		үзүүлэхгүй юу? үзүүлнэ үү? үзье ээ?
	хөх цагаан хар	цамцыг гутлыг малгайг	

9. Асуулт

Чи Та	(одоо)	хаашаа	явж байна (вэ)? явах вэ?
		хаачих нь вэ?	

Хариу

(Би)	(одоо)	их дэлгүүр луу ~ оюутны байр луу тамхины мухлаг руу ~ ТҮЦ рүү худалдааны төв рүү ~ төв шуудан руу их сургууль руу ~ баар луу	явж байна. явна.

10. Асуулт

Чи Та	одоо үдээс хойш маргааш нөгөөдөр маргааш үдээс хойш	хаагуур явах вэ? юу хийх вэ?

Хариу

(Би)	одоо үдээс хойш маргааш нөгөөдөр маргааш үдээс хойш	номын дэлгүүрээр дэлгүүрээр оюутны байраар шуудангаар	явна. орно.

11. Асуулт

Хоёулаа	эхлээд замдаа	төв шуудангаар хүнсний дэлгүүрээр оюутны байраар их сургуулиар ТҮЦ-ээр	орох уу?

Хариу

Тэгье,	хоёулаа	эхлээд замдаа	төв шуудангаар хүнсний дэлгүүрээр оюутны байраар их сургуулиар ТҮЦ-ээр	оръё.

12. Асуулт

Чи Та	дэлгүүрт / дэлгүүрээр төв шууданд / төв шуудангаар Доржийнд / Доржийнхоор ТҮЦ-эд /ТҮЦ-ээр	орж очиж	юу авах юу хийх яах	гэсэн юм бэ?

Хариу

Чи Та	дэлгүүрт / дэлгүүрээр төв шууданд / төв шуудангаар Доржийнд / Доржийнхоор ТҮЦ-эд /ТҮЦ-ээр	орж очиж	талх авах захиа явуулах ном авах тамхи авах	гэсэн юм.

13. Асуулт **Хариу**

Дэлгүүр Музей Мухлаг	онгорхой байна уу?	Онгорхой байна Хаалттай байна.

14. Асуулт

Тэр Энэ	номын хүнсний	дэлгүүр	хэзээ хэдэн цагт	онгойх вэ? хаах вэ?
	гуанз музей баар			

Хариу

Тэр Энэ	номын хүнсний	дэлгүүр	найман хоёр гурван	цагт	онгойно. хаана
	гуанз музей баар				

15. Асуулт

Чи Та Тэр хүн Тэд	Монголд Улаанбаатарт энд	ямар хэргээр	ирсэн бэ?

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Тэд)	Монголд Улаанбаатарт энд	монгол хэл сурах Их сургуульд суралцах ном бичих худалдаа хийх	гэж хэргээр (ажлаар)	ирсэн.

Асуулт

Яах гэж (= ямар хэргээр)	ирсэн бэ?

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Дорж) (Тэд)	Монголд Улаанбаатарт энд	чамтай уулзах тантай ярих цамц авах захиа явуулах кино үзэх худалдаа хийх хичээл хийх	гэж	энд ирсэн. Монголд ирсэн. танайд очсон. дэлгүүрт очсон. дэлгүүрээр явсан. Доржийнд очсон. шуудангаар орсон. ангидаа очсон. тэднийд очсон.

16. Асуулт

Чи Та Тэр хүн Тэд	Монголд Улаанбаатарт Хархоринд энд	хэзээ хэдийд	ирсэн бэ?

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Тэд)	Монголд Улаанбаатарт Хархоринд энд	өчигдөр саяхан			ирсэн.
		хоёр мянган хоёр мянга нэг хоёр мянга хоёр хоёр мянга гурван		онд	
		нэгдүгээр хоёрдугаар долдугаар		сард	
		нэг хоёр олон хэдэн	сарын жилийн	өмнө	

17. Асуулт

Энэ Тэр	хоёр гурван	хувцасны гутлын цамцны малгайн номын	аль ямар	нь	хамгийн сайн бэ? дээр вэ?

Хариу

Энэ Тэр	хоёрын гурвын	ногоон тэр том хар жижиг	нь	хамгийн сайн. дээр.

18. Асуулт

			Баталсан хариу		
Чи Та	их дэлгүүрт гуанзанд Доржийнд	очив уу?	Би	их дэлгүүрт гуанзанд Доржийнд	очлоо.

Үгүйсгэсэн хариу

Би	их дэлгүүрт гуанзанд Доржийнд	очсонгүй. очоогүй.

19. Асуулт

Та Чи Дорж	дунд сургуульд Улаанбаатарт Монголд энд гэртээ	байхдаа	ямар сурч юу хийж	байсан бэ?	
			ямар хэл	сурах үзэх	вэ?
			орос хэл хятад хэл		уу? үү?

Хариу

(Би) (Дорж)	дунд сургуульд Улаанбаатарт Монголд энд гэртээ	байхдаа	сайн дунд	сурч	байсан.
			багш эмч	хийж	
			англи орос	хэл	үзнэ. сурна. сурахгүй. үзэхгүй.

20. Асуулт

Таныг Чамайг Дулмааг Та нарыг	дунд сургуульд Улаанбаатарт Монголд энд гэртээ	байхад	Дорж тэд Оюун	ямар сурч юу хийж		байсан бэ?
				ямар хэл	сурч үзэж	байсан уу?
				орос хэл хятад хэл	сурч үзэж	

Хариу

Намайг Дулмааг Биднийг	дунд сургуульд Улаанбаатарт Монголд энд гэртээ	байхад	Дорж тэд Оюун	сайн дунд муу	сурч	байсан. байгаагүй.
				багш эмч	хийж	
				орос хэл хятад хэл	сурч үзэж	

21. Мэдээлэл

Би	өчигдөр өнөөдөр сая	гуанзанд дэлгүүрт танайд	очихдоо	төв шуудангаар орсон. Доржтой дайралдсан. сонин гудамжаар явлаа.
		сургуулиас танайхаас дэлгүүрээс	харихдаа	нэг ном авлаа. хэдэн захиа явуулсан. Оюутай танилцаж чадлаа.

22. Мэдээлэл

Намайг Доржийг Долгорыг Тэд нарыг Та нарыг Таныг	гуанзанд дэлгүүрт танайд сургуулиас танайхаас дэлгүүрээс	очиход ороход байхад явахад харихад гарахад	Дулмаа Оюу багш тэр хүн тэд нар би чи	тэнд сууж байсан. замд явж байсан. утсаар ярьсан. их дэлгүүр лүү явсан. их дэлгүүрээс ирсэн. цай чанаж байсан. надтай ярьж байсан.

23. Мэдээлэл

Доржийг Тэднүүсийг Багшийг	гуанзанд ороход манайд очиход дэлгүүрт очиход	(нь)	Бат сууж байсан. тэд нар ярилцаж байсан. шинэ юм гарч байсан.
Их дэлгүүрийг Тэр мухлагийг	хааж байхад онгойж байхад		би орсон. би үүнийг авсан. Дорж талх авсан.

24. Асуулт

Та Чи Оюу чи Дорж гуай та	хэнтэй ямар хүнтэй	ярих уулзах танилцах	вэ? гэсэн юм бэ?

Хариу

Би Оюу Дорж	Дулмаатай Багштай эмчтэй жолоочтой	ярья. уулзъя.	
		уулзах ярих	гэсэн юм.
	найзтайгаа* нөхөртэйгөө авгайтайгаа эхнэртэйгээ	уулзмаар яримаар	байна.

*With these words *-аа*[4] is obligatory.

25. Асуулт

Чи Та Оюу Амуу	багштай Дулмаатай түүнтэй чамтай тантай авгайтайгаа найзтайгаа нөхөртэйгөө	хаана (хаа)	дайралдсан уулзсан ярилцсан танилцсан	бэ?

Хариу

Би Оюу Амуу	багштай Дулмаатай түүнтэй чамтай тантай авгайтайгаа найзтайгаа нөхөртэйгөө	гудамжинд их дэлгүүрт оюутны байрны үүдэнд		дайралдсан. уулзсан. ярилцсан. танилцсан.
		шатан шуудан их сургууль зах	дээр	

1-р яриа

- Би нэг цамц авмаар байна. Хаанаас авч болох вэ?
- Тэгвэл хоёулаа Их дэлгүүрт очъё. Ер нь би чамд Их дэлгүүрийг үзүүлье. Бараа нь чанартай.
- За, яасан сайн юм бэ! Одоо явах уу?
- Тэгье.
- Би бас нэг захиа явуулмаар байна.
- Тэгвэл хоёулаа замдаа төв шуудангаар оръё. Их дэлгүүрт очих замд төв шуудан байгаа.

2-р яриа

- За, төв шуудан энэ байна.Тэр шуудангийн хайрцаг байна. Энгийн захиаг тэр хайрцагт хийдэг.
- Марк хаана худалдаж байна?
- Тэр цонхонд худалддаг.
- Хэдэн төгрөгийн марк хэрэгтэй вэ?
- Хоёр зуун төгрөгийн марк хэрэгтэй.

3-р яриа

- Тэр цонхонд юу худалдаж байна?
- Тэнд марк, дугтуй, ил захидал, утасны карт худалддаг.
- Тэрний хажуугийн цонхонд?
- Тэрний хажуугийн цонхонд цахилгаан (мэдээ), факс хүлээн авдаг.
- Бас тэр нэг юун цонх вэ?
- Тэр өөрөө авах тасаг. "Өөрөө авах" гэсэн хаягтай захиаг тэндээс авна.
- Сонин сэтгүүл хаана худалдаж байна?
- Нөгөө танхимд худалддаг.
- Очих уу?
- Очъё.
- "Өнөөдөр" сонин ямар үнэтэй вэ?
- Гурван зуун төгрөг.
- "Монгол улс" сэтгүүл?
- Нэг мянга таван зуу.

4-р яриа

- Тэр юун танхим бэ?
- Тэр, илгээлт явуулдаг танхим.
- Бас тэр?
- Тэр, утсаар ярьдаг танхим.
- Ямар ч хот руу ярьж болох уу?

– Болно.Чи Прага руу яримаар байна уу?
– Үгүй үгүй. Дараа.

5-р яриа

– За, Улсын их дэлгүүр тэр байна.
– Зургаан давхар сайхан барилга байна. Доод давхарт нь юу байдаг вэ?
– Хүнсний дэлгүүр байдаг.
– Дээд давхарт нь юу байна?
– Би сайн мэдэхгүй байна. Нэг ресторан байгаа байх.
– Энд юу юуны худалдаа байна?
– Энэ талх, боовны тасаг. Янз бүрийн талх худалдаж байна. Тэр, чихрийн худалдаа байна. Чи юм авмаар байна уу?
– Би нэг хайрцаг янжуур авмаар байна.

6-р яриа

– За, дээшээ гарах уу?
– Тэгье.
– Энэ, жижиг барааны тасаг, тэр гутлын худалдаа, хажууд нь бэлэг дурсгалын худалдаа байна.
– Бэлэн хувцасны тасаг нь хаана байна?
– Энэ давхарт байхгүй. Энэний дээд давхарт байгаа.
– Бичгийн хэрэгслийн тасаг энд байна уу?
– Бас энэний дээд давхарт байгаа байх.
– Тэгвэл дээшээ гаръя.

7-р яриа

– Худалдагч аа, тэр цагаан цамцыг үзүүлэхгүй юү?
– Танд ямар (хэдэн) хэмжээ хэрэгтэй вэ?
– Гучин ес.
– Энэ хаанахын цамц вэ?
– Германых.
– За, би энийг авъя.

8-р яриа

– Би тэр малгайг өмсч үзмээр байна. Өмсч үзэж болох уу?
– Бололгүй яах вэ.
– Энэ малгай надад яаж байна?
– Жаахан томдож байна.
– Тэгвэл тэрнийг өмсч үзье.
– Одоо яаж байна?
– Жаахан багадаж байна. Чи энийг өмсч үз.
– За одоо?

– Яг таарч байна.
– Энэ малгай надад зохиж байна уу?
– Сайхан зохиж байна.
– За тэгвэл энүүнийг авъя.

9-р яриа

– Би хагас (тал) талх авмаар байна, ямар үнэтэй вэ?
– Нэг зуун хорин төгрөг.
– Өөр юм авахгүй юу?
– Авахгүй ээ, баярлалаа.

10-р яриа

– Чи хажуугийн дэлгүүрээс ирэв үү? Одоо онгорхой байна уу?
– Онгорхой байна.
– Орой хэдэн цагт хаадаг юм бэ?
– Арван найман цагт хаадаг байх.
– Өглөө хэдэн цагт онгойдог вэ?
– Өглөө долоон цагт онгойдог.

11-р яриа

– Чи хаанаас ирэв?
– Дэлгүүрт очоод ирлээ.
– Юу авав?
– Үзэг авлаа.
– Аль вэ, үзье.
– Ямар (үзэг) байна?
– Сайн (чанартай) үзэг байна.

12-р яриа

-Чи даалгавраа хийв үү?
– Үгүй, хийгээгүй.
– Яагаад хийгээгүй вэ?
– Би даалгавраа ойлгохгүй юм (байна). Тэгээд хийгээгүй.

13-р яриа: Утсаар ярих

– Байна уу?
– Байна, хэн бэ?
– Би Оюу байна. Амуутай яримаар байна.
– Амуу одоо байхгүй байна. Удахгүй ирнэ.
– За баярлалаа, баяртай.
- - -

– Байна уу?
– Байна, хэнтэй ярих вэ?
– Дулмаатай ярья. Дулмаа (гэртээ) байна уу?
– Би Дулмаа байна.
– Би Дорж байна. Дулмаа аа, чи нөгөө номоо маргааш өглөө аваад ирэхгүй юу?
– За тэгье. Өөр юмгүй юү?
– Өөр юмгүй ээ, баяртай.
- - -
– Байна уу?
– Дулмаа юу? Би Дорж байна. Чи завтай байна уу?
– Завтай байна, юу гэж?
– Чи надтай хамт дэлгүүрт очихгүй юү?
– Чи юу авах гэсэн юм бэ?
– Би нэг дээл авах гэсэн юм. Өөрөө ганцаараа авч чадахгүй байна. Чамтай хамт очмоор байна.
– За тэгье. Би бас идэж уух юм авна.

Бичвэр Text

1. ДЭЛГҮҮРТ

Дулмаа бид хоёр өнөөдөр дэлгүүрээр явлаа. Дулмаад идэж уух юм хэрэгтэй байсан учир эхлээд хүнсний дэлгүүрт очлоо. Дулмаа нэг кило хонины мах, нэг хар талх, хагас кило цагаан будаа, (нэг) кило хагас төмс авсан. Би хүнсний дэлгүүрээс юу ч авсангүй.

Дараагаар (дараа) нь бид хоёр нэг шинэ дэлгүүрт очлоо. Энэ дэлгүүр, өөртөө үйлчилдэг том дэлгүүр юм. Бэлэн хувцасны, цахилгаан хэрэгслийн, бэлэг дурсгалын, гэрэл зургийн, цагийн зэрэг олон тасагтай юм. Энэ дэлгүүр, нэгдүгээрт шинэ, хоёрдугаарт өнөөдөр бүтэн сайн өдөр байсан болохоор тун их (олон) хүнтэй байлаа. Бид хоёр бэлэн хувцасны тасагт очиж олон дээл үзлээ. Би нэг хар дээл авмаар байсан юм. Гэвч Дулмаа надад: "энэ хар хувцас чамд зохихгүй байна" гэсэн учир би авсангүй. Харин Дулмаа: "энэ хүрэн дээл чамд сайхан зохино" гэлээ. Тэрнийг би өмсч үзлээ. Дулмаа: "энэ дээл чамд томдох ч үгүй, багадах ч үгүй, яг таарч байна. Сайхан ч зохиж байна" гэлээ. Тэр дээл их үнэтэй байлаа. Гэвч Дулмаа ав гэсэн болохоор би (худалдан) авлаа.

2. ШУУДАН

Манай ангийн Амуу өнөөдөр надад төв шуудан үзүүллээ. Төв шуудан "Энхтайвангийн" гудамжинд байдаг. Бид хоёр нэг том танхимд орлоо. Танхимын эргэн тойрон олон цонх байна. Тэр олон цонхонд марк, дугтуй, ил захидал, утасны ялтас (карт) худалддаг, цахилгаан мэдээ, факс хүлээн авдаг. Тэр танхимын дунд нь олон ширээ байна. Улсууд (хүмүүс) тэнд сууж захиа, цахилгаан бичиж байлаа. Танхимын нэг талд шуудангийн олон жижиг хайрцаг байсан. Тэндээс улсууд захиа, захиалсан сонин сэтгүүлээ авдаг.

Танхимын үүдэнд хоёр том модон хайрцаг байна. Би тэр хайрцагт захиа хийсэн. Төв шуудан бас утсаар ярьдаг, илгээлт хүлээн авдаг танхимтай. Дэргэд нь сонин сэтгүүлийн, номын хоёр мухлагтай. Дорж тэр мухлагаас "Өнөөдөр" сонин авсан.

Exercises Дасгал

1. Цэгийг нөх. Fill in suitable words.

1. Энэ цамц чамд...
2. Тэр... танд томдож байна.
3. Энэ хар гутал надад...
4. Их дэлгүүрийн... давхарт ... тасаг байдаг.
5. Үдийн хоолны дараа... цагийн орчим бид хоёр...
6. Би гэртээ нэг мэдээ...
7. Маргааш энэ номын дэлгүүрт шинэ ном...
8. Доржийн ээж их дэлгүүрт... хийдэг.
9. ... утсаар ярьж, цахилгаан бичиж болно.
10. Тамхины мухлагт... бий.

2. Хаалтан дахь үгийг зохих хэлбэрт тавь. Use the correct forms of the words in brackets.

Би шинэ (сонин) үзмээр байна. Би энэ (сонин) үзмээр байна. Тэр (цамц) үзүүлэхгүй юү? Та энэ (цамц) үз. Би таны (малгай) үзсэн. Харин энэ (малгай) үзээгүй. Та монгол (дээл) өмсч үзэх үү? За тэгье, чиний (дээл) өмсч үзье. Та надад монгол хувцасны зурагтай (марк) үзүүлэхгүй юү? Үгүй, энэ биш, тэр (марк) би авъя. Би Бээжин рүү (мэдээ) явуулъя. Энэ (мэдээ) одоо явуулна. Би (Дорж) танина. Дорж (би) танина.

3. Хаалтан дахь үгсийг ашиглан үлгэрийн дагуу асуултад хариул. Answer using the model while using words in brackets.

ҮЛГЭР А: Та юу (худалдаж) авмаар байна? (МАРК, ДУГТУЙ)
БИ МАРК ДУГТУЙ АВМААР БАЙНА.
(БЭЛЭГ ДУРСГАЛ, ЭНЭ СОНИН, ХҮҮХДИЙН ХУВЦАС, ТЭР ГУТАЛ, НОМЫН ТАВИУР, МАЛГАЙ, МОНГОЛ МАЛГАЙ)

ҮЛГЭР Б: Та хэнтэй ярих вэ? (БАГШ)
БИ БАГШТАЙ ЯРИМААР БАЙНА.
(ЖИЖҮҮР, ДҮҮ, АХ, НАЙЗ, ЧИНИЙ НАЙЗ, АВГАЙ, ОЮУН, РИНЧЕН, АМУУ, НЭГ ХҮН)

ҮЛГЭР В: Чи дэлгүүрт очиж яах вэ? (ГУТАЛ АВ)
БИ ДЭЛГҮҮРТ ОЧИЖ ГУТАЛ АВМААР БАЙНА.
(ДЭЭЛ ӨМСЧ ҮЗ-, ГУТАЛ ҮЗ-, ЦАМЦ ХУДАЛДАЖ АВ-, ХАГАС КИЛО ХОНИНЫ МАХ АВ-, НӨГӨӨ ЮМЫГ АВ-)

4. Үгсийг холбон өгүүлбэр зохио. **Use the following words in sentences.**

1. Их дэлгүүр, тасагтай, олон, улсын
2. төв шуудангийн, худалдаг, мухлаг, сонин сэтгүүл, марк, дугтуй, бий, дэргэд
3. давхарт, байдаг, гуравдугаар, бэлэг дурсгалын тасаг
4. гарна, дөрөвдүгээр, давхарт, би
5. цамц, энэ, надад, байна уу, таарч
6. танд, дээл, ногоон, тэр, уртдаж, жаахан, байна
7. хоёр зуун грамм, чихрийн тасгаас, авлаа, чихэр, сайхан, Дорж
8. танхимтай, саруул, төв шуудан, том, юм

5. Өгүүлбэрүүдийг асуух өгүүлбэр болго. **Construct interrogative sentences.**

1. Энэ дэлгүүр дотроо олон янзын тасагтай.
2. Би бэлэн хувцасны тасгаар орж хар пальто худалдаж авсан.
3. Би өчигдөр Дулмаатай утсаар ярьсан.
4. Мах консервийн худалдаа доод давхарт байдаг.
5. Тэр эмэгтэй, кассанд долоон зуун жаран төгрөг өгч байна.
6. Эрэгтэй хүний энэ гутал монголынх.
7. Их дэлгүүр Энхтайвангийн гудамжинд байдаг.
8. Утасны ялтсаар хаашаа ч ярьж болно.

6. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. **Answer using the model.**

1. Ян гурван жилийн өмнө монголоор ярьж байсан уу?
   Ян гурван жилийн өмнө монголоор ярьдаг байсан уу?
2. Ян хоёр жилийн өмнө монгол ном уншиж байсан уу?
   Ян хоёр жилийн өмнө монгол ном уншдаг байсан уу?
3. Та 1994 онд монголоор бичиж байсан уу?
   Та 1994 онд монголоор бичдэг байсан уу?
4. Та "Алтай" ресторанд хоол идэж байсан уу?
   Та "Алтай" ресторанд хоол иддэг байсан уу?
5. Чи хичээлээ тараад гэртээ харьж байсан уу?
   Чи хичээлээ тараад гэртээ харьдаг байсан уу?
6. Чи монгол найзтайгаа уулзаж байсан уу?
   Чи монгол найзтайгаа уулздаг байсан уу?

7. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу өөрчил. Change the sentences using the model.

ҮЛГЭР А: Тэр хүн Улаанбаатарт байхдаа монгол кино үздэг байсан уу?
ТЭР ХҮН УЛААНБААТАРТ БАЙХДАА МОНГОЛ КИНО ҮЗДЭГ БАЙСАН.
ТЭР ХҮН УЛААНБААТАРТ БАЙХДАА МОНГОЛ КИНО ҮЗДЭГГҮЙ БАЙСАН.

1. Та их дэлгүүрт очихдоо чихэр авдаг байсан уу?
2. Та найзындаа очихдоо киноны тухай ярьдаг байсан уу?
3. Та нар театрт очихдоо театрын үүдэнд уулздаг байсан уу?
4. Батын аав хөдөө явахдаа хүүдээ шинэ дээл захиалдаг байсан уу?
5. Та монгол ном уншихдаа толь хардаг байсан уу?
6. Чи дэлгүүрээс сонин авахдаа бас тамхи авдаг байсан уу?

ҮЛГЭР Б: Таныг дэлгүүрт очиход шинэ бараа зарламдаж байсан уу?
НАМАЙГ ДЭЛГҮҮРТ ОЧИХОД ШИНЭ БАРАА ЗАРЛАМДАЖ БАЙСАН.
НАМАЙГ ДЭЛГҮҮРТ ОЧИХОД ШИНЭ БАРАА ЗАРЛАМДААГҮЙ БАЙСАН.

1. Та хоёрыг төв шууданд очиход шинэ марк гарч байсан уу?
2. Чамайг Монголд ирэхэд Антони оюутны байранд сууж байсан уу?
3. Чамайг Улаанбаатарт очиход чех оюутан байсан уу?
4. Таныг хүнсний зах дээр очиход шинэ айраг зарж байсан уу?
5. Таныг Прагад ирэхэд энэ байранд монгол оюутан сууж байсан уу?
6. Батыг гуанзанд ороход тэд хоол идэж байсан уу?
7. Чамайг утсаар ярихад оройн 8 цаг болж байсан уу?
8. Чамайг гэртээ харихад тэр дэлгүүр хааж байсан уу?
9. Өчигдөр намайг утасдахад чи унтаж байсан уу?
10. Биднийг энд ярьж байхад тэр хоёр, өрөөндөө байсан уу?

8. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР А: Та өчигдөр Оюунтай уулзсан уу?
БИ ӨЧИГДӨР ОЮУНТАЙ УУЛЗСАН.
БИ ӨЧИГДӨР ОЮУНТАЙ УУЛЗААГҮЙ.

1. Чи өчигдөр захиа явуулсан уу?
2. Тэр хүн уржигдар ирсэн үү?
3. Дулмаа толь бичиг худалдаж авсан уу?
4. Та олон дуттуй үзсэн үү?
5. Чи ногоотой шөл идсэн үү?
6. Та солонгос ресторанд орсон уу?
7. Чи энэ хотын барааны зах дээр очсон уу?

8. Чи Оюутай утсаар ярьж чадсан уу?
9. Чи чех пиво ууж үзсэн үү?
10. Чи өнөөдөр номын дэлгүүрт байсан уу?

ҮЛГЭР Б: Та маргааш энд ирэх үү?
БИ МАРГААШ ЭНД ИРНЭ.
БИ МАРГААШ ЭНД ИРЭХГҮЙ.

1. Хоёулаа өнөө (өнөөдөр) орой кинонд явах уу?
2. Чи хүнсний дэлгүүр явах уу?
3. Та одоо цай уух уу?
4. Чи хоолоо хийх үү?
5. Чи тэр хүнийг таних уу?
6. Дорж ном худалдаж авах уу?
7. Чи надтай утсаар ярих уу?
8. Чи өнөө орой манай руу утасдах уу?
9. Хоёулаа маргааш барааны зах дээр очих уу?
10. Чи миний хийсэн хоолыг идэх үү?

ҮЛГЭР В: Чи энийг ойлгов уу?
БИ ЭНИЙГ ОЙЛГОЛОО.
БИ ЭНИЙГ ОЙЛГОСОНГҮЙ.

1. Чи тэр хүнийг танив уу?
2. Та Дулмааг харав уу?
3. За, сонсов уу?
4. Мэдэв үү?
5. Гуанз онгойв уу?
6. Цэцэг унтав уу?

9. Цэгийн оронд асуух өгүүлбэр тавь. **Fill in interrogative sentences.**

1. –...? Номын дэлгүүр, их дэлгүүрийн орчим байдаг юм.
2. –...? Төв шуудан, тэр дэлгүүрийн өмнө байдаг.
3. –...? Нэгдэх өдөр үдээс хойш би завгүй.
4. –...? Би өчигдөр шуудангаас олон марк авсан.
5. –...? Тэгсэн, би өчигдөр захиа явуулсан.
6. –...? Би нөгөөдөр танайд очно.
7. –...? Тэг тэг, өмсөөд үз.
8. –...? Амуу, дэлгүүрээс юу ч аваагүй.
9. –...? Энэ, манай ангийн оюутны дэвтэр биш байна.
10. –...? Энэ хувцаснаас, өөр өнгө байхгүй.
11. –...? Энэ хувцас надад яг таарч байна.
12. –...? Бид энэ сайн өдөр дэлгүүрээр явна.
13. –...? Бид уржигдар хотын төвөөр явсан.
14. –...? Би дэлгүүрт очиж ногоо авах гэсэн юм.

15. –...? Тэгсэн, бид хоёр харих замдаа дэлгүүрээр орсон.
16. –...? Би энд монгол хэл сурах гэж ирсэн.
17. –...? Тэр хүн наймаа хийх гэж зах дээр очсон.
18. –...? Энэ ном эндэхийн дэлгүүрт гараагүй.
19. –...? Намайг бага сургуульд байхад Дулмаа орос хэл мэддэг байсан.
20. –...? Би бага сургуульд байхдаа монгол бичиг сурсан.
21. –...? Зурагтаар (телевизээр) их сонин зарлам (реклам) гарч байна.

10. Өгүүлбэрийг гүйцээ. **Finish the sentences.**

1. Намайг гэртээ байхад...
2. Би гэртээ байхдаа...
3. Таныг Их сургууль дээр байхад...
4. Та Их сургууль дээр байхдаа...
5. Намайг өчигдөр дэлгүүр лүү явж байхад...
6. Би дэлгүүр лүү явж байхдаа...
7. Доржийг эмчтэй уулзаж байхад...
8. Дорж, эмчтэй уулзаж байхдаа...
9. Намайг найзтайгаа ярьж байхад...
10. Би найзтайгаа ярьж байхдаа...
11. Оюуг захиа бичиж байхад...
12. Оюу захиа бичиж байхдаа...
13. Амууг орж ирэхэд...
14. Амуу орж ирэхдээ...

11. Орчуулах. **Translation.**

Улаанбаатарт олон дэлгүүр бий. Хамгийн том нь Улсын Их дэлгүүр. Энд янз бүрийн юм худалдах олон тасаг, танхим байдаг. (Би) Прагаас ирээд оюутны байрнаасаа зочид буудалд байсан найзтайгаа утсаар ярьж уулзлаа. Бид хоёр уулзаад Улсын Их дэлгүүрт очиж хүнс худалдаж аваад замдаа төв шуудангаар орж захиа хийв. Би тэндээс утасны ялтас худалдаж авлаа. Тэгээд Прага руу утасдаж, гэрийнхэнтэйгээ ярилаа.

12. Асуултад хариул. **Answer the questions.**

1. Танай гэрийн (байрны) ойр ямар ямар дэлгүүр байдаг вэ?
2. Хүнсний их дэлгүүр (ХИД) хаана байдгийг мэдэх үү?
3. Чи ХИД-эд орж үзсэн үү?
4. Танай хичээлийн байранд хүнсний мухлаг бий юү?
5. Бэлэг дурсгалын юм хаанаас авч болох вэ?
6. Төв шуудан эндээс хол байна уу?
7. Улаанбаатараас Прага руу энгийн захиа явуулахад хэдэн төгрөгийн марк хэрэгтэй вэ?
8. Цахилгаан бичихэд нэг үг ямар үнэтэй вэ?
9. Эмэгтэй хүний өвлийн дулаан гутал энд ямар үнэтэй байдаг вэ?

10. Чи ямар өнгийн (= өнгөтэй) цамцанд дуртай вэ?
11. Чамд ямар хэмжээний (= хэмжээтэй) гутал таардаг вэ?
12. Чи Монголд ямар хэргээр ирсэн бэ?
13. Та энд худалдааны ажлаар ирсэн үү?
15. Та надтай уулзах гэж явна уу (ирэв үү)?
16. Чи тэр залуутай Прагад танилцсан уу?
17. Чи монгол хоол (бууз) хийж чадах уу?
18. Та түүний шуудангийн хаягийг мэдэх үү?
19. Таны шуудангийн хаягийг авч болох уу?
20. Би энд цахим шуудантай болоход яах хэрэгтэй вэ?
21. Чи өнөөдөр гэртээ хариад юу хийх вэ?

Даалгавар — Homework

1. Яриануудыг тогтоо. — Learn the conversations by heart.

2. Дэлгүүр, шууданд очсон тухайгаа ярь. — Speak about how you went shopping (how you went to a post office).

3. Найзтайгаа шуудангийн тухай харилцан ярь. — Talk about the post office with a colleague.

4. Орчуулах. — Translate into Mongolian:

1. There is a new department store in our town. Have you been there (to see it)? – I went there (to see it) two days back (on Monday). It is very interesting, there are very many sections inside.
2. Have you bought something there? – I have not bought anything. I just passed through several departments and then I left.
3. Now (this week) they have nice coats there. Have you not seen (them)? – I have, but they had only blue and black coats. Blue and black colours do not suit me.
4. Which colour do you like (best)? – I like brown (best). They had no brown coat. Thus I have not bought any coat.

* * *

5. Have you bought milk this morning? – I have bought milk but I haven't bought bread. I will get bread in the afternoon.
6. Would you also get one loaf for me? Since we have lectures all day, I cannot go to the shop. -- But of course. Do you need anything else?
7. I need nothing else.

* * *

8. Do you have (a loaf of) bread for 150 Tgr.? – Yes, we do, will you have it?
9. I will, and I should like to have 750 g of candies for 2500 Tgr. Can I get them here? – You can. Here you are. Would you like anything else? (lit.: Will you have anything else?)

10. I do not take anything else. Thank you.

* * *

11. I would like to get a pair of shoes. What type of shoes do you have? – We have these black shoes and one pair of brown shoes. What is your size?
12. My size is 39. Will the brown (pair of) shoes fit me? – It will not, the brown shoes are size 35. Will you have the black shoes?
13. I will not take the black shoes. When will you get brown shoes? – Come and ask tomorrow.

* * *

14. I would like (lit.: I will have) 600 Tgr. stamps, have you nice stamps? – We do, have a look. How many stamps will you have?
15. I will have ten 600 Tgr. stamps. I would also like (lit.: I will also have) ten postcards, one envelope and one 150 Tgr. stamp. How much is it?
16. It comes to 8,000 Tugrigs altogether.

Наймдугаар хичээл
Eighth Lesson

Номын сан, музей, үзэсгэлэн
Library, Museum, Exhibition

Хэлзүй
Grammar

1. Partial number

In this lesson we will encounter further examples of the use of partial number in the sense of the delimitation of a certain number of items of a given class, or in a generalising function:

таны захиалсан номууд	the books you have ordered
Улаанбаатарын үзэсгэлэнгийн танхимуудад	in the exhibition halls of Ulanbator
залуучууд	the youth

2. Postpositions

With the genitive:

наана	on this side (closer to me), before
цаана	beyond, yonder, behind (on the other side than mine)
дотор	within, in the course of
төв шуудангийн цаана	behind the G. P. O.
хүүхдийн паркийн наана	on this side of the children's park
нэг сарын дотор	within a month

With the ablative:

цааш	after (a term), beyond, farther
бусад	excepting, besides; (the) other than
нэг сараас цааш	(for a time) beyond one month, after one month
бүтэн сайнаас бусад өдөр	a day (or days) other than Sunday

3. Cases

The **genitive** is used in phrases designating time (not obligatory):

өглөөний найман цагаас	from eight in the morning
оройн 17 цаг хүртэл	till 17 o'clock in the evening
but also:	
өглөө наймаас	from eight (in the) morning

The **instrumental** is used to designate period of time (term) and place:

Нэг сараар авч болно.	It may be borrowed for one month.
Гэрээр авч болохгүй.	(It is) not possible to take (it) home.
хэдий (ямар) хугацаагаар	for how much time (what term) (also sociative: *хугацаатай*)

Sociative: The phrase *-тай бол-* means 'to obtain something':

үнэмлэхтэй бол-	to obtain a certificate

4. Numerals

The **ablative** of numerals without the inserted *-н-* is used to designate the hours: 'from one o'clock', 'from two' etc. (cf. L5, Gr. 12 and L14, Gr. 2a):

нэгээс	*наймаас*
хоёроос	*есөөс*
гурваас	*арваас*
дөрөөс	*арван нэгээс*
таваас	*арван хоёроос*
зургаагаас	*хориос*
долоогоос	*хорин нэгээс*

5. Expressing a condition (*converbum conditionale*)

In a nominal sentence after nouns and verbal nouns the particle *бол* is used. Verbs take the suffix *-вал*^{4}*/-бал*^{4} (*converbum conditionale*). The form with initial *-б* is used after final *-м, -в, -л.*

явбал	if (he, she) goes, if (I, you) go, etc.
үзвэл	if (he, she) sees, if (I, you) see, etc.
орвол	if (he, she) enters, if (I, you) enter, etc.
өгвөл	if (he, she) gives, if (I, you) give, etc.

If the two clauses have the same subject, the subject takes the form of the nominative. With two different subjects, the subject in the conditional clause is in the accusative:

Би ирвэл чамд мөнгө өгнө.	If I come, I will give you money.
Чамайг ирвэл би чамд мөнгө өгнө.	If you come, I will give you money.

To express a negative condition, the form *-хгүй бол* is used:

Би ирэхгүй бол чамд захиа явуулна.	If I do not come, I will send you a letter.
Чамайг ирэхгүй бол би чамд захиа явуулна.	If you do not come, I will send you a letter.

Similarly the condition can be expressed in the past:

Ном гарсан бол тэнд байна.	Had the book been published, it would be there (lit.: it is there).
Ном гараагүй бол удахгүй гарна.	Had the book not been published (already), it would have been published soon (lit.: it will be published soon).

At the beginning of a conditional clause the word *хэрэв, хэрвээ* may be used. Other examples of the use of the particle *бол* or of the conditional verb forms may be seen in Sentence Patterns 6–12, 17–21.

Note: The form *авах бол* (Pattern 14) may appear to be an abbreviated form of *авах болбол*. But there is a slight semantic difference between the two forms. The particle *бол* indicates the conditional in the proper sense, while *болбол* indicates a possible inevitability, objective or situational need of the action, not one's own wish or consent (cf. further Par. 10b).

6. Quick completion of an action (*verba intensiva*)

The suffix *-чих* is added to the root (stem) forming a new stem (which can be used as the imperative), to which past suffixes (*-сан*^{4}, *-лаа*^{4}, *-жээ/-чээ*) can be added. The form expresses an immediate or intensive completion of an action. In spoken language this suffix is rather frequent.

Захиалчих.	Place (your) order.
Энд гарын үсгээ зурчих.	Put your signature here.
Бат явчихсан.	Bat has left (is away).

Note that in colloquial usage the pronunciation of the suffix is strongly reduced, sometimes there are two levels of reduction, one being general colloquial (first form), the other (even shorter second form) being a very quick speech (for practice cf. the section on Pronunciation):

-чих + -сан^4-	full pronunciation: 1. [ʧixsaŋ^2] for male words (*а,о*), 2. [ʧiχsɛŋ^2] for female words (*э, ө*) reduced pronunciation in: 1. [ʧsᵃŋ^4], 2. [ʦʦᵃŋ^4]
-чих + -лаа^4-	full pronunciation: 1. [ʧixɬa:^{2}] for male words (*а,о*), 2. [ʧiχlɛ:^{2}] for female words (*э, ө*) reduced pronunciation in : [ʧla:^{4}]
-чих +-жээ-	full pronunciation: [ʧixʤɛ:], [ʧiχʤɛ:] reduced pronunciation in : 1. [ʧəʤɛ:], 2. [ʧiʤ]

7. Short and long duration of action

a) Short duration of the *voluntative* form (1st person) is expressed by the suffixes *-аадахъя* [a:txaj], *-ээдэхье* [ɛ:tχɛj], *-оодохъё* [o:txoj], *-өөдөхьө* [ö:tχöj].

Би үзээдэхье (хараадахъя).	Let me see (have a look).
Би бичээдэхье.	Let me write (quickly).
Би ороодохъё.	Let me enter (drop in, pop in).

b) Prolongation of an action can be implied by placing the particle *л* between the converb and the verb *байна*.

Нямаа номоо үзэж л байна уу?	Does Nyamaa keep reading? Is Nyamaa still reading?
Дорж гуанзанд суугаад л байна уу?	Does Dorji keep sitting in a restaurant? Is Dorji still sitting in a restaurant?

Note the pronunciation of the particle *л* in combination with converbs. After the final [ʧ,ʤ] a 'linking' vowel-*i*- is inserted before the particle in spoken Mongolian. After the final [d] a 'linking' indistinct vowel [ə], perhaps sometimes perceived as *a*[4], is inserted before the particle in spoken Mongolian. In purely colloquial pronunciation the particle merges with the final [d] of the converb into [l], though it can be pronounced as fully merging with the final dental in 'standard' spoken Mongolian [a:tl[4]]. The allophone of the lateral is palatalised or nonpalatalised according to the vocalic environment.

-ж /-ч + л	[ʤil', ʧil']
-аад[4] *+ л*	[a:dəl[4]], [a:tl[4]] reduced: [a:ɬ[4]]

8. The form *-маар*[4] as an attribute

үзмээр музей	a museum worth seeing

9. Composite form of verbs

Besides duration in the present (L2, Gr. 10) and past (L7, Gr. 8a), it is possible to express duration with a recent action and with the imperative.

Чи аль танхимд сууж байв (аа)?	In which hall have you been sitting?
Би нийтийн уншлагын танхимд сууж байлаа.	I have been sitting in the public reading hall.
Манай музейд дахин дахин ирж байгаарай.	Keep coming to our museum.

10. *Nomen futuri*

a) Followed by the word *ёстой* 'necessary, must':

байх ёстой	(it) (certainly) must be

b) With the verb *бол-* 'to become, be, occur' (expressing future, further cf. L11, Gr. 5c)

та үзэх болно	you will see

c) In connection with *гэж байна, гээд байгаа юм* (lit.: just saying) the *nomen futuri* implies 'I intend, I am about to'.

Би одоо тийшээ явах гэж байна.	I am about to go there.

11. Verbal phrases

The verb *өг-* 'to give' in a verbal phrase after a *converbum imperfecti* can imply the meaning 'to do something for somebody'.

Би үнэмлэх бичиж өгнө.	I will make out the licence (for you).
Та миний пальтог өлгөж өгөхгүй юү?	Would you hang my coat (for me)?

Sometimes it may be difficult to distinguish, whether the verb 'to give' is used in the more grammaticalised sense, or whether it keeps (something of) its original meaning:

Та сонин, сэтгүүлийнхээ нэрийг, дугаартай нь бичээд өгчих.

Write down the name of the newspaper and/or magazine together with the shelf (catalogue) number for me.

OR (because it is said by the librarian to the reader who orders the newspaper):

Write down the name of the newspaper and/or magazine together with the shelf (catalogue) number and give it to me.

It is also possible to use the verb 'to take' in this grammaticalised manner (L7, Gr. 13) and it is not always easy to distinguish, whether it has preserved (some of) its lexical meaning:

Бид... олон шинэ юм мэдэж авлаа.	We have learnt many new things.
Номоо захиалж авч болох уу?	Is it possible to order (and take, obtain) the book?

The phrase consisting of the verbs of movement 'to come, to go' etc. with the verb *ав-* has a different meaning. It usually corresponds to the phrase 'come and take, come to take' and the like.

Та 15 минут болоод ирж аваарай.	Come to collect (your book) in fifteen minutes.
Би маргааш ирж,үнэмлэх авъя.	I will come tomorrow to collect the certificate.
Одоо л ирж авна даа.	It is only now that I am coming to collect (the certificate).

Some of the phrases are difficult to classify unequivocally and they must be translated according to the context by one verb or by a phrase. This usually involves a description of a concrete action, which may be described by only one word in English (or in another European language).

Би аваад ирье (авчиръя).	I will bring (lit.: having taken I will come).
Та шифрийг бичээд ир.	Write the shelf mark (catalogue number) and come.
За, бичээд ирлээ.	Well, I have written (and come).
Номоо захиалж уншиж болно.	It is possible to order and read your book.
Тэнд суугаад үзээрэй.	Sit there and read (the book etc.).
Та шифрийг хуудсан дээр бичээд захиалчих.	You may order by writing this shelf mark (catalogue number) on a card (lit.: having written order).
Уншлагын танхимд очоод өөрөө аваад уншиж болно.	You may go to the reading hall, take (the book) yourself and read.
Би уншлагын танхимд сууж байгаад гарч ирлээ.	I have come from the reading room, where I had been sitting (lit.: having sat I left and came).
Тэр үзэсгэлэнгээр ороод гарах уу?	Shall we drop in to that exhibition (on the way)? (lit.: having entered shall we leave?)

12. Particles and similar expressions

a) *сан* 'would':

Би захиалах гэсэн юм сан.	I would (like to) order.

b) *байх(аа)* 'may be','perhaps'; this particle is used after nouns or verbal nouns:

Тэнд байгаа байх.	It may be there.
Ирэх байх.	He (she, etc.) may come.
Ирсэн байхаа.	He (she, etc.) may have come.

c) *ч гэсэн* 'though' (lit.: even when said):

Залуучууд ч гэсэн сайхан зурдаг юм байна.	Though (they are) young, they paint nicely.

d) *ч* after an interrogative = 'any' (in a positive sentence):

Хэзээ ч авч болно.	(You) may take any time.

e) *аа* emphasis:

Аль танхимд сууж байв аа?	In which reading hall (then) have you been sitting?

13. Idioms and phrases

хаалганы тэнд	over there at the door
энэ хооронд	in the meantime, meanwhile

Шинэ үг

Vocabulary

авьяас	talent, gift
ард	people (the masses)
ардын зураач	national artist (painter)
байгаль	nature
байгалийн	natural
биз дээ	is it not?
билет	ticket
боловсрол	education; training
бусад	the others, the rest; excepting, besides (Abl.)
бүтээл	product, work, creation
гадаад	foreign; abroad
гайхамшигтай	marvelus, admirable
ганц	alone; single, lonely; singular, only
гарын үсэг	signature
гарга- (Э2.1) (гаргаж, гаргах, гаргана)	to make out, distinguish
дахиад, дахин	again, anew
дотор (G.)	within, in the course of
дүрслэх урлаг	fine arts
ёстой 2.	obliged to (after future verbal noun)
жишээ нь	for example
загвар	pattern, mold; form; model
зарим	some, a certain
захиалга	subscription, order
зохиол	writing, literary creation
зохио- (Э1) (зохиож, зохиох, зохионо)	to compose, write
зураач	painter
зур- (Э2.4) (зурж, зурах, зурна)	to draw, paint
илүү	too much (many), excessive, extra
ингэ- (Э2.1) (ингэж, ингэх, ингэнэ)	to do thus, in this way
лам	lama, a Buddhist monk
музей	museum
наана (G.)	on this side, before (on this side)
нийтийн	public, social
номын сан (г)	library
номын санч	librarian
нээрэн	really, indeed, truly
ордон	palace
орчин үе(ийн)	(of) the present, contemporaneity; contemporaneous

өлгүүр	hanger; hook, peg; cloak room
паспорт	passport
сан (pcl.)	conditional particle
санагд- (Э2.1) (санагдаж, санагдах, санагдана)	to seem, appeal to (a person's fancy)
сунгуул- (Г1) (сунгуулж, сунгуулах, сунгуулна)	to prolong (a term), postpone
сурах бичиг	textbook
сүм	temple, monastery
сэдэв	theme, topic, subject
тайлбарла- (Э2.1) (тайлбарлаж, тайлбарлах, тайлбарлана)	to explain
тайлбарлагч	excursion guide
танхим (уншлагын т.)	hall (reading hall)
тасалбар (= билет)	ticket
товъёг	catalogue, register
түлхүүр	key; also (= шифр) shelf mark, label
түүх	history
тэнхим	(University) department
удаан	slow(ly)
улс төр	politics
уншигч	reader
уншлагын танхим	reading room, hall
уран зохиол	belles lettres
урлаг	art, craft
ухаан	intellect, reason
үзэсгэлэн	exhibiton
үнэмлэх	certificate, card, licence
үнэн	truth
үсэг	letter, character; writing
хаан	king
ховор	rare; scarce
холбогдолтой	relating to, on the topic of
хооронд	between, in between
хуваарь (цагийн)	time-table
хувь	copy
хувьсгал	revolution
хугацаа (н)	time limit, deadline
хуудас (ан)	sheet of paper; page
хүс- (Э2.5) (хүсэж, хүсэх, хүснэ)	to wish, desire
хүүе	hi, hey
хүүхэн	girl, woman
хэвлэл	press, publication; impression
хэдийд	when
хэзээ ч	any time
хэл- (Э2.4) (хэлж, хэлэх, хэлнэ)	to speak, say, tell
хэрвээ/хэрэв	if
цаана (G.)	beyond, yonder, behind (on the other side then mine)
цааш (Abl.)	farther, beyond, after

чиг (= ч)	even, too, also
шат- (Э2.2)	to burn, to be burned up
(шатаж, шатах, шатна)	
шинжлэх ухаан	science
ширхэг	piece
шифр	shelf mark, label
шөнө	night
шургуулга (н)	drawer
эрхлэгч	manager, director
яар- (Э2.4)	to hurry, hastem
(яарч*, яарах, яарна)	
ялангуяа	especially, particularly

Дуудах

Pronunciation

[а – а:] сам – саам, тах – таах, тар – таар
сад – саад, над – наад, зах – заах
авах – аваад, гарах – гараад, дадах – дадаа
залхах – залхаах, мананд – манаанд
ханах – ханаах, таавар – таваар

[ɛ – ɛ:] хэр – хээр, дэр – дээр, тэр – тээр
тэг – тээг, бэр – бээр, бэх – бээх
тэмцэл – тэмцээн, бэхэл – бэхээр
бэртэх – бэртээх, бүтэх – бүтээх
гэмтэх – гэмтээх, сэвтэх – сэвтээх
дээшээ – тийшээ, сэтгүүлээ – гэртээ, хээзээ

[ɔ – ɔ:] ор – доор, ор – оор, осол – оосор
зог – зоог, зос – зоос, босох – боос
боролдой – бороолох, дотор – дотоод
монголорхуу – монголоор, мохох – мохоох
ноцох – ноцоох, одох – одоохон, орох – ороох

* * *

Full pronunciation of the suffix *-чих*:

-чихсан[4]: 1. [ʧixsaŋ[2]] for male words (*а,о*), 2. [ʧiχsɛŋ[2]] for female words (*э, ө*):
явчихсан, орчихсон, үзчихсэн, өгчихсөн, биччихсэн

-чихлаа[4]: 1. [ʧixla:[2]] for male words (*а,о*), 2. [ʧiχlɛ:[2]] for female words (*э, ө*)
явчихлаа, орчихлоо, үзчихлээ. өгчихлөө, биччихлээ

-чихжээ: [ʧixʤɛ:], [ʧiχʤɛ:]
явчихжээ, орчихжээ, үзчихжээ, өгчихжээ, биччихжээ

Reduced pronunciation of the suffix *-чихсан*[4]: 1. [ʧsᵊŋ⁴], 2. [ʦsᵊŋ⁴]
[явчсан, яваццан]
[орчсон, орццон]
[үзэчсэн, үзэццэн]
[өхчсөн, өхццөн]
[бичичсэн, бичиццэн]

Reduced pronunciation of the suffix *-чихлаа*[4]: [ʧla:⁴]
[явчлаа], [орчлоо], [үзэчлээ], [өгчлөө], [бичичлээ]

Reduced pronunciation of the suffix *-чихжээ*: 1. [ʧəʤɛ:], 2. [ʧiʤ]
[явчижээ], [орчижээ], [үзчижээ], [өгчижээ], [биччижээ]
[явчиж], [орчиж], [үзчиж], [өгчиж], [биччиж]

Pronunciation of the particle л after converbs:
-ж /-ч + л [ʤilʲ, ʧilʲ]
-аад[4] *+ л* [a:dəl⁴], reduced: [a:ɬ⁴]
-ж л / -ч л [ʤilʲ, ʧilʲ]

байж л байна	[байжил вайна]
хэлж л байна	[хэлжил вайна]
тэгж л байна	[тэгжил вайна]
гэж л байна	[гэжил вайна]
сууж л байна	[суужил вайна]
өгч л байна	[өгчил вайна]
үзэж л байна	[үзэжил вайна]
бичиж л байна	[бичижил вайна]
гарч л байна	[гарчил вайна]
авч л байна	[авчил вайна]

-аад[4] *л* [a:tl⁴]
-аадал[4] = *-аал*[4] [a:dəl⁴], reduced: [a:ɬ⁴]

байгаад л байна	[байгаадал, байгаал вайна]
хэлээд л байна	[хэлээдэл, хэлээл вайна]
тэгээд л байна	[тэгээдэл, тэгээл вайна]
гээд л байна	[гээдэл, гээл вайна]
суугаад л байна	[суугаадал, суугаал вайна]
өгөөд л байна	[өгөөдөл, өгөөл вайна]
үзээд л байна	[үзээдэл, үзээл вайна]
бичээд л байна	[бичээдэл, бичээл вайна]
гараад л байна	[гараадал, гараал вайна]
аваад л байна	[аваадал, аваал вайна]

1. Асуулт

Би Дорж Энэ хүн	үншигчийн үнэмлэх үнэмлэх паспорт	авмаар байна. авах гэсэн юм.

Хариу

Тэгвэл Тийм бол	хоёр гурван	хувь ширхэг	зурагтай ирээрэй.

Номын санч Лувсан гуай Би	танд чамд Доржид	үнэмлэх паспорт	бичиж өгнө.

2. Асуулт

Миний Түүний Бидний	захиалсан	ном сонин сэтгүүл сурах бичиг	хэр удаж хэдийд (хэзээ)	гарах вэ?
Би Тэр, Бид		номоо сониноо сэтгүүлээ сурах бичгээ	хэдийд (хэзээ)	авах вэ? авч болох вэ?

Хариу

<table>
<tr><td rowspan="2">Таны (захиалсан)</td><td rowspan="2">ном
сонин
сэтгүүл
сурах бичиг</td><td colspan="2">үдээс хойш</td><td colspan="2" rowspan="2">гарна.</td></tr>
<tr><td>нэг
хоёр
арван</td><td>цагт</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Та (захиалсан)</td><td rowspan="2">номоо
сониноо
сэтгүүлээ
сурах бичгээ</td><td>нэг
хоёр
арван</td><td>цагаас</td><td>хойш
өмнө</td><td rowspan="2">(ирж) аваарай.</td></tr>
<tr><td colspan="3">үдээс хойш</td></tr>
</table>

3. Асуулт

Энэ ном Ийм ном Та Чи Ринчен	хэзээ хэдэн онд хэдэн оны хэдэн сард	хэвлэлээс Улаанбаатарт Их сургуульд дунд сургуульд	гарсан ирсэн орсон	бэ?

Хариу

(Тэр ном) (Ийм ном)	1870 1935	онд			хэвлэлээс Улаанбаатарт Их сургуульд дунд сургуульд	гарсан. ирсэн. орсон.
(Би) (Ринчен)	1990 2000 2001 2003	оны	нэг хоёр гурван есөн	сард		

4. Хүсэлт

Надад	уран зохиолын түүхийн монгол хэлний урлагийн дүрслэх урлагийн ярианы хичээлийн	холбогдолтой сэдэвтэй	ном сэтгүүл сурах бичиг юм	хэрэгтэй байна.

Хариу

Та	Доржоос тэр хүнээс номын санчаас тэр эмэгтэйгээс эрхлэгчээс	асуу. асуухгүй юу?

5. Асуулт

Тэр Энэ Танай	номын сан музей дэлгүүр үзэсгэлэн гуанз ресторан	хэзээ хэдээс хэдэн цагаас хэд хүртэл	онгойх вэ? ажиллаж байна вэ? ажилладаг вэ?

Хариу А

Тэр Энэ Танай	номын сан музей дэлгүүр үзэсгэлэн гуанз ресторан	найман есөн	цагт	онгойдог. онгойно.

Хариу Б

Тэр Энэ Танай	номын сан музей дэлгүүр үзэсгэлэн гуанз ресторан	найман есөн арван	цагаас	арван зургаан хорин хорин нэгэн	цаг хүртэл	ажилладаг.

6. Мэдээлэл А

Би Дорж Амуу Дулмаа Цэрмаа	маргааш нөгөөдөр өнөөдөр орой өглөө	ирвэл,	танд мөнгө өгнө. танд мөнгө өгч чадахгүй.
		ирэхгүй бол,	ном авчирна. ном авчирч чадахгүй.

Мэдээлэл Б

Та Чи Бат Тэр,	маргааш нөгөөдөр өнөөдөр орой өглөө ажлаа хоолоо тэр юмыг	ирвэл, хийвэл, уншвал, идвэл,		манайд оч. энэ номыг уншина. манайд очно. гэртээ байна. чамд өгч болно.
		ирэхгүй хийхгүй уншихгүй идэхгүй	бол,	манайд очиж болно. энийг уншиж болно. манайд очиж болохгүй. энийг үзэж чадахгүй.

7. Мэдээлэл

Таны ном Бат гуай Аав Тэр,	гарсан ирсэн явсан харьсан	бол,	тэр хайрцагт байна (бий). тэнд байна. гэртээ байна. сургууль дээрээ байна.
	гараагүй ирээгүй яваагүй хариагүй		Прагад байгаа байх. хоолоо хийж байгаа байх. утасдах байх. утасдахгүй байх.

8. Мэдээлэл А

Намайг Доржийг Чамайг Таныг Тэднийг	ирвэл,	Дулмаа би ээж	хоол хийнэ. хоол хийхгүй ирнэ.
	ирэхгүй бол,	Цэрмаа Чойжамц тэд	ирэхгүй. мөнгө өгнө. мөнгө өгөхгүй.

Мэдээлэл Б

Таныг Чамайг Тэднийг	дэлгүүрт очвол, кино үзвэл, гуанзанд орвол, шуудан руу явбал,	би чиг (= би ч)	очно. үзнэ. орно. явна.

9. Хүсэлт

Та Чи	завтай хичээлгүй ажилгүй	бол,	энэ тухай ярьж энийг орчуулж надад цай чанаж энүүнийг бичиж		өгөхгүй	юү?
			надтай хамт явахгүй энийг орчуулахгүй			
			надтай Доржтой	дэлгүүрт номын санд гуанзанд	очихгүй	

Хариу А Хариу Б

За, тэгье.	Би	завгүй хичээлтэй ажилтай	байна.

10. Хүсэлт

Таныг Чамайг	завтай хичээлгүй ажилгүй	бол,	би	энэ тухай ярьж энийг орчуулж		өгье. өгөх гэсэн юм.	
				тантай чамтай	хамт	дэлгүүрт гуанзанд	очъё. очих гэсэн юм.

Хариу А Хариу Б

Тэг тэг. Би завтай байна.	Би	завгүй хичээлтэй ажилтай	байна.

11. Хүсэлт

Та Чи	одоо өнөөдөр	завгүй ажилтай хичээлтэй	бол,	дараа маргааш	хэлж бичиж орчуулж	өгөхгүй юу? өгөөрэй.
					тийшээ явахгүй юу?	

Хариу

За. = За за. = Тэгье. = За тэгье. = За за тэгье.

12. Асуулт

Чамайг Таныг	завтай	бол,	(ирэх)	хагас сайн бүтэн сайн нэгдэх хоёрдахь гуравдахь дөрөвдэх тавдахь	өдөр	хоёулаа

тэнд ресторанд тэднийд манайд танайд	очиж,	(хамт)	хоол ном үзэсгэлэн сэтгүүл юм	идэх ~ үзэх унших ~ авах		уу? үү?
				идэж ~ авч уншиж ~ үзэж	болох	уу?

Хариу

За, Бололгүй яах вэ, Тэгэлгүй яах вэ, Тэгье тэгье.	(би завтай.) (би завтай байлгүй яах вэ.)

13. Асуулт

Танайхаас Эндээс Номын сангаас	ном сонин сэтгүүл	ямар хэдий	хугацаатай хугацаагаар	авч	болох вэ?

Хариу

Нэг Хоёр Гурван	сарын долоо хоногийн жилийн	хугацаатай хугацаагаар	авч	болно.

14. Асуулт

Хэрэв	нэг хоёр гурван	сараас долоо хоногоос жилээс	илүү	хугацаатай хугацаагаар	авъя гэвэл авмаар байвал авах хэрэгтэй бол авах болбол (авах бол)	яах (ёстой) вэ?

Хариу

Нэг Хоёр Гурван	сараас долоо хоногоос жилээс	илүү	хугацаатай хугацаагаар	авъя гэвэл авмаар байвал авах хэрэгтэй бол авах болбол (авах бол)

номын санчтай уулз. номын санчтай уулзах хэрэгтэй.		
номын санчтай уулзаад	(хугацаа)	сунгуулах ёстой (хэрэгтэй). сунгуулж болно (болдог).

15. Асуулт

Номын сан Талхны дэлгүүр Тамхины мухлаг Тэр үзэсгэлэн	хаана (= хаа)	байна? байдаг вэ?

Хариу

(Номын сан) (Талхны дэлгүүр) (Тамхины мухлаг) (Тэр үзэсгэлэн)	төв шуудангийн тэр гудамжны байгалийн музейн тэр байшингийн	цаана наана өмнө хойно	байна. байдаг.

16. Асуулт

Тэр чинь тийм	үзмээр уншмаар авмаар уумаар идмээр	(сонин) (сайхан) (аятайхан)	ном пиво толь марк хоол юм	уу? үү? юу? юү?

Хариу

Нээрэн	үзмээр уншмаар авмаар уумаар идмээр	сонин сайхан аятайхан	ном пиво толь марк хоол юм	шүү. байна. байгаа юм.

17. Асуулт

Та Чи	энийг (= энэнийг) тэрийг (= тэрнийг)	үзмээр авмаар уншмаар	бол, байвал,	хэлээрэй,	хамт	үзнэ авна уншина	шүү.

Хариу

За за, би	үзмээр авмаар уншмаар	бол, байвал,	танд чамд	хэлнэ. хэлэлгүй яах вэ. (= хэлэлгүй яахав).

18. Хүсэлт

Дорж оо, Багш аа,	чи та	энэ тэр	пивыг цайг хоолыг шөлийг ногоог юмыг	идмээргүй уумааргүй	бол, байвал,	битгий	идээрэй. уугааррай.

19. Хүсэлт

Та Чи	унтмаар харимаар суумаар босмоор юм идмээр юм уумаар	бол, байвал,	унт унт. харь харь. суу суу. бос бос. ид ид. уу уу.

20. Мэдээлэл

Таныг Чамайг	босмоор харимаар юм уумаар унтмаар	байгаа бол, байвал, бол,	би ч	(бас)	босно. харина. юм ууна. унтана.

21. Асуулт **Хариу**

Та Чи	энэ тэр	номыг үзгийг юмыг	авах уу?	Таныг Чамайг	өгвөл,	(би)	авна.

22. Асуулт **Хариу**

Дорж оо, Амуу аа, Болд гуай аа, Аюуш аа,	Дулмаа Лхагва Ням	тасагтаа өрөөндөө танхимд	байна уу?	За би (одоохон) үзээдэхье.
		номоо үзэж л (= үзээд л) Оюунтай яриад л (= ярьж л) хичээлээ хийгээд л (= хийж л) бааранд суугаад л (= сууж л) тасагтаа унтаад л (= унтаж л)		

23. Хүсэлт

Та Чи Миний дүү	үүнийг	бичиж орчуулж хийж зурж	чадахгүй байна уу? Аль вэ, би	бичээдэхье. орчуулаадахъя. хийгээдэхье. зураадахъя.

Хариу

За тэг!	Би чадахгүй нь. Би чадахгүй байна. Би чадахгүй байгаа юм.

Conversations Яриа

1-р яриа

- Би ном авмаар байна.
- Та уншигчийн үнэмлэхтэй юү?
- Байхгүй шүү. Яаж уншигчийн үнэмлэхтэй болох вэ?
- Та хоёр хувь зурагтай ирээд хэзээ ч үнэмлэх авч болно.
- Уншигчийн үнэмлэх та өгөх үү? Хаанаас авах вэ?
- Тэгнэ, би өгнө.

– За тэгвэл би маргааш зурагтай ирнэ. Маргааш хэдээс онгойх вэ?
– Манай цагийн хуваарь тэр байна. Бүтэн сайнаас бусад өдөр өглөөний 8 цагаас оройн 20 цаг хүртэл ажиллана.

2-р яриа

– Би нэг хэдэн ном захиалах гэсэн юм. Захиалж авч болох уу?
– Ямар ном захиалах (авах) гэсэн юм бэ Та?
– Монгол бичгийн сурах бичиг, нэг монгол- орос толь авах гэсэн юм.
– Хэний зохиосон, хэдэн оны хэвлэл бэ?
– Д. Чойжилсүрэнгийн зохиосон монгол бичгийн сурах бичиг. 1970 оны хэвлэл байх аа. Бас Ковалевскийн зохиосон монгол-орос- франц хэлний хуучин толь их хэрэгтэй байна.
– Чойжилсүрэн гуайн сурах бичиг манайд бий. Харин тэр Ковалевскийн толь манайд байхгүй. Хэрэв хэрэгтэй бол Улсын төв номын санд байгаа.
– За яахав, би тэр монгол бичгийн сурах бичгийг одоо л авмаар байна.
– За би аваад ирье (авчиръя).

3-р яриа

– Улсын номын сан хаа байдаг вэ?
– Төв шуудангийн цаана байдаг. Би одоо тийшээ явах гэж байна. Хамт явах уу?
– За яасан сайн хэрэг вэ. Хамт явъя.
– Чи уншигчийн үнэмлэхтэй биз дээ?
– Үнэмлэхгүй ээ. Одоо очиж авна, Чи?
– Би уншигчийн үнэмлэхтэй ээ.

4 -р яриа: Номын сан

– Сайн байна уу? Уншлагын танхим ажиллаж байна уу?
– Сайн, сайн байна уу? Ажиллаж байна.
– Хувцасны өлгүүр хаа байна?
– Тэр, хаалганы тэнд байна.
– Би, монгол хэлний холбогдолтой хэдэн ном үзмээр байна.
– Та, товъёгийн 12-р шургуулганаас номынхоо шифрийг бичээд ир.
– За, бичээд ирлээ. Захиалсан ном хэр удаан (удаж) гарах вэ?
– Хорин минут болоод гарна.
– Тэгвэл энэ хооронд 1999 оны "Өнөөдөр" сонин үзээдэхье.
– Энд сонин сэтгүүл байхгүй. Та сонин сэтгүүлийн танхимд очоод өөрөө аваад үзэж болно.
– За, баярлалаа.

5-р яриа

– Энэ номыг гэрээр авч болох уу?
– Болно. Та хэдий (ямар) хугацаагаар авах вэ?

- Энэ ном надад тун их хэрэгтэй байгаа юм. Нэг сараар авч болох уу?
- Болно. Та энд гарын үсгээ зур. Хугацаа сунгуулж болно шүү.
- Танд их баярлалаа. Би танаас нэг юм асууя. Гадаад улсын номын сангаас ном захиалж авч болох уу?
- Зарим улсаас захиалж болно. 305-р өрөөнд захиалга хүлээн авдаг. Захиалсан ном нэг сарын дотор ирнэ.

6-р яриа

- Миний захиалсан ном гарсан уу?
- Та хэдийд захиаллаа аа? (захиалсан бэ?)
- Хоёр цагийн өмнө захиалсан.
- За би үзээдэхье. Гарсан байна. Май, энэ таны захиалсан номууд.
- Уучлаарай, нэг ном байхгүй байна. Гараагүй байна уу?
- Та тэр жижиг хайрцагт үз. Гараагүй бол тэнд таны захиалгын хуудас байгаа байх.
- Аа, тийм байна. "Уншлагад байгаа" гэж бичсэн байна.

7-р яриа

- Хүүе Бат аа ! Чи энд сууж байсан юм уу? Аль танхимд сууж байсан бэ?
- Чи бас энд байсан юм уу? Би сонин сэтгүүлийн танхимд байсан.
- Би нийтийн уншлагын танхимд байсан.
- Чи ямар ном үзэв (уншив)?
- Би Владимирцовын "Монгол хэлний зүй" үзэж байгаад гарч ирлээ.
- Гэрээр авч болохгүй байна уу?
- Тэр ном, номын санд ганц хувь байдаг гэнэ. Ганц хувь байдаг номыг гэрээр өгдөггүй гэнэ.
- Петр найз минь, чи одоо харих уу? Яарч байна уу?
- Харина аа. Яараагүй байна. Юу гэж?
- Тэгвэл хоёулаа тэр зургийн үзэсгэлэнгээр ороод гарах уу?
- Тэгье тэгье. Би ч бас энэ үзэсгэлэнг үзмээр байсан юм.

8-р яриа

- Чамд энэ үзэсгэлэн ямар санагдав?
- Их сонин байна. Ардын зураач Ядамсүрэнгийн зурсан монгол зураг гайхамшигтай байна.
- Залуу зураач нарын (зураачдын) зурсан орчин үеийн сэдэвт зураг ямар санагдаж байна?
- Зүгээр. Залуучууд ч гэсэн авьяастай зураач нар (зураачид) байна.
- Чи Улаанбаатарт өөр ямар музей, үзэсгэлэн үзсэн бэ?
- (Би) Байгалийн түүхийн музей, Богд хааны ордон музей, Чойжин ламын сүм музей, Түүхийн музей үзсэн. Дүрслэх урлагийн музейг л үзээгүй байна.
- Аа, чи олон юм үзсэн байна. Тэр дүрслэх урлагийн музей чинь үзмээр музей байгаа юм даа.
- Тэр музейд зөвхөн монгол урлагийн бүтээл байдаг уу?

- Голдуу монгол урлагийн бүтээл байдаг. Гадаад улсын урлагийн зарим бүтээл байдаг байх.
- Дараагийн (ирэх) сайн өдөр үзье. Чи үзмээр байна уу?
- Чамайг үзвэл би бас үзнэ.

9-р яриа

- Улсын нийтийн номын санд ямар ямар уншлагын танхим байдаг вэ?
- Олон уншлагын танхим бий.
- Жишээ нь?
- Жишээ нь үү? За, нэгдүгээрт нийтийн танхим, хоёрдугаарт, сонин сэтгүүлийн танхим, гуравдугаарт, шинжлэх ухааны уншлагын танхим, дөрөвдүгээрт улс төрийн уншлагын танхим.
- Ийм дөрвөн танхимтай юм уу?
- Бас өөр танхим бий байх аа, би мэдэхгүй байна.

10-р яриа

- Чи уншигчийн үнэмлэх авсан уу?
- Авсан.
- Аль вэ, үзээдэхье.
- За энэ.
- Энэ хэний гарын үсэг вэ? (Энд хэн гарын үсэг зурсан байна вэ?)
- Энэ миний гарын үсэг (Энд би гарын үсэг зурсан юм).
- Энэ, номын сангийн эрхлэгчийн гарын үсэг үү?
- Тийм ээ. Энд номын сангийн эрхлэгч гарын үсгээ (гарынхаа үсгийг) зуржээ.
- Номын сангийн эрхлэгчийн нэр нь хэн юм бэ?
- Би энэ гарын үсгийг таргахгүй байна. Чи таргаж байна уу?
- Би ч бас таргахгүй байна.
- Үнэмлэхийн хугацаа 12-р сарын 31-нд дуусах юм байна. Хугацаа нь дуусвал яах вэ?
- Хугацаа дуусвал дахиад нэг жилээр сунгуулж болдог.

Бичвэр Text

1. НОМЫН САН

Манай хотод номын сан, уншлагын танхим олон бий. Эдний нэг нь манай их сургуулийн номын сан. Манай их сургууль хоёр номын сантай. Нэг нь хоёрдугаар хичээлийн байрын дөрөвдүгээр давхарт, нөгөө нь гуравдугаар хичээлийн байрын хоёрдугаар давхарт байдаг. Хичээлийн байр бүр уншлагын танхимтай. Оюутны байранд ч уншлагын танхим бий. Бас тэнхим бүр өөрийн номын сантай байдаг.

Номын санд олон мянган сонин сайхан ном, сурах бичиг, толь бичиг, сонин сэтгүүл бий. Гадаадын олон хэлээр ном сэтгүүл байдаг. Манай номын сангаас

дуртай номоо гэрээр авч болно. Номын сан өдөр бүр өглөө найман цагаас орой арав хүртэл, заримдаа арван нэг хүртэл ажилладаг.

Манай номын сангийн түүхэнд харамсалтай юм ч бий. Юу гэвэл, далан хэдэн онд хоёдугаар хичээлийн байрын номын сан шатаж, олон мянган ном байхгүй болсон юм.

2. МУЗЕЙ, ҮЗЭСГЭЛЭН

Та Улаанбаатарт очвол (ирвэл) янз бүрийн олон сонин сайхан музей, үзэсгэлэн үзэх болно (үзнэ). Байгалийн түүхийн музей, Улаанбаатар хотын музей, Түүхийн музей, Богд хааны ордон музей, Чойжин ламын сүм-музей их сонин. Улаанбаатарын үзэсгэлэнгийн танхимуудад бараг сар бүр янз бүрийн сэдэвтэй үзэсгэлэн гардаг. Нэг сарын өмнө ардын уран бүтээлийн үзэсгэлэн гарсан. Саяхан залуу зураач нарын бүтээлийн үзэсгэлэн гарсан байна. Бид саяхан дүрслэх урлагийн музей үзэв. Тэнд голдуу монголын урлагийн хуучин, шинэ бүтээл байсан. Орчин үеийн монгол зураач нарын олон сонин зураг үзсэн.

Бид тэр музейн бүх тасгаар орсон. Музейн тайлбарлагч хүүхэн их л сайхан тайлбарлаж байв. Бид монгол хэлэнд сайнгүй болохоор их юм мэдэж чадсангүй. Монгол хэлэнд сайн болоод дахин үзмээр санагдав. Гэвч бид энэ музейгээс Монголын тухай, монгол урлагийн тухай олон шинэ юм мэдэж авлаа. Биднийг музейгээс гарахад музейн эрхлэгч "манай музейд дахин дахин ирж байгаарай" гэсэн.

Exercises — Дасгал

1. Хаалтан дахь үйл үгийг тохирох хэлбэрт нь тавь. — **Use the correct forms of the verbs in brackets.**

1. Хэд хоногийн өмнө надтай… хүн тэр байна. (танилц-)
2. Амарсанаа маргааш Дүрслэх урлагийн музей… (үз-)
3. Би завгүй учир тэр номыг уншиж… (чад-)
4. Бид саяхан их сонин ном… авсан. (худалд-)
5. Миний өглөө… сэтгүүл сая гарлаа. (захиал-)
6. Захиалсан ном чинь нэг цагийн дараа… (гар-)
7. Таныг… би дуртай авна. (өг-)
8. Чи энэ пивыг… байна уу? (уу-)
9. Өнөө орой зурагтаар шинэ монгол кино… (гар-)
10. Этнографийн музейд монгол хувцасны үзэсгэлэн… гэнэ. (гар-)
11. Чи надтай хамт суумааргүй… надад хэлээрэй. (бай-)
12. Чамайг… би ч явна. (яв-)

2. Хаалтан дахь үйл үгнүүдээс тохирохыг тавь. **Choose the correct verb forms.**

ҮЛГЭР: Би энэ номыг гэрээр... (АВАХ, АВСАН)
БИ ЭНЭ НОМЫГ ГЭРЭЭР АВСАН.

1. Би 1974 оны «Утга зохиол урлаг» сонин үзэх... юм. (ГЭЛЭЭ, ГЭСЭН)
2. Удахгүй бид түүхийн музей... (ҮЗНЭ, ҮЗДЭГ, ҮЗЭХ)
3. Удахгүй бидний... түүхийн музей энэ. (ҮЗЭХ, ҮЗНЭ, ҮЗЛЭЭ)
4. «Нацагдорж» гудамжинд... нэг ресторанд бид сууж байсан. (БАЙДАГ, БАЙЖ)
5. Та энэ хуудсан дээр захиалах номынхоо шифрийг... (БИЧЭЭДЭХЬЕ, БИЧЭЭРЭЙ)
6. Энэ үгийг монгол хэлний тайлбар толинд... хэрэгтэй. (ХАРНА, ХАРЖ, ХАРАХ)
7. Уучлаарай, би гэр лүүгээ... байна. (ЯАРЧ, ЯАРАХ)
8. Би Д.Нацагдоржийн зохиолыг уншихыг... байна. (ХҮСЬЕ, ХҮСЭЖ, ХҮСНЭ)

3. Үгсийг холбон өгүүлбэр зохио. **Use the following words in sentences.**

1. уншигчийн үнэмлэх, чи, авсан, хэзээ, вэ?
2. авахдаа, та, хоёр хувь, ирээрэй, зурагтай, үнэмлэх
3. номын сан, манай, хүртэл, найман цагаас, арван долоон цаг, онгойж ажилладаг
4. гэр, манай, их дэлгүүрийн, байгалийн түүхийн музейн, цаана, наана, байдаг
5. танхимд, уншиж байна, уншлагын, сэтгүүл, монгол, Дорж
6. хийгээрэй, тэр хайрцагт, хуудсыг, захиалга бичсэн, та
7. захиалга, хэр (хир), миний, гарах, удаж, вэ?
8. жижүүр, номын санд, ажилладаг, номын санч, нар
9. чаддаггүй, ном, сүмийн лам, уншиж, нар, энэ, монгол хэлээр

4. Хаалтан дахь асуух үгсийн оронд зохих үгийг тавь. **Replace interrogatives in brackets by suitable words.**

1. Улаанбаатарт (ямар) зэрэг музей байдаг.
2. Улсын номын сан (хаана) байдаг.
3. Байгалийн түүхийн музейд (юу юу) бий.
4. Би (юуны) холбогдолтой ном үзмээр байна.
5. Хоёулаа орчин үеийн сэдэвтэй (юу) үзье.
6. Энэ үзэсгэлэн (ямар) үзмэрүүдтэй юм.
7. (Аль) номын санд гадаад хэлний ном олон байдаг.
8. Монголын лам нар (ямар) хэлээр номоо уншдаг.
9. Тэр хүн орой (хэдийд) унтаж,өглөө (хэдийд) босдог.
10. Амарсанаа (яагаад) өглөө эрт ирж чадаагүй.
11. Би (яагаад) чамруу утасдаж чадаагүй.

5. Батлах өгүүлбэрийг үгүйсгэх, хүсэх өгүүлбэр болго. Change using the model.

ҮЛГЭР А: Та монгол ардын урлагийн бүтээлийг үздэг.
ТА МОНГОЛ АРДЫН УРЛАГИЙН БҮТЭЭЛИЙГ ҮЗДЭГГҮЙ.
ТА МОНГОЛ АРДЫН УРЛАГИЙН БҮТЭЭЛИЙГ ҮЗМЭЭР ЮМ.

1. Дорж монгол ардын хөгжим сонсдог.
2. Чи уран зохиолын ном уншдаг.
3. Батдорж номын санд очдог.
4. Чи монгол үг олныг тогтоодог.
5. Чи харилцаа яриа цээжилсэн.
6. Та тэр үзэсгэлэнг үзсэн.
7. Чи Оюумаатай танилцсан байна.
8. Та монгол бичгээр уншиж сурсан.
9. Миний дүү заримдаа ингэдэг.
10. Чи долоо хоногт нэг өдөр амардаг.

ҮЛГЭР Б: Та номын санд байсан (очсон).
ТА НОМЫН САНД БАЙГААГҮЙ (ОЧООГҮЙ).
ТА НОМЫН САНД БАЙГААРАЙ (ОЧООРОЙ).

1. Чи өчигдөр Их сургууль дээр байсан.
2. Чи тэр үзэсгэлэнг үзсэн (үзсэн байсан).
3. Та нар Богд хааны ордон музей рүү явсан.
4. Чи гэртээ харьсан (харьсан байсан).
5. Та монгол авгай авсан.
6. Чи надтай нэг ширээнд суусан.
7. Миний найз тэр хүүхэнтэй суусан.
8. Та улс төрийн ном уншсан.
9. Чи энд гарын үсэг зурсан.
10. Та надад мянган төгрөг өгсөн.

6. "бол", -бал4, -вал4 -ийн аль тохирохоор цэгийг нөх. Fill in the conditional particle or conditional converb suffixes.

1. Чи энэ шөлийг уумааргүй... битгий уу.
2. Би чамайг ир-... бууз хийж өгнө.
3. Чамайг чадахгүй... би хийгээдэхье.
4. Дулмааг танайд байгаа... би орохгүй.
5. Дулмааг танайд байхгүй... би орно.
6. Сонин монгол зураг бай-... би авна.
7. Би оросоор ярьж чаддаггүй, гэвч бусад хүн ярь-... жаахан ойлгодог.
8. Чамайг хүс -... би чамтай хамт тэр ресторанд очмоор байна.
9. Би чад-... өнөө орой танайд очно, чадахгүй... чамтай утсаар ярина.
10. Энэ хоол чамд аятайхан санагдсан... би дараа дахиад хийж өгнө.

7. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Би төв шуудан дээр очно. Тэгвэл нөхөртөө захиа явуулна.
БИ ТӨВ ШУУДАН ДЭЭР ОЧВОЛ НӨХӨРТӨӨ ЗАХИА ЯВУУЛНА.

1. Та уншигчийн үнэмлэх авна. Тэгвэл тэр сэтгүүлийг захиалаарай.
2. Та одоо захиалгаа өгнө. Тэгвэл номоо 10 минутын дараа авч болно.
3. Та энэ жижиг номыг сайн уншаарай. Тэгвэл монголын түүхийг мэдэж болно.
4. Чи номын дэлгүүрээр орно. Тэгвэл тэр номын үнийг мэдээд ирээрэй.
5. Та дүрслэх урлагийн музейд очно. Тэгвэл тэр гайхамшигт бүтээлийг үзнэ.
6. Та одоо тийшээ яваарай. Тэгвэл Байгалийн түүхийн музейн гурван давхар цагаан байшин харагдана.
7. Танайх шинэ байранд орно. Тэгвэл манай эхнэрт хэлээрэй.
8. Та тэр номын түлхүүрийг бичээд ир. Тэгвэл би тэр номыг удахгүй аваад ирье.
9. Чи энэ (гэрэл) зурагт их дуртай байна. Тийм бол чамд нэг хувийг би өгнө.
10. Чи хоол хийхгүй. Тэгвэл (би) гуанз руу явна гэж нөхөр нь эхнэртээ хэлсэн.

8. Орчуулах. Translation.

Өнөөдөр бид юу хийв?
Өнөөдөр ням гариг. Би долоон цагт босоод цайгаа уусны дараа хичээлээ жаахан үзэв. Тэгээд есөн цаг болоход цүнхээ авч номын санд очсон. Тэндээс түүхийн холбогдолтой хоёр ном захиалж аваад дүрслэх урлагийн музейд очиход миний найз хүлээж байв. Бид хоёр тэр музейн бүх тасгаар орж үзээд, дараа нь нэг гуанзанд орж хоол идсэн. Хоолны дараа нэг залуу зураачийн үзэсгэлэн рүү явмаар байсан. Гэвч цаг орой болчихсон байв.

9. Дараахи үгнүүдээр асуух өгүүлбэр зохио. Construct interrogative sentences.

1. уншлагын танхим, унш-, ном, олон хүн, байсан
2. авч, чи, өчигдөр, уншигчийн үнэмлэх, чадаагүй
3. хэдээс, номын сан, Их сургууль, ажилладаг, хэд хүртэл
4. тэр дэлгүүр, онгойгоогүй, өнөөдөр
5. явах, эндээс, руу, Боловсролын их сургууль, яаж
6. уншлагын танхим, унш-, ном, олон хүн, хэзээ, байсан
7. авч, чи, өчигдөр, уншигчийн үнэмлэх, чадаагүй, яагаад
8. номын сан, Их сургууль, ажилладаг, Ням гаригт
9. тэр дэлгүүр, онгойгоогүй, өнөөдөр, яагаад
10. явах, эндээс, руу, Боловсролын их сургууль, чи

10. Цэгийн оронд асуух өгүүлбэр тавь. Fill in interrogative sentences.

1 ....? Бололгүй яах вэ, та дуртай номоо авч болно.
2 ....? Тийм ээ, Чойжилсүрэнгийн зохиосон сурах бичиг.
3 ....? Би гэрээр авахгүй, танхимд сууж үзнэ.
4 ....? Би монгол-чех толь захиалах гэсэн юм.
5 ....? Манайд тэр ном чинь байхгүй дээ.
6 ....? Би тэр номыг одоо л авмаар байна.
7 ....? Хоёр цагийн дараа гарна.
8 ....? Ном чинь гараагүй л байна.
9 ....? Би тийм үзэсгэлэн үзэх дургүй.
10 ....? Би тэр музейг үзэхийг хүсэхгүй байна.
11 ....? Энэ хотод тийм олон музей байхгүй.
12 ....? Нээрэн, үзмээр сайхан кино шүү.
13 ....? Тийм ээ, би монгол хэл сурах бичиг хоёрыг авах гэсэн юм.
14 ....? Таны захисан (захиалсан) ном уншлагад байгаа.
15 ....? Захиалгын хуудаснууд тэр хайрцагт байна.
16 ....? Тийм, би энэ танхимд байсан юм.
17 ....? Би монголын урлагийн тухай нэг жижигхэн боловч сонин ном уншлаа.
18 ....? Болохгүй. Энэ ном манайд ганц хувь байгаа юм.
19 ....? Энэ үзэсгэлэн надад тийм аятайхан санагдаагүй.
20 ....? Тийм ээ, манай Бат зургийн авьяастай хүн.
21 ....? Чамайг очвол очъё.
22 ....? Их олон мянган номтой.
23 ....? Багш, шинжлэх ухааны уншлагын танхимд сууж байна.
24 ....? За, би одоо аваад ирье.

11. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Номын санд унших номоо яаж захиалах вэ?
2. Номын сангаас ном яаж гэрээр авч болох вэ?
3. Номын сангийн уншигчийн үнэмлэх яаж авах вэ?
4. Эндээс хамгийн ойрхон номын дэлгүүр хаана байдаг вэ?
5. Номын дэлгүүрт худалдагчаас юу асуудаг вэ?
6. Яагаад уншлагын танхим дандаа олон хүнтэй байдаг вэ?
7. Энэ танхимд ямар ямар толь бичиг байна вэ?
8. Чи номын сангийн цагийн хуваарийг хэлж өгөөч?
9. Энэ сайхан тайлбар толийг та хаанаас авсан бэ?
10. Тэр үзэсгэлэнгийн юу нь аятайхан, юу нь аятайхан биш санагдсан бэ?
11. Чи тэр музейн зарим тасгаар л орсон уу?
12. Монгол ардын хувцасны загвар хаана үзэж болох вэ?
13. Монгол урлагийн тухай чи ямар номоос мэдсэн бэ?
14. Энд гадаадын урлагийн бүтээл үзэж болох газар бий юү?
15. Монголын номын санд гадаад улсаас, жишээ нь Хятад улсаас ном захиалж үзэж болох уу?

16. Монгол хэлээр номоо уншдаг сүм хаана байдаг вэ?
17. Монголын буддийн сүмийн лам нар яагаад төвд хэлээр уншиж байна?, монголчууд төвд хэлийг мэддэг учраас тэгж байна уу?
18. Монгол улсын нийтийн номын сангийн гайхамшигтай сонин ховор (хамгийн том, хамгийн жижиг зэрэг) номуудын тухай та юу мэдэх вэ?

Даалгавар — Homework

1. Номын сан, музей, үзэсгэлэнгийн тухай цээжээр ярь. — Learn to speak about a library, a museum, an exhibition by heart.

2. Номын сан, музей, үзэсгэлэнгийн сэдвээр харилцан ярилц. — Talk about a library, a museum, an exhibition with a colleague.

3. Үзсэн музей, үзэсгэлэнгийн тухай бичвэр зохион бич. — Write a short essay about a museum or an exhibition you have visited.

4. Орчуулах. — Translate into Mongolian:

1. Can I read a book about Mongolian in this library?
2. If you have a library card, you can (read).
3. Since I have arrived recently in Ulaanbaatar, I do not have a library card. How can I obtain one?
4. If you want to obtain a library card, bring two photographs (of yourself).
5. Who will issue (lit.: write) the card for me?
6. I will issue (it) and the head of the library will sign (it) and put a stamp (on it).
7. Is it possible to take books home from your library?
8. Some books may be taken home, but old books may be read only here.
9. For what length of time is it possible to borrow books from your library?
10. (From our library) it is possible to borrow for one month (for the term of one month). The term of loan may be extended.

* * *

11. Bat, yesterday I was in the Museum of History. It is very interesting.
12. What other museums have you seen in Ulaanbaatar?
13. I saw the Museum of Nature, the Museum of Nacagdorji and the temple museum of Choijin Lam. But I have not seen the palace museum of Bogd Khan.
14. It is really worth seeing. Which section of the Museum of Nature did you like best?
15. I liked best the ethnographic section, there are Mongolian folk costumes, folk art and many other interesting things.
16. Are you interested in modern paintings? They have now opened an exhibition of the works of young Mongolian painters.
17. Can we go and see it together?
18. O.K. then. Let us talk about it more specifically tomorrow or the day after tomorrow.

Есдүгээр хичээл
Ninth Lesson

Үзвэр
Theater, Cinema

Хэлзүй
Grammar

1. Derivation

a) The suffix *-х /-хь (-хи)*, is used to form nouns from adverbs and from postpositions (cf. L6, Gr. 1):

хувьсгалаас өмнөх манай ард түмний амьдрал	the life of our people before the revolution
хувьсгал ялсны дараахь монголын ард түмний амьдрал	the life of Mongolian people after the victory of the revolution

b) The suffix *-хан*[4] can also imply a higher amount of a quality (cf. L1, Gr. 4):

томхон, томоохон	fairly large, rather large

2. Echo words

Repeating the same word with an altered initial syllable is a frequent manner of referring to an indefinite group of things related to a certain word (notion). In this sense this is an analytical manner of forming new lexemes, which can be used with all word classes. Such phrases may be translated with an additional phrase '...and the like, and such things'. The initial consonant usually turns into *м-*, an initial *м-* or *н-* turns into *з-*. An initial *м-* is added if the word starts in a vowel.

кино мино	cinema and the like
сандал мандал	chairs and similar furniture
мах зах	meat and similar victuals
мал зал	cattle and the like
аяга маяга	cups and the like
ном зом	books and the like
дэвтэр мэвтэр	copybooks and the like
Дорж морж	Dorji and people like him

In colloquial language, similar echo formations are also frequent with verbs. The first member of the pair takes the form of imperfect converb in *-ж/-ч*, and the meaning of the construction is roughly equivalent to *-ж/-ч барь-*.

дуулж муулах = дуулж барих	to sing and the like
тоглож моглох = тоглож барих	to play and the like
наймаа хийж мийдэг = наймаа хийж барьдаг	(he, she) keeps doing profiteering and the like (pejorative)
уулзаж муулзаж = уулзаж барьж	having met (people) and the like

This being an emotionally loaded phrase, the combinations may also vary between various temporal forms of the verbs:

дуулах муулах = дуулах барих	to sing and the like
дуулсан муулсан = дуулсан барьсан	(he, she, etc.) sang and the like
дуулдаг муулдаг = дуулдаг барьдаг	(he, she, etc.) sings (permanently) and the like

Some researchers and stylists do not accept these constructions, though the pairing of words is an intrinsic part of the structure of all agglutinative languages.[1]

3. Partial number

In this lesson we encounter the form in final *-д* for final *-н*: *амьтан* > *амьтад* animals

4. Cases

a) The dative-locative is used with some words designating quality – 'good', 'bad':

монгол хэлэнд сайн	good at Mongolian
монгол хэлэнд муу	bad at Mongolian

Furthermore, the dative-locative is used in special phrases, like 'playing the part of ...', or 'go and get':

Цогт Тайжид хэн тоглосон бэ?	Who played the part of Cogt Taiji?
Тасалбарт явсан.	He went to buy tickets.
Талханд явсан.	He went to buy bread.

b) Mongolian uses 'double cases', which correspond to subordinate clauses in English. Their grammatical nature in Mongolian, however, will have to be defined later. Here we encounter a combination of sociative and accusative.

Ямар кинотойг ч мэдэхгүй байна.	I do not even know what is on.

c) The accusative case suffix *-ийг/-ыг* followed by enclitic pronouns *минь, чинь, нь* etc. loses the final *-г* and is used also after nouns ending in long vowels (with a linking *-г-*):

аавы минь	my father (Acc.)

1 For this cf. e.g. J. Vacek, B. Pürev-Ochir, Lexical Pairs in Mongolian, Archív Orientální 55,4, 1987, pp. 370–386 (with further references).

ээжий нь	his (her) mother (Acc.)
алдаагий нь	his (her) mistake (Acc.)

In present-day texts, however, we can encounter the full accusative suffix before enclitic pronouns, which is not in agreement with spoken usage and might even be considered incorrect.

5. Postpositions

цуг together, jointly (sociative):

чамтай цуг	(together) with you
надтай цуг	(together) with me

шиг as, like (with the nominative of nouns or oblique of personal pronouns; cf. Patterns No. 21–22):

багш шиг	like the teacher
ширээ шиг	like the table
над шиг	like me
бидэн шиг /бид нар шиг	like us
чам шиг	like you
тан шиг	like you (pl., hon.)
энэн /энүүн/ үүн шиг	like him, like this (one)
тэрэн /тэрүүн/ түүн шиг	like him, like that (one)
тэдэн шиг	like them, like those (ones)
багш шиг	like the teacher

хойш after (Abl.)

25-наас хойш	after the twenty-fifth (note that in colloquial usage the postposition can be omitted; cf. Sentence Pattern No. 1 below)

6. Numerals

Numerals may also stand after the noun, which they determine and then they take the case suffixes. Grammatically this is to be understood as a phrase, where the numeral is the head of the construction and the respective noun is the 'attribute'.

Найман цагийн хоёр тасалбар авъя.

OR:

Найман цагийн тасалбар хоёрыг авъя. I will have (lit.: let me take) two tickets for eight o'clock.

7. *Precative*

This form takes the suffix *-аач*[1] and expresses a polite wish or request.

туслаач	help (please)	*бичээч*	write (please)
өгөөч	give (please)	*орооч*	enter (please)

8. *Preteritum imperfecti*

This verbal form takes the suffixes *-жээ, -чээ* (cf. the table of verbal forms in the Supplement). Before interrogative particles or before other particles the form takes only *-ж, -ч*. The form expresses past action, which proceeded for some time and which the speaking person did not see with his own eyes or did not notice. Thus it may also include an action, which occurred in a more remote past[1] (it often appears in fairy tales, legends and similar narratives). It mostly refers to the third person, rarely to the first and second persons. In purely colloquial language the short form without the long vowel at the end can occur even without following particles.

Чи сайхан юм үзжээ!	You saw something nice!
Хумберто цирк ирж гэнэ.	They say that the Humberto Circus has come.
Зарлал нь гарч уу?	Has the announcement of it appeared?

9. Intensity or duration of an action

In this lesson (cf. also L8, Gr. 7b) we shall have the combination of a *converbum perfecti* with the particle *л* and the verb 'to be'.

Кинон дээр нэг хэдэн хүн яриад л байсан.	During the projection (of the film) several people kept talking.
Үзээд л баймаар сайхан концерт юм.	It is a nice concert I would like to listen to (permanently).

10. *Nomen futuri*

a) In connection with the third person enclitic pronoun (cf. also L6, Gr. 12) *nomen futuri* sometimes expresses the immediate future. In pattern No. 20 below it implies the meaning 'is about to' and the speaker presumes that the addressed person is informed (as against pattern No. 19 – that is also why the answers differ accordingly).

b) The connection of *nomen futuri* with *юм сан* roughly corresponds to the phrase 'would like to':

Чамтай цуг л үзэх юм сан.	I would like to see (it) together with you.

1 N. Poppe (1951, p. 80, paragraph 160), however, has a different definition, which may have been based on a different than the Khalkha dialect. Cf. also Kullmann, Tserenpil 1996, p. 185.

c) In connection with *санаатай* (lit. 'with the intention', i.e. having the intention) *nomen futuri* expresses the meaning 'to intend to, to plan to':

... нэг үзэх санаатай байна.	Once I intend to go and see ...

d) *Nomen futuri* in dative-locative followed by *баяртай бай-* 'to be glad':

Дөрвүүлээ үзэхэд би баяртай байна.	I am glad the four of us will see it (together).

e) *Nomen futuri* as a predicate can be follwed by *нь*, which implies that the subject has decided or intends to act, or that the action is sure to take place soon (cf. L6, Gr. 12; further see Pattern No. 19 below). The phrase roughly corresponds to *nomen futuri* followed by *гэж байна* (cf. L8, Gr. 10c).

Та маргааш ирэх үү?	Will you come tomorrow? (neutral question)
Та маргааш ирэх нь үү?	Do you intend to come tomorrow?

11. *Nomen usus*

Nomen usus in accusative corresponds to object clause in English:

Хэд байдгийг сайн мэдэхгүй байна.	I do not know exactly how many there are.

12. *Nomen perfecti*

The patterns Nos. 8 and 9 specify two different phrases. In No. 8 *авсан номоо* is the object and *та* is the subject of the sentence. In No. 9 the whole phrase *таны авсан ном* is the subject of the sentence.

13. Postpositions after verbal nouns

a) The postposition *шиг* 'like' is used after the nominative of *nomen futuri, nomen perfecti, nomen usus and nomen imperfecti.* With *nomen imperfecti* the word *юм* is always used, while with the other *nomina* it is used if the situation is exactly defined (e.g. in an answer to a question; more examples in patterns Nos. 16–20):

Монголын ард түмний амьдралыг үзэх (үзсэн) шиг санагдсан.	I felt like seeing the life of Mongolian people.

b) The postposition *өмнө* 'before' is used with the genitive or ablative, while the meaning of the phrase is the same. The use of *-аа*[4] or *нь* follows the same rules as those specified for the dative-locative of *nomen futuri* (L7, Gr. 11):

Циркийг буцахаас нь өмнө л нэг үзэх санаатай байна.	Just before the circus leaves, I intend to see it once.
Та буцахаасаа өмнө энийг хий.	
Та буцахынхаа өмнө энийг хий.	Do this before leaving.

14. Verbal phrases

In this lesson we will find the following phrases:

Зааж өгье.	Let me teach (you). Let me show (you).
Дуулж сурсан уу?	Have you learnt to sing?
Тэгж тогтъё.	Let us agree thus.

The verb *өг-* can also be connected with the *converbum perfecti:*

Заагаад өгье.	Let me teach (you). Let me show (you).
Хэлж өгнө. OR: *Хэлээд өгнө.*	I will tell (you).

The verb *тогт-* 'to agree' follows the *converbum imperfecti* only in the above colloquial phrase *тэгж тогт-*, or *ингэж тогт-*. Otherwise it is connected with the instrumental of *nomen futuri:*

Бид хоёр орой есөн цагт уулзахаар тогтох шив дээ?	So we have agreed to meet at nine in the evening, haven't we? (or: It appears that we have agreed ..., does it not?)

In colloquial speech the phrase *шиг вэ* is contracted to *шив*.

15. The verb *гэ-*

a) Some forms of this verb in certain contexts may be translated as 'they say, reportedly':

Дулмаа Жаргал хоёр үзнэ гэнэ.	They say that Dulma and Jargal will (go and) see.
Өнөөдөр сургуультай амьтад, ... оролцсон хөтөлбөртэй гэнэ.	They say that today the program includes trained animals, ...

Further cf. No. 8 above.

b) The form *гэвэл* is used as a quotation word in conditional clauses, e.g.:

Хэрвээ та ... сонсъё гэвэл, өнөөдөр сонсч болно.	If you decide to listen to ..., you can listen today (lit.: 'if saying: I will listen')

16. Conditional clauses

If the two clauses have different subjects, the subject in the conditional clause is in the accusative case. With inanimate subjects the accusative suffix is used only if the subject is exactly defined (cf. also L8, Gr. 5):

Монгол кино гарвал та үзэх үү?	If a Mongolian film is on, will you see it?
Энэ монгол киног гарвал та үзэх үү?	If this Mongolian film is on, will you see it?

17. Comparison

Comparison can also be expressed by way of the form *бодвол* (after Acc.) 'if considering' (free translation 'in comparison with'). In colloquial speech this form is less frequent, the colloquial usage seems to prefer the ablative (cf. L2, Gr. 15).

Өчигдрийн киног бодвол их сонин байна.	As compared with yesterday's film, it is more interesting.
Чи намайг бодвол монгол хэлэнд сайн хүн.	You are better at Mongolian than me (lit.: As compared with me ...)

18. 'Object clause'

As in other cases of 'dependent clauses', the subject of 'object clauses' depending on main clauses with the verbs 'to know, to think, to hear' takes the form of the accusative, if it is different from the subject of the 'main clause'.

Чамайг юм үздэггүй хүн гэж би дуулсан юм.	I have heard that you do not see anything much.
Гэхдээ чамайг циркт дуртай байх гэж бодож байна.	Still I think you like the circus.

The respective independent clauses are as follows:

Чи юм үздэггүй хүн.	You do not see anything much.
Чи циркт дуртай.	You like the circus.

19. Particles

a) *билээ* is an interrogative particle implying that the person asking the question has already heard about the matter, but has forgotten the exact circumstances or cannot remember (cf. pattern No. 7).

b) *аа* is a particle having mainly an emphasizing function, but can also express astonishment:

Энэ кино чинь түүхийн сэдэвтэй кино юм аа?	Oh, that is a film with a historical topic?

20. Idioms and phrases

кинон дээр	during the (film) performance
нэг хэдэн	several, a few
энд тэндгүй	here and there
найз нь (= би)	I, me (lit.: his, your friend) (intimate expression)

… хийх зав гарахгүй (л) байна.	I have no time to do … (lit.: No time to do … is available.)
Би юм үздэггүй хүнийг бодвол юм үздэг хүн шүү.	I still go and see something (lit.: In comparison with a man who sees nothing, I do see something; i.e. it is not that I do not see anything at all)
Яасан сайн хэрэг вэ!	Oh, how fine!
Яриа юу байх вэ!	Don't mention it, not necessary to speak about it. (That's how it is.)
Яриад яах вэ!	id.
Яриангүй тийм!	id.
Үзсэн ч яах вэ.	It may as well be seen. We (I) may as well see it (I do not really mind/desire seeing, but I leave it to the other person; sometimes it implies resignation).

Vocabulary

Шинэ үг

алга (н)	palm of hand
алга таш-(Э2.3) (ташиж, таших, ташина)	to clap one's hads, aplaud
алдаа (н)	mistake, error
амьдрал	life
амьтан	animal; living creature
анги	part (of a film)
ард түмэн	people; the masses
аялгуу (н)	melody, (also: pronunciation)
баримтат	documentary
баяртай бай-	to be happy, glad
бод -(Э2.2) (бодож, бодох, бодно)	to think, reflect
болгон (encl.)	each, every
болон	and (lit. 'having become')
бөгөөд	and (lit. 'having become')
буц- (Э2.2) (буцаж, буцах, буцна)	to go back, return
бүжиг	dance
бүжгийн жүжиг	ballet
бүжигчин	ballet dancer; dance
бүхэн (encl.)	all, each
гайхалтай	wonderful, astonishing
гоёчил- (Э2.4) (гоёчилж, гоёчлох, гоёчилно)	idealize, paint in glowing colours
гол 2.a	centre, middle, (core, nucleus; the aorta)
гол 2.c	main, chief, central, pivotal, essential (for 2.b cf. L12)
голын суудал	a seat in the middle
гэвчиг (= гэвч)	but, however
гэхдээ	but, however

даан ч (дан ч)	unfortunately, I am afraid…
драмын театр	dramatic theatre
дурд- (Э2.2) (дурдаж, дурдах, дурдана)	to mention
дуу (н)	song
дуул- (Э2.4) (дуулж, дуулах, дуулна)	to sing; to hear
дуурь	opera
дуучин	singer
дэлгэц (эн)	movie screen
дэлхий	earth, world
ёстой 1.	real, proper
жишээлбэл	for example
жүжиг	play (in theatre)
жүжигчин	actor, actress
заавал	for certain, must
зарлал	poster; announcement
засаг	administration, authority, government
зоогло- (Э2.1) (зооглож, зооглох, зооглоно)	to eat, drink (honor.)
зун	summer; in summer
илбэ [eliv, iliv]	magic; sleigh of hand
инээдэмт (инээдмийн) жүжиг	comedy
ихэнх	for the most part
кино зохиол	screenplay, script
кино зураг ав-	to shoot a film
кинотеатр	cinema
коммунист дэглэм	communist régime
концерт	concert
лимбэ	flute
морин хуур	a string instrument (of the size of a cello)
мэргэжил	specialization
найруул- (Г1) (найруулж, найруулах, найруулна)	to produce, direct (a film)
найруулагч	producer, director
номер	number (of a program)
нугаралт	bending
ойрдоо	recently
ол- (Г1) (олж, олох, олно)	to find, obtain
онцгой	special
оролц- (Э2.2) (оролцож, орлцох, оролцоно)	to participate, take part in
орон 2.	country; territory
өнгөрсөн	past, bygone; last
өндөр	high, tall
өргөө (н)	palace, residence (also name of a cinema)
санаатай	intending to (after future verbal noun in *-х*)
сансар	cosmos, material world (name of a cinema)
соёл	culture

сургуультай амьтан	performing animals (with training)
сүүлчийн, сүүлийн	last, final; the latest, recent
сүүлийн үеийн	recent (lit.: of recent time)
суудал	seat
тоглолт	performance
тогт- (Э2.2) (тогтож, тогтох, тогтоно)	to settle, stop; decide, agree
томхон, томоохон	somewhat large, big, larger, fairly large
тохилог	comfortable
тусгүй	useless, unnecessary
түм (эн)	ten thousand
тэнгис	sea, lake (name of a cinema)
удаа	time, instance; times (after numerals)
удирдаач	conductor (in music)
урь- (Э2.4) (урьж, урих, урина)	to invite
үе	time, moment, period
үзвэр	spectacle, show
үзэгч, (үзэгчид)	spectator, audience, (spectators)
үйлдвэр	industry
үйлдвэрлэ- (Э2.1) (үйлдвэрлэж, үйлдвэрлэх, үйлдвэрлэнэ)	to produce, manufacture
хайр, хайр сэтгэл	love, affection
хамтлаг	ensemble, music band
харуул- (Г1) (харуулж, харуулах, харуулна)	to show, demonstrate
хөгжимчин	musician
хөтөлбөр	programme
хүүхэлдэй	puppet, doll
хүүхэлдэйн театр	puppet theatre
цирк	circus
цуг (Soc.)	together with, jointly
чуулга	ensemble (dance and music)
шаардлага	demand, requirement
шанз (ан)	a musical instrument /with three strings)
шиг	like, similare to
эгнээ (н)	row
эмгэнэлт жүжиг	tragedy
эхний	initial
ял- (Э2.4) (ялж, ялах, ялна)	to conquer, defeat; win
ялалт	victory
яриан жүжиг	drama
ятга	zither, harp

Дуудах — Pronunciation

[i – i:] би – бий, чи – чий, иш – ийш, им – ийм, ир – тийр, хил – хийлгэх, жиргэх – жийрэг, мисир – мий

[ö – ö:] өр – өөр, өд – өөд, өх – өөх, хөх – хөөх, зөн – зөөн, бөн – бөөн, хөрөх – хөөрөх, өнгө – өнгөө, мөнгө – мөнгөөр

[ü – ü:] үр –үүр, үл – үүл, үд – үүд, дүр – дүүр, түлээ – түүлээ, үнэ – үүнийг, үлгэр – үүлгэр, түрэх – түүрэг

[u – u] хур – хуур, тулах – туулах, тухай – туухай, судаг – суудаг, сулдах – суулгах, мухар – муухан

[ɔ, γ, ł] холбогдолтой – тогдолзуулах, солбицолдох – зодоглуулах, золголготой – доголдох, дололгох – долоолгох, ботголуулах

[a, γ, ł] батлуулах, задлуулах, балмадлуулах, халалцуулах, далбалзуулах, залилуулах, баталгаатай, налдайлгах

Загвар — Sentence Patterns

1. Асуулт

Та	хэзээ хэдийд	явах буцах хэлэх амрах өгөх ирэх үзэх үзүүлэх	вэ?	
			гэж	байна вэ? байгаа вэ?

Хариу

(Би)	өнөөдөр маргааш 7 хоногийн дараа удахгүй 25-нд 25-наас	явах буцах хэлэх амрах өгөх ирэх үзэх үзүүлэх	санаатай	(байна). (байгаа).

2. Асуулт

Та	хаашаа	явах	гэж байна (вэ)?

Хариу

(Би)	хот руу Прага хөдөө кинотеатр луу концертийн танхим руу цирк рүү гэр лүүгээ	явах	гэж байна. санаатай (байна).

3. Асуулт

Дорж оо, Багш аа, Найз аа, Бат гуай аа,	чи та	өнөөдөр маргааш сайн өдөр зун 25-нд	яаж амрах юу үзэх юу хийх	гэж	байна? байгаа вэ?

Хариу

(Би)	өнөөдөр маргааш сайн өдөр зун 25-нд	гэртээ байх гэртээ амрах театрт очих кино үзэх хөдөө явах номын санд суух концерт үзэх доктортой уулзах	санаатай	(байна). (байгаа).

4. Асуулт

Оюун Багш	байна уу? байхгүй юү? хаачсан бэ? (= хаа очсон бэ?)

Хариу

(Оюун) (Багш)	талханд усанд киноны тасалбарт маханд юманд ногоонд сүүнд	явсан, явлаа	удахгүй одоохон		ирнэ. ирэх байх.
	кинонд хоолонд сургууль руу найз руугаа найзын руугаа танай руу		15 минутын цагийн хагас цагийн	дараа	
			15 минут цаг хагас цаг	болоод	

5. Асуулт

Чи Оюун	одоо	хаачих вэ? (= хаачхав?) хаашаа явах вэ? юу хийх вэ? (= юу хийхэв?)

Хариу

(Би) (Оюун)	(одоо)	талханд маханд элсэн чихэрт тасалбарт	явна.	
		хоолонд танай руу дэлгүүр лүү	явах	санаатай байна. гэж байна.

6. Асуулт

Энэ Тэр	юун хэний		байшин ном бичиг захиа сонин зохиол ажил	бэ? вэ?
	хэний	захиалсан хийсэн авсан бичсэн		

Хариу

(Энэ) (Тэр)	драмын театрын манай миний Амуугийн багшийн	байшин захиа ном сонин бичиг ажил		(байна).
		захиалсан хийсэн авсан бичсэн	ном бичиг захиа ажил	

7. Асуулт

Энэ Тэр	юун ямар	хүн багш дарга оюутан	вэ? бэ? билээ?

Хариу

(Энэ) (Тэр)	миний Доржийн миний найзын	танилцсан уулзсан ярилцсан	хүн оюутан багш дарга	(байна).
	манай багш Боловсролын их сургуулийн оюутан кинотеатрын дарга циркийн жүжигчин			

8. Асуулт

Та	авсан захиалсан бичсэн уншсан	номоо тасалбараа захиалгаа захиагаа юмаа зургаа	яасан бэ? хаа (хаана) тавьсан бэ? хэнд өгсөн бэ?

Хариу

(Би)	авсан захиалсан бичсэн уншсан	номоо тасалбараа захиалгаа захиагаа юмаа зургаа	тэнд тавьсан. тэр хүнд өгсөн. шууданд хийсэн. гэртээ мартжээ. танд өгсөн.

9. Асуулт

Таны Оюуны Доржийн	авсан захиалсан бичсэн уншсан зурсан авчирсан	ном тасалбар захиа хоол зураг сэтгүүл	хаа	байна? (байгаа вэ?)

Хариу

Миний Оюуны Доржийн	авсан захиалсан бичсэн уншсан зурсан авчирсан	ном тасалбар захиа хоол зураг сэтгүүл	энд энэ ширээн дээр Амууд надад	байна. байгаа.

10. Асуулт

Тэр хүн Багш Дорж	хэзээ хэдийд	ирэх явах буцах	вэ?

Хариу

Тэр хүн Багш Дорж	маргааш өнөөдөр зун өвөл 10-нд	ирнэ. явна. буцна.	
		ирэх явах буцах	байх.

11. Асуулт

Тэр оюутан Чи Оюумаа	энийг энэ тухай	ойлгосон мэдсэн бичсэн хэлсэн авсан сонссон	үү? уу?
	дуурь сонссон жүжиг үзсэн чамд хэлсэн		

Хариу

Тэр оюутан Чи Оюумаа	энийг энэ тухай	ойлгосон мэдсэн бичсэн хэлсэн авсан сонссон	(байх).
	дуурь сонссон жүжиг үзсэн надад хэлсэн		

12. Асуулт

Намайг Оюумааг Тэрнийг Багшийг	зааж өгвөл заавал уривал хэлбэл оролцвол	чи Амуу Аюуш тэр хүүхэн багш Ананд	сурах үзэх очих явах ойлгох баярлах	уу? үү?
			сурна явна очно үзнэ ойлгоно оролцоно	биз дээ?

Хариу

Чамайг Оюумааг Тэрнийг Багшийг	зааж өгвөл заавал уривал хэлбэл оролцвол	би Амуу Аюуш тэр хүүхэн багш Ананд	сурах үзэх очих явах ойлгох баярлах	байх.
			сурна. явна. очно. үзнэ. ойлгоно. оролцоно.	

13. Мэдээлэл

Оюу Би	кино үзэхгүй. герман хэл сурахгүй. театрт явахгүй. гуанзанд орохгүй. тэр хүнтэй ярихгүй.	
	кино үзэхгүй герман хэл сурахгүй театрт явахгүй гуанзанд орохгүй тэр хүнтэй ярихгүй	гэсэн. гэнэ.
	кино үзмээргүй герман хэл сурмаарагүй театрт явмаарагүй гуанзанд ормоорогүй тэр хүнтэй яримаарагүй	байна. байна гэнэ.

Хариу

Чамайг Таныг Оюуг Түүнийг	сурахгүй үзэхгүй явахгүй орохгүй ярихгүй	бол	би би бас (= би ч гэсэн)	сурна. ~ сурахгүй. үзнэ. ~ үзэхгүй. явна. ~ явахгүй. орно. ~ орохгүй. ярина. ~ ярихгүй.
	сурмаарагүй яримаарагүй	бол байвал		сурмаарагүй байна. үзмээргүй байна. явмаарагүй байна. ормоорогүй байна. яримаарагүй байна.

14. Хүсэлт

Хариу

Та Чи Ананд аа	нэг дуу дуулж өгөхгүй юу? энийг орчуулж өгөхгүй юу? энэ архийг уучихгүй юу? энэ пиво уу! энэ мах ид!	Уучлаарай, би	дуулж чаддаггүй орос хэл мэддэггүй. архи ууж чаддаггүй. пиво уудаггүй мах иддэггүй	
			дуулж чадахгүй орос хэл мэдэхгүй архи ууж чадахгүй пиво уухгүй пиво уух дургүй мах идэх дургүй	(хүн шүү).
			дуулмаарагүй байна. архи уумаарагүй байна. пиво уумаарагүй байна. мах идмээргүй байна.	

15. Асуулт

Энэ	хотод сургуульд байранд үйлдвэрт номын санд музейд	хэдэн	хүн оюутан ажилчин номын санч тайлбарлагч	суудаг ажилладаг суралцдаг байдаг	вэ? (юм бэ?)

Хариу

<table>
<tr><td rowspan="2">Энэ</td><td rowspan="2">хотод
сургуульд
байранд
үйлдвэрт
номын санд
музейд</td><td rowspan="2">яг</td><td colspan="3">хэдийг
хэд байдгийг</td><td rowspan="2">мэдэхгүй.
сайн мэдэхгүй.</td></tr>
<tr><td>хэдэн</td><td>хүн
оюутан
ажилчин
номын санч
тайлбарлагч</td><td>байдгийг
суудгийг
суралцдагийг
ажилладгийг</td></tr>
</table>

16. Асуулт

Чи	энэ	киног номыг театрт хүнийг	үзсэн уншсан байсан таних	уу? үү?

Хариу

<table>
<tr><td rowspan="2">(Би)</td><td rowspan="2">энэ</td><td rowspan="2">киног
номыг
театрт
хүнийг</td><td>үзсэн
уншсан
байсан
таних</td><td rowspan="2">юм шиг</td><td rowspan="2">байна.
санагдаж байна.</td></tr>
<tr><td>үзээгүй
уншаагүй
байгаагүй
танихгүй</td></tr>
</table>

17. Асуулт **Хариу**

<table>
<tr><td rowspan="2">Чи</td><td rowspan="2">энэ хүнийг</td><td>таних уу?
мэдэх үү?</td><td rowspan="2">Би</td><td rowspan="2">энэ хүнийг</td><td>таних
= таньдаг
мэдэх
= мэддэг</td><td rowspan="2">юм шиг</td><td rowspan="2">байна.
санагдаж байна.</td></tr>
<tr><td>таньдаг уу?
мэддэгүү?</td><td>танихгүй
мэдэхгүй</td></tr>
</table>

18. Асуулт **Хариу**

Энд Энэ өрөөнд	хүн оюутан багш	байна уу?		Байх Байгаа Байхгүй	шиг юм шиг	байна.
		байх шиг байгаа юм шиг	байна уу?			

19. Асуулт **Хариу**

Амуу Чи Тэр кино	маргааш удахгүй	ирэх үү? гарах уу? буцах уу?	Амуу Тэр кино Би	маргааш удахгүй	ирнэ. гарна. буцна.
					ирэх(гүй) байх. гарах(гүй) байх. буцах(гүй) байх.

20. Асуулт **Хариу**

Та Таны найз Тэр кино	маргааш удахгүй	ирэх гэж байна уу? гарах гэж байна уу? буцах гэж байна уу?	Би Миний найз Тэр кино	маргааш удахгүй	ирэх байх. ирэх юм шиг байна. гарах байх. гарах юм шиг байна. буцах байх. буцах юм шиг байна.
		ирэх нь үү? гарах нь уу? буцах нь уу?			ирэх нь. гарах нь. буцах нь.

21. Мэдээлэл **Хариу**

Над Чам Тан Энүүн/энэн/үүн Тэрүүн/тэрэн/түүн Бидэн Тэдэн Дорж	шиг	сайн ухаантай өндөр удаан хурдан муу үнэтэй сайхан	хүн багш жүжигчин оюутан ундаа юм	байхгүй.	Тийм үү? Тийм байх аа. Нээрэн үү? Яг үнэн. Сонин юм. Гайхалтай юм.

22. Шаардлага **Хариу**

Над Энүүн/энэн/үүн Тэрүүн/тэрэн/түүн Бидэн Тэдэн Дорж Амуу Багш	шиг	(сайхан) (хурдан)	бич! унш! зур! хий!	Заа. Заа тэгье. Чадахгүй байх аа. Чадахгүй юм.

23. Мэдээлэл **Хариу А**

Би түүнтэй Би тэр хүнтэй	танилцах уулзах явах үзвэр үзэх	дуртай (байна).	Тэгвэл би чамайг түүнтэй Тэгвэл би чамайг тэр хүнтэй	танилцуулъя. уулзуулъя. явуулъя. үзвэр үзүүлье.

Хариу Б

Би	тэр хүнтэй	уулзахад юм үзэхэд	баяртай байна. баярлаж байна.
	энийг сонсоход ингэхэд тэгэхэд		

24. Асуулт

За хоёулаа маргааш	уулзахаар энэ юмыг хийхээр манайд очихоор кинонд явахаар	тогтох	шив дээ. (шиг вэ дээ.) уу? уу даа?
	18 цагт уулзана / уулзъя энэ юмыг хийнэ / хийе манайд очно / очъё кинонд явна / явъя		гэж тогтох уу?

Хариу

Тэгье,	ингэж тэгж	тогтъё.
	18 цагт уулзана энэ юмыг хийнэ танайд очно кинонд явна	гэж тогтъё.

25. Мэдээлэл

Хэрэв та	тасалбарт хөдөө үзвэр хөгжим	явъя үзье сонсъё	гэвэл гэж байгаа бол	одоо маргааш өнөөдөр	явж үзэж сонсож	болно.

Хариу

За тэгье.
За бодъё.
Бодож үзье.

26. Асуулт

Чи Та	намайг Оюуг энэ хүнийг энэ номыг	юунд дуртай ямар хүн ямар оюутан юун ном	гэж бодож байна?

Хариу

(Би)	(чамайг) (Оюуг) (энэ номыг)	театрт дуртай амьтанд дуртай байх сайн оюутан сайн хүн монгол хүн монгол хэлний ном муу юм хийдэг байх	гэж бодож байна.

Яриа

Conversations

1-р яриа

- Амар аа, өнөөдөр "Тэнгис" кинотеатрт (Тэнгист) ямар кинотой вэ?
- Ямар кинотойг ч мэдэхгүй байна. Ойрдоо ажил их. Кино мино үзэх зав гарахгүй л байна.
- Сайхан кино байвал үзэх үү?
- Сайхан кино байвал үзсэн ч яах вэ (= үзэж болно).
- Тэгвэл хоёулаа киноны зарлал үзье.
- За, энэ зарлал байна. Аа, "Тунгалаг Тамир" -ын нэгдүгээр анги байна. Үзэх үү?
- Харин ээ, энэ кинонд юу гардаг юм бэ?
- Энэ кинонд уу? Энэ кинонд эхлээд 1921 оны ардын хувьсгалаас өмнөх манай ард түмний аж байдлыг харуулаад, дараа нь Ардын засагийн ялалтыг үзүүлдэг (юм).

- Тэгвэл энэ кино чинь түүхийн сэдэвтэй юм шив дээ. Би түүхийн сэдэвт дуртай. Үзье.
- За тэгвэл хоёулаа "Тэнгис" рүү явъя. Оройн 6 цагийн тасалбар авъя.

2-р яриа

- Зургаан цагийн тасалбар хоёрыг авъя.
- Зургаан цагийнх дууссан. Наймынх л байна, авах уу?
- Авах уу? Яах вэ? За авъя. Голын суудал байвал өгөөч.
- Байна аа байна. Аравдугаар эгнээний ес, аравдугаар суудал (арвын ес, арав) байна.
- Сайхан суудал байна, баярлалаа.

3-р яриа

- Өнөөдрийн кино чамд ямар санагдав?
- Өчигдрийн киног(өчигдрийнхийг) бодвол их сонин байна. Өчигдрийн кинон дээр нэг хэдэн хүн яриад л байсан.
- Чи намайг бодвол монгол хэлэнд сайн хүн. Тэр киног сайн ойлгосон байх.
- Танай Петрийг бодвол би монгол хэлэнд муу хүн шүү. Гэхдээ тэр киног сайн ойлгосон.
- Цогт тайжид хэн тоглосон юм бэ?
- Ардын жүжигчин Цэвэгмид гарсан (тоглосон). Ёстой сайн жүжигчин шүү.
- Энэ киноны найруулагч нь хэн бэ?
- Нэг орос найруулагч. Тарич гэдэг байх.

4-р яриа

- Улаанбаатарт театр олон байна уу?
- Олон биш. Улсын драмын (эрдмийн) академик театр, дуурь-бүжгийн (эрдмийн) академик театр, хүүхэлдэйн театр бий.
- Үзэгчид ямар жүжигт дуртай вэ?
- Яриан (драмын) жүжиг, инээдэмт жүжиг, эмгэнэлт жүжиг, ялангуяа инээдэмт жүжигт илүү дуртай (байх) шиг байдаг.
- Дуурь-бүжгийн академик театрт ойрдоо юутай байна?
- "Учиртай гурван толгой" гэдэг дуурь байна
- Аа тийм үү? Түүнийг сайхан, сонин дуурь гэж багш маань хэлсэн юм.
- Нээрэн сайхан даа. Би хэд хэдэн (= хэдэн) удаа үзсэн. Одоо ч дахиад үзмээр байна.
- (Тэр дуурь) дахиад хэзээ гарах вэ? Чамтай цуг(хамт) л үзэх юм сан.
- Дахиад хагас сайнд гарна. Манай ангийн Дулмаа, Жаргал хоёр үзнэ гэсэн. Тэгээд дөрвүүлээ хамт үзэцгээе.
- За тэгье. Тэдэнтэй(цуг) үзэхэд би дуртай байна.

5-р яриа

- Би өчигдөр нэг концерт үзлээ.
- Ямар?
- Ардын дуу бүжгийн чуулгын концерт.
- Тэгээд ямар байна?
- Үзээд л баймаар сайхан байсан.
- Ёстой л үзээд баймаар концерттой чуулга шүү. Чи сайхан юм үзжээ. Тэгээд чамд юу нь онцгой сайхан санагдав?
- Юм бүхэн нь(сайхан байна). Монгол ардын дуу хөгжим онцгой сайхан юм аа. Даан ч хэлий нь мэдэхгүй болохоор тусгүй байна. Гэвч монгол орон, монголын ард түмний тухай их юм мэдэж авсан.
- Монгол бүжиг ямар байна?
- Гайхалтай сонин байсан. Үзэгчид их алга ташиж байсан. Монголын ард түмний амьдралыг үзэх(үзсэн) шиг санагдсан.
- Тэр концерт дээр ямар хөгжим байсан бэ?
- Морин хуур, лимбэ, ятга, шанз хөгжим байсан. Бас миний мэдэхгүй хөгжмүүд байсан.
- Чи монгол ардын дуу мэдэх үү? Дуулж сурсан уу?
- За, одоо хүртэл ганц дуу сураагүй л байгаа шүү. Ер нь би дуунд муу, дуулж чаддаггүй. Гэвч дуу сурах бас дуртай.
- Би чамд нэг дуу зааж өгье. Намайг зааж өгвөл чи сурна биз?
- Чамайг заавал ч амархан сурна аа.
- Ямар дуу заах нь (= заах гэж байна) вэ?
- Хайрын (хайр сэтгэлийн) тухай дуу зааж өгнө өө.
- За тэгээрэй, би заавал сурна.

6-р яриа

- Оюун аа, чи цирк үзэх үү?
- Чамд илүү тасалбар байгаа юм уу?
- Үгүй ээ, чамайг юм үздэггүй хүн гэж би дуулсан юм. Гэхдээ чамайг циркт дуртай байх гэж бодож байна.
- Би юм үздэггүй хүнийг бодвол юм үздэг хүн шүү. Чамайг үзвэл би үзнэ.
- Өнөөдөр сургуультай амьтад, илбийн номер оролцсон хөтөлбөртэй гэнэ.
- За тэгье, үзэлгүй яахав. Чамтай(гаа) хамт үзэхгүй бол хэнтэй хамт үзэх вэ!

7-р яриа

- Хумберто цирк ирж гэнэ (= ирсэн гэнэ).
- За, яасан сайн хэрэг вэ. Тэгээд хэзээ тоглох нь вэ? Зарлал нь гарч уу (гарсан уу)?
- Зарлал нь гарсан байна. Нэг бүтэн сар энд тоглох юм байна.
- Эхний нь тоглолтыг л үзэх юм сан. Тасалбары нь зарж байна уу? Эхний тоглолтын тасалбар ч дуусчихсан байх даа?
- Үгүй ээ, дуусаагүй байна. Циркийн кассанд ч байна, энд тэндгүй зарж байна.

- Тэгвэл (хоёулаа цуг) тасалбарт явах уу?
- За Оюун минь уучлаарай. Найз нь (найз чинь) тун их ажилтай байгаа. Хумберто циркийг буцахаас нь өмнө л нэг үзэх санаатай байна.
- За тэгвэл яахав. Эхний нь тоглолтыг би Долгор Туяа хоёртой үзнэ. Харин сүүлчийн нь тоглолтыг чамтай (хамт) үзмээр байна.

8-р яриа

- Театрт ажилладаг улсын мэргэжлийн нэрийг хэлээч.
- Дуучин, хөгжимчин, бүжигчин, найруулагч, удирдаач зэрэг олон мэргэжлийн улс (хүн) байна.
- Таныг сайн бүжигчин гэсэн?
- Үгүй үгүй. Би биш. Миний эхнэр театрт бүжигчин хийдэг. Чи тэр тухай сонссон байх.
- Тэгвэл та бүжигт их дуртай байх даа?
- Дуртай, орчин үеийн бүжигт дуртай.
- Бүжгийн жүжигт бүр их дуртай юу?
- Яриа юу байх вэ(ярианүй тийм).

9-р яриа

- Танай гэрийнхний дуртай үзвэрийн тухай чамаас асуумаар байна?
- Манай гэрийнхэн янз бүрийн үзвэрт дуртай. Жишээ нь манай аав ээж хоёр, сонгодог урлаг, сонгодог хөгжимд илүү дуртай. Би бол сүүлийн (орчин) үеийн дуу хөгжмийн шинэ хамтлагуудын тоглолтод дуртай.
- Өвөө эмээ хоёр чинь?
- Тэд нар ардын дуу хөгжим, "Учиртай гурван толгой" дуурьт л дуртай.

9-р яриа

- Чи нөгөө юмаа сайн орчуулсан уу?
- Сайн орчуулж чадаагүй. Олон алдаа гарсан.
- Алдаагий нь зассан уу?
- Засаагүй. Би засаж чадахгүй байна.
- Надаар засуулах уу?
- Яасан сайн юм бэ, чи одоо засаад өгч чадах уу, завтай байна уу?
- Завтай завтай. Аль вэ, аваад ир. Ямар ч алдаагүй болгоод өгье.
- За одоохон. Би чамд их баярлаж байна шүү.

Бичвэр Text

Улаанбаатар хотод тохилог бөгөөд олон хүний суудалтай орчин үеийн кинотеатр, театр, цирк олон байдаг. Жишээлбэл (= жишээ нь) кинотеатраас, "Тэнгис", "Өргөө", "Сансар", "Солонго" зэрэг томоохон кинотеатрыг дурдаж (= хэлж) болно.

Эдгээр кинотеатрт монгол кино үйлдвэрийн болон бусад олон улсын кино үйлдвэрийн шинэ бүтээлүүд гардаг. Монгол киноны ихэнх нь орчин үеийн (одоо үеийн) сэдэвтэй юм. Түүхийн болон хувьсгалын сэдэвтэй кино олон байдаг. Коммунист дэглэмийн үеийн кинонуудад болон урлагийн бусад бүтээлүүдэд амьдралыг гоёчилсон юм олон бий. Сансар кинотеатрт одоо нэг баримтат кино гарч байна. Энэ кинонд ардын засгаас өмнөх болон ардын засгийн дараахь коммунист дэглэмийн үеийн монголын ард түмний амьдрал гардаг юм.

Улсын драмын академик (эрдмийн) театр болон дуурь бүжгийн академик театр зэрэг бусад театрт яриан жүжиг, инээдэмт (инээдмийн), эмгэнэлт (эмгэнэлийн), хүүхэлдэйн жүжиг гардаг (тоглодог). Хэрэв та монгол ардын уртын дуу, хөгжим сонсъё гэвэл эдгээр театрын алинд нь ч очиж болно. Монгол ардын уртын дуу, морин хуур, лимбийн аялгуу, монголын залуучуудын дуу хөгжмийн хамтлагуудын тоглолт танд сонин сайхан санагдах байх.

Дасгал Exercises

1. Хаалтан дахь үгээр цэгийг нөх. Complete the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Бид хоёр орой... (КОНЦЕРТ, ЯВ-)
БИД ХОЁР ОРОЙ КОНЦЕРТОД ЯВНА.

1. Би өглөөнийхөө цайг... (ГУАНЗ, УУ-)
2. Та ямар... (ХООЛ, ЗАХИАЛ-)
3. Тэр эмэгтэй, цагаан цамц... (ӨМС-, ДУРТАЙ)
4. Намайг утсаар ярихад... (ХЭН Ч БАЙ-)
5. Биднийг ороход... (КИНО ЭХЭЛ-)
6. Энэ кинонд... (ОЮУТНЫ АМЬДРАЛ, ҮЗҮҮЛ-)
7. Ардын жүжигчин... (ТЕАТР, ДУУЛ-)
8. Чамд уртын дуу... (ЗАА-, ӨГ-)
9. Гадаадын цирк буцахаас өмнө... (ҮЗ-, САНААТАЙ)
10. Хэрэв та дуурь сонсохыг хүсвэл... (ДУУРЬ БҮЖИГ, ТЕАТР, ОЧ-)
11. Тэр хамтлагийн тоглолтыг... (БИ ЗААВАЛ ҮЗ-)

2. Цэгийн оронд "*өг-*" гэдэг үйл үгийг гурван цагт тавь. Fill in the verb *өг-* in three tenses.

1. Би танд энэ бичвэрийг уншиж...
2. Багш, оюутнуудад жишээ гаргаж...

3. Бат надад номын дэлгүүрээс нэг ийм ном олж...
4. Ээж нь хүүдээ зуны гутал авч...
5. Энэ үгийг багш толиноос харж...
6. Музейн тайлбарлагч бидэнд тайлбарлаж...
7. Миний найз тэдэнд хөгжим зааж...
8. Та миний захиаг орчуулж ...
9. Та Монгол улсын их сургуулийн тухай ярьж...
10. Миний нэг найз чамд дуу зааж...

3. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Би гэрийн даалгавраа хийнэ. Дараа нь жүжиг үзнэ.
БИ ГЭРИЙН ДААЛГАВРАА ХИЙСНИЙ ДАРАА ЖҮЖИГ ҮЗНЭ.

1. Би энэ сониныг уншина. Дараа нь талханд явна.
2. Би энэ концертыг соносно. Дараа нь гуанзанд орно.
3. Би тэр бичвэрийг уншъя. Дараа нь мэдэхгүй үгээ толиноос харъя.
4. Би одоо хоолоо хийнэ. Дараа нь телевизээр кино үзье.
5. Би шуудангаас марк дугтуй авмаар байна. Дараа нь гэр лүүгээ захиа явуулна.
6. Дорж шинэ үгээ тогтоож байгаа. Дараа нь Дуурь бүжгийн академик театр явна.
7. Би энэ сайхан дууг сонсмоор байна. Дараа нь хоёулаа тийшээ явъя.
8. Хоёулаа музей үзье. Дараа нь манайд очиж тэр тухай ярилцах уу?
9. Эхлээд би морин хуурын аялгуу соносно. Дараа нь уртын дууны концерт үзнэ.
10. Бид энэ жил монгол хэлний үгсийн сан үзнэ (сурна). Дараа нь ирэх жил хэлзүй үзнэ.
11. Эхлээд сургуультай амьтад гарсан. Дараа нь илбийн номер байлаа.
12. Би Оюунтай дэлгүүрт уулзсан. Дараа нь хоёулаа номын санд очлоо.
13. Би энэний тухай сайн бодно. Дараа нь чамд тайлбарлаж өгье.
14. Долоон сард манай хичээлийн жил дуусдаг. Дараа нь оюутнууд хөдөө явдаг.

4. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Би кинонд явна. Түүнээс өмнө (= түүний өмнө= эхлээд) даалгавраа хийнэ.
БИ КИНОНД ЯВАХААСАА (ЯВАХЫНХАА) ӨМНӨ ДААЛГАВРАА ХИЙНЭ.

1. Хоёулаа концерт үзье. Түүний өмнө гуанзанд орох уу?
2. Би гэр лүүгээ захиа явуулна. Эхлээд шуудангаас марк, дугтуй авах ёстой.
3. Уртын дууны концерт үзээрэй. Түүнээс өмнө морин хуурын аялгуу сонсоорой.
4. Бид ирэх жил үгсийн сан сурна. Эхлээд энэ жил хэлзүй сурмаар байна.

5. Бид улсын цирк рүү явсан. Эхлээд зарлалы нь үзлээ.
6. Дулмаа, найзтайгаа музей үзсэн. Түүний өмнө манайд очиж надтай ярилцсан.
7. Миний дүү зурагтаар кино үзнэ. Эхлээд гэрийнхээ даалгаврыг сайн хийнэ.
8. Бид монгол бичгийн хэл сурна. Түүнээс өмнө монгол ярианы хэл сурна.
9. Би энэ тухай чамд сайн хэлж өгнө. Эхлээд жаахан бодъё.
10. Би энэ бичвэрийг тогтооно (цээжилнэ). Түүний өмнө мэдэхгүй үгээ толиноос харна.

5. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. **Join the sentences using the model.**

ҮЛГЭР: Би монголоор уншдаг. Дорж илүү сайн уншдаг.
НАМАЙГ БОДВОЛ ДОРЖ (ИЛҮҮ) САЙН УНШДАГ.

1. Энэ хөх өнгийн (= өнгөтэй) цамц сайхан. Гэхдээ тэр улаан нь илүү сайхан байна.
2. Бат англи хэлээр жаахан ярьдаг. Гэхдээ Туяа илүү сайн ярьдаг.
3. Миний гэр хол байдаг. Харин тэднийх манайхаас ч илүү хол байдаг.
4. Би ятганд дуртай. Гэхдээ би морин хуурт илүү дуртай.
5. Манай анги том. Тэдний анги маш том.
6. Би баримтат кино үздэг. Гэхдээ уран сайхны кино бүр их үздэг.
7. Оюу дэлгүүрээс их юм авлаа. Туяа Оюугаас ч их юм авсан.
8. Би ардын хөгжим сонсох дуртай. Одоогийн хамтлагт бүр ч дуртай.
9. Би энэ бичвэрийг ойлголоо. Гэхдээ Ананд сайн ойлгожээ.
10. Чи орчуулж чадна. Гэхдээ Дулмаа сайн орчуулна.

6. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу өөрчилж хэл. **Change the sentences using the model.**

ҮЛГЭР: Тэр хүн юу ч мэдэхгүй.
ЮУ Ч МЭДЭХГҮЙ ХҮН.
Энэ ажлыг би хийсэн.
ЭНЭ МИНИЙ ХИЙСЭН АЖИЛ.

1. Энэ хүн Батыг таньдаггүй.
2. Тэр хүн монголоор ярьдаггүй.
3. Тэр хүн монголоор бичдэггүй.
4. Энэ хүн бүжгийн жүжигт дургүй.
5. Энэ хүнийг би таньдаг
6. Энэ бичвэрийг чи орчуулсан.
7. Тэр сэтгүүлийг Дулмаа уншдаг.
8. Тэр хүн Анандтай утсаар яарьсан.
9. Тэр хүүхэд дуу дуулдаггүй.
10. Тэр хүн надтай тэнд байсан.
11. Тэр хүүхэн мах иддэггүй.
12. Тэр хүн ингэж хэлдэггүй.

13. Энэ ширээнд би суудаг.
14. Энэ үзгээр би бичдэг.
15. Хүүхэд ганцаараа тоглодог.

7. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Чи сургууль руу явах уу? Надад хэлээрэй.
ЧИ СУРГУУЛЬ РУУ ЯВБАЛ НАДАД ХЭЛЭЭРЭЙ.

1. Та Хархорумд очих уу? Миний нэг найзтай уулзаарай.
2. Чи номын сан руу явах уу? Миний энэ захиаг шууданд хийхгүй юү?
3. Чи номын дэлгүүр явах гэж байна уу? Надад ийм дэвтэр авчрахгүй юу.
4. Та Оюумаагийн шуудангийн хаягийг олох уу? Надад түргэн явуулаарай.
5. Чи номын санд очно. Тэгвэл надад түүхийн хоёр боть ном захиалахгүй юу.
6. Чамд монгол чех том толь байдаг. Энэ хэдэн үгийг хараад өгөөч.
7. Одоо хичээлдээ явах гэж байна уу? Хоолоо ид.
8. Чи хөгжим сонсох дуртай юу? Тэгвэл тэр өрөөнд очиж сонс.
9. Миний гар утас цүнхэн дотор алга уу? Тэгвэл орон дээр үзээрэй.

8. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model

ҮЛГЭР А: Би явна. Чи бас явах уу?
НАМАЙГ ЯВБАЛ ЧИ БАС ЯВАХ УУ?

1. Бат гуай дуурь бүжгийн академик театр руу явна. Та нар тийшээ явах уу?
2. Та номын сан руу явах уу? Би ч гэсэн явмаар байна.
3. Телевизээр монгол кино гарна. Та үзээрэй.
4. Та Их сургууль дээр концерт үзэх үү? Би гэртээ байна.
5. Та түүхийн музейд очих уу? Би тантай цуг явъя.
6. Чи номын мухлагаар орох уу? Би хэдэн дэвтэр захимаар байна.
7. Цэцэгмаа номын санд очно. Хоёулаа номоо явуулъя.
8. Музейн тайлбарлагч ирнэ. Би зарим юмыг асууна.
9. Та ийм номыг уншмаар байна уу? Би гэрээсээ авчирч өгье.
10. Та "Баянгол" зочид буудалд очно. Тэнд миний найз тантай уулзана.
11. Энэ оюутнууд концерт тоглоно. Хүмүүс (=улсууд) дуртай үзнэ.
12. Танд лимбэ хөгжим байна уу? Би яаж тоглохыг үзүүлье.
13 Бид монгол хэлээр ярина. Манай багш их баярладаг.
14. Манай тоглолт танд сайхан санагдана. Бид баярлана гэж тэр жүжигчин хэлсэн.
15. Манай тоглолт танд сайхан санагдсан. Бид баярлаж байна гэж тэр жүжигчин хэлсэн.

ҮЛГЭР Б: Би явахгүй. Чи явах уу?
НАМАЙГ ЯВАХГҮЙ БОЛ ЧИ ЯВАХ УУ?

1. Бат гуай дуурь бүжгийн театр руу явахгүй. Та нар тийшээ очих уу?
2. Та номын сан руу явахгүй юу? Би явмаар байна.
3. Телевизээр монгол кино гарахгүй. Та үзэж чадахгүй.
4. Та концерт үзэхгүй. Би гэртээ байхгүй.
5. Дорж түүхийн музей рүү явахгүй. Би ч бас явахгүй.
6. Чи номын мухлагаар орохгүй. Би өөрөө орж үзье.
7. Цэцэгмаа номын санд очихгүй. Хоёулаа тийшээ очъё.
8. Та "Баянгол" зочид буудал руу очихгүй. Тэгвэл миний найз тантай уулзаж чадахгүй.
9. Оюунчимэг тэр концертод дуулахгүй. Тэгвэл хүмүүс концерт үзэхгүй.
10. Музейн тайлбарлагч ирэхгүй. Бид юмаа асууж чадахгүй.
11. Та энэ номыг уншихгүй. Тэгвэл би авчрахгүй.
12. Бид монгол хэлээр ярихгүй. Тэгвэл тэр худалдагч ойлгохгүй.
13. Танд лимбэ хөгжим байхгүй. Тэгвэл би яаж тоглохыг үзүүлж чадахгүй.
14. Монгол кино өнөөдөр гарахгүй. Тэгвэл та телевиз үзмээр байна уу?
15. Тэд биднийг гэртээ урихгүй. Бид тэднийд очихгүй.

9. Цэгийн оронд асуулт тавь. **Fill in interrogative sentences.**

1. – ...? Тийм ээ, Өргөө кинотеатр их тохилог байсан.
2. – ...? Энэ кино бол монгол кино үйлдвэрийн шинэ бүтээл юм.
3. – ...? Би түүхийн сэдэвтэй кинонд илүү дуртай.
4. – ...? Жүжиг надад их сайхан санагдсан.
5. – ...? Ринчен гуай Хархорумд нэг долоо хоног байх юм байна.
6. – ...? Тасалбар нь дуусчихсан байна.
7. – ...? Өглөө намайг очиход тасалбар дуусаагүй байсан шүү дээ.
8. – ...? Илүү тасалбар алга даа.
9. – ...? Би ойрдоо их завгүй байна.
10. – ...? Би долоо хоногийн дараа завтай болно.
11. – ...? Батбаяр орой энд ирнэ гэсэн.
12. – ...? Тэгсэн. Ирнэ гэсэн.
13. – ...? Тэр киног найруулсан хүний нэрийг би мэдэхгүй.
14. – ...? Ойрдоо онцгой сонин юм алга.
15. – ...? Хүн болгон л энэ номыг сонин гэж байна.
16. – ...? Миний бодоход (= намайг бодоход) энэ бол япон зохиолчийн бүтээл.

10. Орчуулах. **Translation.**

Улаанбаатарт үзвэрийн газар олон бий. Та тэнд очвол эхлээд байгалийн түүхийн музей болон түүх соёлын холбогдолтой хэд хэдэн музей, зургийн үзэсгэлэн үзээрэй. Мөн Монголын ард түмний амьдрал түүхийг голдуу харуулсан уран сайхны болон баримтат кинонуудыг үзэж болно. Оройн цагаар монгол ардын урт, богино дуу, монгол бүжигтэй концерт үзэж, ардын хөгжмийн сайхан, сонин

аялгуу сонсоход аятайхан шүү. Үүнээс гадна, монгол циркийн амьтдын тоглолт, уран нугаралт их сонин байдаг.
Хэрэв та дуртай бол дуурь бүжгийн академик театрт монголын болон дэлхийн сонгодог бүжгийн жүжиг үзэж болно. Та хөдөө явбал монгол мал, малчны сонин гайхалтай амьдралыг үзнэ.

11. Асуултад хариул. **Answer the questions.**

1. Та ямар монгол кино үзсэн бэ, юу нь сонин байсан бэ?
2. "Хунт нуур" бүжгийн жүжгийг хаана үзэж болох вэ?
3. Та уртын дуу сонссон уу, юу бодогдсон бэ?
4. Монголын ямар ямар хөгжмийг мэдэх вэ?
5. Орчин үеийн монгол урлагийн тухай та юу бодож байна?
6. Та ямар жүжигт дуртай вэ? Түүнийхээ тухай ярина уу?
7. Улаанбаатарт голдуу ямар гадаад улсын кино гарч байна?
8. Кино концерт үзэхдээ та ямар суудалд суух дуртай вэ?
9. Монголын циркийн онцгой юмыг та юу гэж бодож байна?
10. Монгол уран зургийн тухай та юу бодож байна?
11. Монголын уран зохиолоос танай улст орчуулсан бүтээл юу байна?
12. Монголын залуучуудын хөгжмийн хамтлагуудын тоглолтыг үзсэн үү?

Homework Даалгавар

1. Үзвэрийн тухай цээжээр ярь. **Speak about various shows.**

2. Үзвэрийн тухай нөхөртэйгөө харилцан ярь. **Talk about a show with a colleague.**

3. Үзвэрийн холбогдолтой бичвэр зохион бич. **Write a short essay on the various "shows".**

4. Орчуулах. **Translate into Mongolian:**

1. What films do you like?
2. I am very fond of historical and documentary films.
3. Would you go with me to the cinema tonight?
4. What film is on?
5. Historical film 'Transparent Tamir'. Have you not seen it?
6. I have not. Is it worth seeing? What is the film about?
7. First it shows the life of Mongolian people before the revolution and then the victory of the revolution.
8. Then I will go and see it.
9. O.K., then I will buy two tickets.

* * *

10. What sort of theatres are there in your town?
11. In our town there is a theatre, an opera house, a puppet theatre and several other theatres.
12. Which dance do you like best? Modern or classical dance?
13. I like classical dance better than modern dance.

* * *

14. Have you (ever) heard Mongolian folk music?
15. I have. I like to listen to Mongolian folk songs.
16. Have you also heard the 'long' songs, or not?
17. I heard the 'long' songs several times (once or twice). They have (had) a very beautiful melody.

* * *

18. What sort of acts (lit.: numbers) are performed in the circus?
19. Mostly they present performing animals, a magic (act), (an acrobatic display of) 'bending' and various other acts.

Аравдугаар хичээл
Tenth Lesson

Биеийн тамир, спорт
Sports

Хэлзүй — Grammar

1. Postpositions

Some verbal forms may fulfil the syntactical function of postpositions (cf. also L6, Gr. 18: *болоод*). The *converbum modale* or *converbum perfecti* of the verb *эхэл-* 'to start' may be used in this function (with Abl.; referring to both time and space). The verb *ав-* 'to take' can be used with the same meaning with a more colloquial tinge.

эхлэн, эхлээд	starting from (Abl.)
эрт цагаас эхлэн	starting from the early times
надаас эхлээд	starting from me
аван, аваад	starting from (Abl.)
эрт цагаас аваад	starting from the early times
надаас аваад	starting from me

Further note the phrase with postposition *өмнө*:

тэмцээн эхлэхээс гучин минутын өмнө	thirty minutes before the beginning of the competition

2. Numerals

Numerals between tens following each other in coordinate phrases can be used in full (including the word for the respective 'ten'), or they can be abbreviated without repeating the 'ten':

арван нэг арван хоёр (or: *арван нэг хоёр*)	eleven and (to) twelve
17–18 (*арван долоо арван найман*)	
настай хүн (or: *арван долоо найман настай хүн*)	17–18 year old man

3. Potential

The form takes the suffix *-мз* and refers to the 1st. pers. sg. It expresses the subjective or objective expectation or qualification that the speaking person will do s.th.

очимз	(I will) surely come, (I) intend to come

4. Doubts about a past action

The forms of *presens perfecti* in *-лаа*^{4} may also be used in questions (with an interrogative). If an interrogative particle follows the form, the final *-аа*^{4} is dropped. This appears to be a shorter variant of the form *-сан бил уу?* (further cf. Par. 13b below).

Та бид хоёр хаана уулзлаа?	Where was it that we met?
Та надтай уулзлуу?	Have you met me before?

In an indicative sentence, however, the meaning of the form is different in that it refers to the recent past (cf. L3, Gr. 6):

Би сая мэдлээ.	I have learnt (about it) recently. I have found out recently.

5. *Converbum terminale*

This converb expresses an action, which is a final deadline of another action. It takes the suffix *-тал*^{4}. As for the use of the possessive suffix *-аа*^{4}, the enclitic pronoun *нь* and the use of the accusative form as the subject of the clause, the rules are the same as with other nominal forms of verbs (cf. L7, Gr. 11).

Намайг иртэл хүлээж байгаарай.	Wait until I come
Шөнө болтол тоглосон ч яах вэ.	We may play till the night comes.
Тэр хүн гэртээ харьтлаа энд сууна.	The man will sit here till he goes home.
Доржийг иртэл хүлээе.	I will (let me) wait till Dorji comes.
Иртэл нь хүлээе.	I will wait till he comes.

6. *Nomen imperfecti*

This verb form may also be used to describe a past action with a consequence in the present (by way of its result or the like):

Олон хүн медаль авaа биз дээ?	Many (people) have got medals, haven't they?
Олон хүн медаль авсан биз дээ?	Many (people) got medals, didn't they?

7. *Converbum abtemporale*

This verb form takes the suffix *-саар*[4]. It describes an action constituting a limit, from which another action starts to develop. It roughly corresponds to 'since the time when..., after having done s.th.'.

Та Монголд ирсээр удаж байна уу?	Have you been long in Mongolia (after coming)? Lit.: Since coming to Mongolia have you stayed (long)?

The same temporal relation can be expressed by the *converbum perfecti*, although with less accentuation of the exact 'time limit *ab quem*'.

Та энд ирээд ямар тэмцээн үзэв?	What competitions have you seen after coming here?
Тэмцээн хэзээ дууссан бэ?	When did the competition finish?
Дуусаад хоёр хоног байна.	Two days ago. (Lit.: After having finished, two days have passed.)

8. *Nomen futuri*

a) In connection with the wod *юм* it can imply a general action (like the form in *-на*[1]), only there is an emphasis on the action:

Энэ Дашдондог дандаа бөхийн тэмцээн үзэх юм.	This Dashdondog just keeps watching wrestling.

b) Phrase explained earlier:

аврага шалгаруулах . . . тэмцээн	a competition, in which the champion will be selected; i.e. a championship

c) *Nomen futuri* in D.-L. can also have the meaning of purpose: 'in order to'

Эрүүл байхад юу хэрэгтэй вэ?	What is required (in order) to be healthy?

d) *Nomen futuri* with possessive – *аа*[4] as an object of another verb:

Би кинонд явахаа мартжээ.	I forgot to go to the cinema. Lit.: I forgot (my) going to the cinema.

9. 'Negative dependent clause'

The form corresponding to this type of clause is based on the negative *nomen futuri* of a negative verbal noun in -*л*. The verb in the 'main clause' expresses a general future or a general permanent action.

Тэр хүн хичээлээ ч	хийхгүй хийлгүй	бөх	үзэх юм. үздэг юм.

That man does not study and keeps watching wrestlers. Lit.: That man having not done his lessons (without doing his lessons), would watch (keeps watching) wrestlers.

10. *Nomen usus* + *бол-*

This phrase usually expresses a permanent change and corresponds to 'start to...':

Би мэддэг боллоо.	I got to know (started to know). Lit.: I became (permanently) knowing.

11. *Verbum vicarium*

The verb *ингэ-* 'to do thus, in this manner' can also be used before another verb in a verb phrase:

Би бас ингэж дуулсан юм.	I have also heard it in this way.

12. Predicate for a rational subject

If the subject of a nominal predicate is a rational being, the predicate may have the word *хүн* instead of *юм*. It may have an additional meaning of wondering or astonishment.

Та юу хийж байгаа хүн бэ?	What are you doing? Lit.: What doing man are you?
Та юу хийж байгаа юм бэ?	What are you doing then? Lit.: What doing (quasi impersonal noun) are you?
Манай багийн ахлагч, спортын мастер хүн.	Our foreman is a distinguished sports master.

13. Particles

a) The particle *бол* is sometimes incorrectly called the 'particle of the subject', but it can also follow the direct or indirect object. It has a 'foregrounding' function, sometimes slightly adversarial: 'as for; but, as against that'.

Харин гар бөмбөгийг бол их сонирхдоггүй юм.	But (on the other hand) I am not very interested in volleyball.
Ялангуяа цанаар бол нэлээн (=нилээн) сайн явна.	But in particular I can ski well. (As for skiing in particular, I can ski well.)

b) In questions the particle *билээ* (*билүү* in a question without an interrogative word) expresses uncertainty or makes the question polite by implying that the speaker has heard about the matter and only wants to be reminded (cf. L9, Gr. 19). It can also imply mild astonishment.

Та олон улсын бөхийн тэмцээн үзсэн гэсэн билүү?	So you have seen the international wrestling match (I have heard, they say)?
Чи чинь ямар зэрэгтэй билээ?	What is the title you have got? (I suggest that I know he/she has got one.)
Тийм бил үү (билүү)?	Oh, that is it!?

In an indicative sentence the particle (colloquially pronounced as [le:]) has a different meaning. The speaker implies that he has seen or experienced the described action:

Монгол бөхчүүд олон байна билээ [bainlɛ:].	There are many Mongolian wrestlers.
Олон хүн медаль авч байна билээ [bainlɛ:].	Many people obtain medals.

c) In colloquial language the particle *аа*[4] can appear in interrogative sentences finishing in *лаа*[4]. The pronunciation of the two long final vowels is only slightly longer than the pronunciation of a single long vowel. The melody is slightly rising.

Тэгэхэд та юу гэж хэллээ ээ?	Then what did you say (at that time)?

14. Idioms and phrases

зөв гар (coll.) = *баруун гар* (official)	right hand
буруу (солгой) гар (coll.) = *зүүн гар*	left hand (official)

Note: The above colloquial forms (*зөв / буруу гар*) are usually used in the context of 'giving' or 'receiving' s.th. by the respective hand. Polite manner is to use the right hand for such acts. The word *солгой* refers to left-handed persons.

Баруун / зүүн гараа бариад яв.	Go keeping you your right / left.

Албан бичгийн хэл: *Миний, чиний, Доржийн баруун/зүүн гар талд*	Official (written) style on my, your, Dorji's right/left side
Жолоочийн хэл: *Баруун /зүүн гар тийш(ээгээ)/тал руугаа эргэ –*	Drivers' speech: to turn to one's right/left ...
Ардын (нүүдэлчдийн) хэл: *Баруун /зүүн тийш(ээгээ)/тал руугаа эргэ-*	Popular (nomadic) speech: to turn to one's right/left.
Тэг л дээ. *Тэгсэн ч яах вэ.*	Just do it. Go on, do it. It may as well be done. We (I) may as well do it (I do not really mind/desire doing, but I leave it to the other person; sometimes it implies resignation; cf. L9, Gr. 20).

Vocabulary

Шинэ үг

аврага, аварга	champion
агаар	air, atmosphere
алт (ан)	gold
амжилт	success
анх (удаа)	(for) the first time
атлетик	athleticcs
ахлагч	foreman, team leader
баг	sports team
байр эзэл- (Э2.4) (эзэлж, эзлэх, эзэлнэ)	to win a place
байрла- (Э2.1) (байрлаж, байрлах, байрлана)	to occupy (a place)
баруун	right (hand, leg)
баяр	festivity, celebration; joy
биеийн тамир	sport, physical training
биеийн тамирын ордон	sports palace
бокс	boxing
бөгсөн бие	lower part of the body
бөмбөг (өн)	ball
бөөрөнцөг	the shot (for shot put)
бөх	wrestler; strong, robust
булчин	muscle
буруу	wrong; error, mistake
бэлтгэ- (Э2.1) (бэлтгэж, бэлтгэх, бэлтгэнэ)	to prepare
бэлтгэл	preparation
гар бөмбөг(өн)	volleyball
гимнастик	gymnastics

гулга- (Э2.1) (гулгаж, гулгах, гулгана)	to glide; to skate
гулгалт (уран гулгалт)	skating (figure skating)
гүй- (Э1) (гүйж, гүйх, гүйнэ)	to run
гүйлт	run, race
даам	draughts
дасгалжуулагч	coach, trainer
дугуй	bicycle; wheel
дух	forehead
дэлгэр- (Э2.4) (дэлгэрч*, дэлгэрэх, дэлгэрнэ)	to spread, develop
зүйтэй	proper, right, correct(ly)
зүүн	left (hand, leg)
зэрэг 1.а	rank; title; degree
зээрэнцэг	discus
март- (Э2.2) (мартаж, мартах, мартана)	to forget
машин	automobile, car
медаль	medal
морь (ин)	horse
мотоспорт	motor sport
мотоцикл	motorcycle
мөр (өн)	shoulder
мэт	as, like; such as
наадам	game, festival, celebration
нилээн, нэлээн	considerably
нүд (эн)	eye
одон бөмбөг (өн)	table tennis
одон бөмбөгийн ширээ	table for table tennis
олон улсын	international
оролд- (Э2.2) (оролдож, оролдох, оролдоно)	to be busy with, to try; to participate in
өвдөг(өн)	knee
сагсан бөмбөг(өн)	basketball
солгой	left side of the body; left-handed (person); awkward
сонирх- (Э2.2) (сонирхож, сонирхох, сонирхоно)	to be interested in
спортын мастер	sports master (title)
сур	leather thong (archer's target)
сургууль хий-	to study; practice, train
тааруухан	not too good, mediocre
тал 1.а	steppe, plain; level space
тамир	bodily strength, energy
тамирчин	sportsman, ahtlete
тоглоом	play, game, entertainment
толгой	head
тохой	elbow
төрөл	kind, sort, species; birth
төрөл бүрийн	of all kinds
төрөл зүйл	assortment, set

түрүүл- (Э2.4) (түрүүлж, түрүүлэх, түрүүлнэ)	to be first, win a race
тэмцээн	match, competition
тэшүүр	skates
уралдаан	contest, competition, race
урсгал	flow, stream, current
уруул	lip
уулын спорт	mountaineering
хайр (хайртай, хайргүй)	love (in love; not liking)
хамар	nose
харайлт	jump(ing), leaping
хацар	cheek
хож- (Э2.3) (хожиж, хожих, хожино)	to win (in a game)
хожигд- (Э2.2) (хожигдож, хожигдох, хожигдоно)	to loose
хоккей	hockey
хоно- (Э2.1) (хонож, хонох, хононо)	to pass the night
хоолой	throat
хорхойтой бай- (with D.-L.)	to be a fan
хорхойтон	a fan
хөгж- (Э2.3) (хөгжиж, хөгжих, хөгжинө)	to prosper, develop
хөл	foot
хөл бөмбөг (өн)	football
хөмсөг (өн)	eyebrow
хөнгөн	light (not heavy)
хуруу (н)	finger
хүзүү (н)	neck
хүнд	heavy, difficult
хүрэл	bronze
хүрээлэн (г)	garden; institute
хүч (ин)	strength, power
хүчтэй	strong
цана	ski
цол	title, rank
цөөн	few, little
цэнгэлдэх хүрээлэн	amusement park
цээж (ин)	chest, breast
цээжин бие	chest, rib-cage
чих (эн)	ear
шалгаруул- (Г1) (шалгаруулж, шалгаруулах, шалгаруулна)	to examine, check, verify; select
шанаа (н)	cheek(s)
шатар	chess
шилбэ (н)	shin, shank
шүүгч	judge; umpire, referee
эзэл- (Э2.4) (эзэлж, эзлэх, эзэлнэ)	to occupy, take possession of

эргэ- (Э2.1) (эргэж, эргэх, эргэнэ)	to turn, revolve, move round
эрт	early; former, ancient
эрүү (н)	chin
эрүүл	health; healthy
эрхтэн	organ (of the body)
эрэг 1.	shore, bank, coast

Дуудах

Pronunciation

[ɔ – ɔ:] тос- тоос, дор- доор, ноцох- ноцоох
ороолт- ороолт, оролдох-ороолдох
бор тос- боорцог, хорхой- цоорхой

[ö – ö:] өр-өөр, бөс- бөөс, зөгнөх- зөөлдөх
өмнөд-өмнөөс, өмөрхий-өмөөрөх
өнгөрөх-өнгөрөөх, өгсөх-өгсөөх

[a^{ə}] айл, аймаг, гай, гайх, сайн, сайхан
найр, царай, арай, далай, найдах

[aj$^{(ə)}$] ая, ная, хаяг, саяхан, таяг, таягдах

[ɔ^{ə}] ой, ойх, нохой, шохой, ойртох, тойрог
ойно, хойно, олгой, хорхой, ондоолой

[ɔj$^{(ə)}$] оёх, оёг, оёдол, хоёр, ноён, ноёрхуу

[l'] plus liquids and/or consonant groups (front vowels)
[i] илүү, илрүүлэх, илүүчлэх, илүүтгэх,
нийтлүүл, илэрхийлэл, илрэл,
илтэд, илтгэл, илтгэлтэй, илтгэгч,
үл, үлдэх, үйл, үйлчлэх, үйлчлэгч

[ɛ] бэлтгэл, нэгдэл, нэмэрлүүлэх,
нэмэгдэл, мэдрэл, мэдрүүлэх,
мэдрэлийн, мэлмэлзүүлэх, зэдлэх,
зэллэх, зэрлэг, эрүүл, ээрүүл

[ö] өл, өлүүр, өлөн, зөөлрөх, мөлхүүлэх
өдлөх, өдлүүлэх, өдөөлгөх,
мөрдлөг, мөргөлдүүлэх, зөрөлдүүлэх
зөрөлдөх, зөрөлцөх, нөхцөлтэй

1. Асуулт

Та Чи Дорж	Монголд ирсээр их сургуульд орсоор зочид буудалд буусаар тэр хүнтэй танилцсаар		удаж байна уу?
	монголоор ярьдаг тэшүүрээр гулгадаг дугуйгаар явдаг хоккей тоглодог	болсоор	

Хариу

(Би) (Дорж)	Монголд ирсээр их сургуульд орсоор зочид буудалд буусаар тэр хүнтэй танилцсаар		удаж удаагүй хэдхэн (хоёрхон) хоножнэг сар болж хоёр долоо хоножнэг жил хоёр сар жил хагас	болж	байна.
	монголоор ярьдаг тэшүүрээр гулгадаг дугуйгаар явдаг хоккей тоглодог	болсоор			

2. Асуулт Хариу

Та Чи Ринчен	энд Монголд Улаанбаатарт хөдөө	удах уу?	(Би) (Ринчен) (Ринчен гуай) (Тэр)	удна. удахгүй.	
				нэг жил жил хагас хоёр сар	болно. болох байх.
				гурав долоо хэд хэд гурав (=хэдхэн)	хононо. хонох байх.

3. Асуулт

Танай Манай	баг бөх тамирчид	алтан мөнгөн хүрэл	медаль	
Туяа Оюу Танай баг Тэд		алт мөнгө хүрэл		авч гэнэ !

Хариу А

Тийм гэнэ ээ, Тэгсэн гэнэ, Тэгж гэнэ,	би	дуулсан. сонссон. мэдсэн.	
		сая сая л	дууллаа. сонслоо. мэдлээ.

Хариу Б

Аа тийм үү, Тэгсэн гэнэ үү, Тэгж гэнэ үү,	би	дуулаагүй сонсоогүй мэдээгүй	л	байна. байгаа шүү.

4. Мэдээлэл

Манай Танай	баг багийнхан тамирчид	түрүүлэх нэгдүгээр байр эзлэх алтан медаль авах	байх (аа).
Танайхан Эрдэни Туяа Амина			

Хариу

Тэгэх байх. Би бас	тэгж тэгэх байх гэж	бодож байна.

5. Асуулт

Тэр хүн Та Чи	гар хөл сагсан одон	бөмбөг	тоглодог уу?
	хөзөр бильярд теннис		

Хариу

Тэр хүн Та Чи	гар хөл сагсан одон	бөмбөг	тоглодоггүй, тоглож чаддаггүй,	гар хөл сагсан одон	бөмбөг	сайн жаахан муухан	тоглодог. тоглож чадна.
	хөзөр бильярд теннис			шатар даам хөзөр бильярд теннис			

6. Мэдээлэл

Би	энийг тэрнийг	мэднэ,	харин	энийг тэрнийг	бол	мэдэхгүй.
	хөл бөмбөгт	дуртай,		гар бөмбөгт		дургүй.

7. Асуулт

Чи Та	шатарт дааманд цананд тэшүүрт хөзөрт бильярдад морин спортод теннист спортод	дуртай юу?

Хариу

Би	шатарт дааманд цананд тэшүүрт хөзөрт бильярдад морин спортод теннист спортод	бол	дургүй,	шатарт дааманд цананд тэшүүрт хөзөрт бильярдад морин спортод теннист спортод	бол	дуртай хүн	шүү. шүү дээ.

8. Асуулт

Чи Батсүх	ямар спорт	оролддог вэ? сонирхдог вэ?

Хариу

Би тэр	бөх морь сур хөл бөмбөг агаарын теннис		оролддог. сонирхдог.
	бөхийн морин сурын цанын тэшүүрийн хөл бөмбөгийн	спорт	

9. Асуулт

Тэр (хүн) Чи Лхагва	юу хийж байна? юу хийж байгаа вэ?		
	юу хийж байгаа	хүн юм	бэ?

Хариу

Тэр Би Лхагва	тэмцээнд бэлтгэж захиа бичиж монгол бөхийн дасгалжуулагч хийж	байна.	
	тэмцээнд бэлтгэж захиа бичиж монгол бөхийн дасгалжуулагч хийж	байгаа	хүн. юм.

10. Асуулт

Дорж Тэр, Найз чинь	хөл бөмбөг шатар ном дуу хөзөр	тоглодог мэддэг бичдэг дуулдаг сонирхдог	уу? үү? юм уу? хүн үү?

Хариу

Ер нь	тоглодоггүй мэддэггүй бичдэггүй дуулдаггүй	(юм), (хүн),	одоо л	эхлэн	тоглож бичиж дуулж	сурч байгаа	юм.
					сурч байгаа		

11. Асуулт

Би	чамайг таныг тэрнийг	хэд хэдэн цаг	хүртэл болтол	хүлээх вэ?

Хариу

Чи Та	намайг тэрнийг	гурав хагас хоёр хагас орой өглөө 15 цаг шөнө дунд	хүртэл болтол	хүлээ. хүлээгээрэй. хүлээж бай. хүлээж байгаарай.

12. Мэдээлэл

Би	чамайг	15 цаг Оюуныг өглөө кино	хүртэл явтал иртэл болтол эхэлтэл	хүлээнэ (шүү).

Хариу А

Чи	намайг	15 цаг Оюуныг өглөө кино	хүртэл явтал иртэл болтол эхэлтэл	битгий хүлээ(гээрэй). хүлээх хэрэггүй. хүлээгээд яахав.

Хариу Б

Тэгээрэй.

13. Асуулт

Танай Монголын Энэ багийн	тамирчдын бөхийн боксчидын шатарчдын	дотор дунд	медальтай зэрэгтэй цолтой алдартай	хүн тамирчин	олон	байна уу? бий юү?

Хариу А

Олон бий.
Тийм олон биш.
Тийм ч их олон биш.

Хариу Б

Хоёр Нэг Нэг хоёр Хэд	бий.

14. Асуулт

Монголын Танай	бөх баг тамирчид хөл бөмбөгчид хоккейчид	медаль авсан ялсан түрүүлсэн нэгдүгээр байр эзэлсэн	уу? үү? биз?
Мөнхбат Бат-Эрдэни Оюу			

Хариу А

Тэгсэн,	Монголын манай	бөх баг тамирчид хөл бөмбөгчид хоккейчид	медаль авсан. ялсан. түрүүлсэн. нэгдүгээр байр эзэлсэн.
	Мөнхбат Бат-Эрдэни Оюу		

Хариу Б

Үгүй ээ,	Монголын манай	бөх баг тамирчид хөл бөмбөгчид хоккейчид	медаль аваагүй. ялаагүй. түрүүлээгүй. нэгдүгээр байр эзлээгүй	
	Мөнхбат Бат-Эрдэни Оюу		медаль авч ялж түрүүлж нэгдүгээр байр эзэлж	чадаагүй.

15. Асуулт

Хэний Ямар	баг бөх тамирчин хөл бөмбөгч	түрүүлэв? оролцов? ялав?	
		нэгдүгээр (1-р) хоёрдугаар (2-р) гуравдугаар (3-р)	байр(ыг) эзлэв? байранд оров?

Хариу

Манай Танай Монголын Чехийн Хөл бөмбөгийн	баг бөх тамирчин хөл бөмбөгч	түрүүллээ. яллаа. оролцлоо.	
		нэгдүгээр (1-р) хоёрдугаар (2-р) гуравдугаар (3-р)	байр эзэллээ. байранд орлоо.

16. Асуулт

Танай Монголын Чехийн Тэдний	баг бөх боксчид тамирчин	яав? яасан бэ?		
		хэр аль	зэрэг	байсан бэ?

Хариу

Манай Монголын Чехийн Тэдний	баг бөх боксчид тамирчин	хожигдлоо. яллаа. түрүүллээ.	
		нэгдүгээр (1-р) хоёрдугаар (2-р) гуравдугаар (3-р)	байр эзэллээ. байранд орлоо.

17. Асуулт

Та Чи Дулмаа Танай багш Тэр хүүхэн		сайн	тамирчин шатарч бөх гимнастикч гүйгч харайгч дугуйчин		юм! юм байна! байна!
Таны Чиний	эхнэр нөхөр дүү		гар хөл одон	бөмбөгч	

Хариу А

Баярлалаа.

Хариу Б

Тийм ээ,	манай тэр	багш эхнэр хүүхэн нөхөр	сайн	тамирчин шатарч бөх гимнастикч гүйгч харайгч дугуйчин		шүү.
				гар хөл одон	бөмбөгч	

Хариу В

Би тийм ч сайн	тамирчин шатарч бөх гимнастикч гүйгч харайгч дугуйчин . . .	биш шүү.

18. Асуулт

Танд Чамд	тэр тамирчин тэр бөх дасгалжуулагч нь шүүгч дуучин үзэсгэлэн		ямар санагдав?
	энэ тэр Монголын Японы манай	концерт дуучин дасгалжуулагч шүүгч бөх үзэсгэлэн хөгжимчид хамтлаг	

Хариу

Тэр тамирчин Тэр бөх Дасгалжуулагч нь Шүүгч Дуучин Үзэсгэлэн		сайн муу тааруу(хан) аятайхан зүгээр	байна. байсан. санагдсан.
Энэ Тэр Монголын Японы Манай	концерт дуучин дасгалжуулагч шүүгч бөх үзэсгэлэн хөгжимчид хамтлаг		

19. Асуулт

Монголоор Гадаад хэлээр Англиар	ярьж уншиж бичиж	суръя	гэвэл,	яах хэрэгтэй вэ?

Хариу

Монголоор Гадаад хэлээр Англиар	ярьж уншиж бичиж	суръя	гэвэл,	их	ярих унших бичих	хэрэгтэй.

20. Асуулт

Чи өчигдөр	Дулмаатай надтай түүнтэй тэдэнтэй	театрт тэнд тэднийд	дайралдсан танилцсан байсан сууж байсан дайралдсан гэсэн байсан гэсэн	бил үү?
			танилцлуу? сууж байлуу? байлуу? дайралдлуу?	

Хариу

Үгүй, өчигдөр биш шүү дээ [biʃiʃdɛ:].

Хариу асуулт

Тэгээд чи хэзээ	Дулмаатай надтай түүнтэй тэдэнтэй	театрт тэнд тэднийд	дайралдсан танилцсан байсан сууж байсан дайралдсан гэсэн байсан гэсэн	бил ээ?
			танилцлаа? сууж байлаа? байлаа? дайралдлаа?	

21. Асуулт

Чи намайг	орой 9 цагт ир	гэл үү, гэсэн бил үү,	8 цагт ир	гэл үү? гэсэн бил үү?

Хариу

Чи	Дулмаатай миний дүүтэй	танилцъя уулзъя	гэсэн	байх аа? биз дээ?

Хариу асуулт

Би	тэгээгүй тэгж хэлээгүй	шүү дээ.

Асуулт

Тэгээд хэн	Дулмаатай миний дүүтэй	танилцъя уулзъя	гэлээ? гэсэн билээ?

Хариу

Дорж танилцъя гэсэн	шүү дээ байх аа.

22. Асуулт

Энэ Тэр	залуу охин хүн	хичээлээ ажлаа амрахаа унтахаа хоолоо	ч	хийхгүй хийлгүй идэхгүй идэлгүй мэдэхгүй мэдэлгүй мартаад мартчихаад	кино бөх зурагт хөл бөмбөг интернет компьютер	үздэг. үзэх юм. оролддог. оролдох юм.
Дорж Дулмаа Миний дүү					тоглодог. тоглох юм.	

Хариу А

Тэр	муу буруу	шүү. даа.

Хариу Б

Тэгж ч болохгүй дээ.
Дандаа тэгж болохгүй шүү.
Заримдаа ч тэгж болох юм.
За яах вэ.

Хариу В

Хичээлээ Ажлаа	хийгээд	киногоо бөхөө интернетээ	үзмээр үзэж баймаар оролдмоор	байна. юм.
		тогломоор тоглож баймаар тэр юмаа хиймээр		

Хариу Г

Кинонд Бөхөд Тоглоомд Интернетэд	их тун	дуртай хорхойтой	хүн залуу охин	байна даа. юм даа.

23. Харьцуул:

А:

Би	спортод биеийн тамирт хөгжимд теннист	дуртай. сонирхолтой. хорхойтой.
	спорт хөгжим биеийн тамир теннис	сонирхдог.

Б.

Би	спортод кинонд талханд хөгжимд тэр хамтлагт хүүхэнд хүүхдэд моринд	дуртай. дургүй.
	тэр хүүхэнд тэр хүүхдэд чамд эхнэртээ нөхөртөө мориндоо хүүхдээ	хайртай. хайргүй.

24. Мэдээлэл

Дорж Тэр	надаас асуулгүй эмчтэй ярилгүй хичээлээ хийлгүй	тоглосон байна. тоглож байна. тоглох гэж байна. эм уусан байна. эм ууж байна. эм уух гэж байна. интернет дээр (интернетэд) суусан байна. интернет дээр (интернетэд) сууж байна. интернет дээр (интернетэд) суух гэж байна.

Хариу а) өнгөрсөн цагт

Тэр	муу тааруухан	юм	болж. болжээ.
Надаас асуусан Эмчтэй ярьсан Хичээлээ хийсэн	бол	сайн дээр	байсан. байж. байх байсан.

Хариу б) одоо, ирээдүй цагт

Тэгж болохгүй.
Надаас асуух хэрэгтэй (асуусан нь дээр = асуувал дээр).
Эмчтэй ярих хэрэгтэй (ярьсан нь дээр = яривал дээр).
Хичээлээ хийх хэрэгтэй (хийсэн нь дээр = хийвэл дээр).

25. Харьцуул:

а)

Спортын ямар төрөл зүйл байдаг вэ гэвэл (гэж асуувал) уулын спорт, морин спорт, өвлийн спорт гэх зэрэг олон юм бий.
Өчигдөр тэнд хэн хэн байсан бэ гэвэл Амуу, Ананд, Аюуш, Амина – ийм дөрвөн оюутан байсан.
Ангид юу юу байна вэ гэвэл ширээ, сандал, самбар, шүүгээ зэрэг олон юм байна.

б)

Хүн эрүүл байя гэвэл (байхыг хүсвэл) спорт оролдох хэрэгтэй.
Чи түүнтэй танилцъя гэвэл орой 9 цагт манайд ир.
Чи түүнд мөнгө өгье гэвэл дараа биш, одоо өгөх хэрэгтэй.

в)

Чи энэ юмыг үнэтэй гэвэл (гэж бодож байгаа бол) битгий худалдаж ав.
Тэр хүнийг чи гэвэл (гэж хэлбэл) (тэр хүн) дуртай, та гэвэл дургүй.
Тэр хүүхэн өөрийгөө монгол гэвэл их баярлана.

г) баруун гар= зөв гар, зүүн гар= солгой гар= буруу гар

Хүн баруун гараараа юм хийдэг. Зүүн гараараа юм хийдэг хүнийг солгой хүн гэдэг. Солгой гараараа сайхан зурдаг хүн байдаг. Хүнд юм өгөхөд зөв (баруун) гараар өгдөг. Хүнээс юм авахад бас зөв (баруун) гараараа авдаг. Буруу (зүүн) гараар өгч, авч болохгүй.

Нүүдэлчдийн хэл: газарзүйн зүг **Speech of nomads: geographical directions**

Баруун /зүүн тал:

Уулын Голын Их сургуулийн Манай (манай гэрийн) Танай (танай гэрийн)	баруун зүүн	талд биед	айл дэлгүүр	байна.

But:

Миний Чиний Доржийн	баруун зүүн	талд	суу. сууж байна.

Голын урсгалын дагуу **Down the stream of the river**

... голын	баруун зүүн	эрэгт эрэг дээр

Яриа

Conversations

1-р яриа

- Чи спортод аль хэр дуртай вэ?
- Их дуртай. Ялангуяа хөнгөн атлетикт. Чи ямар спортод дуртай вэ?
- Би монгол бөхөд дуртай. Бүр их дуртай гэж болно. Бас хөл бөмбөг сонирхдог. Харин гар бөмбөгийг бол сонирхдоггүй.
- Би гар бөмбөг тоглох дуртай. Цана, тэшүүрээр гулгах бүр их дуртай. Чи гулгадаг уу?
- Цанаар муухан гулгадаг. Тэшүүрээр гулгаж ер чаддаггүй.
- Хоккей тоглодог уу?
- Үгүй. Ерөөсөө манай оронд энэ спорт хөгжөөгүй юм.
- Одон бөмбөг тоглодог биз дээ?
- Тоглолгүй яах вэ.
- Тэгвэл чамтай нэг тоглож үзэх юм сан.
- Тэгье. Хэзээ завтай вэ? Өнөөдөр завтай бол хоёулаа тоглоё.
- Тэгсэн ч яах вэ. Хаана тоглох вэ?
- Чи манай сургууль дээр оч. Оройн 17 цагт очиж чадах уу?
- Чадна. Хаана, ямар өрөөнд?
- Гуравдугаар давхарт, спортын танхимын хажуугийн нэг өрөөнд одон бөмбөгийн сайхан ширээ бий.
- Яасан сайн юм бэ! Бүтэн цаг тоглож болно биз?
- Болно гэж бодож байна.

2-р яриа

- Монгол оронд хамгийн их дэлгэрсэн (хөгжсөн) спорт юу байна?
- Бөх, сур, морь.
- Би бас ингэж сонссон. Та (надад) энэ монгол спортын тухай ярьж өгөхгүй юү?
- За тэгнэ ээ. Дараа ярьж өгье. Энэ гурвыг эрийн гурван наадам гэдэг. Наадам жил бүр болдог. Та үзээгүй биз дээ?
- Үзээгүй. Энэ (ирэх) зун л үзэх санаатай.
- Та энд ирээд ямар тэмцээн үзэв?
- Нэлээн (нэлээд) хэдэн юм үзлээ. Саяхан бөхийн өргөөнд олон улсын бөх (бөхийн тэмцээн) үзлээ. Өнгөрсөн бүтэн сайн өдөр морин спортын тоглолтыг сонирхсон.
- Та өчигдөр монгол бөх үзээгүй юү?
- Үгүй ээ. Хаана байсан бэ?
- Өчигдөр орой монгол телевизээр гарсан.
- Тийм үү, би мэдээгүй.

3-р яриа

- Та олон улсын бөхийн тэмцээн үзсэн гэсэн бил үү? Олон орны бөх байсан уу? Хаанахын бөх сайн байна?

- 10 (арван) орноос бөх ирсэн байсан. Монгол бөхчүүд олон байна билээ [bainlɛ:]. Тэдний дунд нэлээд хэдэн аврага байсан.
- Танайхаас бөхчүүд олон оролцсон уу?
- Манайхаас цөөн бөх байсан.
- Ямар улсын бөх 1-р байр эзэлсэн (түрүүлсэн) бэ?
- Монголын бөх 1-р байр эзэлсэн (түрүүлсэн).
- Зүйтэй. Олон хүн медаль аваа (авсан) биз?
- Олон бөх медаль авч байна билээ. Танай багаас 5 хүн алт, 2 бөх мөнгө, 3 хүн хүрэл авч байна билээ.
- Тэмцээн хэзээ дууссан бэ?
- Дуусаад хоёр хоног байна.

4-р яриа

- Танай багт зэрэгтэй тамирчид олон уу (байгаа юу)?
- Олон бий. Манай багийн ахлагч спортын гавьяат мастер. Манай багийн 4 хүн, улсын 1-р зэрэгтэй, 2 хүн, улсын 2-р зэрэгтэй тамирчин.
- Чи ямар зэрэгтэй вэ?
- Би спортын зэрэг цолгүй.
- Тийм үү. Өчигдрийн тэмцээнд танай баг яав?
- 2-р байранд орсон. Нэгд орж чадаагүй.
- Тэмцээний шүүгч хэн байсан бэ?
- Олон улсын шүүгч Дондог байсан.
- Хаанахын баг түрүүлсэн бэ?
- Улсын их сургуулийн баг түрүүлсэн. Их хүчтэй, сайн баг байна.
- Дасгалжуулагч нь ямар хүн байдаг вэ?
- Улсын гавьяат багш Баяр гуай.

5-р яриа

- Чи маргааш юутай вэ (юу хийх вэ)? Завтай юу?
- Завтай, Би маргааш амарна.
- Тэгвэл надтай (хоёулаа) цэнгэлдэх хүрээлэн орох (явах) уу?
- Тэнд юутай юм бэ? Тэмцээнтэй юү?
- Хотын аврага шалгаруулах төрөл бүрийн тэмцээн болно.
- Тэгвэл үзэх юм сан.
- Би тэмцээнд өөрөө оролцох гэж байна!
- Зүйтэй. Чи юугаар оролцох юм бэ?
- Би дугуйгаар (дугуйн уралдаанд) оролцоно. Бас 100 метрт гүйх санаатай байна.
- За тэгвэл чамайг харъя. Чамд их амжилт хүсье.
- Баярлалаа. Хоёулаа маргааш цэнгэлдэх хүрээлэн дээр уулзъя. Өнөөдөр найз нь (≈найз чинь) завгүй. Бэлтгэл хийнэ.
- Тэгэлгүй яах вэ. Би маргааш тэмцээн эхлэхээс гучин минутийн өмнө очимз.
- За тэгээрэй. Хоёулаа цэнгэлдэхийн (цэнгэлдэх хүрээлэнгийн) хойно, тамирчдын байранд уулзах уу?
- Бололгүй яах вэ.

6-р яриа

- Энэ Очирбат дандаа бөх үзэх юм ! хичээлээ хийхгүй, бөхийн тэмцээн рүү явдаг. Яагаад тэгж байна?
- Тэр чинь (Тэр Очирбат чинь) бөхийн хорхойтой байхгүй юу (хорхойтой байна шүү)!
- Бөхийн хорхойтой хүн (хорхойтон) танайд (танай монголд) олон байдаг уу?
- Олон байдаг. Гэхдээ Очирбат илүү хүн шүү.

7-р яриа

- Энэ залуус хаашаа явж байна?
- Спортын төв рүү явцгааж байна.
- Тэнд яах гэж байгаа юм бэ? Тоглох гэж байна уу?
- Ихэнх нь тоглох гэж явна. Зарим нь тэмцээний бэлтгэл (сургууль, дасгал) хийх гэж байна.
- Чи юуны бэлтгэл хийдэг вэ?
- Би тэмцээний бэлтгэл сургууль хийдэггүй, агаарын теннис тоглодог.
- Чиний найз хүүхэн бас агаарын теннис рүү явж байна уу?
- Үгүй, тэр уран гимнастик оролддог.

8-р яриа

- Дамба аа, чамаас нэг юм асууя.
- За.
- Тэр нэг жижиг байшинд дандаа залуучууд орж гарч байна. Ямар учиртай байна?
- Тэр байшинд монгол бөхийн тэмцээний тасалбар худалддаг. Тэгээд л (тийм учраас) тэгж байгаа юм.
- Аа тийм үү? Бас нэг асуулт байна. Сонин сэтгүүлийн мухлагт тавдахь өдрийн өглөө маш олон хүнтэй, бусад өдрийн өглөө цөөн хүнтэй байх юм (байдаг). Яагаад тэгж байна?
- Аа тэр тэгэлгүй яах вэ. Үнэгүй өгдөг "Зах" сониныг авах гэж байгаа нь тэр. Тэр сонин дээр дараагийн 7 хоногийн спортын тухай, бас зурагтын зарлал гардаг байхгүй юу (гардаг юм л даа)!

9-р яриа

- Уучлаарай, таны нэр хэн билээ?
- Миний нэр Бадмаа. Сайн байна уу?
- Би тантай нэг уулзсан юм шиг санагдана. Та бид хоёр хаана уулзлаа аа?
- Прага хотод. Монголын жүжигчдийн концерт дээр…
- Тийм бил үү? Та чинь хөгжимчин байх аа.
- Үгүй, би дуучин…
- Ямар дуу дууллаа аа?
- Монгол морь гэдэг дуу…

- Аа тийм тийм, уучлаарай. Би сая л мэдлээ. Би танд цэцэг өгсөн.
- Тэгсэн. Концертийн дараа та надтай уулзлуу? Тэгэхэд та юу гэж хэллээ ээ?
- . . .
- Би чамайг хэзээ ч мартахгүй гэж хэллүү?
- Тэгсэн. Тэгэхэд та монгол хувцастай байсан. Одоо европ хувцастай байна. Тэгээд би таныг яг таньж чадсангүй. Уучлаарай.

Text

Бичвэр

БИЕИЙН ТАМИР, СПОРТ

- Хүн бүхэн эрүүл байхыг хүснэ. Эрүүл байхад юу хэрэгтэй вэ? гэвэл олон юм хэрэгтэй. Тэдгээрийн нэг нь, миний бодоход биеийн тамир, спорт. Эрүүл байя гэвэл биеийн тамир хийх хэрэгтэй, спортоор оролдох (хичээллэх) хэрэгтэй.
- Ямар ямар төрлийн спорт байдгийг та хэлнэ үү?
- Их олон төрөл зүйлийн спорт байдаг. Жишээ нь: хүнд атлетик, хөнгөн атлетик, спорт тоглоом, дугуйн болон мото-спорт, уулын спорт, бөхийн спорт, уран гулгалт, агаарын болон усан спорт, өвлийн, зуны спорт...
- Хөнгөн атлетикийн төрөлд юу юу байна?
- Миний сая (саяын) хэлсэн спортууд, дотроо бас олон төрөл зүйлтэй. Жишээ нь: сая чиний асуусан хөнгөн атлетикт юу юу орох (байдаг) вэ гэвэл, янз бүрийн гүйлт, харайлт, зээрэнцэг, бөөрөнцөг гэх мэт олон спорт байна (орно).
- Шатар хөнгөн атлетикт орох уу?
- Үгүй, шатар бол спорт-тоглоомд орно.
- Спорт-тоглоомд ондоо юу юу байдаг вэ?
- Спорт-тоглоомд ондоо юу юу орох вэ гэвэл, даам, одон бөмбөг, гар бөмбөг, хөл бөмбөг орно.
- Мото-спортод юу юу ордог вэ?
- Мото-спортод мотоциклийн уралдаан, машины уралдаан орно.
- Өвлийн спортод?
- Өвлийн спортод цана, тэшүүр, хоккей зэрэг олон юм бий.
- Танай тамирчид ямар спортод сайн бэ?
- Манай тамирчид уран гимнастик, уран гулгалт, усан спортод их сайн.
- Монголд хэзээнээс спорт хөгжсөн юм бэ?
- Монголд маш эрт цагаас өөрийн спорт байсан. Олон зүйлийн ардын спорт хөгжиж байсан. Жишээ нь бөх, морь, сурын спорт байна. Энэ гурвыг эрийн гурван наадам (тоглоом) гэдэг. Жил бүрийн 7-р сарын 11-13-нд (долдугаар сарын арван нэгнээс арван гурванд) 1921 оны хувьсгалын баяр болдог. Тэр өдрүүдэд энэ гурван спортын уралдаан, тэмцээн байдаг. Үүнийг "Наадам" гэнэ.
- Наадам хаана болдог вэ?
- Наадам энд тэндгүй, хот хөдөөгүй болно. Улаанбаатарт бол Төв цэнгэлдэх хүрээлэнд болдог.

ХҮНИЙ БИЕ

Цээжин биед: толгой, хүзүү, хоолой, цээж, мөр, дал, гар, тохой, шуу, гарын хуруу, хумс.

Бөгсөн биед: хөл, гуя, өвдөг, шилбэ, хөлийн ул, өсгий, өлмий.

Толгойд: нүүр, дух, хөмсөг, нүд, чих, хацар, шанаа, хамар, ам, уруул, шүд, хэл.

Дасгал Exercises

1. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу тайлбарла. **Explain the sentences using the model.**

ҮЛГЭР: За, би энэ үгийг мэдэж авлаа.
ЭНЭ ҮГИЙГ БИ САЙН МЭДМЭЭР БАЙСАН, ГЭВЧ МЭДЭЖ ЧАДАХГҮЙ БАЙСАН.
ТЭГЭЭД САЯХАН МЭДЭЖ ЧАДЛАА. ТЭГЭЭД БИ БАЯРТАЙ БАЙНА.

1. Би өнөөдөр сайн унтаж авлаа.
2. Би тэр киног үзэж авсан.
3. Би даалгавраа хийж авлаа.
4. Би түүнд хэлэх ёстой үгээ хэлж авлаа.
5. Би өнгөрсөн жил эхнэртэй болж авсан.
6. Би улсын зэрэгтэй тамирчин болж авлаа.
7. Би саяхан олон улсын шүүгч болж авлаа.
8. Их сайхан айраг байна, ууж аваарай.

2. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. **Join the sentences using the model.**

ҮЛГЭР А: Өглөөний 10 цаг болсон. Би тэр хүртэл унтсан.
БИ ӨГЛӨӨНИЙ 10 ЦАГ БОЛТОЛ УНТСАН.

1. Шөнө дунд болно. Би тэр хүртэл сууж уншина.
2. Энэ спорт манайд хөгжсөн. Тэр болтол олон жил болов.
3. 1984 он болно. Тэр хүртэл би энд байна.
4. Олон улсын бөхийн тэмцээн дуусна. Тэр болтол хоёр хоног байна.
5. Би унтана. Тэр болтол чи энэ ажлыг хий.

ҮЛГЭР Б: Тэр хүн гэртээ харина. Тэр болтол тэр хүн энд сууна.
ТЭР ХҮН ГЭРТЭЭ ХАРЬТЛАА ЭНД СУУНА.

1. Би энэ хэлээр сайн ярьдаг болно. Тийм болтол сурна.
2. Би энэ дууг сурна. Тэр болтол оролдоно.
3. Батбаяр явна. Явах болтлоо энд байна.

4. Би унтана. Тэр болтол би энийг орчуулна.
5. Би хичээлд явна. Тэр болтол шинэ үг тогтооно.
6. Би оройн кинонд явна. Тэр хүртэл би энэ номыг үзнэ.
7. Дорж манайд ирнэ. Тэр болтол Дорж Дулмаатай ярилцана.
8. Тэр хүний бие эрүүл болно. Тэгтэл тэр хүн гимнастик хийнэ.

3.

А. Хоёр өгүүлбэрийг сонсож үлгэрийн дагуу холбож хэл. **Join the sentences using the model.**

ҮЛГЭР А: Дорж гэртээ харина. Тэр болтол би хүлээнэ.
ДОРЖИЙГ ГЭРТЭЭ ХАРЬТАЛ (БИ) ХҮЛЭЭНЭ.

1. Дулмаа монголд буцна. Тэр хүртэл би уулзах байх.
2. Бат тэмцээнд оролцсон. Тэр хүртэл би цэнгэлдэх хүрээлэнд байсан.
3. Багш намайг дуудна. Тэр хүртэл би эндээс явахгүй.
4. Цэмбэл сургуульдаа явна. Тэр хүртэл би энд сууж ярилцъя.
5. Жадамба утсаар ярина. Тэр хүртэл би гэрээсээ гарч болохгүй.
6. Дорж ийшээ ирнэ. Тэр хүртэл хүлээе.

Б. Хоёр өгүүлбэрийг уншаад үлгэрийн дагуу хариу хэл. **React using the model.**

ҮЛГЭР Б: Дорж байна уу? Удахгүй ирнэ.
ЗА, ИРТЭЛ НЬ ХҮЛЭЭЕ.

1. Дулмаатай уулзъя! Одоо ажлаа дуусах байх.
2. Би багшид энэ номыг өгмөөр байна. Багш 30 минут болоод гарч ирнэ.
3. Би гадаа гармаар байна. Одоохон энэ кино дуусна.
4. Би энэ аягатай сүүг уух уу? Энэ аягатай сүүг дуустал уувал сайн.
5. Цэмбэл сэрээгүй л байна уу? Би Цэмбэлийг сэртэл дуудаж чадахгүй байна.

4. Үлгэрийн дагуу холбож хэл. **Join the sentences using the model.**

ҮЛГЭР: Би одоо ирнэ. Чи хүлээж байхгүй юү?
НАМАЙГ ИРТЭЛ ЧИ ХҮЛЭЭЖ БАЙХГҮЙ ЮҮ?

1. Би хоолоо хийе. Чи сэтгүүл уншиж байгаарай.
2. Би талх аваад ирнэ. Та цай чанаж байгаарай.
3. Найз минь хүрч ирлээ. Би даалгавраа хийж дуусна.
4. Би танайд очсон. Дорж хүлээж байлаа.
5. Би театраас ирье. Та нар тэнд байж байхгүй юү?
6. Би энэ бичвэрийг орчуулна. Чи дасгалаа дуусгаарай.
7. Концерт эхэлсэн. Хүмүүс ярилцаж байлаа.
8. Олон улсын бөхийн тэмцээн дуусна. Бид телевизээр үзнэ.
9. Хурдан морь уралдана. Зургийн үзэсгэлэн үзээд явъя.

5. Өгүүлбэрийг гүйцээ. Complete the sentences.

1. Намайг иртэл ...
2. Би иртлээ ...
3. Би сонин уншиж дуустлаа ...
4. Намайг сонин уншиж дуустал ...
5. 1984 он болтол ...
6. Шөнийн 12 цаг хүртэл ...
7. Багшийг явтал ...
8. Багш явтлаа ...
9. Би тэшүүрээр сайн гулгадаг болтлоо ...
10. Намайг тэшүүрээр сайн гулгадаг болтол ...

6. «Өмнө, дор, дотор, хойно, дунд, дараа» гэсэн үгээр цэгийг нөх. Fill in postpositions.

1. Тэдгээр тамирчдын . . . алтан медальтан олон бий.
2. Спортын төрөл зүйлийн . . . бөх их сонирхолтой.
3. Тэр морь ер нь морины . . . ордоггүй, дандаа түрүүлдэг.
4. Миний найз түрүүлсэн тамирчнаас 2 секундийн . . . ирлээ.
5. Оюутнуудын . . . спортын зэрэг цолтой тамирчид бий.
6. Төв цэнгэлдэх хүрээлэнгийн . . . талд тамирчдын байр байдаг.
7. Би түүнийг ирсний . . . очсон.
8. Тэмцээн хагас цагийн . . . дуусна.
9. Би тэшүүрээр чиний . . . орохгүй шүү.
10. Манай баг гар бөмбөгөөр тэдний . . . орлоо.
11. Тэр шар шүүгээн . . . ном бий.
12. Номын тавиурын . . . жижиг улаан ширээ байна.
13. Тэр ном чинь номын шүүгээн . . . бий.
14. Манай байрны . . . нэг дэлгүүр байдаг.

7. Өгүүлбэрүүдийг «-бал[4], дараа, өмнө» гэсэн хэлбэрээр холбо. Make conditional or temporal clauses.

1. Чи сургуулиасаа өдөр ирэх үү? Хоёулаа шинэ үзэсгэлэн үзье.
2. Та номын дэлгүүр явах уу? Би нэг ном захья.
3. Тэд нар цирк рүү явж байгаа. Та ч гэсэн цуг яваач.
4. Бат уралдаанд түрүүлж ирлээ. Бид баяр хүргэлээ.
5. Миний найз хөдөөнөөс ирлээ. Надад захиа бичсэн юм.
6. Улсын гавьяат жүжигчид концертонд оролцоно. Бид их дуртай үзнэ.
7. Манай сургуулийн баг сая түрүүллээ. Тэдний баг өнгөрсөн жил түрүүлж байсан.
8. Оюутнууд хичээлээ тарсан. Оюутнууд бөхийн тэмцээн үзэх гэж явжээ.

8. Цэгийн оронд *'-бал', -вал', -тал'* Fill in temporal or conditional converbs. ***-ын*** **тохирохыг бич.**

1. Биеийн тамир хий- . . . хүний бие сайн болно.
2. Хүн эрүүл бай- . . . жаргал нь тэр юм.
3. Хичээл эхэл- . . . би чамайг хүлээсэн.
4. Та энэ юмыг унш- . . . ойлгоно.
5. Таныг юм унш- . . . би бас уншина.
6. 9 цаг бол- . . . намайг хүлээгээрэй.
7. 9 цаг 10 минут бол- . . . намайг битгий хүлээгээрэй.
8. Таныг хий гэ- . . . би хийнэ.
9. Таныг уншиж дуус- . . . би тэр номыг авахгүй.
10. Удалгүй кино эхэлнэ. Кино эхэл- . . . энд хоёулаа жаахан сууя.

9. Өгүүлбэрүүдийг холбоо үг болго. Change the sentences into phrases using the model.

ҮЛГЭР: Энэ хүн хотод байна.
ХОТОД БАЙГАА ХҮН.

1. Хүүхэд цанаар гулгаж байна.
2. Охин тэшүүрээр явж байсан.
3. Өчигдөр Мөнхбат тэмцээнд түүрлсэн.
4. Дулмаа одон бөмбөг тоглодог.
5. Энэ ангид тэр хүүхэн суралцаж байсан.
6. Тэр хүн өглөө бүр гимнастик хийдэг.
7. Би энэ сургуульд суралцана.
8. Жил бүр энэ морь түрүүлж байгаа юм.
9. Би сая үг хэлсэн.
10. Чи сая хөнгөн атлетикийг асуусан.

10. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбо. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Би Прага хотод ирсэн. Түүнээс хойш нэг сар боллоо.
БИ ПРАГА ХОТОД ИРСЭЭР НЭГ САР БОЛЛОО.

1. Би энэ номыг уншсан. Түүнээс хойш 2 хонож байна.
2. Дорж гэртээ харив. Түүнээс хойш 30 минут болов.
3. Би Дулмааг энд хүлээж эхэлсэн. Түүнээс хойш нэг цаг боллоо.
4. Би монгол хэл сурсан. Тэрнээс хойш олон жил өнгөрлөө.
5. Би эхнэр авсан. Тэр цагаас хойш таван жил өнгөрлөө (боллоо).

ҮЛГЭР: Би энэ номыг уншсан. Тийм учир (тэгээд) оройн кинонд явахаа мартжээ.
БИ ЭНЭ НОМЫГ УНШСААР (БАЙГААД) ОРОЙН КИНОНД ЯВАХАА МАРТЖЭЭ.

1. Тэр тамирчин жил бүр тэмцээнд оролцсон. Тэгээд аварга боллоо.
2. Миний нөхөр бусад хүнээс хурдан гүйсэн. Тэгээд энэ тэмцээнд түрүүллээ.
3. Бид хоёр одон бөмбөг тоглосон. Тэгээд хоолоо идэхээ мартжээ.
4. Би даалгавраа хийж байсан. Тэгээд телевиз харж чадсангүй.
5. Тэр хүүхэн өдөр бүр дасгал хийдэг. Тэгээд сайн тамирчин болсон юм.
6. Сүрэнгийн бие их муу байсан. Сүрэн өдөр бүр гимнастик хийж байсан. Тийм учраас Сүрэнгийн бие эрүүл боллоо.
7. Би хичээл бүрийн шинэ үгийг тогтоож байсан. Тэгээд одоо олон үг мэддэг боллоо.
8. Доржийн хоёр хүүхэд тоглож байсан. Тэгээд шөнө болтол гэртээ хариагүй.

11. Цэгийн оронд асуух өгүүлбэр бич. Fill in interrogative sentences.

1. – . . . ? Цэнгэлдэх хүрээлэнгийн билет сая дууссан байна.
2. – . . . ? Надад илүү билет байхгүй.
3. – . . . ? Манай ангид спортын зэрэгтэй хүн байхгүй.
4. – . . . ? Цолтой хүн ч байхгүй.
5. – . . . ? Ер нь спортод дуртай хүн олон бий.
6. – . . . ? Тийм ээ, энэ шатрын хорхойтой юм.
7. – . . . ? Бат гэр лүүгээ дугуйгаар явсан.
8. – . . . ? За, би чамайг иртэл сууж байя.
9. – . . . ? Ямар баг нэгдүгээр байр эзэлснийг би мэдсэнгүй.
10. – . . . ? Бат биш, Мөнх алтан медаль авсан.
11. – . . . ? Тэглээ, сая үзлээ.
12. – . . . ? Хөл, гуя, өвдөг, шилбэ бол бөгсөн биеийн эрхтэн.
13. – . . . ? Манайхан уран гимнастикт тааруухан.
14. – . . . ? Үгүй байх аа. Дорж ялж чадахгүй байх.
15. – . . . ? Бат одоо л энэ хөгжмийг эхлэн сурч байгаа юм.
16. – . . . ? Тэр, тэмцээнд бэлтгэж байгаа хүн (байна).
17. – . . . ? Үгүй ээ, Гэрэл медаль авч чадахгүй.
18. – . . . ? Их л ярих хэрэгтэй.
19. – . . . ? За тэгээрэй. Та 1984 онд дахин ирээрэй.
20. – . . . ? Би өнгөрсөн шөнө өглөөний 3 цаг болтол унтаж чадсангүй.
21. – . . . ? Тийм ээ, Монголын ард түмэн эрт цагаас эхлэн (аваад) одоо болтол гэрт сууж байгаа юм.
22. – . . . ? Уучлаарай, би ном үзэж суусаар байгаад тантай утсаар ярихаа мартжээ.
23. – . . . ? Та тэгж болохгүй шүү.

Монголын бүх бага, дунд, дээд сургуульд биеийн тамирын хичээл үздэг. Улсын Багшийн Их сургуулиас биеийн тамирын дээд мэргэжлийн багш гардаг. Сургууль бүр биеийн тамирын танхимтай. Улаанбаатар хотод биеийн тамирын төв ордон бий. Энэ ордны танхимуудад улсын болон олон улсын тэмцээн болдог. Монголд эрт цагаас эхлэн «Эрийн гурван наадам» гэдэг спортын гурван төрөл зүйл их хөгжжээ. Одоо биеийн тамир, спортын хэрэг их хөгжиж байгаа учир, монголын тамирчид, дэлхийн олон тэмцээнд оролцдог боллоо.

13. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Та спортод аль хир дуртай вэ?
2. Ямар спортод илүү дуртай вэ?
3. Яагаад энэ спортод их дуртай вэ?
4. Та ямар спортын сургууль хийдэг вэ?
5. Та одон бөмбөгийн сургууль хийдэг үү?
6. Биеийн тамирын танхим хаана байдаг вэ?
7. Та юугаар тоглох дуртай вэ?
8. Танай улст ямар спорт их хөгжсөн бэ?
9. Та спортын зэрэгтэй юү?
10. Улаанбаатарын төв цэнгэлдэх хүрээлэнд юу юу болдог вэ?
11. Хоккейн дэлхийн аварга баг хаанахынх вэ?
12. Та юунд хорхойтой вэ?
13. Та ямар тэмцээн үзэх дуртай вэ?
14. Та Монголд ирсээр ямар тэмцээн үзсэн бэ?
15. Хөнгөн атлетикт ямар ямар спорт байдаг вэ?

Homework Даалгавар

1. Биеийн тамирын тухай цээжээр ярьж сур. Speak about sport.

2. Биеийн тамирын талаар найзтайгаа ярилц. Talk about sport with a colleague.

3. Спортын тухай жижиг бичвэр зохио. Write a short essay about sport.

4. Орчуулах. Translate into Mongolian:

1. Do you like sports? Which sports do you like?
2. I like sports. I go in for light athletics a bit. Do you like sports?
3. I like (them) very much. A few years ago I took part in running competitions.

4. Do you also go in for sport at present?
5. I do almost nothing. Because I have very little leisure, I play ping-pong occasionally.

* * *

6. Have you seen Mongolian wrestlers?
7. I have not seen Mongolian wrestlers, I have only heard about wrestlers. I want to see (them).
8. It is a Mongolian national sport. One of the 'three manly sports'.
9. Where is it possible to see them?
10. In the Sports Palace it is possible to see them almost every week. The greatest competition takes place at the time of the Nadam.
11. When does the Nadam take place?
12. The Nadam takes place during the days of the Mongolian revolution of July 11-13, 1921.
13. What are the 'three manly sports'?
14. The 'three manly sports' are three types of Mongolian national sports: wrestling, archery and horse-racing.

* * *

15. Where did your team come? (Lit.: Which place did your team occupy?)
16. Our team is in the second place.
17. Which team has won?
18. The team of the University has won.
19. It is a really good team. There are two 'sports masters' in it.
20. The competition took place in the stadium. Were there many peple there?
21. Oh no, no. It took place in the University Sports Centre. There were so many people. Only students came.

Арван нэгдүгээр хичээл
Eleventh Lesson

Эмнэлэг, эмийн сан
Hospital, Pharmacy

Хэлзүй
Grammar

1. Pair words

In pairing words it is also possible to combine words of opposite meanings, which often results in a lexical unit with an abstract meaning. It is also possible to make coordinative phrases of words of similar meaning.

өндөр нам	height (< high + low)
үндэстэн ястан	nationalities
(*халуун хүйтэн*	temperature)

2. Postpositions

төдийгүй	not only (but also); the posposition is used after a noun or a verbal noun
арьсны төдийгүй . . . үсний өнгө	not only the colour of skin but also of eyes…

3. Causatives

We have seen the form in *-уул/-үүл* (cf. L7, Gr. 5), which is added to verbs of the vocalic class. In this lesson we shall see another form in *-лга*[4], which is added to verbs ending in a long vowel of diphthong (Э1) and the suffix creates verbs of the class Э2 (cf. the table of verb classes in the Supplement):

хий-	to do	–	*хийлгэ-*	to have s.th. done

With most verbs, whose stem or root finishes in a consonant, the causative suffix is *-га*[4]:

хүр-	to reach, arrive	–	*хүргэ-*	to send, deliver

Special formation:

авхуул- (Г1)	to have s.th. taken

4. Elision of the predicate

Converbum perfecti can be used without the final verb as a colloquial form. The question 'why didn't he come?' would be answered without the final verb (did not come):

Шүд нь өвдөөд . . . (= өвдсөн учир) (Because) he had toothache...

5. *Nomen futuri*

a) *Nomen futuri* can be an object of a verb (L10, Gr. 8d). If the subject is the same for both clauses *-аа*[1] is added. If there are two different subjects the *nomen futuri* takes the accusative case suffix.

... ямар эмчид үзүүлэхээ хэлнэ. Lit.: ...(he) says, by which doctor he will have his medical check-up done.

... хэддүгээр өрөөнд үзүүлэхийг бичсэн байна. Lit.: ... (it) is written, in which room he will have the check-up.

b) *Nomen futuri* in Abl. followed by the postposition *гадна* 'apart from, besides':

... бух төрлийн өвчний эмч байхаас гадна ... олон бий. ... Lit.: ... besides there being doctors for all diseases, there are many sections.

c) *Nomen futuri* followed by the verb *бол-* expresses the future (written language; cf. also L8, Gr. 10b):

Хүнийи бие эрүүл байх болно. The human body will be healthy.

If *nomen futuri* is followed by the form *болдог,* the phrase means 'it is (usually) necessary' (also a colloquial form):

... заримдаа хагалгаа хийлгэх болдог. ... sometimes it is necessary to have an operation.

6. *Presens imperfecti*

This form can also have the meaning of a general tense 'it is done in that way', and the like.

Энэ эмийг өдөрт нэг (удаа) ууна. This medicine is taken once a day.

7. *Nomen perfecti*

a) In the answer to a question *nomen perfecti* can be followed by the 3rd person enclitic pronoun *нь*, which implies a choice between more possibilities:

Эмнэлэгт хэвтсэн нь дээр. It is better to go to the hospital (be hospitalised).

b) *Nomen perfecti* followed by the particl *ч* has the meaning 'even if':

Бие муу байсан ч ийм эм уухгүй.	Even if I were ill, I would not take such medicine.
Дорж уу гэсэн ч би уухгүй.	Even if Dorji told me to take it, I would not take it.

c) In the accusative form the *nomen perfecti* represents a phrase, from which the determined concrete noun was omitted. Thus it means: 'what was written, done, said, etc.'

Би таны хэлснийг ойлгосон.	
Би таны хэлсэн үгийг ойлгосон.	I have understood what you said.

8. Verba vicaria

The interrogative verb *яа-* can also be used as a quasi-imperative to ask about the imperative of the full verb:

Эмч чамайг яа гэж байна?	What does the doctor tell you to do? Lit.: The doctor tells you 'do what'?
Эмч намайг «Хэвт» гэж байна.	The doctor tells me to stay in bed. Lit.: The doctor tells me 'lie (in bed)'.

9. Verbal phrases

a) *Converbum imperfecti* + *магадгүй* 'perhaps, probably, may be':

байж магадгүй	(he, she, it, etc.) may be
явж магадгүй	(he, she, it, etc.) may (might) go

b) The verb 'to begin' in the form of *converbum imperfecti* usually precedes the main verb, but sometimes a more idiomatic form of expression may omit the verb 'to begin' completely:

Хэзээ эхэлж өвдсөн бэ?	When did it start to ache?
Хэдийгээс өвдсөн бэ?	Since when has it been aching?

10. Accusative plus the verb 'to say'

In the phrase 'to tell s.o.' or 'to say s.th. about s.th.' the noun is in accusative:

Эмч намайг «Хэвт» гэсэн.	The doctor said I should stay in bed. Lit.: The doctor told me (Acc.) to stay in bed.
Тэр эмийг эмч их сайн эм гэсэн.	
Эмч эмийг их сайн гэсэн.	The doctor said that the medicine is (was) a good one. Lit.: The doctor said this medicine (Acc.) (to be) very good.

11. Particles

a) *бол* as an interrogative particle implies a polite question. It can be followed by another particle *доо*, which makes the question more relaxed (or leisurly):

Яасан юм бол доо?	What is the matter? What happened?

With the verb of existence the question would be rather abrupt or would imply surprise. It may be offensive and therefore we do not recommend students to use it, though it is useful to know the difference:

Яасан юм бэ?	What is the matter? What happened?

b) *ч* after an interrogative pronoun in a positive sentence implies 'any...' (cf. also L8, Gr. 12d):

Хаана ч очиж болноо (<болно оо).	It is possible to enter anywhere.
Хэнтэй ч ярьж болноо (<болно оо).	It is possible to speak to anybody.

Note the mildly emphasising final particle *аа*[4], whose pronunciation is only slightly longer than the pronunciation of the respective short vowel, and which usually also has a reassuring or quietening overtone (cf. also L9, Gr. 19b).

12. Idioms and phrases

За нэг амарлаа.	So that is a relief (I feel relieved).
Бид яах вэ, . . .	Well, concerning us..., As for us.... (hesitation, embarrassment)

Vocabulary Шинэ үг

авхуул- (Г1) (авхуулж, авхуулах, авхуулна)	to have s.th. taken, removed
амбулатори	out-patients clinic
амьсгал- (Э2.4) (амьсгалж, амьсгалах, амьсгална)	to breathe
ангай- (Э1) (ангайж, ангайх, ангайна)	to open (the mouth)
арьс (ан)	skin
арьстан	race; 'having the skin (white, black etc.)'
битүү	firmly closed, shut (also about full nose)
битүүр- (Э2.4) (битүүрч*, битүүрэх, битүүрнэ)	to be closed, obstructed, stopped up
бичүүл- (Г1) (бичүүлж, бичүүлэх, бичүүлнэ)	to have s.th. written

бөглө- (Э2.1) (бөглөж, бөглөх, бөглөнө)	to fill (the tooth)
бөөр (өн)	kidney
буур- (Э2.4) (буурч*, буурах, буурна)	to diminish, decline
бүдүүн	large, big; gross, rough
бүдүүн гэдэс	large intestines
бүт- (Э2.2) (бүтэж, бүтэх, бүтнэ)	to consist of, be made up of
бүх	all, whole
бэлхүүс (эн)	waist
гадна (Abl.)	apart from, besides
гайгүй	not (too) bad, tolerable; tolerably
гарга- (Э2.1) (гаргаж, гаргах, гаргана)	to take out, release
гашуун	bitter
гэдэс (эн)	stomach, abdomen; intestines
гэмтэл	damage, injury; defect; section of injuries
гэрэл	light; X-ray apparatus
давсаг	urinary bladder
дагуу (G.)	according to
даралт (ан)	pressure
дотрын эмч	internist
дууд- (Э2.2) (дуудаж, дуудах, дуудна)	to call; summon
жин	(hot) water bottle (халуун жин)
жор	medical prescription, recipe
зай	space, gap, interval
зайтай	having space, distant
зөвшөөр- (Э2.4) (зөвшөөрч*, зөвшөөрөх, зөвшөөрнө)	to approve, permit, agree to
зүйл	item, article; kind, sort; category
зүрх (эн)	heart
карт	card
картын өрөө	card-index, files
ломбод- (Э2.2) (ломбодож, ломбодох, ломбодно)	to fill (teeth)
магадгүй	possibly, perhaps
мэс засал	operation
мэдрэл	consciousness; feeling
нам 2.	low, deep; calm
нарийн	fine, delicate; thin
нарийн гэдэс	small intestine
нийт	all; total; society; the public
нунтаг	powder (also medicine)
олгой	colon, large intestine (obsolete)
өвд- (Г4) (өвдөж, өвдөх,өвдөнө)	to be ill; be painful
өвчин	illness, disease
өвчтэй	sick, ill
өвчтөн	patient(s)

өндөр нам	height
өөдөөс харсан	opposite
сав (ан) 2.	womb, uterus
салхи (н)	wind
салхинд цохиул-	to catch cold (in the wind)
сувилагч	nurse
тайл- (Э2.4) (тайлж, тайлах, тайлна)	to undress; untie
тариа (н) 2.	injection, inoculation
тариа хий- (тарь-)	to inoculate, inject
тарь- (Э2.4) (тарьж, тарих, тарина)	to sow, plant; inoculate
тариул- (Г1) (тариулж, тариулах, тариулна)	to get inoculated
тодорхой	clear, specific, concrete
төдийгүй (postp.)	not only
тусал- (Э2.4) (тусалж, туслах, тусална)	to help, aid
тусламж	help, assitence
тустай	useful
түргэн	quick, rapid
түргэн тусламж	ambulance, first aid
тэг	zero
усан эм	liquid medicine
уушиг (ин)	lungs
үзүүл- (Г1) (үзүүлж, үзүүлэх, үзүүлнэ)	to show; undergo medical check-up
үндэстэн	nationality, race
үс (эн)	hair
хагалгаа(н)	operation
халуун	temperature
халууны шил	thermometer (only when taking human temperature)
халуур- (Э2.4) (халуурч*, халуурах, халуурна)	to have a fever
хамаагүй	of no concern, does not matter
ханиад (ан)	cough, influenza
ханиалга- (Э2.1) (ханиалгаж, ханиалгах, ханиалгана)	to cough
хараа (н)	vision, sight
хийлгэ- (Э2.1) (хийлгэж, хийлгэх, хийлгэнэ)	to have s.th. done
хуурай	dry
хүр- (Г2) (хүрч, хүрэх, хүрнэ)	to reach, arrive at
хэвт- (Э2.2) (хэвтэж, хэвтэх, хэвтэнэ)	to lie down, lie upon
хэвтүүл- (Г1) (хэвтүүлж, хэвтүүлэх, хэвтүүлнэ)	to make lie down; put s.o. in bed
хэлээ гарга-	to stick out one's tongue

хэмжүүл- (Г1) (хэмжүүлж, хэмжүүлэх, хэмжүүлнэ)	to measure
хэрэглэ- (Э2.1) (хэрэглэж, хэрэглэх, хэрэглэнэ)	to use, apply
цохиул- (Г1) (цохиулж, цохиулах, цохиулна)	to let hit, beat
цөс (өн)	bile
цус (ан)	blood
цэнхэр	light blue, pale blue
цээжил- (Э2.4) (цээжилж, цээжлэх, цээжилнэ)	to learn by heart
чимээгүй	silent, noiseless
шалгуул- (Г1) (шалгуулж, шалгуулах, шалгуулна)	to take an examination; undergo a (medical) check-up
шүд (эн)	tooth
шүд ав-	to extract a tooth
шүд авхуул-	to have a tooth extracted
шүдний эмч	dentist
эдгэр- (Э2.4) (эдгэрч*, эдгэрэх, эдгэрнэ)	to recover from illness; heal up
эдгээ- (Э1) (эдгээж, эдгээх, эдгээнэ)	to cure, heal
элэг (эн)	liver
эм 2.	medicine
эм уу-	to take medicine
эмийн сан (г)	pharmacy, dispensary
эмийн санч	pharmacist
эмчилгээ (н)	medical treatment
эмнэлэг	hospital; medical treatment; medicine a science
эмчил- (Э2.4) (эмчилж, эмчлэх, эмчилнэ)	to cure, treat medically
эмчлүүл- (Г1) (эмчлүүлж, эмчлүүлэх, эмчлүүлнэ)	to undergo treatment (by a medical doctor, *эмчээр*)
эрүүл (мэнд)	health; healthy
эсрэг (G.)	against
яаралтай	hasty, urgent(ly)
ялгаа (н)	difference, distinction
ялгаатай	different
яс (ан)	bone
ястан	race, people

Pronunciation — Дуудах

[a – a:]	зураг-зураас, халдах-халдаах, надад-надаас
[ɔ – ɔ:]	орох-ороогүй, болох-болоогүй, олох-олоогүй, хорох-хороох, хорсох-хорсоогүй, хорон-хорооны
[u – u:]	гулгуур, уруул, суртахуун, суруулах, хулуух, нуруулдах
[ü – ü:]	хүзүү, хүзүүдүүлэх, үзүүр, үзүүрлүүлэх, түлхүүр, түгшүүр, сүрдүүл, нүдүүр
[ö – ö:]	сөхөх-сөхөөч, сөнөх-сөнөөх, өрөл-өрөөл, өнгөрөх-өнгөрөөх, өлсөх-сөөвгөр, өмөрсөн-өмөөрөх
[ɛ –ɛ:]	үлэх-үлээх, үлдэх-үлдээх, сүлбэх-сүлбээлэх, мэдэл-мэдээлэл, идэр-идээд, ивэх-ивээх, зэрэгцэх, зэрэгцээгээр
[a, u, ɔ, γ, ł, r]	баллуур, орлого, орилуулах, уурлах, улайрах, улайлгах, уруулаар, улирал, тулгуурлах, дарлал, холбогдолтой, болгоомжлол, уулархуу
[i, ɛ, ö, g, ľ, r]	илтгэл, тэлрүүлэх, түрүүлүүлэх, түдгэлзүүлэх, өлүүр, өлүүлэх, өлдүүлэх, өлийлгөх, өлгүүл, бэлтгэл, нийлэлтгүй, нийтлүүлэх, дүрслэл, өлбөрүүлэх

«Элээ, хэрээ, галуу гурав»

Sentence Patterns — Загвар

1. Асуулт

Би Бид	(дахиад)	хэзээ хаана хэнтэй хэдэн цагт юу	ирэх явах уулзах очих ярих өгөх	вэ?
			ирж явж уулзаж очиж ярьж өгч	болох вэ?

Хариу

(Та) (Бид)	яах вэ, яахав,	хэзээ хаана хэнтэй хэдэн цагт юу	ч	ирж явж уулзаж очиж ярьж өгч	болно.
				ирсэн явсан уулзсан очсон ярьсан өгсөн	яах вэ. хамаагүй болно.

2. Асуулт

Таныг Доржийг Тэднийг	эмчид театрт дэлгүүрт гуанзанд гэртээ орой	үзүүлэхэд байхад очиход харихад ирэхэд	сувилагч өөр хүн Дулмаа тэд нар талх сүү гаднын хүн	байсан уу? тусалсан уу?

Хариу

Намайг Доржийг Тэрнийг	эмчид театрт дэлгүүрт гуанзанд гэртээ орой	үзүүлэхэд байхад очиход харихад ирэхэд	сувилагч өөр хүн гаднын хүн Дулмаа талх сүү	байсан. тусалсан. байгаагүй. туслаагүй.

3. Асуулт

Би Бид Оюутан	өвдвөл	хаана хэнд ямар эмчид	үзүүлэх вэ?

Хариу

Та Та нар Оюутан	өвдвөл	3-р эмнэлэгт Доржид Дорж эмчид		үзүүлнэ.
		дотрын мэдрэлийн мэс заслын	эмчид	

4. Асуулт

(Би)	эмчид ном декантай кино	яаж	үзүүлэх вэ? (үзүүлдэг юм бэ?) авч унших вэ? уулзах вэ? үзэх вэ?

Хариу

Та	ямар	эмчид үзүүлэхээ ном уншихаа декантай уулзахаа хэдэн цагийн тасалбар авахаа	тэр хүнд номын санчид надад тасалбар худалдагчид	хэл, тэгэхэд	танд	дугаар карт ном цаг билет мэдээ	өгнө. бичнэ

5. Асуулт

Би Дорж Бид	ямар	эмчид ном хүнтэй жүжиг бичиг кино зураг	үзүүлэхээ уншихаа уулзахаа үзэхээ бичихээ зурахаа явахаа буцахаа авахаа	хэнээс	асуух вэ?
	хээээ				

Хариу А

Та Чи Та нар	ямар	эмчид ном хүнтэй жүжиг бичиг кино зураг	үзүүлэхээ уншихаа уулзахаа үзэхээ бичихээ зурахаа явахаа буцахаа авахаа	тэр хүнээс Доржоос сайдаас даргаас деканаас надаас	асуугаарай. мэдээрэй. асууж болно. мэдэж болно.
	хээээ				

Хариу Б

Таныг Тэр хүнийг Доржийг Та нарыг	ямар	эмчид ном хүнтэй жүжиг бичиг кино зураг	үзүүлэхийг уншихыг үзэхийг бичихийг зурахыг явахыг буцахыг	тэр хүн Дорж сайд декан дарга эмч би	мэднэ.	
	хэзээ		авахыг		хэлж зааж	өгнө.

6. Асуулт

Та Тэр хүн Дулмаа	миний багшийн тэрний тэдний	хэлсэн бичсэн захиалсан		үгийг захиаг бичгийг тасалбарыг номыг юмыг киног зүйлийг бичвэрийг	ойлгосон үзсэн авсан авчирсан уншсан орчуулсан тогтоосон цээжилсэн	уу? үү?
		үз орчуул унш бич тогтоо цээжил	гэсэн			

Хариу

Би Тэр хүн Дулмаа	таны багшийн тэрний тэдний	хэлснийг бичсэнийг захиалсныг		ойлгосон. үзсэн. авсан. авчирсан. уншсан. орчуулсан. тогтоосон. цээжилсэн.
		үз орчуул унш бич тогтоо цээжил	гэснийг	

7. Мэдээлэл

Тэр	хүн эмч залуу	дуу	дуулахаас дуулдгаас	гадна	бүжиг нүдний шил эмчилгээ	хийдэг.
		шүд	авахаас авдгаас			
		монгол хэл	сурахаас сурдгаас		хятад хэл үздэг.	

8. Асуулт

Эмч Багш	юу гэж	байна? хэлсэн бэ?
Дорж Декан Номын санч	юу	гэсэн бэ? гэв? гэнэ?

Хариу

(Эмч) (Багш) (Дорж) (Декан) (Номын санч)	«хэвт» «маргааш ир» «шүдээ авхуул» «чамтай уулз» «үнэмлэх ав» «хичээлд суу» «монгол кино үз» «зөвшөөрөхгүй» «болохгүй» «тариул»	«сайн унт» «агаарт явж бай» «уулзаж байгаарай» «ирэхгүй» «ирнэ» «мэдэхгүй» «мэднэ» «ярьж өгнө» «надад бий»	гэж	байна. хэлсэн.
			гэсэн. гэлээ. гэнэ.	

9. Асуулт

Эмч, таныг Багш, Дулмыг Дорж, чамайг	яа	гэсэн бэ? гэж байна? гэв? (гэж хэлсэн бэ?)

Хариу

Эмч Багш Дорж	намайг Дулмыг	«хэвт» «сур» «энэ номыг унш» «маргааш ир»	гэсэн (гэж хэлсэн.) гэж байна. гэлээ.

10. Асуулт

Эмч Багш	чамайг таныг Дулмааг		юу	гэсэн бэ? гэв? гэж байна? (гэж хэлсэн бэ?)
	чиний таны түүний	нүдийг зүрхийг даалгаврыг орчуулгыг		

Хариу

Эмч Багш	намайг Дулмааг		өвчтэй эрүүл сайн муу	гэсэн. гэлээ. гэж байна. (гэж хэлсэн.)
	миний түүний	нүдийг зүрхийг даалгаврыг орчуулгыг		

11. Асуулт

Энд Тэнд		юу гэж бичсэн байна (вэ)?
Энэ Тэр	өрөөний хаалган дээр номд сонинд	

Хариу

Энд Тэнд		«Эмч үзэж байна» «Гадныи хүн орж болохгүй» «Чимээгүй» «Билет дууссан» «Ресторан нийтэд үйлчлэхгүй» «Үнэмлэхээ үзүүл» «Зургаан сард нэг хэл сурч болно»	гэж бичсэн байна.
Энэ Тэр	өрөөний хаалган дээр номд сонинд		

12. Асуулт

Та Дорж	эмчийг багшийг Дулмыг	ир уулз тогло	гэвэл	ирэх үү? уулзах уу? тоглох уу?

Хариу

Би Дорж	эмчийг багшийг Дулмыг	ир уулз тогло	гэвэл	ирнэ. тоглоно. уулзана.	
				ирэх уулзах тоглох	байх.
				ирж уулзаж тоглож	магадгүй.

13. Асуулт

Эмч Багш Дулмаа	таныг Доржийг	хэвт ир хий сур	гэвэл	(та) (Дорж)	хэвтэх ирэх хийх сурах	үү? уу? болов уу?

Хариу

Эмч Багш Дулмаа	намайг Доржийг	хэвт ир хий сур	гэсэн чиг гэсэн ч	(би) (Дорж)	хэвтэхгүй ирэхгүй хийхгүй сурахгүй	(байх).
		яасан чиг яасан ч				

14. Асуулт

Чи Та Дорж	ямар	эмчилгээ тариа шүд	хийлгэж	байна байгаа	вэ?

Хариу

(Би)	дотрын чихний мэс заслын хамрын мэдрэлийн шүдний нүдний	эмчилгээ	хийлгэж	байна. байгаа.
	пенциллин ясан шүд алтан шүд			

15. Асуулт

Чи Та Дорж	хэнээр ямар эмчээр	эмчлүүлж	байна байгаа	вэ?

Хариу

(Чи) (Та) (Дорж)	Дорлигоор Дорлиг эмчээр Сүрэн доктороор		эмчлүүлж	байна. байгаа.
	дотрын ардын	эмчээр		

16. Асуулт

Бид одоо яах вэ?	Кинонд явах Номын сан руу явах Хичээл хийх Доржийнд очих	уу, үү,	театрт явах гэртээ харих телевиз үзэх ном үзэх	уу? үү?

Хариу

Кинонд Театрт Номын сан (руу) Хичээл Доржийнд Гэртээ Телевиз	явсан хийсэн очсон харьсан үзсэн	нь	дээр.

Зөвшөөрөх

Тэгсэн (нь) дээр ээ.
Тэгсэн дээр (байх аа).
Тийм байх аа.
За тэгье.

17. Ерийн асуух

Чи Та Дорж	ажлаа хийж эм ууж амарч	байгаа юу?

Хариу

Тийм ээ,	би Дорж	ажлаа хийж эм ууж амарч	байгаа. байна.

18. Гайхан асуух

Чи Та Дорж	ажлаа хийж эм ууж амарч	байгаа юм уу?

Хариу

Тийм ээ, (тэгэлгүй яах вэ,)	би Дорж	ажлаа хийж эм ууж амарч	байгаа (юм). байна.

19. Мэдээлэл (ерөнхий)

Дорж	өнөөдөр	ажилдаа хичээлдээ	ирэхгүй
		эмнэлэг рүү явсан. явсан. явна. багштай ярьсан.	

Хариу – асуулт

Яасан юм бэ?
Яасан юм бол?
Яагаад ирээгүй юм бэ?
Яагаад ирээгүй юм бол?
Хаашаа?
Хаашаа явсан юм бол?
Хаашаа явах юм бэ?
Хаашаа явах юм бол?
Юун тухай ярьсан бэ?
Юун тухай юм бол?

Хариу

Бие нь муу байгаа (байсан, байна), (байгаа юм шиг байна).
Шүд нь өвдөөд (өвдсөн, өвдсөн байх).
Хот руу явсан, хот руу явсан байх, (явсан байж магадгүй).
Архангай явна, явах байх, явах юм гэнэ.
Чиний тухай ярьсан, (ярьсан байх).

20. Мэдээлэл

Дорж	өнөөдөр	ажилдаа хичээлдээ	ирээгүй	байна.
		эмнэлэг рүү явсан явсан явах юм багштай ярьсан		

Хариу – асуулт

Яасан юм бол?
Яагаад ирээгүй юм бол?
Хаашаа явсан юм бол?
Хаашаа явах юм бол?
Юун тухай (ярьсан) юм бол?

Хариу

Бие нь муу байгаа юм шиг байна.
Шүд нь өвдсөн байх.
Мэдэхгүй, хот руу явсан байж магадгүй.
Архангай явах юм гэнэ.
Чиний тухай ярьсан байна.

Яриа Conversations

1-р яриа: Их сургууль дээр

- Хэрэв би өвдвөл хаана (ямар эмнэлэгт) үзүүлэх вэ?
- Хотын гуравдугаар эмнэлэгт үзүүлж болно.
- Энэ эмнэлэг (амбулатори) хаана байдаг вэ?
- Байгалийн музейг та мэднэ шүү дээ. Өөдөөс нь харсан байшин байгаа.
- Эмнэлэгт үзүүлэхэд яаж үзүүлдэг юм бэ?
- Эхлээд эмнэлэг дээр очиж картын өрөөнд карт бичүүлнэ. Тэнд ямар эмчид үзүүлэхээ хэлнэ. Тэгэхэд танд дугаар (номер) өгнө. Тэр дугаарт хэдэн цагт, ямар эмчид, хэддүгээр өрөөнд үзүүлэхийг бичсэн байна.
- За, мэдлээ. Түргэн тусламж дуудаж болох уу?
- Бололгүй яах вэ, 103 (нэг зуун гурав) дугаар утсаар дуудна.

2-р яриа: Эмнэлэг дээр

- Сайн байна уу? Би дотрын эмчид үзүүлмээр байна.
- Та картгүй биз дээ. Паспортаа үзүүлэхгүй юү? Би танд карт бичье. Та хаана ажилтай вэ? (Та хаана суралцдаг вэ?)
- За, энэ миний паспорт, энэ оюутны үнэмлэх. Би Их сургуулийн оюутан.
- Май, энэ дугаар. Өнөөдөр 11 цагаас 14-р өрөөнд Буд эмчид очоорой.

3-р яриа: Эмчийн өрөөнд

- Сайн байна уу? Эмч ээ.
- Сайн, сайн байна уу? За суу.
- Миний бие муу байна. Толгой өвдөөд халуунтай байх шиг байна (байгаа юм шиг байна.)
- Амаа ангай! Хэлээ гарга! Аа гээ! За, Хувцсаа тайл! Амьсгал! Урт амьсгал! За боллоо. Ханиалгаж байна уу? Хамар чинь битүүрч байна уу?
- Тийм ээ, эмч ээ, хамар битүү, их ханиалгаж байна.
- За, та энд хэвт. Энд өвдөж байна уу?
- Үгүй ээ.
- Тэгвэл энд?
- Жаахан өвчтэй (өвдөж) байна.

- За, бос доо. Хэзээ эхэлж өвдсөн бэ?
- Өчигдөр орой.
- Та ханиад хүрч(ээ). Та салхинд цохиулж(ээ). Гайгүй ээ, та хэвтээд эмээ сайн уух хэрэгтэй байна.
- За, баярлалаа эмч ээ.

4-р яриа: Шүдний эмчид

- Амаа ангай, энэ шүд өвдөж байна уу?
- Аан-г.
- Энэ шүд?
- Аан-г.
- За, болно. Таны хоёр шүд өвчтэй байна. Нэгий нь авна. Нөгөөгий нь бөглөнө. Та авхуулах уу?
- Авхуулъя авхуулъя.
- За, та нөгөөдөр (дахиад) ирээрэй.
- За нэг амарлаа. Энд шүд хийдэг үү?
- Хийнэ ээ, та хэд хоногийн дараа ирж шүд хийлгээрэй.
- За баярлалаа, баяртай.

5-р яриа: Эмийн санд

- Энэ эмийг хаанаас авах вэ?
- Тэр «жор хүлээн авна» гэсэн цонх байна.
- Энэ эм манайд байхгүй юм байна. Бусад нь байна. Таван зуун төгрөг боллоо.
- Энэ эмийг хаанаас авч болох вэ (авах вэ)?
- Төв эмийн сангаас авч болно. Тэнд байгаа. Энэ эмийг хоолныхоо өмнө өдөрт нэг (удаа) ууна. Энэ эмийг 6 цагийн зайтай ууна шүү. Хоёр цагийн дараа ирж усан эмээ аваарай.
- Хоёр цагийн дараа? За мэдлээ.

6-р яриа: Хичээл дээр

- Дорж (өнөөдөр) яасан бэ?
- Өвчтэй (байгаа).
- Яасан юм бол?
- Толгой нь өвдөөд халуунтай байгаа.
- Эмчид үзүүлсэн үү?
- Үзүүлсэн. Түргэн тусламж дуудаж үзүүлсэн.
- Тэгээд юу гэж байна?
- Эм бичиж өгсөн. Гурав хоног хэвт гэсэн.
- Эмээ авсан уу?
- Авсан, би авч өгсөн.
- Ямар эм ууж байгаа вэ?
- Халууны эм, бас нэг шинэ эм. Тэр эмийг эмч их сайн эм гэсэн.

– За, би хичээлийн дараа эргэж очно оо. (За, би хичээлийн дараа очиж уулзана аа.)

7-р яриа.

– Чиний халуун одоо хэд байна?
– Саяхан үзэхэд 38 байсан. Халуун буурч байна.
– (Цусны) даралтаа үзүүлсэн үү?
– Үзүүлсэн, даралт зүгээр (их, бага) байна гэсэн.
– Ямар эмчилгээ хийлгэж байна?
– Толгойн эм, халууны эм, нэг усан эм ууж байгаа. Өчигдөр нэг тариа хийлгэсэн (тариулсан).
– Чи (энэ) ийм эм ууж байгаа юм уу?
– Тийм ээ, эмч энэ эмийг сайн гэсэн.
– Эмнэлэгт хэвтсэн нь дээр биш үү?
– Гайгүй байх аа, эмч гэртээ хэвт гэсэн.
– Халууны шил бий юү? Халууны чинь одоо нэг үзээдэхье!
– Бий, энэ байна.

Бичвэр

Text

ЭМНЭЛЭГ

Их сургуулийн оюутан 1-р эмнэлэгт үзүүлэх хуваарьтай байдаг. Энэ эмнэлэгт бүх л төрлийн өвчний эмч байхаас гадна өвчтөнийг хэвтүүлэн эмчлэх олон тасаг бий. Яаралтай үзүүлэх гэвэл түргэн тусламж дуудаж болно. Эндэхийн чих, хамар хоолой, нүд мэдрэл, мэс засал, дотор, эмэгтэйчүүд, гэмтэл, гэрлийн зэрэг тасаг нь 2, 3-р давхарт байдаг. Заримдаа оюутнууд энд ирж, биеэ үзүүлэх, цусны даралтаа хэмжүүлэх, нүдний хараагаа шалгуулах, шүдээ эмчлүүлэх, тариа хийлгэх, хагалгаа хийлгэх болдог. Өвчтөн хүн эмчид үзүүлээд эм бичүүлж аваад 1-р давхарт байдаг эмийн сангаас жорын дагуу хуурай болон нунтаг, усан эм авч болно. Эмээ цагаар уувал тустай. Тэнд бас халууны шил, тарианы хэрэгсэл, дусаагуур, жин, нүдний шил, тариа гэх мэт олон зүйл бий. Эмийн санч эмийг яаж хэрэглэхийг тодорхой зааж өгнө. Эм хэдий гашуун ч өвчинд тустай гэж монголчууд ярьдаг. Хүнд өвчин хүрлээ ч гэсэн эмээ сайн уугаад байвал түргэн эдгэрдэг шүү дээ. Мөн биеийн тамир сайн хийж байвал хүний бие эрүүл байх болно.

ХҮНИЙ ЭРХТЭН

Хүний дотор эрхтэн бол их нарийн юм. Дотор эрхтэнд: уушиг, зүрх, элэг, цөс, нарийн гэдэс, бүдүүн гэдэс (олгой), бөөр, давсаг, сав ордог. Хүний бие, яс, мах, арьс, цуснаас бүтнэ. Манай дэлхийд цагаан, шар, хар гурван арьстан бий. Үндэстэн бүрийн арьсны төдийгүй нүд, үсний өнгө, өндөр нам нь ялгаатай байна. Жишээлбэл: Нүд хар, хүрэн, цэнхэр, ногоон байхад, үсний өнгө хар, шар, хүрэн, цагаан байдаг.

1. Цэгийн оронд зохих үгийг тавь. Fill in suitable words.

1. Төв эмнэлэг … байдаг.
2. Эмчид үзүүлэхэд … хэрэгтэй юү?
3. Таны бие … байна уу?
4. Таны юу … вэ?
5. Та хэвтээд … уух хэрэгтэй байна.
6. Миний … өвдөж байна.
7. Би … бөглүүлэх гэсэн юм.
8. Эмч … бичиж өгсөн.
9. Энэ эмийг өдөрт … ууна шүү.
10. Бид өвчтэй найзыгаа … очсон.
11. Та ямар … хийлгэж байна.
12. Та … ууж байна уу?
13. Таны … хэд хүрч байна?
14. Тэр оюутан … явсан.

2. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Та энэ эмийг уугаарай. Тэр эм сайн шүү.
ЭНЭ УУХАД САЙН ЭМ ШҮҮ. ЭНЭ ЭМИЙГ УУХАД САЙН ШҮҮ.

1. Та энэ жүжгийг үзээрэй. Их сонирхолтой юм.
2. Чи тэр номыг уншаарай. Маш сайхан юм.
3. Чи цанаар гулгаж амраарай. Сайхан байна.
4. Та нар биеийн тамир хийж байгаарай. Биенд сайн болно.
5. Эмээ жорын дагуу уугаарай. Түргэн эдгэрнэ.
6. Хичээлдээ, өвчтэй үедээ битгий яваарай. Бие бүр муудна.
7. Та төв эмийн санд очоорой. Бүх төрлийн эм байдаг.
8. Бүтэн сайн өдөр номын санд суугаарай. Их юм хийж болно.
9. Өглөө бүр гимнастик хийгээрэй. Эрүүл мэндэд тустай.

3. Цэгийн оронд "-х гэсэн, -х, -х ёстой, -сан[4], -аагүй[4], -ж, -ч байгаа" хэлбэртэй үйл үгийг тавь. Fill in suitable verbal forms.

1. Энэ усан эм (бол) миний … эм (байна).
2. Тэр миний … ном (байна).
3. Энэ (бол) миний … дуурь юм байна.
4. Энэ (бол) бидний явж … газар байна.
5. Тэр (бол) бидний очиж … дэлгүүр байна.
6. Энэ хуурай эм, миний … эм юм.
7. Тэр (бол) эмчийн … эм.

8. Энэ миний … шил байна.
9. Энэ (бол) миний дэлгүүрээс … шил байна.
10. Энэ миний … тариа байна.

4. Хаалтандхи үгийг зохих хэлбэрт хэл. Use correct verbal forms.

1. Би саяхнаас усанд сэлж (сур-)
2. Бид монгол хэл сурч (эхэл-)
3. Миний толгой өчигдөр оройноос өвдөж (эхэл-)
4. Эмч өвчтөнүүдийг үзэж (дуус-)
5. Дорж эмийн сангаас эм авч (уу-)
6. Бид номын дэлгүүрээс ном худалдаж (ав-)
7. Оюутнууд ажлаа цагтаа хийж (эхэл-, дуус-)
8. Наран эмнэлэгт хэвтэж (эмчлүүл-)
9. Чулуун дэлгүүрээс талх, мах, гурил худалдаж (ав-)
10. Би дүүдээ одон бөмбөг яаж тоглохыг зааж (өг-)

5. Өгүүлбэрүүдийг «*-тал*^{4}, *-вал*^{4}, *-саар*^{4}, *(-аад*^{4}*)*» дагавраар тохируулан холбож хэл. Join the sentences by way of suitable converbs.

1. Би концертонд очлоо. Тэд гадаа хүлээж байсан.
2. Таны шүд өвдсөн үү? Шүдний эмчид очоорой.
3. Номын сан хаасан. Бид тэнд байсан.
4. Би тэр хүнтэй хамт суралцдаг. Одоо дөрвөн жил болж байгаа.
5. Чиний бие эдгэрнэ. Би өдөр бүр ирж байя.
6. Та энэ эмийг уугаарай. Хурдан эдгэрэх болно.
7. Хүнд өвчин хүрээ юү? Эмнэлэгт хэвтсэн нь дээр.
8. Халууны эм уусан. Таны халуун буурч байна.
9. Та нар одоо дуурь бүжгийн театрт очоорой. Шинэ жүжиг үзэх болно шүү.
10. Та эмнэлэгт үзүүлээрэй. Картаа бичүүлээд дугаар аваарай.

6. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Биеийн тамир хийнэ. Эрүүл мэндэд сайн гэсэн.
БИЕИЙН ТАМИР ХИЙХЭД ЭРҮҮЛ МЭНДЭД САЙН ГЭСЭН.
БИЕИЙН ТАМИР ХИЙВЭЛ ЭРҮҮЛ МЭНДЭД САЙН ГЭСЭН.

1. Ханиад хүрчээ. Ханиадны эм уувал сайн гэсэн.
2. Шүдээ авахуулсан уу? Дараа нь шүд хийлгэвэл сайн гэсэн.
3. Салхинд цохиулсан уу? Халууны эм уувал сайн гэсэн.
4. Ханиад хүрсэн үү? Эмчид хурдан үзүүлбэл сайн гэсэн.
5. Эмээ байнга уугаарай. Түргэн эдгэрэхэд сайн гэсэн.
6. Сонгодог хөгжим соносоорой. Аятайхан амрахад сайн гэсэн.

7. Хөнгөн атлетик хийгээрэй. Биеийн эрүүл мэндэд сайн гэсэн.
8. Монгол хүнтэй ярилцаарай. Хэл сурахад сайн гэсэн.
9. Хичээл бүрийн шинэ үгийг сур. Дараахь хичээл үзэхэд сайн гэсэн.
10. Тэр зургийн үзэсгэлэнг үзээрэй. Монгол зураггай танилцахад сайн гэсэн.

7. Цэгийн оронд асуулт тавь. Fill in interrogative sentences.

1. – ...? Тийм ээ, өчигдөр эхэлж өвдсөн.
2. – ...? Эмч энэ эмийг уу гэсэн.
3. – ...? Үгүй, дотрын тасагт хэвтэж байгаа.
4. – ...? Би одоо эмийн сан руу явна.
5. – ...? Одоо миний бие сайн болсон.
6. – ...? Түргэн тусламж дуудаагүй.
7. – ...? Толгой өвдөхгүй байвал уншина.
8. – ...? Тэгнэ, би шүдээ авхуулна.
9. – ...? Бие муу байсан ч би ийм эм уухгүй.
10. – ...? Эмч ирэх байх.
11. – ...? Тэр эмч үзэхгүй юм шиг байна.
12. – ...? Эмчийн бичээгүй эм.
13. – ...? Энэ эмийг байхгүй гэсэн.
14. – ...? Би одоо гэртээ л харимаар байна.

8. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу холбо. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Энэ эм сайн. Ингэж эмч хэлсэн.
ЭНЭ ЭМИЙГ ЭМЧ САЙН ГЭЖ ХЭЛСЭН.
ЭМЧ ЭНЭ ЭМИЙГ САЙН ГЭСЭН.

1. Энэ тариа танд тустай. Ингэж эмч хэллээ.
2. Тэр бөх хүчтэй. Тэгж хүмүүс ярилцдаг.
3. Тэр концерт сайхан. Ингэж үзэгчид ярьж байна.
4. Биеийн тамир эрүүл мэндэд тустай. Бид тэгж хэлсэн.
5. Та сайхан дуулдаг. Тэд нар тэгж хэлж байсан.
6. Тэр хүн спортын 1-р зэрэгтэй. Би сая хэллээ.
7. Бат тэргүүний оюутан. Ингэж багш нар ярьдаг.
8. Морины уралдаан сонин. Монголд очсон хүмүүс ингэж ярьдаг.
9. Наран эмч сайн. Эмчлүүлсэн хүмүүс тэгж хэлдэг.
10. Тэр хүн монгол хэлэнд сайн. Ангийнхан нь ингэж ярьдаг юм.

9. Орчуулах. Translation.

Эмнэлэг дээр.
Өглөө босоход миний толгой өвдөөд бие муу байлаа. Би нөхдөдөө хэлээд сургуулийн эмнэлэгт очив. Тэнд тариа хийлгэж байгаа, шүдээ үзүүлэх, чихээ үзүүлэх гэсэн нилээд оюутан байв. Би дотрын эмчид үзүүлье гэж дугаар авч

орлоо. Эмч намайг үзээд ханиад хүрсэн байна гээд эм бичиж өгөв. Би мөн тэндэхийн эмийн сангаас, жороо өгч эмээ авсан. Маргааш нь миний бие зүгээр болж эдгэрсэн учраас хичээлдээ явсан.

10. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Таны юу өвдөж байна?
2. Та юуны эмчид үзүүлсэн бэ?
3. Эмч юу гэсэн бэ?
4. Наран юуны (аль) тасагт хэвтэж байгаа вэ?
5. Эмээ хаанаас яаж авах вэ?
6. Төв эмнэлэгт юу юуны тасаг бий вэ?
7. Та юу юуны эмч мэдэх вэ?
8. Эмийн санд юу юу байдаг вэ?
9. Ханиад хүрэхэд яадаг вэ?
10. Муу шүдийг яадаг вэ?
11. Таны шүд ямар вэ?
12. Түргэн тусламж яаж дуудах вэ?
13. Та ямар эм ууж байгаа вэ?
14. Бие тань одоо яаж байна?
15. Энэ эмийг өдөрт хэдэн удаа, яаж уух вэ?
16. Таны хараа ямар вэ?

Даалгавар Homework

1. Яриануудыг тогтоо. Learn the conversations by heart.

2. «Эмнэлэг» сэдвээр яриа зохио. Write a text about the hospital.

3. «Хүний бие» сэдвээр зохиож бич. Write a text about the human body.

4. Орчуулах. Translate into Mongolian:

1. Is there a hospital in your town?
2. (In our town) there are two hospitals.
3. You are healthy? When were you last ill? Are you ill sometimes?
4. I am healthy (O.K.). If I fall ill occasionally, I go and see the doctor.
5. What do you do if you fall ill?
6. If necessary, I stay in bed, but I mostly stay at home and take medicine.
7. When you stay in the hospital, do you pay for it in your country?
8. If you have health insurance, your stay (lit.: when you stay) in the hospital, is free of charge.
9. If you fall seriously ill, do you stay in bed at home or do you go to the hospital?
10. It is better to go to the hospital.

* * *

11. When did your stomach start to ache?
12. (It started to ache) in the morning the day before yesterday.
13. Why did you not come on that very day? Now you are in bed, aren't you?
14. If you tell me to stay in bed, I will stay in bed.
15. Here I will write a prescription for you. It is a good treatment (lit.: medicament) for stomach ache. Stay in bed and do not do anything. Let me see you (lit.: come and show [it]) the day after tomorrow.
16. Thank you, doctor.
17. If one has no health insurance, this treatment can be very expensive.

Үйлчилгээ
Services

Хэлзүй

Grammar

1. Partial number

In this lesson we will encounter further forms of partial number:

үсчин – үсчнүүд	barber, barbers, headdressers
цагчин – цагчнууд	watchmaker, watchmakers
засварчин – засварчнууд	repairman, repairmen

Note on colloquial pronunciation: In colloquial language the nouns in final *-н* and *-н(г)* seem to merge due to analogy and the colloquial pronunciation of the above words often includes *-g-*: [üstʃingü:d], [tsagtʃingu.d], [ʤasvərtʃingu:d]. Very formal variant: *засварчид.*

2. Numerals

In the phrase 'a picture of 3 x 4cm', the numerals have the following form: *гурав дөрвийн зураг*

3. Causatives

a) Formation of causatives (see L7, Gr. 5 and L11, Gr. 3 and the Table of Verbs in the Supplement):

Suffix *-аа*^{4} is used with the stems in short vowels:

сэр- (Э2.4) > *сэрээ-* (Э1)	to wake up – to wake s.o. up

Suffix *-гаа*^{4}, *-га*^{4}:

уна- (Э2.1) > *унагаа-* (Э1) / *унага-* (Э2.1)	to fall – to drop, let fall

Suffix *-га*^{4} with consonantal stems:

хүр- (Г2) > *хүргэ-* (Э2.1)	to reach, arrive – to send, deliver

бол- (Г1) > *болго-* (Э2.1)		to become – to make or turn s.th. into s.th.

Suffix *-лга*[4] after a long vowel or diphthong:

хий- (Э1)	*хийлгэ-* (Э2.1)	to do – to have s.th. done
заа- (Э1)	*заалга-* (Э2.1)	to teach – to have s.th. explained, shown, learn (from s.o.)

b) In many cases causatives have the meaning 'to cause an action'. The direct object is in Acc., the indirect object is in D.-L.:

Би энүүнийг Доржид үзүүлсэн.	I showed this to Dorji.
Би аавыг сэрээсэн.	I woke up father.

c) Besides that causatives have often the meaning 'to have s.th. done, to let s.th. be done'. In that case the actor takes the form of the instrumental:

Би Доржоор сахлаа хусууллаа.	I had my beard shaved by Dorji.

4. Verbs derived from adjectives

The suffix *-д-*[2], which originally had a vocalic ending (Э2.2.), implies that the respective quality is not pleasant or suitable (see L7, Gr. 6).

Besides that there are two suffixes *-д-*[1], *-с-*, which were not followed by a vowel and which are neutral with regard to the evaluation of the quality expressed by the verb (i.e. they do not express discomfort). Verbs formed in this way belong to the consonantal class. Their causatives are formed by the suffix *-га*[4], before which *-д-* > *-т-*:

багасга-, багатга- (Э2.1)	to make small(er)
богиносго-, богинотго- (Э2.1)	to make short(er)
нарийсга-, нарийтга- (Э2.1)	to make narrow(er)
өргөсгө-, өргөтгө- (Э2.1)	to make broad(er)
томсго-, томтго- (Э2.1)	to make big(ger)
уртасга-, уртатга- (Э2.1)	to make long(er)

5. Passive voice

The passive is formed by the suffix *-гд-*, which originally had a vocalic ending. In the colloquial style this form is used especially with verbs of perception. This roughly corresponds to an impersonal statement:

...харагдаж байна	it is seen, it looks like
...сонсогдож байна	it is heard
Та аятайхан харагдаж болно.	You will look nice.
Үсчнүүд . . . үнэртэй ус түрхэж харагдана...	Barbers are seen anointing perfume...

With other verbs passive voice is formed especially if one is unable to do s.th., or is exposed to s.th.:

. . . тэд нар ялагдсан	they were defeated (from *ял-* to win)

Further suffixes:

-д-	after *-л-*
–т-	after *-р-, -г-, -д-, -в-* (these last suffixes mostly in written language)

ол- (Г1)	to find	*олд-* (Э2.2)	to be found
үнэр	odour, smell	*үнэрт-* (Э2.2)	to smell
ав- (Г5)	to take	*авт-* (Э2.2)	to be taken

6. *Verba deminutiva*

The suffix *-зна-* (Э2.1) creates special forms of verbs, which express a short or momentary action:

Байзна!	Wait (a little)!
Азна!	id.
Та байзнахгүй юу?	Would you wait a little?

7. Prohibition, refusal

Besides the form explained in L4, Gr. 10, prohibition can also be expressed by way of a verbal noun in *-лт* followed by a negative particle. This is a mild form, which can also be linked with the first person. The meaning is very close to that of the analytical construction of the *converbum perfecti* + *яах вэ*:

тослуулалтгүй	it is not necessary to put oil (on my hair), I do not want to apply oil
Би тослуулаад яах вэ.	It is not necessary to put oil (I do not wish it) (for more examples cf. Pattern No. 22)

8. Perfective action

Verba intensiva (see L8, Gr. 6), formally resulting from a combination of the basic verb and of the verb *орхи-* (Э2.1) 'to leave, abandon', have a perfective meaning and languages having the respective forms can use perfective verbs in translation. In very distinct and slow speech the original phrase may also emerge (cf. Exercise No. 5). An intensive verb can take the suffixes of past tenses:

мартачихаж	(I) forgot	< *мартаж орхиж*
хагарчихаж	(it) broke	< *хагарч орхиж*
унагачихсан	(I) dropped	< *унагаж орхисон*
унагачихлаа	(I) dropped	< *унагаж орхилоо*

9. Deverbal adjectives

Deverbal adjectives are formed by the suffix *-уушгай/-үүштэй* and their meaning is 'suitable for', 'necessary, usable' and the like. In predicate and attribute the meaning of this form is close to that of the forms in *-маар*[4]:

танилцуушгай	(worth) making acquaintance with
байгуушгай	which should be
үзүүштэй	worth seeing

10. Benedictive

In written language the *benedictive* is formed by the suffix *-гтун/-гтүн* and its meaning is that of a polite instruction (direction and the like):

суугтун	you may sit, (kindly) sit

11. Immediate future

Besides meaning the recent past, the suffix *-лаа*[4] can also mean the immediate future:

Дарлаа шүү, боллоо.	I am pressing it, finished.

12. Imperative forms for an action of short duration

The imperative of the second person of a verb expressing short duration (see L8, Gr. 7a) takes the suffix *-аадах*[4] [< *-аад*[4] + *орхи-* (Э2.1) 'to leave, abandon']:

мэдээдэх		*хараадах*	
мэдээдхээч	find out	*хараадхаач*	have a look
мэдээдхээрэй		*хараадхаарай*	

13. *Nomen perfecti*

In connection with a postponed pronoun of the 2nd person (*чинь*) the noun takes the meaning of a temporal clause: 'when s.th. happened', 's.th. happened.. and then...' and the like. This form at the same time implies a mild astonishment, accidental event, occurrence of an impediment and the like. This form is explicitly colloquial:

Газар унагачихсан чинь шил нь хагарчихлаа.	I dropped (it) and the glass (lit.: its glass) broke.
Би өчигдөр танайд очсон чинь хүн байхгүй байсан.	I came to your house yesterday and nobody was there. (When I came to your house yesterday, nobody was there.)

14. Verbal phrases

a) The prepositional phrase 'in two days, in three days' etc. is best rendered into Mongolian by a verbal phrase: 'having spent two days' etc.

Долоо хоноод ирж загвар өмсөж үзээрэй.	Come to try it on in seven days.

b) Attaching the linking verb *бөгөөд* ('and', lit.: 'having been') to the verbal noun predicate:

Үсчүүд үс засаж, . . . будаж байх бөгөөд . . . түрхэж харагдана.	Barbers are seen cutting hair... colouring *and* ... smearing.

In the written language *бөгөөд* can also stand between two nouns in the sense of 'and'.

15. Noun in an adverbial function

...цаг буруу яваад . . .	the watch went *wrong*...

16. Adjective (qualitative noun) in sociative case as a predicate

Хүн ихтэй юү?	(Are there) many people?
Хүн ихтэй.	(There are) many people.

17. Idioms and phrases

Юүхэв! (юү хийх вэ)	Enough! No more! Not necessary!
Хэдэн цагт ч гэсэн болно.	It is possible at any time.
Урьдчилгаа болгож 2000 төгрөг тушаая. (Урьдчилгаанд 2000 төгрөг тушаая.)	I will give 2000 Tg. as an advance.
Цаг буруу яваад болохгүй байна.	The watch went (lit.: having gone) wrong and it is not possible (bearable).
олны дунд	among people
дурсгал болгож / дурсгаж	as a souvenir; in rememberance of (a present, gift)

аваач- (Э2.3) (аваачиж, аваачих, аваачна)	to remove, carry away
айлга- (Э2.1) (айлгаж, айлгах, айлгана)	to frighten, scare
анхаар- (Э2.4) (анхаарч*, анхаарах, анхаарна)	to pay attention, bear in mind
ар	back, rear
арай	barely, scarcely; not quite; not yet (+ neg.)
багасга- (Э2.1) (багасгаж, багасгах, багасгана)	to make smaller
байнга	permanent(ly), regular(ly)
бичгийн машин	typewriter
богиновтор	rather short
болго- (Э2.1) (болгож, болгох, болгоно)	to make or turn s.th. into s.th.
буд- (Э2.2) (будаж, будах, будна)	to paint, dye
буулга- (Э2.1) (буулгаж, буулгах, буулгана)	to let down, cause to come down; to lower; to unload
гол 2.b	axle, axleshaft; spindle (for 2.a, c, cf. L9)
дар- (Э2.4) (дарж, дарах, дарна)	to press down, squeeze; oppress
дөрвөлжин	square (geom. form); rectangular
дуу хураагуур (магнитфон)	tape recorder
ерийн, ердийн	ordinary, black-and-white (photograph)
жишүү	slanting, oblique; obliquely
задал- (Э2.4) (задалж, задлах, задална)	to dismantle (an instrument)
зан	heel (of a shoe)
засвар	repair(s)
засварчин	repairman
засуул- (Г1) (засуулж, засуулах, засуулна)	to have s.th. repaired
зах (ан) 1.	edge, border, outskirts, suburb; collar
захал- (Э2.4) (захалж, захлах, захална)	to cut into shape (hair); trim
зурагчин	photographer
зүү (н)	needle; hand (of a watch)
кармаа (н)	pocket (coll.)
костюм (ан)	suit of clothing
машинд- (Э2.2) (машиндаж, машиндах, машиндана)	to work, cut with a machine
наа- (Э1) (нааж, наах, наана)	to paste, glue; stick

оё- (Э2.1) (оёж, оёх, оёно)	to sew
оёдолчин	tailor
орхи- (Э2.1) (орхиж, орхих, орхино)	to leave, abandon
өлгүүл- (Г1) (өлгүүлж, өлгүүлэх, өлгүүлнэ)	to have s.th. hung
өнгөт	having colour; colourful
өргөн	broad; wide; width, breadth
пиджак	coat, jacket
резин (эрэээн)	eraser
саад	obstacle; difficulty; disturbance
саарал	grey
саатуул- (Г1) (саатуулж, саатуулах, саатуулна)	to hinder, dealy, prevent; disturb
савхи (н)	morocco leather made from goatskin; saffian leather
сам	comb
самна- (Э2.1) (самнаж, самнах, самнана)	to comb
сахал	beard
соль- (Э2.4) (сольж, солих, солино)	to change, exchange, substitute
сонго- (Э2.1) (сонгож, сонгох, сонгоно)	to choose, elect, select
сэрээ- (Э1) (сэрээж, сэрээх, сэрээнэ)	to wake s.o.
тавиул- (Г1) (тавиулж, тавиулах, тавиулна)	to have s.th. placed, fixed
тайр- (Э2.4) (тайрч*, тайрах, тайрна)	to cut off, clip
тайруул- (Г1) (тайруулж, тайруулах, тайруулна)	to have s.th. cut
танилцуул- (Г1) (танилцуулж, танилцуулах, танилцуулна)	to introduce s.o., to acquaint s.o. with
тасалбар	coupon, receipt
тахлуул- (Г1) (тахлуулж, тахлуулах, тахлуулна)	to have (a shoe) soled
ташаа (н)	side; hip joint
товч (ин) 1.	button
товч 2.	brief, short, abridged
тос (он)	grease, ointment, oil (also for hair)
тослуул- (Г1) (тослуулж, тослуулах, тослуулна)	to smear, apply grease
тус 2.	help, aid, assistance
тус үзүүл-	to render assistance, help

тус бол-	id.
тус хүргэ-	id.
тушаа- (Э1) (тушааж, тушаах, тушаана)	to hand in (money), pay
түрх- (Э2.2) (түрхэж, түрхэх, түрхэнэ)	to smear, anoint
угаа- (Э1) (угааж, угаах, угаана)	to develop (a film)
уна- 1. (Э2.1) (унаж, унах, унана)	to fall, fall down
унага- (Э2.1) (унагаж, унагах, унагана)	to drop, make fall
унагаа- (Э2.1) (унагааж, унагаах, унагаана)	id.
урд (G.)	in front of; (south, in the south)
урьдчилгаа (н)	advanced payment
учир- (Э2.4) (учирч*, учрах, учирна)	to meet, be confronted
үйлчилгээ (н)	service(s)
үнэг (эн)	fox
үнэр	odour, smell
үнэртэй ус	perfume
үсчин	barber
хагар- (Э2.4) (хагарч*, хагарах, хагарна)	to break, fall to pieces
хайч (ин)	scissors
хайчил- (Э2.4) (хайчилж, хайчлах, хайчилна)	to cut, shear
хальс (ан)	film (negative); (skin; membrane; husk; shell)
ханга- (Э2.1) (хангаж, хангах, хангана)	to provide, furnish, supply
ханцуй	sleeve
харагд- (Э2.4) (харагдаж, харагдах, харагдана)	to be seen, visible
харьц- (Э2.2) (харьцаж, харьцах, харьцана)	to have a relation with, connection to
хими	chemical
хойт	back, rear; northern
хөвөн	cotton
хугар- (Э2.4) (хугарч*, хугарах, хугарна)	for long objects to break (in two pieces)
хураалга- (Э2.1) (хураалгаж, хураалгах, хураалгана)	to pay, give payment

хус- (Э2.5) (хусаж, хусах, хусна)	to shave
хууз	whiskers
хүргэ- (Э2.1) (хүргэж, хүргэх, хүргэнэ)	to send, deliver
хэмжээ (н)	measure, size; standard, extent
хэрэгцээ (н)	meed(s); necessity
хэсэг	part, portion
цаасанд буулга-	to copy photographs
цагчин	watchmaker
цахилгаан машин	electric apparatus, appliance
цэвэрлэгээ(н)	cleaning (service)
чухам	reality, actuality; exactly (before interrogatives)
шил (эн)	glass; bottle
шингэл- (Э2.4) (шингэлж, шингэлэх, шингэлнэ)	to rarefy, thin out (hair)
шир (эн)	hide, skin (of great cattle)
шуулга- (Э2.4) (шуулгаж, шуулгах, шуулгана)	to cut short (hair)
эвгүй	inconvenient, inappropriate
эвдэр- (Э2.4) (эвдэрч*, эвдрэх, эвдэрнэ)	to break down, fall to pieces
яалга- (Э2.1) (яалгаж, яалгах, яалгана)	to have s.th. done how

Дуудах

Pronunciation

[ɔ – u] тог – туг, ор – ур, бор – бур, бос – бус, тор – тур, дор – дур

[ɔ: -u:] оор – уур, ооно – ууна, бороо – буруу, томоо – томуу, тоо – туу

[ö – ɔ] өр – ор, төв – тов, бөс – бос, төс – тос, төр – тор, дөр – дор, өд – од

[ö: – ɔ:] өөр – оор, төө – тоо, төөнө – тооно, өнөө – оноо, хөөсдөх – хоосдох

[ö – u] өр – ур, өд – уд, бөс – бус, төс – тус, төр – тур, дөр – дур, өс – ус

[ö: – u:] өөр – уур, өөх – уух, хөөрөг – хуурай, бөө – буу, төө – туу

«Манай хааны мянган мөнгөн бөмбөлөг»

1. Асуулт

Та Чи Тэд нар Декан	хэнд ямар улст (улсад) ямар хүмүүст ямар хүнд	кино жүжиг театр цирк ном сэтгүүл	үзүүлсэн бэ?

Хариу

Бид Тэд нар Декан	над тэдэнд оюутанд багш нарт монголчуудад	кино жүжиг театр цирк ном сэтгүүл	үзүүлсэн.

2. Асуулт

Та Чи Багш Дорж	намайг чамайг тэр хүнийг багшийг миний эхнэрийг	хаашаа	явуулах явуулсан очуулах очуулсан	бэ? вэ?

Хариу

(Би) (Багш) (Дорж)	чамайг тэр хүнийг багшийг таны эхнэрийг	дэлгүүр луу гуанз руу сургууль руу ууланд хөдөө хот	явуулна. явуулсан. очуулна. очуулсан.

3. Асуулт

Та Тэр хүн Дорж багш Дарга Ээж нь	намайг чамайг тэрнийг Сүрэнг тэр оюутныг хүүгээ	юунд	явуулах явуулсан	вэ? бэ?

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Дорж) (Дарга) (Ээж нь)	чамайг тэрнийг Сүрэнг тэр оюутныг хүүгээ	усанд талханд маханд чихэрт архинд пивонд	явуулна. явуулсан.

4. Асуулт

Та Чи Дорж	багшид Сүрэнд над Дамба гуайд багш нартаа	хэнээр ямар хүнээр	захиа ном бичиг илгээлт мөнгө юм	явуулах вэ? явуулсан бэ?

Хариу

Доржоор	(захиа)	
Даш багшаар	(ном)	
Дорлиг гуайгаар	(бичиг)	явуулна.
Нэг жүжигчнээр	(илгээлт)	явуулсан.
Даргаар	(мөнгө)	
Нэг өндөр хүнээр	(юм)	

5. Асуулт

Та	Доржоор	
Чи	надаар	юу хийлгэсэн бэ?
Дорж	Дулмаар	яалгасан бэ?
Багш	эмчээр	

Хариу

(Би) (Дорж) (Багш)	надаар чамаар танаар Дулмаар эмчээр Доржоор	ном(оо) талх захиа(гаа) үс(ээ) дуу цаг(аа) зураг хэмжээгээ гимнастик гутлаа хөл бөмбөг	уншуулсан. бичүүлсэн. авчруулсан. дуулуулсан. явуулсан. зуруулсан. засуулсан. авхуулсан. хийлгэсэн. тоглуулсан.

6. Асуулт

Та Дорж Багш Эмч	Доржийг багшийг намайг чамайг эмчийг ээжийг аавыг тэр хүнийг	юу хийлгэсэн бэ? яалгасан бэ?

Хариу

Би Дорж Багш Эмч	Доржийг багшийг намайг чамайг аавыг эмчийг ээжийг тэр хүнийг	явуулсан. гаргасан. ирүүлсэн. сэрээсэн. босгосон. айлгасан. унтуулсан. саатуулсан.	
		кино жүжиг театр	үзүүлсэн.
		архи цай пиво	уулгасан.

7. Асуулт

Чи Та Дорж Тэд нар	хэмжээ зургаа захиалга тасалбар цамц дээл малгай гутал цүнх	авхуулсан уу? бичүүлсэн үү? хийлгэсэн үү?

Хариу

(Би) (Дорж) (Тэд нар)	хэмжээ зургаа захиалга тасалбар цамц дээл малгай гутал цүнх	авхуулсан. бичүүлсэн. хийлгэсэн.

8. Асуулт А

Та	хэнээр	хэмжээ зургаа захиалга тасалбар цамц дээл малгай гутал цүнх	авхуулав? авхуулсан бэ? бичүүлэв? бичүүлсэн бэ? хийлгэсэн бэ? хийлгэв?

Асуулт Б

Таны	зургийг хэмжээг тасалбарыг захиалгыг цамцыг дээлийг малгайг гутлыг цүнхийг	хэн	авав? авсан бэ? бичив? бичсэн бэ? хийсэн бэ? хийв?

Хариу А

(Би)	зурагчнаар Доржоор оёдолчноор үйлчилгээний төвөөр эхнэрээрээ	авхуулсан. авхууллаа. бичүүлсэн. бичүүллээ. хийлгэсэн. хийлгэлээ.

Хариу Б

Зурагчин Дорж Оёдолчин үйлчилгээний төв Эхнэр маань	 авсан. бичсэн. хийсэн.

9. Асуулт

Миний		зураг цамцыг дээлийг цүнхийг гутлыг малгайг	аль хир хэр (хир) зэрэг	гарч вэ? хийж вэ? хийсэн байна вэ?
Тэр Энэ	хүний			

Хариу

Чиний Таны		зураг цамцыг дээлийг цүнхийг гутлыг малгайг	сайхан муу тааруухан зүгээр эвгүй цэвэрхэн	гарч(ээ). хийж(ээ). хийсэн байна.
Тэр Энэ	хүний			

10. Хүсэлт А

Би	таныг даргыг чамайг сайдыг багшийг эмчийг	их саатууллаа, уучлаарай.

Хүсэлт Б

Би	танд даргад чамд сайдад багшид эмчид	их саад боллоо, уучлаарай.

Хариу

За, зүгээр.
Зүгээр зүгээр.

11. Асуулт

Та Чи	хаа хэнээр ямар үсчинд	үсээ сахлаа	тайруулав? засуулав? хусуулав?

Хариу

(Би)	их сургуулийн тэндэх зочид буудлын	үсчинд	үсээ сахлаа	засууллаа. тайруулаа. хусууллаа.
	үсчнээр (үсчингээр) найзаараа Доржоор			

12. Асуулт

Миний Чиний Таны Доржийн	үсийг цагийг дуу хураагуурыг радиог бичгийн машиныг	сайн засаж уу?	
		аль хир	засаж вэ? зассан байна вэ?

Хариу

Таны Чиний Доржийн	үсийг цагийг дуу хураагуурыг радиог бичгийн машиныг	сайн сайхан муу муухан тааруухан эвгүй	засжээ. зассан байна.

13. Асуулт

Та	ямар ямар даавуугаар юугаар	цамц пиджак дээл малгай пальто гутал өмд цүнх	хийлгэх юм бэ?

Хариу

(Би)	ноосон даавуу монгол ширэн савхин үнэгэн		цамц дээл пальто өмд пиджак малгай гутал цүнх	хийлгэнэ. хийлгэе.
	монгол ноосон хөвөн	даавуугаар		
	савхиар ширээр ноосоор			

14. Хүсэлт А

(Би)	хувцсаа өлгүүлье.	
	сахлаа хусуулъя.	
	үсээ	засуулъя. тайруулъя. тослуулъя. авхуулъя.
	цаг(аа) бичгийн машин(аа) дуу хураагуур(аа) радио(гоо)	засуулъя.

Хүсэлт Б

Та	миний	хувцсыг	өлгөж	өгөхгүй юү?
		сахлыг	хусаж	
		үсийг	засаж тайрч тосолж авч	
		цагийг машиныг дуу хураагуурыг радиог	засаж	

Хариу А

За (би)	хувцсы	тань чинь	өлгөе.
	сахлы		хусъя.
	үсий		засъя. тайръя. тосолъё. авъя.
	машины дуу хураагууры радиогий		засъя.

Хариу Б

За (би)	хувцсы	тань чинь	өлгөж.	өгье.
	сахлы		хусаж	
	үсий		засаж тайрч тосолж авч	
	машины дуу хураагууры радиогий		засаж	

15. Хүсэлт

Энэ	өмд дээл цамц малгай	над чамд Доржид	томдож томдоод	байна, байгаа юм,	жаахан	багасгамаар багатгамаар	байна.

Хариу

Чамд Танд Доржид	энэ	өмд дээл цамц малгай	томдож байгаа бол	би	багасгаж багатгаж	өгье.

16. Хүсэлт

Энэ	өмд дээл цамц малгай	над чамд Доржид	багадаж багадаад жижигдэж жижигдээд	байна, байгаа юм,	жаахан	томсгомоор томтгомоор	байна.

Хариу

Чамд Танд Доржид	энэ	өмд дээл цамц малгай	багадаж багадаад жижигдэж жижигдээд	байгаа бол	би	томсгож томтгож	өгье.

17. Хүсэлт

Энэ	дээл пальто цамц өмд хувцас	над	өргөдөж уртдаж богинодож нарийндаж	байна!

Хариу

Тэгвэл энэ	дээлий пальтогий цамцы өмдий хувцсы	чинь тань	би	нарийсгаад нарийтгаад богиносгоод богинотгоод уртасгаад уртатгаад	өпье.

18. Асуулт

Дорж Дулмаа Тэд нар		хэзээ хэдэнд	явах буцах ирэх	нь	вэ?
Тэр	жүжиг кино ном		гарах		

Хариу

Маргааш Удахгүй 15-нд Бямбад	явна. ирнэ. буцна. гарна.	
	явах буцах ирэх гарах	байх. юм шиг байна. нь.

19. Асуулт

Чи Та	(одоо) нэг цагт таван минут болоод маргааш	явах буцах гарах хэлэх унших	нь	уу? үү?
	үсээ засуулах усанд орох кинонд явах			

Баталсан хариу		Үгүйсгэсэн хариу	
а) Тэгье	ээ. аа.	а) Үгүй ээ.	
б) Тэгнэ Явна Буцна		б) Үгүй ээ,	явахгүй. буцахгүй. гарахгүй.
в) Гарна Хэлнэ Уншина		в) Арай болоогүй Хоёр цагт буцна Нөгөөдөр явна	аа. ээ.

20. Асуулт

Чи та	одоо	явах унших гарах бичих буцах унтах харих	нь	уу? үү?

Батлах хариу	Үгүйсгэх хариу	
Тэглээ! Явлаа! Буцлаа! Харилаа! Уншлаа! Унтлаа!	а) Үгүй үгүй! Гүй гүй!	
	б) Арай болоогүй ээ.	
	в) Явахгүй Гарахгүй . .	ээ! аа!

21. Мэдээлэл

Би одоо	явлаа! гарлаа! буцлаа! унтлаа! хэвтлээ!

Хариу

а)	Тэг тэг!
б)	Тэг дээ тэг!
в)	За.
г)	За, яв даа. За, гар даа.
д)	Азна! Жаахан азна! Жаахан азнахгүй юү? Жаахан байзна! Жаахан байзнахгүй юү?

22. Асуулт

<table>
<tr><td rowspan="2">Би</td><td>маргааш
одоо</td><td>энд
хичээлдээ
тийшээ</td><td>ирэх
байх
явах</td><td rowspan="2">уу?
үү?
хэрэгтэй юү?
ёстой юу?</td></tr>
<tr><td colspan="2">чамтай
танайд
энэ номыг
энийг</td><td>уулзах
очих
унших
цээжлэх</td></tr>
<tr><td colspan="3"></td><td>ирж
уулзаж
байж
очиж
цээжилж
явж
уншиж</td><td>болох уу?</td></tr>
</table>

Батлах хариу

а)	Тэг. Ир. Бай. Яв. Уулз….
б)	Хэрэгтэй. (хэрэгтэй байлгүй яах вэ!)
в)	Ёстой (ёстой байлгүй яах вэ!)
г)	Болно (бололгүй яах вэ!)

Үгүйсгэсэн хариу

а)	Юу хийх вэ! Юүхэв!

б)	Болохгүй(ээ).

в)

			г)	
(Юу хийх вэ!), (Юүхэв!),	ирэлтгүй. явалтгүй. байлтгүй. уулзалтгүй. очилтгүй. уншилтгүй. цээжлэлтгүй.	=	ирээд яваад байгаад уулзаад очоод уншаад цээжлээд	яах вэ!

д)

Ирж Байж Явж . . .	болохгүй.

23. Мэдээлэл

Энэ Тэр	хүн багш хүүхэн кино ном	танилцмаар хараад баймаар үзмээр уншмаар	=	танилцууштай хараад байгууштай үзүүштэй уншууштай	хүн багш хүүхэн кино ном	шүү!

Хариу

а)	Тийм үү?
б)	Нээрэн үү?

в)	Тэгвэл	би	танилцана (аа). . . танилцмаар байна. . . танилцах юмсан. . .

24. Санал

Чи Та Дорж Дулмаа	тэр хүнтэй Дулмаатай Доржтой		танилцмаар уулзмаар суумаар уншмаар үзмээр	юм!	=	танилцууштай уулзууштай суугууштай уншууштай үзүүштэй	юм!
	тэр	номыг киног					

Хариу А

а)	Тийм ээ.
б)	Нээрэн тийм шүү!
в)	Нээрэн тэгмээр юм! Нээрэн тэгүүштэй юм!

Хариу Б

а)

Дорж Дулмаа	надтай тэрүүнтэй тэр номыг тэр киног	танилцахгүй уулзахгүй суухгүй үзэхгүй уншихгүй	байх.

б)

Яах юм бэ! [ja:xi:ŋ]	Би	тэрүүнтэй тэр номыг тэр киног	танилцахгүй! уулзахгүй! суухгүй! үзэхгүй! уншихгүй!

25. Харьцуулж үз!

Ээж чинь (= чиний ээж) гэртээ бий юү?
Гэрээс чинь (= чиний гэрээс) захиа иржээ.
Ирсэн чинь (= чиний ирсэн) сайн боллоо.
Би байранд чинь (= чиний байранд) очно.
Буцсан чинь дээр (= Чи буцсан нь дээр).

Би цагаа унагачихсан чинь (= унагаачихсан, тэгээд) шил нь хагарчихлаа.
Би өчигдөр танайд очсон чинь (= очиход, очтол) Дулмаа сууж байсан.
(Би) эргэн тойрон харсан чинь (= харахад, хартал) нэг ч хүн байсангүй.
(Би) нэг янжуур татчихсан чинь (= татахад, таттал) толгой эргэж байна.
(Би) өчигдөр жаахан юм уучихсан чинь (= уучихсан учир) өнөөдөр бие тааруухан байна.
(Би) эмчид үзүүлсэн чинь (= үзүүлэхэд, үзүүлтэл) (намайг) «Хэвт» гэж байна.

Энэ чинь (= энэ хүн) хэн билээ?
Энэ чинь (= энэ юм) юу билээ?
Энэ үгий чинь (= энэ нэг үгийг) оросоор юу гэдэг билээ?
Дорж чинь (= тэр Дорж, нөгөөх Дорж) Дулмаагийн (эр) нөхөр бил үү?
Төвөд хэл чинь (= тэр нэг, нөгөөх төвөд хэл) хятад хэлтэй адил гэж үү?

1-р яриа: Үсчинд

- Сайн байна уу Та? Хүн ихтэй юү?
- Сайн, сайн байна уу? Та үсээ засуулах нь уу?
- Тийм ээ, хувцасны өлгүүр хаана байна?
- Тэр буланд байна. Та тэнд хувцсаа өлгөчих дөө.
- За, цүнхээ яах вэ? Аваад орох уу?
- Тэг тэг.
- Үс засуулах ямар үнэтэй вэ?
- Та яаж засуулах вэ?
- Зүгээр л жаахан багасгаж тайруулмаар байна.
- Тэгвэл хоёр зуун төгрөг. (Та) 5 дугаар үсчинд оч.
- Мөнгөө танд өгөх үү?
- Тэгнэ ээ, та эхлээд үсээ засуулчих. Дараа нь мөнгөө өгдөг юм.
- За, мэдлээ, баярлалаа.

2-р яриа: Үсчинд

- 5-р үсчин та юу?
- Тийм ээ, та суугтун. Үсээ яаж засуулах вэ Та?
- Уртаас нь тайруулж нэлээд багасгамаар байна.
- Хир урт тайрах вэ?
- За, бараг хоёр хуруу (хир) тайрчихгүй юү?
- За. Та их өтгөн үстэй юм аа?
- Тийм ээ. Та жаахан шингэлж өгөхгүй юү?
- За тэгнэ ээ. Сахлаа яаж засуулах вэ?
- Ээ, тэрнийг чинь мартачхаж. Бүр хусуулчихна аа.
- Хуузыг тань захлах уу?
- Захалчих.

(Үсчин үсий нь засаж дуусаад ард нь толь барьж харуулав).

- Сайхан болж ээ. Баярлалаа.
- (Үсээ) тослуулахгүй юү?
- Тослуулалтгүй ээ, юүхэв! (Юу хийх вэ!)
- Үнэртэй ус хийлгэхгүй юү?
- За, юүхэв. Танд их баярлалаа. Баяртай.

3-р яриа: Цаг засварт (цагчинд)

- Сайн байна уу? Энд цаг засдаг уу?
- Тийм ээ, та цаг засуулах нь уу?
- Миний цаг ойрдоо буруу яваад болохгүй байна. Газар унагачихсан чинь шил нь бас хагарчихаж.

(Цагчин цагий нь авч нэлээд үзээд)
- Шил нь хагарсан учраас зүүгээ саатуулж байгаа юм байна. Хэрвээ та засуулъя гэвэл энэ бичгийг кассанд өгөөд мөнгөө хураалгаад тасалбар аваад ирээрэй.
- За, энэ тасалбар авахгүй юү?
- Та нэг тасалбары нь өөрөө ав.
- Хэдийд гарах вэ?
- Нөгөөдөр, хэдэн цагт ч болно.

4-р яриа: Цагчинд

- Та миний цагийг үзээд өгөхгүй юү?

(Цагчин цагийг задалж нэлээд үзээд)
- Гол нь хугарсан байна.
- Тэгвэл засаж болохгүй юү?
- Болно болно. Голы нь солих хэрэгтэй дээ.
- За, хэзээ авч болох вэ?
- Би одоо солиод өгнө.

5-р яриа: Хувцас захиалга

- Хувцас захиалгын газар хаана байдаг юм бэ?
- Их дэлгүүрийн тэнд байдаг. Чухам юу захиалах гэсэн юм бэ?
- Би савхин цамц хийлгэмээр байна. Аятайхан даавуу байвал костюм ч захиалах санаатай.
- Тэгвэл өвлийн хувцасны захиалга авч байна уу? (Чи мэдээдхээрэй)

(Тэр хүн, хувцас захиалгын газар ирэв).
- Сайн байна уу? Савхин цамц захиалах гэсэн юм сан.
- Тэгвэл тэр байгаа савхинаас сонгоорой.
- Би энэ хүрэн савхиар хийлгэе.
- Та мөнгөө өгөөд / тушаагаад хэмжээгээ авхуулаарай.
- Үйлчлэгч ээ, би урьдчилгаа болгож хоёр мянган төгрөг тушаая.
- За, энэ тасалбар аваарай.
- Та миний хэмжээг авахгүй юү?
- Тэгье, эхлээд цээжний өргөн, ханцуйн хэмжээ авъя. Одоо ханцуйн урт, мөрний хэмжээг авъя. Уртхан хийлгэх үү?
- Үгүй ээ, богиновтор (бас) зах нь дөрвөлжин байвал сайн. Талдаа 4 товчтой хийлгэе.
- Болно оо.

6-р яриа: Хувцас захиалга

- Сайн байна уу? Би костюм захиалах гэсэн юм. Сайн даавуу бий юү?
- Бий, бий. Та энэ даавуунаас үз л дээ.
- Энэ саарал даавуугаар хийлгэвэл зуны цагт зүгээр байх.

– Та энэ даавуугаа аваачиж үзүүлээд захиалга бичүүлээд ир.
– Би костюм захиалъя. Даавуу нь энэ байна.

(Мөн овог нэр, хаягаа бичүүлээд мөнгөө хураалгаж тасалбар аваад, хэмжээ авагч дээр очив).

– Энэ тасалбараа та аваарай. Дараа ирж загвар өмсөхдөө үзүүлээрэй. Одоо хэмжээгий тань авъя. Нуруу, цээж, бэлхүүс, ханцуй, ташааны урт өргөний хэмжээгий тань авлаа. (Та долоо хоноод ирж загвар өмсөж үзээрэй).
– За баярлалаа.

7-р яриа.

– Та зургаа хаана авхуулсан бэ?
– Би энэ зургийг түргэн зурагчинд авхуулсан юм. Ямар гарсан байна?
– Сайхан гарсан байна. Түргэн зурагчин хаана байдаг юм бэ?
– Би та хоёрт зааж өгье. Гурвуулаа хамт явъя.
– Бид хоёр түргэн зураг авхуулмаар байна. Эндээс хол уу?
– Холгүй ээ, их сургуулийн хажуу талд байдаг юм.

8-р яриа

– Түргэн зурагчин хаана байдгийг та надад зааж өгнө үү?
– Та Түүхийн музейг мэдэх үү?
– Мэднэ.
– Тэгвэл Түүхийн музейн урд талд байдаг юм.
– Сайн байна уу? Би зургаа яаралтай авхуулах гэсэн юм сан.
– (Та) ямар зураг авхуулах вэ?
– (Би) паспортын зураг авхуулмаар байна. Ямар үнэтэй вэ?
– 400 төгрөг. За, та ингэж суугаад над руу хараарай! Анхаараарай! Дарлаа шүү! Боллоо.
– Зурагчин гуай аа, зураг хэдийд гарах вэ?
– Одоохон, 5 минутын дараа (ирээд аваарай).

9-р яриа: Зурагчин

– Сайн байна уу?
– Сайн. Сайн байна уу?
– Би зургаа авхуулах гэсэн юм сан.
– Та ямар хэмжээний зураг авхуулах вэ?
– 3×4 –ийн (гурав дөрвийн) зураг авхуулмаар байна. Ямар үнэтэй вэ?
– 450 төгрөгийн үнэтэй. За, та энд суу даа. Аль вэ, жаахан жишүү хар! Дарлаа шүү! Боллоо.
– Зургаа хэдийд ирж авах вэ?
– Май, энэ тасалбар. (Та) маргааш өглөө 10 цагт ирээд зургаа аваарай.
– 10 цагт гэнэ ээ?
– Тийм ээ, 10 цагт.

- Чиний хувцас ямар гоё харагдаж байх юм бэ [xaragdžɛ:χï:ŋ]! Хаанаас (худалдаж) авсан бэ [afsi:ŋ]?
- Захиалгаар хийлгэсэн юм [χi:lɛgsi:ŋ] .
- Энд ийм гоё хийж байна [χi: ʤɛ:n] гэж үү! Яасан сайхан оёсон юм бэ [ojsi: ŋ]?
- Эндхийн оёдолчингууд (оёдолчид) маш сайн хийж байна [χi: ʤɛ:n]. Тэгээд бас хямды нь яана!
- Чи хэдийг төлсөн бэ?
- Ердөө л 35 доллар. Германд би ийм костюм хийлгээд зуу гаруй доллар төлж байсан юм даа [töldʒɛ:si:mda:].

Text Бичвэр

1. ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ГАЗРУУД

Үйлчилгээний газруудад үсчин, зурагчин, гутал засвар, хими цэвэрлэгээ, цагчин, нүдний шил, хувцас захиалга зэрэг хүний өдөр тутмын хэрэгцээг хангах газрууд орно. Энэ бүгд хүний сайн сайхан амьдралд тус болдог. Жишээлбэл, та үсчинд очиж үсээ сайхан засуулбал, олны дунд аятайхан харагдах болно. Зарим үед цаг тань эвдэрвэл, ажилдаа очих, хичээлдээ явах, хүнтэй уулзах гэх мэт маш олон юманд саад учирна. Тийм үед цагчин таны цагийг засаж өгдөг. Мөн паспортын болон том бага зураг хэрэгтэй болох, найз нөхөдтэйгөө хамт дурсгал болгож, зураг авхуулахад зурагчин хүн тус хүргэдэг. Ер нь үйлчилгээний газрын улс хүнд байнга тус хүргэж байдаг билээ.

2. УЛААНБААТАРЫН ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ТӨВ

Улаанбаатарт үйлчилгээний төв олон бий. Тэднээс нэгий нь та нарт танилцуулъя. «Урт цагаан» гэдэг төв Улсын их дэлгүүрийн хойно бий. Тэнд цаг засвар, үсчин, зурагчин, гутал засвар, хувцас захиалга, хими цэвэрлэгээ гэх мэт олон төрлийн үйлчилгээний газар байдаг. Үсчнээр ороод үзье. Үсчнүүд үс засаж, сахал хусаж, үс будаж байх бөгөөд хайчаар хайчилж, самаар самнаж, цахилгаан машинаар машиндаж, үсний тос, үнэртэй ус түрхэж харагдана. Зурагчнаар орвол хүмүүс том жижиг янз бүрийн хэмжээний ерийн болон өнгөт зураг авхуулж байна. Зурагчин хүн зураг авсан хальсаа угаагаад дараа нь цаасанд буулгадаг. Цаг засварт ч гэсэн олон хүн цагийнхаа гэмтлийг үзүүлж, засуулж байна.

Хувцас захиалгын газар хүмүүс даавуу үзэж, зарим нь хэмжээгээ авхуулж, нөгөө хэсэг нь загвар өмсөж, бэлэн болсон хувцсаа авч байна. Хими цэвэрлэгээнд улс янз бүрийн хувцас өгч байна.

Гутал засварын газар улс гуталдаа зан тавиулна. Гутал засварчнууд гуталд шир тавьж эрзээн (резин) наадаг. Олон хүн гутлаа тахлуулахаар сууж байдаг.

Дасгал — Exercises

1. Цэгийн оронд зохих үгийг тавь. Fill in suitable words.

1. Хувцас … хаана байна вэ?
2. Та үсээ яаж … вэ?
3. Би … засуулъя.
4. Би үсээ уртаас нь … байна.
5. Би үсээ нэлээд … байна.
6. Би … хусуулна.
7. Би … тослуулахгүй.
8. Миний цаг … явж байна.
9. Таны цагийн шил … байна.
10. Таны цагийн зүүний гол нь … байна.
11. Би пальто ….
12. Би … цамц хийлгэх гэсэн юм.
13. Та костюмныхаа … маргааш ирж өмсч үзээрэй.
14. Би … хэмжээний зураг авхуулна.
15. Би зургаа … авхуулсан.

2. Цэгийн оронд '*бол-, болго-*' гэсэн хоёр үйл үгийн аль тохирохыг зохих хэлбэрт нь оруул. Fill in suitable verbal forms.

1. Би маргааш ирэх ….
2. Би энэ номыг тэр хүнд дурсгал ….
3. Багш нэг өгүүлбэрээр жишээ ….
4. Бид савхин дээл захиалах ….
5. Би багш ….
6. Би Монголоос авчирсан номоо найздаа бэлэг ….
7. Нөгөөдөр та цагаа цагчнаас авах … уу?
8. Үсчин үсий минь сайхан ….
9. Бид хоёр хамт өнгөт зураг авхуулах ….
10. Дулмаа гуай бага охиноо оёдолчин ...

3. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР А: Та үс засдаг уу?
БИ ҮСЭЭ ЗАСУУЛМААР БАЙНА.
(БИ ҮСЭЭ ЗАСУУЛАХ ГЭСЭН ЮМ).

1. Та зураг авдаг уу?
2. Та (бичгийн) машинаар бичдэг үү?
3. Та биеийн хэмжээ авах уу?
4. Та пальто цэвэрлэдэг үү?
5. Та сахал хусдаг уу?

6. Та гутал тахлах уу?
7. Та цүнх засдаг уу?

ҮЛГЭР Б: Та цүнх хийх үү?
БИ ЦҮНХ ХИЙЛГЭМЭЭР БАЙНА.

1. Та англи хэл заах уу?
2. Та юм угаах уу?
3. Та эрзээн (резин) наах уу?
4. Та мөнгө хураах уу?
5. Та загвар хийдэг үү?
6. Та дээл хийдэг үү?
7. Та цүнхэнд засвар хийх үү?
8. Та миний гар утсанд ялтас хийх үү?

4. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР А: Таны үсийг жаахан тайрчих уу?
ТЭГ, ТАЙРЧИХ.
ЮҮХЭВ, ТАЙРАЛТГҮЙ.

1. Таны сахлыг хусчих уу?
2. Сахлыг тань хусах уу?
3. Хуузыг тань захалчих уу?
4. Энд таны нэрийг тавьчих уу?
5. Энэ дэвтрийг Доржид өгчих үү?
6. Танд энэ даавуугаар өмд хийчих үү?
7. Дорж оо, энийг тэнд тавьчих уу?
8. Би багшаас асуучих уу?
9. Би энэ аягатай цайг уучих уу?
10. Би тэрүүнд хэлчих үү?

ҮЛГЭР Б: Чи цагаа унагаачихаа юу? (Унагаачихсан уу?)
ТЭГСЭН, УНАГАЧИХСАН. (УНАГААЧИХСАН)
ҮГҮЙ ЭЭ, УНАГААГҮЙ. (УНАГААГААГҮЙ)

1. Чи өнөөдөр үсээ засуулчихаа юу?
2. Та захиалсан цамцаа авчихаа юу?
3. Дорж зургаа авхуулчихсан уу?
4. Батсүрэн өнөөдөр унтчихаа юу?
5. Дорж сургуульдаа явчихаа юу?
6. Чи хоолоо хийчихээ юү?
7. Чи цайгаа чаначихаа юу?
8. Та сүүгээ уучихсан уу?
9. Тэр хүүхэн явчихсан уу?

5. «Үйл үг + -ж, -ч орхи-» хэлбэрийг «үйл үг + -чих-» хэлбэрээр соль. Replace the verb forms using the model.

ҮЛГЭР: Би бичиж орхисон. БИ БИЧЧИХСЭН.
Би бичиж орхилоо. БИ БИЧЧИХЛЭЭ.
Би бичиж орхино. БИ БИЧЧИХНЭ.
Би бичиж орхиж. БИ БИЧЧИХЭЖ.
Би бичиж орхио юу? БИ БИЧЧИХЭЭ ЮУ?

1. Нөгөө хүн чинь явж орхижээ.
2. Нөгөө хүүхэн чинь ирж орхисон байна.
3. Эмч явж орхиж.
4. Дорж маш түргэн уншиж орхив.
5. Би тэрнийг орчуулж орхино.
6. Би дасгалаа хийж орхилоо.
7. Тэр хүн бас л архи ууж орхио юу?
8. Тэд нар кинонд явж орхио юу?
9. Долгор нөгөөх шүдээ авхуулж орхисон шүү.
10. Ганбаатар аа, нар гарч орхиж, босоорой.
11. Дэлгүүр онгойж орхижээ, хоёулаа очъе!
12. Тэд нар кинонд явж орхио юу?

6. «Үйл үг + -аад[4] орхи-» хэлбэрийг «үйл үг + -аадах[4]» хэлбэрээр соль. Replace the verb forms using the model.

ҮЛГЭР: Аль вэ, би бичээд орхиё. АЛЬ ВЭ, БИ БИЧЭЭДЭХЬЕ.
Чи миний захиалсан цамцыг аваад орхиорой.
ЧИ МИНИЙ ЗАХИАЛСАН ЦАМЦЫГ АВААДХААРАЙ.

1. За, би нэг гараад орхиё.
2. Аль вэ, би үзээд орхиё.
3. Энэ цаг явахгүй байна. Чи нэг үзээд орхиоч!
4. Номын сан хэдэн цагт хаахыг асуугаад орхиорой.
5. Найзад минь энийг өгөөд орхиорой.
6. Би орчуулаад орхих уу?
7. Дуламсүрэн ээ, хаалгаа хаагаад орхи.
8. Дуламсүрэн ээ, чи хаалгаа онгойлгоод орхиоч!
9. Таны утсаар нэг яриад орхих уу?
10. Чамаас нэг юм асуугаад орхих юм сан.

7. Цэгийн оронд, хаалтандхи үгийн аль тохирохыг хэл. Use a suitable word in the brackets.

1. Доржийн дээл нь … Багасгамаар юм. (томджээ, томсчээ)
2. Энэ малгай миний эхнэрт … байгаа юм. Өөр томхон малгай хэрэгтэй байна. (багасаж, багадаж)

3. Энэ пиво над … байна. Хагасы нь чи ав. (ихсэж, ихдэж)
4. Би Доржийн дээлийг … өгнө. (томсгож, томдуулж)
5. Энэ цамцны ханцуйг … байна. (өргөтгөмөөр, өргөсгөмөөр, өргөдүүлмээр)
6. Энэ хоол над … байна. Та хагасы нь авахгүй юү? (ихдэж, ихтгэж, ихдүүлж)
7. Өдөрт сурдаг үг … байна. Нэлээд олон болгомоор байна. (цөөдөж, цөөсөж)
8. Бидний нэг хичээлд сурдаг үг цөөдөж байна, … хэрэгтэй байна. (олтгох, олон болгох, олдуулах)

8. Цэгийн оронд, хаалтандхи үгийн аль тохирохыг хэл. Use a suitable word in the brackets.

1. Багш … ангидаа байна уу? (чиний, чинь)
2. Доржийн эхнэр … ирлээ. (чинь, нь, тань)
3. Би сая тасагтаа очсон … нэг шинэ оюутан ирчихсэн байна. (чиний, чинь)
4. Дүүгээс … захиа ирсэн үү? (чинь, чиний)
5. … цагийг би унагачихлаа! (чинь, чиний)
6. Би цагий … унагачихлаа! (чинь, чиний)
7. Миний цаг буруу явдаг боллоо. Энэ муу цагий … өнөөдөр цагчинд туша-ачихъя. (чинь, чиний)
8. (Би) шүдээ авхуулчихсан … юм идэхэд хэцүү байна. (чиний, чинь)
9. (Би) өмсч үзэлгүй нэг цамц авчихсан … томдоод болохгүй байна. (чинь, чиний)
10. Энэ … чиний үзэг шив дээ? (чинь, чиний)
11. Энэ үзэг … миний үзэг байна. (чинь, чиний)

9. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл (А, Б, В гурван хэсгийг харьцуулж үз). Join the sentences using the model (compare the models A and B).

ҮЛГЭР А (Нэг үйлдэгчтэй өгүүлбэрүүдийн холбоо. – Sentences with one subject/actor.)
Миний үсийг нэг үсчин зассан. Тэр үсчин энэ байна.
МИНИЙ ҮСИЙГ ЗАССАН ҮСЧИН ЭНЭ БАЙНА.

1. Миний үсийг нэг авгай тайрсан. Тэр авгай бол үсчний сургуулийн багш.
2. Миний дээлийг нэг эмэгтэй хийсэн. Тэр эмэгтэй бас ямар ч европ хувцсыг хийж чадна.
3. Дулмаагийн үсийг нэг найз хүүхэн нь будаж өгсөн. Тэр найз хүүхэн нь одоохон манай тасагт ирнэ.
4. Бидний зургийг нэг зурагчин авна. Тэр бол жинхэнэ мэргэжлийн зурагчин юм.
5. Надад нэг хүн өчигдөр монгол дуу заасан. Тэр хүн чамд бас дуу заах гэнэ.
6. Надтай нэг зураач ирж уулзсан. Тэр зураачийг чи сайн танина.
7. Дулмаад нэг хүн интернетээр их гоё захиа бичдэг байсан. Тэр нь монгол хэл сайн мэддэг гадаадын хүн байсан.
8. Маргааш нэг багш бидэнд орчуулгын хичээл заана. Тэр багшаас энийгээ асуу.

ҮЛГЭР Б (Хоёр үйлдэгчтэй өгүүлбэрүүдийн холбоо. – Sentences with two subjects/actors.)
Би нэг багшид ном өгсөн. Тэр багш энэ байна.
МИНИЙ НОМ ӨГСӨН БАГШ ЭНЭ БАЙНА.

1. Би савхин дээл захиалсан. Тэр захиалгын газар энд бий.
2. Доржийн үсийг нэг хүн тайрсан. Тэр хүн одоо ирнэ.
3. Бидний зургийг нэг хүн авна. Тэр хүн өнөөдөр ирэхгүй.
4. Би нэг хүнээр дуу заалгасан. Тэр хүнийг чи танина.
5. Би нэг хүүхэнтэй танил байсан. Тэр хүүхэн энд байхгүй байна.
6. Бадмын цагийг нэг өндөр хүн зассан. Тэр хүн их сайн цагчин.
7. Би өчигдөр нэг хүнээр монгол дуу заалгасан. Тэр хүн чамд бас дуу заах гэнэ.
8. Би нэг зураачтай очиж уулзсан. Тэр зураачийг чи сайн танина.
9. Дулмаа нэг хүнд интернетээр их гоё захиа бичдэг байсан. Тэр нь монгол хэл сайн мэддэг гадаадын хүн байсан.
10. Бид маргааш нэг багшаар орчуулгын хичээл заалгана. Тэр багшаас энийгээ асуу.

ҮЛГЭР В (Хоёр үйлдэгчтэй, хаматуулахын нөхцөлтэй өгүүлбэрүүдийн холбоо – Sentences with two subjects / actors and possessive suffix)
Би нэг үсчнээр үсээ засуулсан. Тэр үсчин энэ байна.
МИНИЙ ҮСЭЭ ЗАСУУЛСАН ҮСЧИН ЭНЭ БАЙНА.

1. Би нэг авгайгаар үсээ тайруулсан. Тэр авгай бол үсчний сургуулийн багш.
2. Би дээлээ нэг эмэгтэйгээр хийлгэсэн. Тэр эмэгтэй бас ямар ч европ хувцсыг хийж чадна.
3. Дулмаа нэг найз хүүхнээрээ үсээ будуулсан. Тэр найз хүүхэн нь одоохон манай тасагт ирнэ.
4. Бид зургаа нэг зурагчнаар авхуулсан. Тэр бол жинхэнэ мэргэжлийн зурагчин юм.
5. Би нэг хүнээр цагаа засуулсан. Тэр хүн бол тийм сайн цагчин биш.
6. Цэнд нэг цагчинд цагаа өгсөн. Тэр цагчин Их сургуулийн дэргэд байдаг.

10. Цэгийн оронд асуух өгүүлбэр бич. **Fill in interrogative sentences.**

1. – ...? Өнөөдөр хүн цөөн байна. Та ор ор!
2. – ...? Тэгье ээ, би үсээ засуулъя.
3. – ...? Хувцасны өлгүүр тэр буланд байна.
4. – ...? Тийм ээ, би хоёр сар үсээ засуулаагүй байгаа юм.
5. – ...? Тайр тайр!
6. – ...? Хусалтгүй, юүхэв!
7. – ...? Хими цэвэрлэгээнд хувцас угаалгахад нэлээн үнэтэй шүү.
8. – ...? Би хувцсаа өөрөө угаадаг.
9. – ...? Миний хувцсыг эхнэр минь угааж өгдөг юмаа.

10. – ...? 4×6 -гийн хэмжээний зураг хоёрыг авчраарай.
11. – ...? Тэр хүн их сайн хүн шүү.
12. – ...? Би зураг авч чаддаггүй. Зургийн аппарат ч байхгүй.
13. – ...? Үгүй ээ, энэ цамцыг миний эхнэр хийгээгүй юм.
14. – ...? Тийм ээ, энэ цамцыг эхнэр минь эгчээрээ хийлгэж өгсөн юм.
15. – ...? Үгүй, үгүй. Та над саад болоогүй байна.
16. – ...? За, би танд энийг сайн ойлгуулж өгье.
17. – ...? Тэр бүжгийн жүжгийг би нэг үзсэн юм шиг байна.
18. – ...? Тийм ээ, тэр хүн намайг мэддэг юм шиг байна.
19. – ...? Тэгсэн. Урьдчилгаанд 1500 төгрөг тушаасан (өгсөн).
20. – ...? За тэгье. Урьдчилгаа болгож 2000 төгрөг тушаая (өгье).

11. Орчуулах. Translation.

Үйлчилгээний газар
Батын үс засуулмаар болжээ. Тэгээд үйлчилгээний төв рүү явлаа. Хэд хоногийн өмнө бас цагаа эвдчихсэн учир цагаа ч гэсэн засуулчихъя гэж бодоод авч явлаа. Бат бас хувцас захиалгын газраар орж аятайхан хувцас захиалъя гэж нэлээд мөнгө авч гарлаа. Бат үсчингээр орж үсээ засуулж тослуулаад цагаа цагчинд өглөө. Дараа нь сайхан өнгөтэй даавуугаар костюм захиалж урьдчилгаа мөнгөө өгөөд, замдаа гэрэл зурагчнаар орж зургаа есийн зураг авхуулчихаад эргэж ирлээ. Энэ бүтэн сайн өдөр Бат их юм хийж (бүтээж) чадав.

12. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Та ямар ямар үйлчилгээний газрыг мэдэх вэ?
2. Үсчин хүн юу хийдэг вэ?
3. Ямар ямар зурагчин байдаг вэ?
4. Та үсээ яаж засуулдаг вэ?
5. Хувцас захиалгын газар хаана байдаг вэ?
6. Түргэн зурагчин хаана байдаг вэ?
7. Хувцас яаж захиалдаг вэ?
8. Таны цаг яагаад эвдэрсэн бэ?
9. Зурагчин хүн зураг яаж авдаг вэ?
10. Та зургаа хаана авхуулсан бэ?
11. Ямар өнгөтэй савхиар цамц хийлгэх дуртай вэ?
12. Та үсчинд хэзээ очсон бэ?
13. Та үсчинд сард хэдэн удаа очдог вэ?
14. Та зургаа хэзээ авхуулсан бэ?
15. Та бэлэн хувцас авах уу, захиалах уу?
16. Таны цаг хуучин уу, шинэ үү?
17. Таны цаг зүгээр үү, та цагаа засуулах уу?
18. Та бэлэн гутал авах уу, захиалгаар хийлгэх үү?
19. Та гуталдаа резин наалгасан уу, шир тавиулсан уу?

Даалгавар — Homework

1. «Үйлчилгээний газрууд», «Үйлчилгээний төв» бичвэрийг цээжээр ярь.	Learn the texts by heart.
2. Яриануудыг тогтоо.	Learn the conversations by heart.
3. Өөрийнхөө хотын үйлчилгээний тухай жижиг зохиол бич.	Write a short essay about "services" in your town.
4. «Үсчин», «Гутал засвар», «Хувцас захиалга», «Цаг засвар» сэдвүүдийн аль нэгээр яриа зохиож ярь.	Prepare a conversation about the barber's shop, shoe repair shop and watch repair shop.
5. Орчуулах.	Translate into Mongolian:

1. Where is the barber's? – The barber's is in the area of the Centre of Services.
2. How much is a haircut? – If you have your hair trimmed a little, two hundred tugrigs, but it can also be more expensive.
3. Would you trim my hair to the length of two fingers? – Certainly.
4. My hair is too thick. – Would you make it a little thinner? – O.K.
5. Will you want me to apply grease on your hair? – O.K., but I will not have perfume.

* * *

6. The glass of my watch has broken. Would you repair it? – Let me see.
7. Your watch must be repaired. The axle has also broken. – Can it be repaired?
8. Oh yes (it is possible). – Then I will have it repaired.
9. When can I come and obtain it? (You may come) any time tomorrow or the day after tomorrow.
10. Thank you, goodbye. – Goodbye.

* * *

11. I would like to order trousers. Do you have the material? – We do, you can choose from that material.
12. When will the trousers be ready? – Come for a fitting in a week. Two days later the trousers will be ready.

* * *

13. Do you make coloured pictures here? – Certainly. (Why should we not?)
14. I want to have two photographs made of these children, size 9 × 12. – (Kindly) wait a bit. When a customer (lit.: person) leaves, you can have their pictures taken.

Арван гуравдугаар хичээл
Thirteenth Lesson

Дөрвөн улирал
The Four Seasons

Хэлзүй — Grammar

1. Independent forms of the genitive

It is formed by adding the suffix *-х* to the genitive case. In this manner a new nominative arises and therefore the form can stand independently. If this form occurs in another case, the final suffix *-х* is preserved (even in the D.-L., as against the forms used in the sense 'our family' etc., see L3, Gr. 1):

маргаашийн-х	the one of tomorrow (Nom.)
маргаашийн-х-ыг	the one of tomorrow (Acc.)
маргаашийн-х-ад	in the one of tomorrow (D.-L.)
өнөөдрийн-х-ийг	the one of today (Acc.)

2. Derivation of adjectives

a) Doubling the first syllable with an added *-в* intensifies the quality expressed by the adjective (mainly with colours):

нов ногоон	completely green, bright green
цав цагаан	completely white, snow white
ув улаан	completely red, scarlet red
шив шинэ	completely new, brand new
But: *тас хар, хав хар*	completely black, pitch black

b) The quality can also be increased by the suffix *-втар*[4]:

дулаавтар	rather warm, somewhat warm
богиновтор	rather short, somewhat short

3. Cases

The *instrumental* in its temporal meaning (L5, Gr. 3) can also imply an approximate period of time:

шинэ жилээр	
шинэ жилийн үед (үеэр)	at the time of the New Year, around the New Year
Special form: *өглөөгүүр*	in the morning, sometimes in the forenoon

4. Temporal clause

The verbal forms in *-хлаар*[4] (*converbum successivum* according to Poppe) have in particular a temporal meaning: 'as soon as, when'. The possessive suffixes / particles *аа*[4] and *нь* are used with this form according to the same principles explained above (L7, Gr. 11). In purely colloquial language, however, it is possible to use the form *-хтай зэрэг*, which has the same meaning:

Хичээл завсарлахлаар уулзъя.	
Хичээл завсарлахтай зэрэг уулзъя.	Let's meet, when the lesson finishes.

In colloquial language the form *-хлаар*[4] is sometimes simplified to *-хаар*[4] (*converbum comparativum* according to Poppe), which expresses purpose. Due to this mingling, even the *converbum successivum* can be used to express purpose in colloquial language. It is perhaps not advisable to imitate this use of language, but it is necessary to understand it.

5. *Nomen perfecti*

Nomen perfecti in the accusative (see also L11, Gr. 7c) has the function of an object clause:

Би цас орсныг мэдээгүй.	I did not know it was snowing.
Би машин ирснийг мэдээгүй.	I did not know that the car had come.
Би Доржийг ирснийг мэдээгүй.	I did not know that Dorji had come.
Ирсний нь мэдсэн.	I knew he had come.
Өчигдөр ирснээ над хэлсэн.	He told me he had arrived yesterday.

6. Increasing the degree or the quality

In Mongolian there are two words *тусам, тусмаа* (written language) and *тутам* 'each', which are placed after words expressing degree or quality. The respective phrase corresponds to English 'the more... the more', etc. Sometimes the above words can also be placed after verbs and the phrases are translated by the respective verbal or noun phrases (day by day, and the like):

Өдөр ирэх тусам дулаарна.	It is getting warm day by day.

Дулаарах тусам цас хайлна.	The warmer it is, the more the snow melts.
Салхи салхилах тусмаа сайн.	The more the wind blows, the better.
Олон тусмаа сайн.	The more the better.

7. Syntactic differences of the *converbum perfecti* and *converbum imperfecti*

The difference of these two forms is more conspicuous in a sentence finished by a negative verb form. *Converbum perfecti* shares the negative meaning of the final verb, while *converbum imperfecti* preserves its positive meaning:

Заримдаа цас ороод хүйтрэхгүй байдаг.	Sometime it is snowing and (but) it does not get cold.
Заримдаа цас орж хүйтрэхгүй байдаг.	Sometimes it is not snowing, neither does it get cold.

Compare also the following:

Заримдаа цас орсон ч (гэсэн) хүйтрэхгүй байдаг.	Sometimes it does not get cold even though it is snowing.
Заримдаа цас ч орохгүй, хүйтрэх ч үгүй байдаг.	Sometimes it is not snowing, neither does it get cold.

8. a) Phrases with postponed *зарим*

This word is placed after a word in G. in a phrase appearing as an object in the sentence. In that case *зарим* takes the form of the accusative. In colloquial usage, *заримыг* is followed by *нь* (with the corresponding change in the form of the accusative suffix) (cf. Pattern No. 22 B).

Би энэ олон оюутны заримы нь танина.	I know some (a few) of these many students.

b) Phrases with postponed *цөм, бүгд*

These two words are placed after the main word in an object phrase and the Acc. suffix is added to each member of the phrase in the written style. In the spoken style, however, *нь* can be added after *цөмийг, бүгдийг* (with a corresponding change in the form of the accusative suffix) (cf. Pattern No. 22 Г).

Би энэ олон оюутныг цөмийг танина.	
Би энэ олон оюутныг цөмий нь танина.	I know all of these many students.

9. Idioms and phrases

Санаа амарлаа.	What a relief! (see also L11, Gr. 12)
Та сайн яваарай.	Good-bye (Lucky journey).

Та сайн сууж байгаарай.	Good-bye (may you sit/live [here] well).
Сайн сайхныг хүсье.	I wish you all the best. Good luck.
цасаар	through snow, by snow, with snow
цаснаар	at the time of snowfall
бороогоор	through rain, by rain (as an object, by which s. th. is done)
борооноор	at the time of rainfall (cf. L5, Gr. 3)

Vocabulary

Шинэ үг

аажимдаа	slowly, gradually
ааш	character, temperament, manners
ааштай	having a certain character; ill-tempered, ill-mannered
аж ахуй	economy
айлтга- (Э2.1) (айлтгаж, айлтгах, айлтгана)	to speak respectfully
амар	peace, quiet; well-being, good health; leisure
амгалан	peace; well-being
амгаланг айлтга- (Э2.1)	salute respectfully, send greetings (also through s. o.)
амрыг эр- (Э2.1) (эрж, эрэх, эрнэ)	to greet
амрыг айлтга- (Э2.1) (айлтгаж, айлтгах, айлтгана)	to greet
ашгүй	quite good, excellent
баян	rich
боловсор- (Э2.4) (боловсорч*, боловсрох, боловсорно)	to ripen
бороо (н)	rain
буу- (Э1) (бууж, буух, бууна)	to descend; to settle down, encamp; dismount (horse), get off (bus etc.)
бүгчим	sultriness; sultry
бэлчээр	pasture, grazing grounds
газар дэлхий	the world, earth
даар- (Э2.4) (даарч*, даарах, даарна)	to feel cold, shiver
дадлага	praxis
дулаар- (Э2.4) (дулаарч*, дулаарах, дулаарна)	to warm up (weather)
дулаац- (Э2.2) (дулаацаж, дулаацах, дулаацна)	to warm oneself (e.g. by the fire – галд)
дундаж	average; (middle size)
дуу (н)	thunder; (sound, noise)
зус- (Э2.5) (зусаж, зусах, зусна)	to pass the summer
зуслан (г)	summer camp; summer cottage
мөс (өн)	ice

навч (ин) leaf, foliage; petal
налгар calm, quiet; pleasant, relaxing
намар autumn
намарж- (Э2.3) to pass the autumn
(намаржиж, намаржих, намаржина)
нар (ан) sun
ногоор- (Э2.4) to turn green, become green
(ногоорч*, ногоорох, ногоорно)
нойрс- (Э2.5) to sleep (honor.)
(нойрсож, нойрсох, нойрсоно)
нутаг homeland, domicile; pastures
нүү- (Э1) to nomadize, migrate
(нүүж, нүүх, нүүнэ)
нүүдэл movement from place to place, nomadism
онгоц (он) airplane; (vessel, boat)
онцлог peculiarity, feature
өвөл winter
өвөлж- (Э2.3) to pass the winter
(өвөлжиж, өвөлжих, өвөлжинө)
өвөлжөө (н) winter quarters, campgrounds
өвс (өн) grass; hey
пүүс shop, store; firm
салхил- (Э2.4) to blow (the wind)
(салхилж, салхилах, салхилна)
самар cedar nut
санаа (н) thought, thinking; idea
сүүл tail; end; last, final
тариа (н) 1. grain, crop
тогт- (Э2.2) to settle, stop; (about snow) to remain (on the ground)
(тогтож, тогтох, тогтоно)
төл newborn young animal
төллүүл- (Г1) to have (let) cattle produce young
(төллүүлж, төллүүлэх, төллүүлнэ)
тусам each; the more ... the more
тутам each; the more ... the more
түү- (Э1) to collect, to pick (fruit)
(түүж, түүх, түүнэ)
температур (халуун хүйтэн) temperature
тэнгэр sky, heaven; weather
улирал season, quarter of a year
унаа (н) saddle animal(s); means of transport
уна- 2. (Э2.1) to ride, mount (a horse, etc.)
(унаж, унах, унана)
урга- (Э2.1) to grow, sprout
(ургаж, ургах, ургана)
ургамал plant, vegetation
ургац crop, harvest
үдэш evening (less frequent in colloquial)

үнэндээ	really, in fact, as a matter of fact
үр	seed, grain; fruit
хавар	spring
хаварж- (Э2.3) (хаваржиж, хаваржих, хаваржина)	to pass the spring
хаваржаа(н)	spring quarters of camp
хагал- (Э2.4) (хагалж, хагалах, хагална)	to plough or till the land; (to break, smash)
хадлан (г)	haymaking
хайл- (Э2.4) (хайлж, хайлах, хайлна)	to thaw, melt, dissolve
халууц- (Э2.4) (халууцаж, халууцах, халууцна)	to feel hot, suffer from the heat (man)
хасах	to reduce, diminish; subtract; minus
хашаа (н)	enclosure, court, yard
хөлд- (Э2.2) (хөлдөж, хөлдөх, хөлдөнө)	to freeze, be frozen
хувир- (Г2) (хувирч, хувирах, хувирна)	to change
хур	precipitation, rain or snow
хураа- (Э1) (хурааж, хураах, хураана)	to collect, harvest
хүйтэн	cold, frost, cool
хүйтэр- (Э2.4) (хүйтэрч*, хүйтрэх, хүйтэрнэ)	to cool off, become cold
хүнсний	food (attrib.), related to food
хэвээрээ	as usual, unchanged (in the original form)
хэм (градус)	degree (unit of measurement)
цаг агаар	weather
цас (ан)	snow
цахилгаан 1.b	lightning
цөм	all, everything
цэлмэг	clear, bright, cloudless
шарла- (Э2.1) (шарлаж, шарлах, шарлана)	to become yellow
шимэгд-(Э2.2) (шимэгдэж, шимэгдэх, шимэгдэнэ)	to sublimate (about snow)
шувуу (н)	bird, fowl
шуурга (н)	storm, blizzard
эв	harmony, agreement, friendship
эмэгтэйчүүд	women
эр- (Э2.1) (эрж, эрэх, эрнэ)	to seek, look for; to beg, request; to inquire after s.o.
яагаад гэвэл	because (lit.: 'if you say why')
яамай	fine, good (exclamation expressing satisfaction)

Дуудах — Pronunciation

[ü – u] үр-ур, бүр-бур, бүс-бус, түг-туг, түс-тус, түр-тур
[ü: – u:] үүр-уур, үүл-уул, хүүр-хуур, бүү-буу, дүү-дуу, үүсэх-уусах
[ü – ö] үд-өд, бүс-бөс, түс-төс, түр-төр, түр-дөр, үр-өр, үс-өс
[ü: – ö:] үүр-өөр, үүд-өөд, үүд-өөд, хүүг-хөөг, бүү-бөө
[ü – ɔ] үд-од, бүр-бор, түг-тог, түс-тос, түр-тор, дур-дор
[ü: – ɔ:] зүү-зоо, үүр-оор, зүүлэх-зоолох, үүсэл-оосор, дүүгүүрдэх-доогуурдах

Манай хааны мянган мөнгөн бөмбөлгийг
Мянган мөнгөн бөмбөлөг гэхгүй юм боп
Ямар хааны мянган мөнгөн бөмбөлгийг
Манай хааны мянган мөнгөн бөмбөлөг гэх юм бэ?

Загвар — Sentence Patterns

1. Асуулт

Өчигдөр Нөгөөдөр Өглөө Ирэх долоо хоногт Өдөр Өнгөрсөн долоо хоногт Одоо Ирэх сард Шөнө Дараагийн долоо хоногт Уржигдар Бүтэн сайн өдөр Маргааш	тэнгэр цаг агаар	ямар	байсан бэ? байна вэ? байх бол?

Хариу

Өчигдөр Өдөр Уржигдар Шөнө Өглөө Одоо	тэнгэр цаг агаар	сайхан цэлмэг муухай эвгүй	байсан. байна.
Маргааш Нөгөөдөр Ирэх сард Дараагийн долоо хоногт Бүтэн сайн өдөр	цастай бороотой салхитай дулаарах хүйтрэх	гэнэ.	

2. Асуулт

Та Дорж	хэзээ	Монголд Улаанбаатарт	энэ хотод энд	ирсэн бэ? ирэх вэ?
		тантай чамтай багштай	уулзсан бэ? уулзах вэ?	

Хариу

(Би) (Дорж)	намар зун өвөл хавар өглөө шөнө өчигдөр уржигдар өнөөдөр	(Монголд) (энэ хотод) (Улаанбаатарт) (энд)	ирсэн. ирнэ.
		тантай чамтай багштай	уулзсан. уулзана.

3. Асуулт

(Та)	ямар аль	улиралд сард өглөөд өдөрт	дуртай вэ?

Хариу

(Би)	намарт зунд хаварт долдугаар сард өвөлд дөрөвдэх өдөрт нартай өглөөд	дуртай.

4. Асуулт

Цас орж Бороо орж Салхи гарч Машин ирж Такси ирж Кино гарч Бөх барилдаж Намайг ирж Доржийг ярьж Багшийг ярьж	байхад	та чи Дулмаа	хаана юу хийж	байсан бэ?
			гэртээ унтаж ном үзэж захиа бичиж	байсан уу?

Хариу А

Цас орж Бороо орж Салхи гарч Машин ирж Такси ирж Кино гарч Бөх барилдаж Намайг ирж Доржийг ярьж Багшийг ярьж	байхад	(би) (Дулмаа)	гэртээ унтаж ном үзэж захиа бичиж хоол хийж шатар тоглож	байсан.

Хариу Б

(Би) (Дулмаа)	цас бороо	орсныг	чиг ч	мэдээгүй.
	салхи гарсныг машин ирснийг такси ирснийг кино гарсныг таныг ирснийг Доржийг ярьсныг багшийг ярьсныг			

5. Мэдээлэл

Өнөөдөр Танайх Энэ анги Танайх Энэ өрөө	яасан ямар	хүйтэн халуун бүгчим	юм бэ!

Хариу А

Нээрэн	их	хүйтэн халуун бүгчим	байна, та	даарч халууцаж	байна уу?

Хариу Б

Тэгвэл	тэнд		орох очих	уу?
	өөр	байшинд гэрт ангид өрөөнд		
	гадаа гудамжинд		гарах уу?	

Хариу В

За тэгье.

6. Мэдээлэл

Өнөө орой / үдэш Үдээс хойш Маргааш Удахгүй	цас бороо	орох	байх	аа! шүү!
	хүйтрэх дулаарах салхи гарах			

Хариу

Тэгэх байх	аа! шүү!

7. Асуулт (Харьцуулж үз)

Дорж Багш	хаа очсон хайчсан	бэ?

Хариу А (Зорилго) Target

Дорж	сургуульдаа кинонд хичээлдээ номын санд ажилдаа манайд дэлгүүрт	явсан. очсон.

Хариу Б (Чиглэл) Direction

Дорж	сургууль руу театр луу дэлгүүр лүү манай руу номын сан руу үзэсгэлэн рүү	явсан.

8. Асуулт

Хоёулаа дахиад	хэзээ хэдийгээр	уулзах ярилцах	вэ?

Хариу

(Хоёулаа дахиад)	шинэ жилээр цагаан сараар цагаан сарын үед баяраар баярын үед маргааш өглөө маргааш өглөөгүүр шинэ жилийн үед шинэ жилийн үеэр ирэх өвөл өвлийн үед зун зуны үед 9 цагт 9 цагийн үед	уулзъя. ярилцъя.

9. Хүсэлт

Таны	шинэ	оны жилийн	амрыг эрье! амгаланг айлтгая!
	баярын шинэ жилийн баярын цагаан сарын		
Танд	шинэ жилийн баяр хүргэе! сайн сайхныг хүсье!		

Хариу

Баярлалаа,	(шинэ	оны) жилийн)	хариу	амрыг эрье! амгаланг айлтгая!
	(баярын) (шинэ жилийн баярын) шинэ жилийн			
	танд чамд	бас		сайн сайхныг хүсье! баяр хүргэе!

10. Хүсэлт

Багшийн Даргын Дорж гуайн	амрыг амгаланг мэндийг	эрээрэй. айлтгаарай.

Хариу

За. Тэгнэ ээ (тэгэмз).

11. Хүсэлт

Намайг	багшийн даргын Дорж гуайн	амрыг амгаланг	эрж айлтгаж	байна гээрэй.

Хариу

За, тэгнэ ээ = (тэгэмз).

12. Мэдээлэл

Дорж Дулмаа Николай	таны чиний	амрыг эрээрэй		гэсэн!
		амгаланг мэндийг	айлтгаарай	

Хариу А

Заа. (Баярлалаа).	Хариу	амры нь эрээрэй!	
		амгалангий нь мэндий нь	айлтгаарай! асуугаарай!

Хариу Б

Заа. Их баярлалаа гэж хэлээрэй.
Заа. Их баярлаж байна гэж хэлээрэй.

13. Асуулт мэндчилгээ

Та Танайх Танайхан	сайхан	зусаж намаржиж өвөлжиж хаваржиж	байна уу?

Хариу

Сайхан	зусаж намаржиж өвөлжиж хаваржиж	байна аа.	Та Танайх Танайхан	сайхан	зусаж намаржиж өвөлжиж хаваржиж	байна уу?

14. Харьцуулж үз

А:

Би Тэр хүн Тэд нар	өдөр баяр	бүр тутам	багшийн сайдын даргын эмчийн ахын	амрыг амраланг	эрдэг. айлтгадаг.

Б:

Жил Өдөр	ирэх		тутам тусам бүр	хүйтэн дулаан	болж байна.	
Энэ Тэр	номыг хүнтэй	унших ярих уулзах		шинэ нэг сонин	юм	мэдэж байна.

15. Мэдээлэл

Би нэг илүү	тасалбар ном	авчихлаа, яах вэ!

Хариу

Зүгээр. Илүү	тасалбар ном	авсан	тусмаа сайн.

16. Мэдээлэл

Өдөр ирэх	тусам тутам	л	хүйтэрч байна!

Хариу А

Тэгэх Хүйтрэх	тусмаа	сайн.

Асуулт Б

Яагаад тэр билээ?

Хариу Б

Хүйтрэх тусам ус хөлдөнө. Ус хөлдвөл тэшүүрээр гулгах цаг түргэн ирнэ.

17. Мэдээлэл

Маргааш	тэнгэр сайхан болох цас орохгүй шуургагүй бороо орохгүй	гэнэ!

Хариу

За	яамай ашгүй	даа. дээ.

18. Мэдээлэл

Би	чамд танд	талх давс мах ном	авлаа. авчирлаа. авчирсан (шүү!) авсан (шүү!)

Хариу

За	яамай ашгүй	даа. дээ.

19. Асуулт

Аав Та Тэд нар	хэзээ хэдийд	буцаж ирэх вэ?

Хариу

Аав чинь	зун намар			
Би Тэд нар	зун намар 6-р сар	болохлоор гарахлаар дуусахлаар	л	буцаж ирнэ.

20. Асуулт

Хоёулаа Чи надтай Чи бид хоёр Би тантай	хэзээ хэдийд	уулзах ярилцах	вэ?

Хариу

	~	~	~	
Хичээл	завсарлахлаар	завсарлахтай зэрэг	завсарлахаар	
Өвөл	болохлоор	болохтой зэрэг	болохоор	
Дамбыг	ирэхлээр	ирэхтэй зэрэг	ирэхээр	уулзъя.
Долгорыг	унтахлаар	унтахтай зэрэг	унтахаар	ярилцъя.
Тэр хүнийг	гарахлаар	гарахтай зэрэг	гарахаар	
Шөнө	болохлоор	болохтой зэрэг	болохоор	

21. Харьцуулж үз

А:

Би монголоор	ярьдаг болохлоороо (ярьдаг болохоороо) ярьдаг болохтойгоо зэрэг	чамд энийг тайлбарлаж өгнө. Монгол руу явна.

Б:

Би	Дулмааг Доржийг	ирэхлээр нь (ирэхээр нь) ирэхтэй нь зэрэг	чам руу тан руу	явуулна.

В:

Удахгүй бороо орно.	Тэгэх(л)ээр Бороо орохлоор Бороо орсны дараа	ногоо сайхан ургана.

Г:

Би	монгол хэл тэр хүнтэй	сурах гэж ~ сурахаар уулзах гэж ~ уулзахаар	энд ирсэн.

Д:

Намайг	монгол хэл тэр хүнтэй	сурахлаар = (сурахаар) уулзахлаар = (уулзахаар)	надтай ярилцаарай. чи явцаарай.

22. Харьцуулж үз

А:

Бидний Тэдний	зарим нь	унтаж чадаагүй. өнөөдөр явна.

Б:

Бид Тэд	цөм(өөрөө) бүгд(ээрээ)	унтаж чадаагүй. өнөөдөр явна.

В:

Би энэ	бүх номын олон оюутны их мөнгөний	заримыг заримы нь	уншсан. танина. авна.

Г:

Би энэ	бүх номыг олон оюутныг их мөнгийг	цөмийг цөмий нь бүгдийг бүгдий нь	уншсан. танина. авна.

1-р яриа

- Монгол оронд хавар хэзээ болдог бэ?
- Гурван сараас болдог.
- Монгол орны хаврын улирлын онцлог юу вэ?
- Салхи их салхилдаг.
- Хавар болохлоор (болохтой зэрэг) газар дэлхий ямар өнгөтэй болдог вэ?
- Хавар болохлоор (болохтой зэрэг) газар дэлхий ногоорч эхэлнэ.
- Хавар цагийн гол ажил юу вэ?
- Газар хагалж, үр тариа, хүнсний ногоо тарина. Малчид хаваржаандаа нүүж, малаа төллүүлнэ.
- Монгол орны хаврын тэнгэр ямар байдаг вэ?
- Хаврын тэнгэр нэг сайхан болж, нэг муухай болж хувирч байдаг. Олон ааштай хүнийг «Хаврын тэнгэр шиг» хүн гэдэг.
- Хавар дулаан байдаг уу?
- Тийм дулаан биш. Эхлээд хүйтэн. Аажимдаа дулаарна.

2-р яриа

- Зургадугаар сараас зун болдог уу?
- Тэгнэ.
- Зун, газар дэлхий ямар өнгөтэй байдаг вэ?
- Нов ногоон байдаг.
- Зуны тэнгэр ямар вэ? Зун сайхан уу?
- Сайхан байлгүй яах вэ. Бороо их ордог. (Гэвч) тэнгэр голдуу цэлмэг байдаг. Малчин ардууд зусландаа гардаг. Улаанбаатарынхан ч зусланд гардаг. Оюутан сурагчдын зуны амралт эхэлдэг.

3-р яриа

- Сайн байна уу, Эрдэнэ ээ!
- Сайн, сайн байна уу?
- Чи ажлаа хийж байна уу, амарч байна уу?
- Би ажлаа хийгээгүй, амарч байна.
- Хаана амарч байна, амралтанд явах уу?
- Хөдөө (нутагтаа) хэд хоног амраад ирлээ. Амралтанд явахгүй.
- Хөдөөнөөс хэзээ ирэв?
- Өчигдөр орой ирлээ. Чи амралтаа авсан уу? Хэдийд амрах вэ?
- Үгүй ээ, би ажлаа хийж байна. 9-р сард амарна.
- Хаана амаръя гэж бодож байна?
- Хужиртын амралтанд очиж амарна гэж бодож байгаа.
- Сайхан амраарай.

4-р яриа

- Та цаг агааарын мэдээ соноссон уу?
- Соноссон.
- Маргаашийнхыг уу, өнөөдрийнхийг үү?
- Маргаашийнхыг ..
- Маргааш тэнгэр сайхан байвал би хөдөө явах гэсэн юм.
- Маргааш тэнгэр цэлмэг, бороо орохгүй. Жаахан салхитай байна гэсэн.
- Яамай даа. Санаа амарлаа.
- Та ямар унаагаар явах вэ?
- Онгоцоор явна.
- Очоод удах уу?
- Удахгүй, долоо хоноод ирнэ.
- Та сайн яваарай.
- За, та сайн сууж байгаарай.

5-р яриа

- Монгол оронд намар хэдийд болдог вэ?
- Есөн сард.
- Монгол орны намар ямар байдаг вэ?
- Монгол орны намар сайхан байдаг. Монголчууд намрыг налгар намар, баян намар гэж нэрлэдэг. Үр жимс боловсорно. Хүүхдүүд самар жимс түүнэ. Гэвч модны навч унана. Хүйтэн бороо орно. Ус хөлдөж эхэлдэг. Нүүдлийн шувууд буцдаг.
- Намрын гол ажил юу вэ?
- Намрын гол ажил бол ургац хураах.
- Малчин ардууд намар юу хийдэг вэ?
- Малчин ардууд хадлангаа авч, өвөлжөөгөө засдаг.

6-р яриа

- Арван хоёрдугаар сараас өвөл эхэлдэг үү?
- Тийм ээ. 12, 1, 2-р сарыг өвлийн улирал гэдэг. Гэвч үнэндээ 11-р сараас 3-р сар(ыг) дуустал цастай, хүйтэн хэвээрээ байдаг учир хүйтний улирал гэдэг юм даа.
- Өвөл их хүйтэн болдог уу?
- Заримдаа их хүйтэн болдог. (Цельсийн) хасах тавин хэм хүртэл хүйтэн болдог.
- Өвөл салхи шуурга их байдаг уу?
- Байдаг. Өвөл салхи их хэрэгтэй.
- Яагаад их хэрэгтэй байдаг юм бэ?
- Яагаад гэвэл, салхи их салхилбал бэлчээрт цас бага тогтоно. Бэлчээрт цас бага байвал малд сайн байдаг.

7-р яриа

- Гадаа ямар байна?
- Цасан шуургатай, хүйтэн байна.
- Та даарав уу?
- Их даарлаа.
- Би танд халуун цай хийж өгье.
- За, яасан сайн юм бэ!
- Та халуун цай ууж, хоол ид.
- За.
- Одоо яаж байна?
- Одоо сайхан байна. Халууцлаа. Сайхан боллоо. (Баярлалаа.)

8-р яриа

- Гадаа дулаан байна! Цас хайлж байна, ээж ээ!
- Тэгэлгүй яах вэ, хүү минь, хавар болж байна шүү дээ!
- Маргааш бас л дулаан болж цас хайлах уу?
- Тэгнэ ээ. Өдөр ирэх тусам (тутам) л дулаарна.
- Дулаарах тусам л цас хайлах уу?
- Хайлахаас илүү шимэгдэж байгаа юм. Нар салхинд шимэгдчихдэг юм.
- Цас шимэгдвэл харин сайн биз дээ?
- Сайн гэхэд хэцүү дээ, хүү минь. Цасны ус газар луу орохгүй болохоор юу нь сайн байхав дээ.
- Гадаа дулаан байна. Би орой болтол гадаа тоглох уу?
- Тэг дээ тэг.

9-р яриа

- Дашдондог гуайнх энд байдаг уу?
- Тийм ээ, одоо өөрөө байхгүй байна. Зусланд байгаа.
- Би нэг захиа өгөх гэсэн юм сан. Та ирэхлээр нь өгчихгүй юү?
- Тэгье л дээ. Яаралтай юм уу? Хэд хоног ирэхгүй бол яах вэ?
- Зүгээр. Тийм яаралтай юм биш. Дашдондог гуайг ирэхлээр л өгөөрэй.
- За. Дашдондогийг ирэхтэй нь зэрэг л би өгчихье.

10-р яриа

- Чи надад цанаар гулгахыг зааж өгнө гэсэн шүү дээ. Одоо цастай байна. Явах уу?
- Ийм цас цанаар гулгахад муу. Дахиад цас орохлоор хоёулаа явамз.

11-р яриа

- Нэг аяга халуун цай уучих.
- Ямар цай вэ, монгол цай юу?

– Тийм, давстай монгол цай.
– За, би жаахан ууя. Аажимдаа (=яваандаа) чам шиг их ууж сурах байх (=уудаг болох байх).

Бичвэр Text

ДӨРВӨН УЛИРАЛ

Хавар, зун, хамар, өвлийг жилийн дөрвөн улирал гэдэг. Монгол орон жилийн дөрвөн улиралтай. Хавар, салхи их салхилна. Хавар болоход (болохлоор) цас мөс хайлж, цэцэг ногоо ургаж, дулаан орноос нүүдлийн шувууд ирдэг. Хавар мал төллүүлэх, үр тариа, хүнсний ногоо тарих их ажил байдаг.

Зун дуутай, цахилгаантай, салхитай бороо ордог. Зуны температур заримдаа гучаас гучин таван хэм (30-35°) хүрдэг. Зуны өдөр урт, шөнө нь богино. Зун нар их гарна. Зун болоход айлууд зусланд гардаг. Сургуулийн сурагч оюутан амардаг. Оюутны зарим нь дадлагад гарч, зарим нь пүүс, компанид очиж ажилладаг.

Намар жимс, үр тариа, хүнсний ногоо боловсорч, ургац хураах их ажил гардаг. Өвс ногоо шарлана. Намрын сүүл сард ус хөлдөж эхэлнэ.

Өвөл цас орж, уул, тал цагаан (өнгөтэй) болно. Монгол орны өвлийн дундаж хүйтэн 25-30° (хорин таваас гучин хэм / градус) байдаг. Өвөл болохтой зэрэг малчин ардууд өвөлжөөндөө буудаг.

Дасгал Exercises

1. Цэгийн оронд зохих үг хэллэг тавь. Fill in suitable words.

Монгол орон ... улиралтай. ... болохоор дулаан орноос нүүдлийн шувуу ирдэг. Хавар газар дэлхий ... өнгөтэй болно. Хавар ... их салхилдаг. Зуны ... богино, ... урт байдаг. Зун болохоор сургуулийн сурагчид ... . Зун, оюутны зарим нь ... явдаг. Зарим нь ... амардаг. Тав, зургаа, долдугаар ... зуны улирал гэнэ. Намар сургуулийн ... эхэлнэ. Намар болоход нүүдлийн шувууд ... . Малчин ардууд хадлангаа ... хашаагаа ... . Намар болохоор ... шарлаж, ... хөлддөг. ... сарыг өвлийн улирал гэнэ. Би ... улиралд их дуртай.

2. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР: Номын мухлаг хаана байдаг вэ? Их сургуулийн дотор байдаг уу, гадна байдаг уу?
ДОТОР НЬ (ГАДНА НЬ) БАЙДАГ.

1. Цирк хаана байдаг вэ? Их дэлгүүрийн урд байдаг уу, хойно байдаг уу?
2. Ном хаана байна вэ? Ширээн дээр байна уу, ширээн дор байна уу?

3. Бэлэг дурсгалын мухлаг хаана байдаг вэ? Зочид буудлын дотор байдаг уу, гадна байдаг уу?
4. Гуанз хаана байдаг вэ? Их сургуулийн урд байдаг уу, хойно байдаг уу?
5. Цайн газар хаана байдаг вэ? Цэцэрлэгийн дотор байдаг уу, гадна байдаг уу?
6. Хүйтэн зуушны мухлаг хаана байдаг вэ? Төв цэнгэлдэх хүрээлэнгийн дотор байдаг уу, гадна байдаг уу?
7. Зурагчин хаана байдаг вэ? Тэр байшингийн өмнө үү, хойно байдаг уу?
8. Шүүтээ хаана байна вэ? Цонхны наана байна уу, цаана байна уу?

3. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР: Хүүхдийн номын сан хаана байдаг юм бэ?
ХАА БАЙДГИЙ НЬ БИ МЭДЭХГҮЙ.

1. Номын сан хэдэн цагт хаадаг вэ?
2. Энэ дэлгүүр хэзээ онгойдог вэ?
3. Дорж хэзээ ирсэн бэ?
4. Дорж энэ номыг хэдийд уншсан бэ?
5. Тэднийх хаа байдаг вэ?
6. Энэ номын сан хэдэн номтой вэ?
7. Өчигдөр хэдний өдөр байсан бэ?
8. Өнөөдөр хэдний өдөр вэ?
9. Оюутнууд хаана ажиллаж байгаа вэ?
10. Бат хэзээ явах вэ?
11. Музей хэдэн цагаас ажилладаг вэ?
12. Кино хэдэн цагаас гарах вэ?

4. Хаалтандхи үйл үгийг тохирох хэлбэрт нь хэл. Use a suitable form of the verb in the brackets.

1. Өчигдөр бороо орсон. Дараа нь нар (гар-).
2. Би өглөө долоон цагт бос-. Дараа нь хоолоо (хий-).
3. Өчигдөр бороо орж (бай-). Би гадаа (гар-)гүй.
4. Оюутнууд (амар-) байгаа. Тэд нар хичээл (хий-)гүй.
5. Сүрэн ном (унш-) байгаа. Надтай кино (үз-) чадахгүй.
6. Бямба өглөө бүр эрт (бос-). Тэгээд хичээлээ (унш-).
7. Гуанз онгорхой байна. Тогооч хоол (хий-) байна.
8. Батын бие муу (бай-), хичээлдээ (ир-) чадаагүй.
9. Дэлгэр (амар-) байгаа. Маргааш ажилдаа (ор-).
10. Нөгөөдөр наадам (бол-). Хурдан морь (уралд-), бөх (барилд-), сур (харва-).
11. Тэмцээн (бол-) байна. Тэргүүн байр (эзэл-) тамирчид (шагнуул-) байна.
12. Есдүгээр сарын нэгэнд хичээл (эхэл-). Одоо оюутнууд хичээлээ (хий-) байгаа.
13. Тэмцээн, найман цагт (тар-), дараа нь кино (гар-).
14. Би билет (ав-). Маргааш Прага (яв-).
15. Би Прагад (оч-). Олон шинэ найзтай (бол-).

5. Дараахи үгс бүхий өгүүлбэр зохио. Use the following words in sentences.

А:

1. Нов ногоон (маш ногоон).
2. Хөв хөх (маш хөх).
3. Цав цагаан (маш цагаан).
4. Шав шар (маш шар).
5. Ув улаан (маш улаан).
6. Тас хар (маш хар).

Б:

1. Ногоор- (ногоон өнгөтэй бол-).
2. Шарла- (шар өнгөтэй бол-).
3. Хөхөр- (хөх өнгөтэй бол-).
4. Цагаар- (цагаан өнгөтэй бол-).
5. Улаар- (улаан өнгөтэй бол-).
6. Харла- (хар өнгөтэй бол-).

6. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model

ҮЛГЭР А: Хавар газар хагалдаг. Хавар үр тариа тарьдаг.
ХАВАР ГАЗАР ХАГАЛЖ ҮР ТАРИА ТАРЬДАГ.

1. Малчид хаваржаандаа бууна. Малчид малаа төллүүлнэ.
2. Намар үр жимс боловсорно. Намар өвс навч шарлана.
3. Өвөл цас ордог. Өвөл хүйтэн болдог.
4. Би үдэш сонин уншдаг. Би үдэш радио сонсдог.
5. Малчид хадлан авдаг. Малчид хашаагаа засдаг.
6. Би маргааш шуудангаар орно. Би маргааш захиа явуулна.

ҮЛГЭР Б: Зарим жил намар орой болтол цас орохгүй байдаг.
Зарим жил намар орой болтол хүйтрэхгүй байдаг.
ЗАРИМ ЖИЛ НАМАР ОРОЙ БОЛТОЛ ЦАС ОРЖ ХҮЙТРЭХГҮЙ БАЙДАГ.

1. Зарим жил хавар орой болтол тэнгэр дулаарахгүй байдаг.
   Зарим жил хавар орой болтол ногоо ургахгүй байдаг.
2. Маргааш бороо орохгүй бол би хөдөө явна.
   Маргааш салхи гарахгүй бол би хөдөө явна.
3. Нөгөөдөр оюутан ирэхгүй бол би музей явна.
   Нөгөөдөр хичээл хийхгүй бол би музей явна.
4. Чамайг архи уухгүй бол би баяртай байна.
   Чамайг тамхи татахгүй бол би баяртай байна.

7. Давхар өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу дан хоёр өгүүлбэр болгож хэл. Divide the sentences into two using the model.

ҮЛГЭР А: Заримдаа цас орж хүйтрэхгүй байдаг.
1. ЗАРИМДАА ЦАС ОРОХГҮЙ БАЙДАГ.
2. ЗАРИМДАА ХҮЙТРЭХГҮЙ БАЙДАГ.

ҮЛГЭР Б: Заримдаа цас ороод хүйтрэхгүй байдаг.
1. ЗАРИМДАА ЦАС ОРДОГ.
2. ГЭВЧ ХҮЙТРЭХГҮЙ БАЙДАГ.

1. Дорж ирж энэ ажлыг хийхгүй.
2. Дорж ирээд энэ ажлыг хийхгүй.
3. Маргааш тэнгэр дулаарч нар гарахгүй байх.
4. Маргааш нар гараад ч тэнгэр дулаарахгүй байх.
5. Дулмаа энд ирж надтай уулзаагүй.
6. Дулмаа энд ирээд надтай уулзаагүй.
7. Би тэрүүнтэй хамт явж кино үзэхгүй.
8. Би тэрүүнтэй хамт яваад кино үзэхгүй буцаж ирнэ.

8. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР А: Дэлгэр ирнэ. Тэгэхлээр нь чам руу явуулъя.
ДЭЛГЭРИЙГ ИРЭХЛЭЭР НЬ ЧАМ РУУ ЯВУУЛЪЯ.

1. Багш ярьж эхэлсэн. Тэгэхлээр нь би ойлгосон.
2. Дорж утсаар ярина. Тэгэхлээр нь чи ингэж хэлээрэй.
3. Цэцэг унтана. Тэгэхлээр нь чи гараад ирээрэй.
4. Хавар болно. Тэгэхлээр салхи их гарна.
5. Сувд уншина. Тэгэхлээр нь би уншина.
6. Бат самбарт бичнэ. Дараа нь Сувд бичээрэй.

ҮЛГЭР Б: Дэлгэр ирнэ. Тэгэхтэй нь зэрэг чам руу явуулъя.
ДЭЛГЭРИЙГ ИРЭХТЭЙ НЬ ЗЭРЭГ ЧАМ РУУ ЯВУУЛЪЯ.

1. Багш ярьж эхэлсэн. Тэгэхтэй нь зэрэг би ойлгосон.
2. Дорж утсаар ярина. Тэгэхтэй нь зэрэг чи намайг дуудаарай.
3. Цэцэг унтана. Тэгэхтэй нь зэрэг хоёулаа уулзъя.
4. Хавар болно. Тэгэхтэй зэрэг их салхи гарна.
5. Сувд уншина. Тэгэхтэй нь зэрэг би бичиж авна.
6. Бат самбарт бичнэ. Тэгэхтэй нь зэрэг Сувд дэвтэртээ бичээрэй.

9. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР А: Дэлгэр ирнэ. Тэгэхлээрээ чам руу явна.
ДЭЛГЭР ИРЭХЛЭЭРЭЭ ЧАМ РУУ ЯВНА.

1. Багш ярьдаг. Тэгэхлээрээ "За" гэж эхэлдэг.
2. Дорж утсаар ярина. Тэгэхлээрээ утсаа тавьдаггүй.
3. Цэцэг унтана. Тэгэхлээрээ сэрдэггүй.
4. Оюун уншдаг. Тэгэхлээрээ над руу хардаг.
5. Сувдаа уншина. Тэгэхлээрээ над руу харна.
6. Бат самбарт бичнэ. Тэгэхлээрээ сайхан бичнэ.

ҮЛГЭР Б: Дэлгэр ирнэ. Тэгэхтэйгээ зэрэг чам руу явна.
ДЭЛГЭР ИРЭХТЭЙГЭЭ ЗЭРЭГ ЧАМ РУУ ЯВНА.

1. Багш ярьж эхэлнэ. Тэгэхтэйгээ зэрэг "За" гэж эхэлдэг.
2. Дорж утсаар ярина. Тэгэхтэйгээ зэрэг утсаа тавьдаггүй.
3. Цэцэг унтана. Тэгэхтэйгээ зэрэг сэрдэггүй.
4. Оюун уншдаг. Тэгэхтэйгээ зэрэг над руу хардаг.
5. Сувдаа уншина. Тэгэхтэйгээ зэрэг над руу харна.
6. Бат самбарт бичнэ. Тэгэхтэйгээ зэрэг сайхан бичнэ.

10. Үлгэрийн дагуу хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР: Чи энэ дасгалыг хэнээр бичүүлсэн бэ? (ДОРЖ)
БИ ЭНЭ ДАСГАЛЫГ ДОРЖООР БИЧҮҮЛСЭН.
БИ ЭНЭ ДАСГАЛЫГ ХЭНЭЭР Ч БИЧҮҮЛЭЭГҮЙ. ӨӨРӨӨ БИЧСЭН.

1. Та энийг хэнээр орчуулгасан бэ? (СҮРЭН)
2. Чи ингэж хийхийг хэнээр заалгасан бэ? (НЭГ ХҮН)
3. Чи франц хэлийг ямар багшаар заалгасан бэ? (ФРАНЦ БАГШ)
4. Дорж тэр ажлыг хэнээр хийлгэсэн бэ? (БИ)
5. Багш энэ зургийг хэнээр зуруулсан бэ? (ЧИ)
6. Та хэнээр үсээ засуулсан бэ? (ҮСЧИН)
7. Дулмаа хэнээр зургаа авхуулсан бэ? (ЧУЛУУН)
8. Чи ямар хүнээр өөрийгөө сэрээлгэсэн бэ? (ЖИЖҮҮР)
9. Багш энэ захиаг хэнээр уншуулсан бэ? (БИД)

11. Үлгэрийн дагуу хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР: Тан энэ дууг хэнээр заалгасан бэ? (МИНИЙ ЭХНЭР)
БИ ЭНЭ ДУУГ ЭХНЭРЭЭРЭЭ ЗААЛГАСАН.

1. Чи энэ дасгалыг хэнээр хийлгэсэн бэ? (МИНИЙ НАЙЗ)
2. Та хятад хэлийг ямар хүнээр заалгасан бэ? (МИНИЙ НӨХӨР)

3. Дорж энэ зургийг хэнээр зуруулсан бэ? (ӨӨРИЙН ДҮҮ)
4. Чи хэнээр өөрийгөө сэрээлгэсэн бэ? (МИНИЙ АВГАЙ)
5. Та энэ хувцсыг ямар хүнээр хийлгэсэн бэ? (МИНИЙ ЭЭЖ)
6. Дорж энэ захиаг хэнээр явуулсан бэ? (ӨӨРИЙН БАГШ)

12. Цэгийн оронд асуулт тавь. Add interrogative sentences.

1. – ...? Өчигдөр зөөлөн салхи салхилж байсан.
2. – ...? Зун ч заримдаа хүйтэн салхи байдаг.
3. – ...? Шуурганд дуртай хүн байхгүй байх аа.
4. – ...? Намар сайхан байлгүй яахав. Би намарт л дуртай.
5. – ...? Тэднийх зусланд байгаа.
6. – ...? Долоо, наймдугаар сард багш нар амардаг.
7. – ...? Манайх зусланд гардаггүй.
8. – ...? Маргаашийн цаг агаарын мэдээг би сонсч чадаагүй.
9. – ...? Оюутнууд ургац хураах ажилд маргааш явна.
10. – ...? Тэгж. Багш хүрээд ирж.
11. – ...? Өнөөдөр гадаа хүйтэн байна.
12. – ...? Өчигдөр гадаа дулаан байсан.
13. – ...? Манай ангийн 2 оюутан дадлагад гарсан.
14. – ...? Би шөнө бороо орсныг ч мэдсэнгүй. Их сайн унтжээ.
15. – ...? Би өнгөрсөн шөнө унтаж чадсангүй.
16. – ...? Дорж дэлгүүр рүү талханд явсан.
17. – ...? Уучлаарай, би тэр номыг гэртээ мартчихаж. Маргааш аваад ирнэ ээ.
18. – ...? Сайхан намаржиж байна аа. Танайхан сайхан намаржиж байна уу?
19. – ...? Би маргаашаас ажилдаа орох санаатай.
20. – ...? Айлтгасан. (Би амры нь айлтгасан.)
21. – ...? Би өдөр тутам 10 шинэ үг сурдаг.
22. – ...? Илүү билет авсан тусмаа сайн. Тунгалаг бас тэр киног үзнэ гэсэн.

13. Орчуулах. Translation.

А: ДӨРВӨН УЛИРАЛ

Жилд дөрвөн улирал байдаг нь: хавар, зун, намар, өвөл. Хавар бол жилийн эхний улирал. Хавар сайхан байдаг, гэхдээ гурав дөрөвдүгээр сард салхи салхилж шороо босдог. Мод ногоорч, цэцэг ургадаг. Хаврын дараа зун болдог. Зуны өдөр урт, шөнө богино байдаг. Зун хур бороо их орно. Зуны дараа намар болно. Намар өвс ногоо шарладаг. Намар бол тариа ногоо хураах их ажлын үе. Малчид хадлан өвсөө авч, хашаагаа засдаг. Өвөл хүйтэн байдаг.

Б: МОНГОЛ АРДЫН ДУУ

(Толь ашиглан орчуулж үз.) (Translate with the help of a dictionary.)

Зуныхаа сарыг гараад ирэхэд
Зургаа юм шиг эндүүрч явлаа хө,
Зуурдын амраг чамайгаа би чинь
Үүрдийн юм шиг эндүүрч явлаа хө.

Намрынхаа сарыг гараад ирэхэд
Найм юм шиг эндүүрч явлаа хө,
Наалинхай амраг чамайгаа би чинь
Насны юм шиг эндүүрч явлаа хө.

амраг	love, lover
зуурдын а.	short, temporaty love
наалинхай а.	tender, sweet love
насны а.	love of the (whole) life
үүрдийн а.	permanent love
эндүүр- (Г1)	to make a mistake, to err
явлаа (=байжээ)	here: was

14. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Өнөөдөр хэдний өдөр вэ?
2. Өчигдөр хэдэн байсан бэ?
3. Маргааш хэдэн бэ?
4. Өнөөдөр ямар гариг вэ?
5. Та хэдэн оны хэдэн сарын хэдний өдөр төрсөн бэ?
6. Та хэдэн онд сургуульд орсон бэ?
7. Таны аав хэдэн онд төрсөн бэ?
8. Нүүдлийн шувууд хэдийд ирж, хэдийд буцдаг вэ?
9. Та өглөөнийхөө хоолыг хэдэн цагт иддэг вэ?
10. Та хэдийд музей үзэх вэ?
11. Танай улсын үндэсний баяр хэзээ болдог вэ?
12. Наадам хэзээ болдог вэ? Та энэ жил наадам үзэх үү?
13. Та баяраар ямар ямар хүний амрыг эрдэг вэ?
14. Таны амьдралд болсон хамгийн баярт өдөр хэзээ болсон бэ?
15. Хэд хэдэн сарыг хаврын улирал гэдэг вэ?
16. Хавар цагийн гол ажил юу вэ?
17. Хэд хэдэн сарыг зуны улирал гэдэг вэ?
18. Оюутнууд зун юу хийдэг вэ?
19. Хэд хэдэн сарыг намрын улирал гэдэг вэ?
20. Монгол орны намрын байдал ямар вэ?
21. Намар малчин ардууд юу хийдэг вэ?
22. Та одоо даарч байна уу, халуунцаж байна уу?
23. Та жилийн дөрвөн улирлын аль улиралд нь илүү дуртай вэ?
24. Та өвлийн спортын ямар төрөлд дуртайгаа хэлэхгүй юү?
25. Та зун усанд сэлэх дуртай юу?
26. Та өвөл цана тэшүүрээр гулгадаг уу?
27. Намар өвс ногоо ямар (өнгөтэй) болдог вэ?

Homework

Даалгавар

1. Дөрвөн улирал гэсэн бичвэрийг цээжээр ярьж сур.	Learn the text about the four seasons.
2. Дөрвөн улирлын тухай найзтайгаа ярилц.	Talk about the four seasons with your colleague.
3. Өөрийн улсын баярын өдрүүдийн тухай зохиож бич.	Write about your public holidays.
4. Өмнөх монгол ардын дуут цээжил.	Learn to sing the above Mongolian folk song.
5. Орчуулах.	Translate into Mongolian:

1. Good morning, have you slept well? – I have (thank you). And you have slept well?
2. I have (slept well). There was a storm at night. Did you notice it? – I did not know that it was raining. At what time did it rain?
3. It was raining between two and four.

* * *

4. What is spring in Mongolia like? Is it (usually) warm? – No, it is not very warm. The wind blows, but it gets warm slowly.
5. What is the spring weather like? – The spring weather is changeable.
6. Do you know what jobs are done in the spring? – It is the time of ploughing, sowing and planting vegetables.
7. Is it warm in summer? – In summer it is usually warm, (but) sometimes it rains a lot.
8. What do the Mongols call the autumn? – They call it the relaxing (peaceful) autumn.
9. Why do they call it that? – Because the autumn sky is beautifully clear and sunny. Seeds and crops are ripening and the harvest is brought in.
10. Is it usually cold in winter? – Very cold. The average winter temperature in Mongolia is –35°C and sometimes the frost reaches –50°C.
11. It is very cold. Can people and animals go out in such cold? – But of course (how could they not do so?).

Хэлзүй — Grammar

1. Postpositions

өмнөөс (with genitive)	for, for the sake of, instead of
Та миний өмнөөс их юм хийжээ.	You have done a lot for me (instead of me).

2. Numerals

a) Declination of numerals with a nasal added to the stem: this form is used for the date (day of the month). The ablative has the meaning 'starting from ...', from the first, second...'

нэгнээс	*тавнаас*	*еснөөс*	*хориноос*	*гучнаас*
хоёрноос	*зургаанаас*	*аравнаас*	*хорин нэгнээс*	*гучин нэгнээс*
гуравнаас	*долооноос*	*арван нэгнээс*	...	
дөрөвнөөс	*наймнаас*	...		

Note that *хоёроос, гурваас* implies other entities than 'date', e.g. hours, persons.

b) *Approximate numerals* are expressed in various ways. One is the use of the words *хэдэн* (several), *гаран. гараад* (exceeding), *гаруй* (over, beyond), *орчим* (about, near) after the word for the respective 'ten'.

арван хэдэн	a bit over ten
хорин хэдэн	a bit over twenty
арав гаран	
арав гараад	over ten (colloquial language)
арав гаруй	over ten (written language)
арав орчим	approximately ten
хорь орчим	approximately twenty

Another form is adding the suffix *-аад*[4] to the word for 'ten'.

арваад	not whole ten, nearly ten
хориод	not whole twenty, nearly twenty
гучаад	not whole thirty, nearly thirty

3. *Converbum modale*

Sometimes this form (see L7, Gr. 9) may be translated as an adverb:

хамтран (давт-) (to repeat) jointly < *хамтар-* (Э2.4) to unite, join

4. *Concessive*

This is formed by the suffix *-г*. In colloquial language it is rather rare and appears in fixed expressions:

Байг!	Let it be! So be it!
Болог!	Let it happen!
Тэгэг!	Let it be (happen) so!
Тэгж л байг!	Just let it be (happen) so!

5. Parallel action

The verbal form taking the suffix *-нгаа*[4] has the meaning of an action running parallel with another action. It is used when both clauses have the same subject.

хийнгээ	when (while) doing, doing
харангаа	when (while) looking, looking

Би хоолоо хийнгээ англи яриа цээжилж байгаа юм.	During cooking I am learning English conversation. (Lit.: While doing (my) cooking, I am learning....)

6. Immediately preceding action

The verbal form taking the suffix *-нгуут/-нгүүт* designates an action, which took place (will take place) immediately before another action. It may be translated '(immediately) as, as soon as'. This form can have one subject: *-нгуутаа/-нгүүтээ*, or two different subjects: *-нгуут (нь)/-нгүүт (нь)*.

Энэ хоолыг буцлангуут над хэлээрэй.	As soon as the meal starts boiling, let me know.
Сэрэнгүүт нь асууя.	As soon as he wakes up, I will ask (him).
Ирэнгүүтээ над хэлээрэй.	As soon as (the moment) you come, let me know.
Ирэнгүүт нь над хэлээрэй.	As soon as (the moment) he comes, let me know.

7. Purpose

The most popular form in colloquial language is the one using the clause with forms of the verb 'to say'. The written language can make finer distinction by various grammatical cases of verbal nouns, to which it may also add postpositions.

Би монгол хэл сурах гэж ирсэн.	
Би монгол хэл сурахаар ирсэн.	I came to learn Mongolian (in order to learn).
Гадаадын хэл суръя гэвэл их ярих ёстой.	
Гадаадын хэл сурахын тул(д) их ярих ёстой.	In order to learn a foreign language, one must speak a lot. (If one wants to learn..., one must...)
Бид эрүүл байх гэж их юм хийдэг.	
Бид эрүүл байхын тул(д) (төлөө) их юм хийдэг.	We do much so that we may be healthy (in order to be...).

8. 'Either – or'

This syntactic relation is expressed by way of a combination of various words with the particle *бол* before both parts between which we are supposed to choose:
үгүй бол, нэг бол, эс бол (эсвэл)

Эс бол цай чанана, үгүй бол хоолоо хийнэ.	Either I will make tea or I will make a meal.

These phrases can be used in any combination. In the spoken language an older form can also appear, viz. *эс бөгөөс*, pronounced as [ɛsvɛ:s, ɛsɛgvɛ:s].

9. Notes on colloquial style

The word *нөгөө* should appear before the determined word in this form, but in colloquial style it can also be used in the form *нөгөөх*, which according to the grammatical rules is an independent form.

In ordinary speech some syntactic links are not formally expressed and words are simply juxtaposed:

Тэр хүний бие (нь) муу байдаг ...	
Тэр хүн бие нь муу байдаг ...	The health of that man is poor.

10. Idioms and phrases

аль эрт	long before, already long before
Ерөөлөөр болог.	May it happen (according to the wish).
Юуных нь их байх вэ!	It is not much at all (what I did, and the like).
Юуных нь их муу байх вэ!	It is not too bad at all.

Vocabulary

Шинэ үг

ажил явуул-	to do work, perform work (office jargon)
анагаах ухаан	science of medicine; medicine
ачаар (G.)	thanks to, owing to
ашигла- (Э 2.1) (ашиглаж, ашиглах, ашиглана)	to utilize, make use of
батал- (Э 2.4) (баталж, батлах, батална)	to confirm
боловсрол олго- (Э 1) (олгож, олгох, олгоно)	to provide education
бус	(following the qualified word) not; (is) not
бүрэн	complete(ly), fully
бүрэн бус	incomplete
галт тэрэг	train
гэрчилгээ	certificate, (school) report
дарга	chief, director, manager
диплом	diploma
дипломын зохиол / ажил	thesis (e.g. for M.A.)
дүн (г)	mark (at school); sum, total
ерөөл	(good) wishes
журам	rules, order, principle
илтгэл	report; paper
илтгэл тавь- (Э 2.4)	to read a paper
манж	Manchu
мөн	and also
нэмэлт	addition; supplement
олго- (Э 1) (олгож, олгох, олгоно)	to provide; to grant; to pay out
онц	special, extraordingary; excellent
онц сайн	very good
өгүүлэл	article, essay
өмнөөс (G.)	for, for the sake of, instead of
өнгөрөө- (Э 1) (өнгөрөөж, өнгөрөөх, өнгөрөөнө)	to spend time
техникийн их сургууль	Technical University
салбар	branch, section; sector; faculty
сурлагын дэвтэр	(student's) record book
семинарын хичээл	seminar
солилц- (Э 2.2) (солилцож, солилцох, солилцоно)	to exchange

сургалт	study, learning
сургалт явуул-	to study, perform the study (slightly formal)
талаар (G.)	with regard to, concerning
төгс- (Г 3) (төгсч, төгсөх, төгсөнө)	to come to an end, finish
төгсгө- (Э 2.1) (төгсгөж, төгсгөх, төгсгөнө)	to finish s.th., complete
төлөвлөгөө (н)	plan
төлөө (G.)	for the sake of; in order to
төмөр зам	railway
төр- (Э 2.4) (төрж, төрөх, төрнө)	to be born
тул, тулд (G.)	for, for the sake of; in order to
тус	the given; this very; this same
тус бүр	each, everyone
тусгай	special, particular; separate
тэнцэх	to be equal to something
уг нь = ер нь	generally speaking
улсын шалгалт	state examination
уралдаант шалгалт	competition; (public) competition (for a post)
уулзалт	meeting, rendezvous
үдэшлэг	evening party
үүс- (Г 3) (үүсч, үүсэж**, үүсэх, үүснэ)	to originate, spring from
хаалгач	doorkeeper, gateman
хамгаал- (Э 2.4) (хамгаалж, хамгаалах, хамгаална)	to defend (also e.g. a thesis), protect
хамтран	together, jointly
хамтын ажиллагаа	co-operation
холбоо (н)	communication(s); also: connection, tie; union, association
хөтөлбөр / программ	programme, plan
хурал	meeting, session
хүмүүжил	education
хүмүүнлиг	humanities
хэл шинжлэл	linguistics
хэлэлц- (Э 2.2) (хэлэлцэж, хэлэлцэх, хэлэлцэнэ)	to discuss
цуглаан	gathering, assembly
шалга- (Э 2.1) (шалгаж, шалгах, шалгана)	to examine (students)
шалгалт	examination
шалгуул- (Г 1) (шалгуулж, шалгуулах, шалгуулна)	to undergo an examination (a student)
шинжлэл	research, investigation
шүү- (Э 1) (шүүж, шүүх, шүүнэ)	to examine for a credit, to give a credit
шүүлгэ- (Э 2.1) (шүүлгэж, шүүлгэх, шүүлгэнэ)	to pass an examination for a credit

шүүлэг	credit (of University courses)
шүүмжил- (Э 2.4) (шүүмжилж, шүүмжлэх, шүүмжилнэ)	to criticise, discuss, debate
эдийн засаг	economy
элсэлт	admission, enrolement
элсэлтийн шалгалт	admission examination
элс- (Э 2.5) (элсэж, элсэх, элсэнэ)	to enrol, enlist, join
эрдэм шинжилгээний	scientific, research (as attribute)
эрх 1.	right, privilege; authority
эс бол (эсвэл) – эс бол (эсвэл)	either – or
эх (эн) 2.	beginning; source; origin
эх зохиол	original writing, original literature
явгаар	on foot
явган	on foot
яршиг!	trouble; stop it! enough!

Pronunciation

Дуудах

[g – ɣ] туг-тугал, дуг-дуган, заг-загал, дог-догол, даг-дагавар, лаг-лагах, тараг-тарга, таваг-тарвага, хаг-хага, урлаг-урилга, засаг-заслага, магтах-магад, нягт-нагац, ногдол-ногоо, огторгуй-оготор

[t – d] хатах-хадах, саатал-саадаг, отор-одон, өтөх-өдөх, сэтэр-сэдэр, батаар-бадайр, мэт-мэд, от-од, татанхай-задархай, өт-өд, хат-хад, бат-бад, таарах-даарах, таалгах-даалгах, таах-даах, таврах-даврах, тав-дав, тавхай-давхай

[-iːŋ] та нарын, даргын, номын, голын, хотын, намын, ардын, боловсролын, бичгийн, нарийн, дэвтрийн, хөдөөгийн, урлагийн, засгийн, мэдрэлийн

«Ар дээр арван таван тарган тарвага»

Загвар

Sentence Patterns

1. Асуулт

Та Чи Тэр хүн Тэд нар	юугаар	явсан буцсан ирсэн	бэ?	
		ирэх буцах явах	гэж	байна вэ? байгаа вэ?

Хариу

(Би) (Тэр хүн) (Тэд нар)	онгоцоор галт тэрэгээр автобусаар агаараар газраар явган (явгаар) мориор	явсан. буцсан. ирсэн.		
		ирэх буцах явах	санаатай	байна. байгаа.

2. Асуулт

Дээд сургуульд Гадаад хэл Монголоор ярьдаг Тэр хүнтэй Эмчид	орохын сурахын уулзахын болохын үзүүлэхийн	тул тулд	яах	хэрэгтэй вэ? ёстой вэ?
	оръё болъё суръя үзүүлье уулзъя	гэвэл		

Хариу

Дээд сургуульд Гадаад хэл Монголоор ярьдаг Тэр хүнтэй Эмчид	орохын сурахын уулзахын болохын үзүүлэхийн	тул тулд	уралдаант шалгалтанд орох их оролдох их ярих		хэрэгтэй. ёстой.
	оръё болъё суръя үзүүлье уулзъя	гэвэл	эрт	ирэх очих босох	

3. Асуулт

Та	юу гэж ямар хэргээр юун тухай	явна? явж байна?

Хариу

Би	ректортой даргатай декантай Дорж гуайтай тантай	уулзах ярих	гэсэн юм сан.

4. Асуулт

Та	энд Монголд Улаанбаатарт	ямар хэргээр яах гэж ямар зорилготой юун тухай	ирсэн бэ?

Хариу

(Би)	(энд) (Монголд) (Улаанбаатарт)	монгол хэл Их хуралд кинонд номын санд гадаад хэл эцэгтэйгээ хөл бөмбөг тэмцээнд	сурах суух оролцох заах тоглох уулзах	гэж	ирсэн.
			сурахаар оролцохоор тоглохоор суухаар заахаар уулзахаар		

5. Мэдээлэл

Надад Бидэнд Чамд Танд		та	их	ажил юм	хийжээ. хийж өглөө.
Миний Чиний Бидний Таны	өмнөөс	тэр хүн тэд нар			

Хариу

а)	За, баярлалаа.
б)	Юуных нь их байх вэ, би ийм юм хийлгүй яах вэ!
в)	Тэгж (ээ).
г)	Нээрэн та (тэр хүн, тэд нар) их юм хийж(ээ).

6. Харьцуул

А (ярианых)

Багш нар Багш хүн Эмч нар Эмч хүн Эцэг хүн	хүнийг оюутныг биднийг	сургах эрүүл байлгах сайн хүн болгох	гэж	их юм их ажил	хийдэг.
Оюутнууд Сурагчид Бид Би	сурах эрүүл байх сайн хүн болох тамирчин болох онц суралцах				

Б (бичгийнх)

Багш нар Багш хүн Эмч нар Эмч хүн Эцэг хүн	хүнийг оюутныг биднийг	сургахын эрүүл байлгахын сайн хүн болгохын	төлөө тулд	их юм их ажил	хийдэг.
Оюутнууд Сурагчид Бид Би	сурахын эрүүл байхын сайн хүн болохын тамирчин болохын онц суралцахын				

7. Мэдээлэл

А.

Энэ хүн	өчигдрийн уржигдарын тэр нөгөөх	хуралд цуглаанд ажилд	оролцсон суулцсан байлцсан	хүний нэг.

Б.

Энэ Тэр	ажлыг зохиолыг илтгэлийг төлөвлөгөөг хөтөлбөрийг	хийхэд бичихэд	би тэр хүн багш	оролцсон.

В.

Энэ Тэр	зохиолыг лекцийг илтгэлийг ажлыг төлөвлөгөөг хөтөлбөрийг	хийхэд бичихэд орчуулахад	би тэр хүн багш	бичилцсэн. хийлцсэн. оролцсон.

8. Асуулт

Өнөөдөр	циркт их сургууль дээр клубт театрт	юутай вэ?

Хариу

Өнөөдөр	сургуультай амьтан		оролцсон	хөтөлбөр программ концерт	гарна.
	гадаадын	циркчид жүжигчид			
	олон оюутан гадаадын монголч эрдэмтэн тамирчид			хурал цуглаан үдэшлэг уулзалт	болно.

9. Мэдээлэл

Би Тэр хүн	энэ хүнийг	ер нь ерөөсөө уг нь	танихгүй	байсан	одоо энэ жил сая саяхан	ярьдаг уудаг хийдэг таньдаг мэддэг	боллоо.
	монголоор ярьдаггүй архи уудаггүй гимнастик хийдэггүй надтай уулздаг тамхи татдаг гуанзанд ордог					уулзахгүй татахгүй орохгүй ярих уухгүй хийх	

10. Мэдээлэл

Тэр хүн Тэр хүний Доржийн	бие нь эрүүл мэнд	сайн муу	байдаг	байсан	одоо энэ жил сая саяхан	тааруухан сайн	боллоо.

11. Мэдээлэл

Би Тэр хүн	энд суудаг тэнд байдаг уншаад ойлгодог бага сага ярьдаг олон дуу мэддэг	боллоо. болсон.

12. Асуулт

Та Чи	одоо	хаа очих хаачих юу хийх яах	гэж байна?

Хариу

Би одоо	эс бол нэг бол эсвэл нэг бол	дэлгүүрт кинонд сургууль руу хичээл хоолоо	очно, давтана, явна, хийнэ,	эс бол нэг бол эсвэл нэг бол	гуанзанд орно. концерт үзнэ. театр луу явна. амарна. ресторанд очно.

13. Асуулт

Чи Та	өвлийн амралтаа өвлийнхөө амралтыг зуны амралтаа зуныхаа амралтыг амралтаа завтай цагаа маргаашийг сайн өдрийг	яаж хаана юу хийж	өнгөрөөх өнгөрөөдөг өнгөрөөсөн	вэ? бэ?

Хариу А

(Би)	өвлийн амралтаа өвлийнхөө амралтыг зуны амралтаа зуныхаа амралтыг амралтаа завтай цагаа маргаашийг сайн өдрийг	энд хотод хөдөө гэртээ амралтанд эмнэлэгт ном үзэж зохиол бичиж орчуулга хийж юм үзэж	өнгөрөөнө. өнгөрөөдөг. өнгөрөөсөн.

Хариу Б

(Би)	өвлийн амралтаар зуныхаа амралтаар амралтаараа завтай цагаараа маргааш сайн өдөр	хөдөө ууланд	явна.
		гэртээ байна. ном үзнэ. эмчид үзүүлнэ. орчуулга хийнэ.	

14. Асуулт

Чи Та Тэр хүн Тэр оюутан Танайхан	шалгалтад шүүлгэд тэмцээнд наадамд баярт үдэшлэгт	бэлтгэж	юу юу хийв? юу юу уншсан бэ? ямар юм хийсэн бэ?
		яаж бэлтгэсэн бэ?	

Хариу А

Би Тэр хүн Тэр оюутан Манайхан	шалгалтад шүүлгэд тэмцээнд наадамд баярт үдэшлэгт	бэлтгэж	эх зохиолуудыг бүх сурах бичгийг		уншсан. үзсэн. бичсэн.
			ийм ийм	ном юм	
			олон хүнтэй тоглосон. шинэ хувцас авсан. үсээ засуулсан. нэг дуу сурсан.		

Хариу Б

Би Тэр хүн Тэр оюутан Манайхан	эх зохиолуудыг бүх сурах бичгийг		унших үзэж бичиж	шалгалтад шүүлгэд тэмцээнд наадамд баярт үдэшлэгт	бэлтгэсэн.
	ийм ийм	ном юм			
	олон хүнтэй тоглож шинэ хувцас авч үсээ засуулж нэг дуу сурч				

15. Асуулт

Та Чи Дорж	монгол хэлний уран зохиолын монголын түүхийн монгол бөхийн	талаар	юу	уншсан үзсэн хийсэн мэдсэн	бэ?
	үс засах бүжиг хийх гадаад хэл сурах			уншиж үзэж хийж мэдэж	байна вэ?

Хариу А

(Би) (Дорж)	Лувсанвандан гуайн зохиосон номыг нэлээн хэдэн ном хоёр гурван өгүүлэл хэдэн сэтгүүл нэг лекц	уншсан. бичсэн. үзсэн. орчуулсан.	
		уншиж үзэж мэдэж бичиж	байна.

Хариу Б

(Би) (Дорж)	энэ монгол хэлний уран зохиолын монгол бөхийн үс засах хэл сурах	талаар	гарсан	бүх зарим	номыг өгүүллийг зохиолыг лекцийг	уншсан. үзсэн. орчуулсан. бичсэн.
			ном сурах бичиг сэтгүүл юу ч юм		уншаагүй. бичээгүй. үзээгүй. орчуулаагүй. хийгээгүй.	

16. Асуулт

Чиний Таны Дулмаагийн Тэд нарын	(нөгөө)	шүүлэг шалгалт ажил зохиол өгүүлэл	дууссан төгссөн тарсан	уу? үү?
	сургууль хичээл			

Хариу

Дууссан, Төгссөн, Тарсан, Тэгсэн,	миний Дулмаагийн тэд нарын	(нөгөө)	шүүлэг шалгалт ажил зохиол өгүүлэл	дууссан. төгссөн. тарсан.
Үгүй,		сургууль хичээл		дуусаагүй. төгсөөгүй. тараагүй.

17. Асуулт

Чи Та Дулмаа Тэд нар	(нөгөө)	шүүлгээ шалгалтаа ажлаа зохиолоо өгүүллээ	дуусгасан төгсгөсөн	уу? үү?
	сургуулиа хичээлээ			

Хариу

Дуусгасан, Төгсгөсөн, Тэгсэн,	би Дулмаа тэд нар	(нөгөө)	шүүлгээ шалгалтаа ажлаа зохиолоо өгүүллээ	дуусгасан. төгсгөсөн.
Үгүй,		сургуулиа хичээлээ		дуусгаагүй. төгсгөөгүй.

18. Асуулт

Өнөөдрийн Өглөөний Өчигдрийн Танай	семинараар семинарт хичээлээр хичээлд	юу ямар сэдвийг	ярилцсан ярьсан шүүмжилсэн	бэ?

Хариу

(Өнөөдрийн) (Өглөөний) (Өчигдрийн) (Манай)	(семинараар) (семинарт) (хичээлээр) (хичээлд)	Монголын ардын	дүрслэх урлагийг эдийн засгийг соёлыг	шүүмжилсэн. ярилцсан. ярьсан.
		дүрслэх урлагийн эдийн засгийн соёлын	тухай	
		намайг тэдн(үүс)ийг		

19. Хүсэлт

Та Чи	шалгалтандаа онц аваарай! дипломоо сайн хамгаалаарай! ажлаа сайн хийгээрэй! сургуулиа онц төгсгөөрэй! Монголд дахин дахин ирээрэй! эрүүл мэнд суугаарай!

Хариу

а)	Баярлалаа.
б)	За.
в)	Ерөөлөөр болог / болтугай.

20. Асуулт

Та Чи Дорж Тэд нар	шалгуулсан шалгуулав шүүлгэсэн шүүлгэв		уу? үү?
	шалгалтандаа шүүлгэндээ уралдаант шалгалтанд	оров орсон	уу?

Хариу

(Би) (Дорж) (Тэд нар)	шалгуулсан. шалгууллаа. шүүлгэсэн. шүүлгэлээ.	
	шалгалтандаа шүүлгэндээ уралдаант шалгалтанд	орлоо. орсон.

21. Асуулт

Хэн Ямар багш	шалгаж байна (шалгалт авч байна) шалгасан (шалгалт авсан) шүүж байна (шүүлэг авч байна) шүүсэн (шүүлэг авсан)	вэ? бэ?
Хэнд Ямар багшид	шалгуулав (шалгалт өгөв)? шалгуулсан (шалгалт өгсөн) бэ? шүүлгэв (шүүлэг өгөв)? шүүлгэсэн (шүүлэг өгсөн) бэ?	

Хариу

Багш	шалгаж байна.
Дорж багш	шалгасан.
Дэжид профессор	шүүж байна.
Лувсан гуай	шүүсэн.
Багшид	шалгуулла.
Дэжид профессорт	шалгуулсан.
Дорж багшид	шүүлгэлээ.
Лувсан гуайд	шүүлгэсэн.

22. Асуулт

Сурлагын дэвтэр дээр чинь	багш	юу бичсэн бэ?
Чиний сурлагын дэвтэр дээр		ямар (дүн) тавьсан бэ?

Хариу

Онцсайн «5»	
Сайн «4»	
Дунд «3»	(дүн) тавьсан.
Муу «2»	гэж бичсэн.
Шүүлгэв	
Шүүлгээгүй	

23. Харьцуулж үз

А.

Доржийг	ирэнгүүт	Дулмаа	явсан.
Тэр хүнийг	оронгуут	би	гарсан.
Намайг	хэлэнгүүт	тэд нар	мэдсэн.
Тэд нарыг	ярингуут	багш	таньсан.

Б.

Дорж	ирэнгүүтээ	Дулмаатай	ярилцсан.
Тэр хүн	оронгуутаа	надтай	мэндэлсэн.
Би	сэрэнгүүтээ	цагаа	харсан.
Тэд нар	хэвтэнгүүтээ	унтдаг хүн (юм).	

В.

Дулмаа Тэр хүн Хоёулаа	цай чанангаа орондоо хэвтэнгээ хоол идэнгээ тийшээ явангаа		үг цээжилж байсан. ном үздэг. юм ярих дургүй. ярилцъя.
	цай чанаж орондоо хэвтэж хоол идэж тийшээ явж	байхдаа	

24. Хүсэлт

Дорж оо, [dɔrʤɔ:] Дулмаа аа, [dulma:] Дамдин аа, [damdia:ŋ] Сүрэн ээ, [sürɛ:ŋ] Самбуу аа, [sambɔ:] Шархүү ээ, [ʃarxö:]	хоёулаа	жаахан	тоглох гадаа гарах юм идэх юм уух пиво уух	уу? үү?
		кинонд явах тоглох айраг уух ярих юм идэх		

Хариу

а) Зөвшөөрөх — Permission

Тэгье.	(жаахан)	(тоглоё). (гаръя). (идье). (ууя). (ярья).

б) Даруй дуртай зөвшөөрөх — Immediate and willing permission

За тэгье!
Тэгье тэгье!

в) Саармаг — Permission with mixed feelings ('anything is possible')

Яасан Тэгсэн Тоглосон Гарсан Идсэн	ч яах вэ.
За яах вэ,	тогловол тоглоё. гарвал гаръя. идвэл идье. уувал ууя. яривал ярья.

г) Тээнэгэлзэх — Hesitation

Харин ээ, (яадаг юм билээ?)

д) Үгүйсгэх Refusal

За яах вэ, дараа болъё.		
Би	тогломооргүй юм идмээргүй пиво уумааргүй яримааргүй	байна.

е) Эрс үгүйсгэх Sharp refusal

Үгүй ээ! [güjɛ:]	
Үгүй үгүй! [güjɛ: güj]	
Яршиг!	
Тоглохгүй Гарахгүй Идэхгүй Уухгүй Явахгүй	ээ!

Яриа

Conversations

1-р яриа

- Танай шалгалт шүүлэг хэзээ эхлэх вэ?
- Манай шүүлэг 12-р сарын 15-наас, шалгалт 1-р сарын 4-нөөс эхэлнэ.
- Танайх хэдэн шалгалт шүүлэгтэй вэ?
- Манайх 2 шалгалт, 3 шүүлэгтэй.
- Та шалгалтандаа яаж бэлтгэж байна?
- Би өглөө бүр 8 цагт ирж нөхөдтэйгөө хамтран давтаж байна. Сурах бичиг, эх зохиолуудаас уншиж байна.
- Та номын санд сууж байна уу?
- Суулгүй яах вэ, орой бүр уншлагын танхимд сууж байна Танайх ямар шалгалттай вэ?
- Манайх, хэл шинжлэл, монголын түүх, монголын уран зохиол, эртний монгол хэлний шалгалттай.
- Манай шалгалтын хуваарь аль эрт гарсан.
- Эхлээд ямар шалгалттай вэ?
- Монголын түүхийн шалгалттай.
- Танай шалгалт хэзээ дуусах вэ?
- Манай шалгалт 1-р сарын 25-нд дуусна. (Манай сүүлчийн шалгалт 25-нд.) Та өвлийн амралтаа хаана өнгөрөөх вэ?
- Би өвлийн амралтаар хөдөө явна.
- Би амралтаараа голдуу гэртээ сууж шүлэг ном уншиж байдаг. Орой нь театрт очно.

2-р яриа

- Чи шалгалтандаа орсон уу (шалгуулсан уу)?
- Орсон. (Би) сая гарч ирлээ.
- Хэддүгээр билет исэн бэ?
- Тавдугаар билет ирсэн (Би тавдугаар билет авсан).
- Хэцүү асуулт ирсэн үү?
- Нэлээн хэцүү асуулт ирсэн.
- (Чи) бүх асуултаа бүрэн хариулсан уу?
- (Би) 1,2-р асуултаа бүрэн хариулсан. (Харин) 3-р асуултаа жаахан дутуу хариулсан.
- Ямар (дүн) авсан бэ?
- (Би) сайн авсан.
- Багш (чинь) нэмэлт асуулт асууж байна уу?
- Заримаас нь асууж байна.
- Ямар багш шалгаж байгаа юм бэ?
- Лувсанвандан багш шалгаж байна. Бас нэг залуу багш байна.
- Энэ, танай эхний шалгалт уу?
- Үгүй ээ, манай хоёрдахь шалгалт.
- Танай анги энэ жил улсын шалгалттай юу?
- Манай анги энэ жил түүхийн шалгалттай.

3-р яриа

Багш:
Оюутан:
Б: Хэддүгээр билет вэ? (Хэд вэ?)
О: Аравдугаар билет (арав).
Б: Нэгдүгээр асуултаа ярь.
О: Би 1-р асуултаа сайн мэдэхгүй банйа.
Б: Шалгалтанд бэлтгэсэн үү?
О: Бэлтгэсэн ...
Б: За, хоёрдугаар асуултаа ярь. 2,3-р асуултаа мэдэж байна уу?
О: Мэдэж байна.
Б: Би танаас нэмэлт асуулт асууя: Шалгалтад бэлтгэж ямар ямар ном, сурах бичиг уншсан бэ?
О: Би энэ хичээлийн талаар гарсан бараг бүх сурах бичгийг уншсан.
Б: Хамгийн сүүлд гарсан ямар сурах бичиг уншсан бэ?
О: Би Д. Цэндийн бичсэн сурах бичгийг уншсан.
Б: Хэдэн удаа семинарын хичээлд оролцсон бэ?
О: (Би) таван удаа оролцсон.
Б: За, сурлагын дэвтрээ (аль).
О: Энэ (миний сурлагын дэвтэр).
Б: За, гар даа. Нэг хүн оруулаарай.

4-р яриа

- Их, дээд сургуульд яаж элсдэг вэ?
- Уралдаант шалгалтанд орж элсдэг.
- Уралдаант шалгалтгүй элсдэг учир байдаг уу?
- Байдаг. Дунд сургуулийг онц төгсгөсөн хүн уралдаант шалгалтанд орохгүй. (Харин) гадаад хэл шалгуулдаг.
- Орой, эчнээ сургууль гэж байна уу?
- Монголд одоо бараг байхгүй болсон. Цөөхөн бий. Танайд байна уу? Тэнд ямар ямар хүн суралцдаг вэ?
- Соёл сургууль, шинжлэх ухаан, үйлдвэр, үйлчилгээний зэрэг олон газар ажиллаж байгаа улс суралцдаг.
- Тэд нар бас уралдаант шалгалтанд ордог уу?
- Орно. Танайд их дээд сургуульд хэдэн жил суралцаж төгсгөдөг вэ?
- Дээд сургуульд голдуу 4 жил. Их сургуульд 5 жил. Зарим мэргэжлээр 3 юм уу, 4 жил хагас. Анагаахын их сургуульд 6 жил суралцаж төгсгөдөг.
- Дээд сургууль, Их сургууль хоёрт дипломын ялгаа байна уу? (диплом ямар ялгаатай вэ?)
- Байна (ялгаатай байна). Дээд сургуульд 4 жил суралцаж төгссөн хүн бакалаврын диплом авна. Мөн Их сургуульд 4 жил суралцаад бас бакалаврын диплом авч болно. Магистрын диплом авъя (зэрэгтэй болъё) гэвэл цааш Их сургуульд 1,5–2 жил суралцах хэрэгтэй.

5-р яриа

- Та дандаа юм бичиж суух юм. Юу бичиж байгаа юм бэ?
- Дипломын зохиол (ажил) бичиж байна. Удахгүй дуусгана. Тэгээд хамгаална даа.
- Аа тийм үү? Ямар сэдвээр бичиж байна?
- «Монгол хүний нэр» гэсэн сэдвээр бичиж байна. Энэ сэдвээр 4-р ангид байхдаа «Ангийн ажил» хийсэн. Өвөл нэг илтгэл тавьсан даа.
- Илтгэл тань ямар болсон бэ?
- Зүгээр ээ. Оюутны эрдэм шинжилгээний ажлын уралдаанд байр эзэлсэн.
- Тийм үү, Танд баяр хүргэе. За, дипломынхоо зохиолыг сайн хамгаалаарай.
- Баярлалаа. Ерөөлөөр болог.

6-р яриа

- Хүүе Дулма аа, чи чинь гал зуухны өрөөнд ном үзээд, юу хийж байгаа юм бэ?
- Би хоолоо хийнгээ англи яриа цээжилж байгаа юм аа. Маргааш шалгалттай.
- Чи цагийг сайн ашигладаг юм байна. Шалгалт чинь маргааш дуусна биз дээ?
- Тэгнэ. Дорж оо, чи завтай бол энэ хоолыг харж байхгүй юү.
- Завтай завтай. Би хоолы чинь харангаа бас үг цээжилье.
- Энэ хоолыг буцлангуут над хэлээрэй.
- За, буцлангуут нь хэлэмз.

7-р яриа

- Хүүе ээ, нөгөөх үтийг Доржоос асуусан уу?
- Асууж чадаагүй ээ. Дорж алга.
- За, чи Доржийг ирэнгүүт тэр үгийг асуугаарай.
- За. Би ирэнгүүт нь асууя.

Бичвэр Text

1. СУРГУУЛЬ

Сургууль олон зүйл байдаг, Бага сургууль, дунд сургууль, тусгай мэргэжлийн коллеж, дээд сургууль, их сургууль гэх мэт. Монгол хүүхэд 7 настайдаа сургуульд ордог. Жишээлбэл, 2000 онд төрсөн хүүхэд 2007 онд сургуульд орох ёстой.

Бага сургуулийг төгсөөд дунд сургуульд орно. Наймдугаар анги төгсгөсөн хүүхдийн зарим нь коллежид ордог. Зарим нь есдүгээр ангид суралцана. Наймдугаар ангийн боловсролтой хүнийг бүрэн бус дунд боловсролтой гэнэ. Арван нэгдүгээр анги төгсгөсөн хүнийг бүрэн дунд боловсролтой гэнэ. Наймдугаар анги төгсгөсөн хүүхдэд гэрчилгээ өгнө. Аравдугаар анги төгсгөсөн хүүхдэд дунд боловсролын аттестат өгнө. Бүрэн дунд боловсролтой хүн их, дээд сургуульд орж суралцах эрхтэй.

Коллеж бас олон зүйл байж болно. Жишээлбэл, худалдааны, төмөр замын, багшийн, анагаахын, хөдөө аж ахуйн, барилгын, холбооны, эдийн засгийн гэх мэт.

Коллеж төгсгөсөн хүн тусгай дунд боловсролтой болно. Дээд сургууль төгсгөсөн хүн бакалавр гэдэг бүрэн бус дээд боловсролтой болно. Их сургуулийн оюутан 4 жил суралцсаны дараа бас бакалавр болно. Их сургуулиуд бол дахиад 2-3 жил суралцсаны дараа магистр гэдэг бүрэн дээд боловсрол олгодог.

2. МУИС

МУИС (Монгол Улсын Их Сургууль) бол Анагаахын шинжлэх ухааны их сургууль, Хөдөө аж ахуйн их сургууль, Шинжлэх ухаан технологийн их сургууль, Хүмүүнлигийн ухааны их сургууль зэрэг Монголын олон их дээд сургуулийн эх нь болсон их сургууль юм. МУИС-д олон салбар, тэнхим, сургууль (хүрээлэн) байдаг. Тэрний нэг нь Монгол хэл соёлын сургууль. Бид энд суралцдаг.

Их сургууль бол төрөл бүрийн эрдэм ухааны сургалт явуулдаг төдийгүй эрдэм шинжилгээний их ажил явуулдаг. Тийм болохоор Монгол улсын сургалт-эрдэм шинжилгээний хамгийн чухал төв нь болно. МУИС-д одоо 10 000 орчим оюутан суралцаж байна. Тэдний дотор гадаад олон орны оюутан бий. МУИС бас гадаадын олон орны их сургуулиудтай сургалт-эрдэм шинжилгээний хамтын ажиллагаа явуулж эрдэм шинжилгээний бичиг, ном хэвлэл солилцож байдаг.

Exercises Дасгал

1. Цэгийг нөх. Fill in suitable words or phrases.

Манай шалгалт ... эхэлнэ. Манайх ... шалгалт ... шүүлэгтэй. Би орой бүр уншлагын танхимд ... байна. Манай шалгалт 1-р сарын 20-нд ... Дулмаа ... амралтаараа хөдөө явна гэсэн. Доржид ... билет иржээ. Багш надаас ... асуулт асуусан. Шалгалт ... цагт эхлээд ... цагт дууссан. Лувсанвандан багш ... шалгасан. Гадаа ... салхилж байна. Гадаа ... гарч байна. Би таван удаа ... суусан. Туяа ... босоод гимнастик хийдэг. Хавар болохоор газар дэлхий ... (өнгөтэй) болно. Намар болохлоор сургуулийн ... эхэлнэ.

2. Асуултад үлгэрийн дагуу хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР: Төв эмнэлэг хаа байдаг вэ? (ДОЛГОР)
ТӨВ ЭМНЭЛЭГ ХАА БАЙДГИЙГ БИ МЭДЭХГҮЙ. ДОЛГОР Л МЭДНЭ.

1. Цаг засвар хэдэн цагт онгойдог вэ? (ТЭР ХҮН)
2. Оюутнууд хаа ажиллаж байгаа вэ? (БАГШ)
3. Музей хэдэн цагт хаадаг вэ? (ЖИЖҮҮР)
4. Билет хэдэн цагаас зардаг вэ? (КАССНЫ ХҮН)
5. Хувцас захиалга хаа байдаг вэ? (СУВД)
6. Дорж хаа байдаг вэ? (ЧУЛУУНБАТ)
7. Тэднүүс энэ жүжгийг хэдийд үзсэн бэ? (ЦЭРЭН ГУАЙ)
8. Их дэлгүүр хэдэн худалдагчтай вэ? (ДАРГА)
9. Тэднийх хаа байдаг вэ? (ЦЭНД ГУАЙ)

10. Наадам хэдийд болдог вэ? (МОНГОЛЧУУД)
11. Цайн газар хэзээ онгойдог вэ?(УЙЛЧЛЭГЧ)
12. Сүү хаа зардаг вэ? (ХУДАЛДАГЧ)
13. Хими цэвэрлэгээ хаа байдаг юм бэ? (ЦЭЦЭГ)
14. Цагаан сар хэдийд болдог вэ? (МОНГОЛ ХҮН)
15. Энэ номын сан хэдэн номтой вэ? (НОМЫН САНЧ)
16. Нэгдүгээр дунд сургууль хэдэн сурагчтай вэ? (ЗАХИРАЛ)
17. Тэмцээн хэзээ эхлэх вэ? (ТАМИРЧИД)
18. Бэлэг дурсгалын дэлгүүр хаа байдаг вэ? (ЛУВСАН ГУАЙ)
19. Гуанз хаа байдаг юм бэ? (ТЭД НАР)

3. Үлгэрийн дагуу хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР: Дорж хаа ажилладгийг та хэнээс мэдсэн бэ? (ДОРЖ)
ДОРЖ ХАА АЖИЛЛАДГИЙГ БИ ДОРЖООС МЭДСЭН.
ДОРЖ ХАА АЖИЛЛАДГИЙГ БИ ХЭНЭЭС Ч МЭДЭЭГҮЙ, ӨӨРӨӨ МЭДСЭН.

1. Эмийн сан 9 цагт онгойдгийг та хэнээс мэдсэн бэ? (ДАМДИНСҮРЭН)
2. Маргааш цаг агаар сайхан байхыг та хаанаас соносон бэ? (РАДИО)
3. Тамирчид ирснийг та ямар хүнээс мэдсэн бэ? (СОНИН)
4. Энэ кино гарахыг чи хаанаас мэдсэн бэ? (ЗАРЛАЛ)
5. Богд хааны ордон-музей онгойхгүйг чи хэнээс мэдсэн бэ? (ДАЛАЙ)
6. Цанаар яаж гулгахыг та хэнээс сурсан бэ? (МАНАЙ БАГШ)
7. Гэрийн даалгавраа ингэж хийхийг чи хэнээс сурсан бэ? (ТА)
8. Маргааш номын сан эрт хаахыг та хэнээс мэдсэн бэ? (ЧИ)
9. Энэ зургийг Бат зурсныг та хаанаас мэдсэн бэ? (ТЭД НАР)
10. Багшийнхаа ирэхийг та хэнээс мэдсэн бэ? (ХАЛГАЧ)
11. Орой тэмцээн эхлэхийг та хэнээс дуулсан бэ? (ТЭР ХҮҮХЭН)
12. Оюутнууд хөдөөнөөс маргааш ирэхийг чи хэнээс мэдсэн бэ? (ЧИ)

4. Үлгэрийн дагуу дасгал хий. React using the model.

ҮЛГЭР: Би монголд ирэхдээ монголоор ярьж чаддаггүй байсан.
(НЭГ ЖИЛИЙН ДАРАА)
НЭГ ЖИЛИЙН ДАРАА МОНГОЛООР ЯРЬДАГ БОЛСОН ...

1. Өнгөрсөн жил би англиар бичиж чадахгүй байсан. (ОДОО)
2. Өнгөрсөн жил Туяа хурал дээр үг хэлж чаддаггүй байсан. (ЭНЭ ЖИЛ)
3. Би багадаа тэшүүрээр гулгаж чаддаггүй байсан. (ОДОО)
4. Сургуульд орохын өмнө ном уншиж чаддаггүй байсан. (СУРГУУЛЬД ОРООД)
5. Монгол орныг би сайн мэддэггүй байсан. (МОНГОЛД ИРЭЭД)
6. Би нэг жилийн өмнө хоолоо өөрөө хийдэггүй байсан. (ОДОО)
7. Би энд ирэхдээ монголоор ярьж чаддаггүй байсан. (ОДОО)
8. Би усанд сэлж чаддаггүй байсан. (САЯХАН)

9. Дэжидмаа сур харваж чаддаггүй байсан. (САЯХАН)
10. Би монгол ардын дуу дуулж чаддаггүй байсан. (РАДИОГООР СОНОССООР БАЙГААД)
11. Дорж өнгөрсөн жил барилддаггүй байсан. (ЭНЭ ЖИЛ)
12. Миний хүү шатар тавьж чаддаггүй байсан. (ЭНЭ ЖИЛ)
13. Би зураг авч чаддаггүй байсан. (ӨНГӨРСӨН ЖИЛ)

5. Хоёр өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбо. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Миний ээж намайг орос хэл сургах санаатай юм.
Тэгээд намайг орос сургуульд оруулсан.
МИНИЙ ЭЭЖ НАМАЙГ ОРОС ХЭЛ СУРГАХ ГЭЖ ОРОС СУРГУУЛЬД ОРУУЛСАН.

1. Тэр хүн сайн орчуулагч болох санаатай. Тэгээд дандаа ном орчуулж байдаг юм.
2. Манай аав намайг сайн хүн болгох санаатай байсан. Тийм учир их юм хийсэн юм.
3. Тэр хүүхэн өндөр болохыг хүсдэг. Тэгээд гар бөмбөг их тоглодог.
4. Дорж онц шалгуулах санаатай. Тэгээд бараг унтах амрахаа мэдэхгүй ном үзээд сууж байна.
5. Тэр хүүхэн зүгээр л үсээ тайруулаагүй. Хүнд сайхан харагдах санаатай байсан. Тийм учир үсээ тайруулжээ.
6. Тэр хоёр, бидэнд л тус хүргэх санаатай юм. Тэгээд л энд хүрч иржээ.

6. Бичгийн хэлийг ярианы хэл болго. Change the written forms into colloquial forms.

ҮЛГЭР: Миний ээж намайг орос хэл сургахын тулд орос сургуульд оруулсан.
МИНИЙ ЭЭЖ НАМАЙГ ОРОС ХЭЛ СУРГАХ ГЭЖ ОРОС СУРГУУЛЬД ОРУУЛСАН.

1. Энэ оюутан онц суралцахын тулд эх зохиолыг бүгдий нь уншдаг.
2. Та надтай л уулзахын тулд энд ирсэн үү?
3. Үгүй, би тантай уулзахын тулд энд ирээгүй. Энийг өгөх гэсэн юм.
4. Тэр оюутан дипломын зохиол хамгаалахын төлөө номын санд шөнө орой болтол сууж байна.
5. Хүн биеэ сайн байлгахын төлөө эмчид үзүүлдэг.
6. Хүн өвчнөө эдгэрүүлэхийн л тулд эмнэлэгт хэвтдэг.

7. Хаалтандхи үгийн аль тохирохоор цэг нөх. Use the suitable words in brackets.

1. Багшийг ангид орж ... оюутнууд боссон. (ирэнгүүт, ирэнгүүтээ, ирэнгээ)
2. Багш ангид орж ... намайг дуудсан. (ирэнгүүт, ирэнгүүтээ, ирэнгээ)

3. Багш ангиас ... надтай ярилцсан. (гарангуут, гарангуутаа, гарангаа)
4. Багшийг ангиаас ... Цэрэн намайг дуудна. (гарангуут, гарангуутаа, гарангаа)
5. Би театрт ... оюунтай ярилцсан. (очингуут, очингоо)
6. Би Батбаярыг ... таньсан. (харангуутаа, харангаа)
7. Намайг Батбаяртай ... тэр хүн гараад явсан. (уулзангаа, уулзангуут, уулзангуутаа)
8. Тэр хүн ном ... мэдэхгүй үгээ толиноос харж байсан. (уншингаа, уншингуут)
9. Би тэр хүнийг ... л юу ярих гэж байгаагий нь мэдсэн (ярьж эхлэнгүүт, ярьж эхлэнгүүтээ, ярьж эхлэнгээ)
10. Дулмаа Улаанбаатарт ... л надтай утсаар ярьсан. (ирэнгээ, ирэнгүүтээ, ирэнгүүт)

8. Өгүүлбэрүүдийг үлгэрийн дагуу өөрчил. Change the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Би цай чанана. Хоол хийнэ. Энэ хоёр ажлын аль нэгийг хийнэ.

БИ ЭС БОЛ (ЭСВЭЛ) ЦАЙ ЧАНАНА, ЭС БОЛ (ЭСВЭЛ) ХООЛ ХИЙНЭ.

ҮГҮЙ БОЛ ҮГҮЙ БОЛ
НЭГ БОЛ НЭГ БОЛ

1. Батдорж Их сургуульд орно. Багшийн их сургуульд орно. Энэ хоёрын аль нэгд нь орно.
2. Дулмасүрэн дөрөв, таван цагийн аль нэгэнд ирнэ.
3. Мари монгол оюутантай нэг өрөөнд сууна. Вьетнам оюутантай сууна. Энэ хоёрын аль нэгтэй нь өрөөнд сууна.
4. Энийг Шархүүгээр бичүүлнэ. Дамдингаар бичүүлнэ. Энэ хоёрын аль нэгээр бичүүлнэ.
5. Би бууз иднэ. Би юу ч идэхгүй бас болно. Энэ хоёрын аль нэгийг хийнэ.
6. Батсүх Дулмаатай манайд ирнэ. Бас Өлзийтэй ирж болно. Тэр хоёрын нэгтэй нь л ирнэ.
7. Шархүү багш манж хэл заана. Бас эртний монгол хэл заана. Энэ хоёр хичээлийн аль нэгийг заана.
8. Би тараг ууна. Бас айраг ууж болно. Өөр юм уухгүй.
9. Энэ их мөнгөөр тэр хүн машин худалдаж авна. Хэрэв машин авахгүй бол архи ууна.

9. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Дулмаа цай чанаж байхдаа (чанахын хамт) үг цээжилж байна.
ДУЛМАА ЦАЙ ЧАНАНГАА ҮГ ЦЭЭЖИЛЖ БАЙНА.

1. Тэр хүн зураг зурж байхдаа юм идэж байсан.
2. Малчид малдаа явж байхдаа олон юм хийдэг.
3. Хоёулаа пиво ууж байхдаа ярилцъя.

7. Чи ямар шалгалтанд орсон бэ? (бидний дуртай түүх)
8. Тэр хүн хаа очсон бэ? (өөрийн Дорж)
9. Тэр хүүхэд хэнээр гутал авхуулсан бэ? (өөрийн ээж)

13. Цэгийг оронд «иртэл, ирээд, ирвэл, ирэхэд» гэдэг үтсийн аль тохирохыг бич. Fill in suitable forms of the verb "to come".

1. Намайг ... та энд хүлээж байгаарай.
2. Доржийг ... энэ зургийг өгөөрэй.
3. Та ... энэ үсчнээр үсээ засуулаарай.
4. Намайг ... хүүхдүүд хичээлдээ орсон байв.
5. Багшийг ... надад хэлээрэй.
6. Оюутнууд амарч ... намрын ажилд явдаг.
7. Батыг ... тэд нар унтаж байв.
8. Худалдагчийг ... та түүнд ингэж хэлээрэй.
9. Өлзийтийг ... хоол хийж бай гэж хэлээрэй.
10. Батыг ... оюутнууд ирчихсэн байв.
11. Та Улаанбаатарт ... манайд очоорой.
12. Би таныг ... энд хүлээж байя.

14. Орчуулах Translation.

Манай их сургууль хотын төвд байдаг. Манай сургууль олон оюутантай. Манай сургууль арван хэдэн факультеттай. Бид хэл бичгийн факультетад суралцдаг. Манай факультет зургаан тэнхимтэй. Бид монгол хэлний тэнхмийн оюутнууд. Манай тэнхим арван багштай. Бид энэ жил монгол хэл, монгол хэлний үтсийн сан, эртний монгол хэл гэх мэт олон хичээл үзсэн. Нэг жилийн өмнө бид монгол хэлээр ярьж чаддаггүй байсан. Одоо нэлээн ярьдаг болсон.

15. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Ямар ямар сургууль байдаг вэ?
2. Монгол хүүхэд хэдэн настай сургуульд ордог вэ?
3. Та хэдэн онд бага сургуульд орсон бэ?
4. Та ямар сургууль төгсгөсөн бэ?
5. Бүрэн дүнд боловсролтой хүн гэж ямар хүнийг хэлдэг вэ?
6. Их дээд сургуульд ямар хүн орж суралцдаг вэ?
7. Ямар ямар коллеж байдгийг та нэрлэнэ үү?
8. Дээд боловсролтой хүн гэж ямар хүнийг хэлэх вэ?
9. Та Монгол Улсын Их Сургуулийг ярина уу?
10. Дээд сургуульд хэдэн жил суралцаж төгсгөх вэ?
11. Дээд сургуульд ямар журмаар ордог вэ?
12. Дээд сургуульд ямар хүн шалгалтгүй ордгийг мэдэх үү Та?
13. Оюутан жилд хэдэн удаа шалгалтанд ордог вэ?
14. Хэддүгээр анги төгсгөсөн хүүхэд гэрчилгээ авдаг вэ?

4. За, хоёулаа тийшээ явж байхдаа энийг ярья.
5. Дорж Дулмаа хоёр салхинд гарч байхдаа тэр дэлгүүрт очих байх.
6. Би энэ дуут сурч байхдаа үгий нь цээжилнэ.
7. Би хоолоо хийнэ. Бас энэ сониныг уншина.
8. Би энэ сониныг үзэж байхдаа бас цай ууна.

10. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Дорж ирсэн. Дулмаа явсан.
ДОРЖИЙГ ИРЭНГҮҮТ ДУЛМАА ЯВСАН.
(ИРЭНГҮҮТ НЬ ДУЛМАА ЯВСАН)

1. Цай буцалсан. Би сүү хийсэн.
2. Батбаяр гарсан. Дэжид ороод ирсэн.
3. Энэ хүн гарна. Би чамд хэлнэ.
4. Чи хэлсэн. Би ойлгосон.
5. Хаалга онгойсон. Би сэрсэн.
6. Тэр ном дэлгүүрт гарна. Би чамд явуулъя.
7. Хичээл тарна. Хоёулаа уулзъя.
8. Би англи хэл үзэж эхлэв. Долгор бас үзэж эхлэв.

11. Үлгэрийн дагуу хариул. Answer using the model.

ҮЛГЭР: Чи хэнтэй театрт очсон бэ? (МИНИЙ ЭХНЭР, БИДНИЙ НАЙЗ НАР)
БИ ЭХНЭРТЭЙГЭЭ ТЕАТРТ ОЧСОН.
БИ НАЙЗ НАРТАЙГАА ТЕАТРТ ОЧСОН.

1. Та хэнтэй дэлгүүр лүү явсан бэ? (МИНИЙ НӨХӨР, БИДНИЙ НӨХӨР)
2. Чи хэнтэй уулзсан бэ? (МИНИЙ БАГШ, БИДНИЙ БАГШ НАР)
3. Чи ямар хүнтэй ярьсан бэ? (МИНИЙ ДҮҮ, МИНИЙ ДҮҮ НАР)
4. Та хэнтэй энд ирэх вэ? (МИНИЙ НАЙЗ)
5. Та Их сургуулиас хэнтэй ирсэн бэ? (МИНИЙ НӨХӨД)
6. Та нар хэнтэй амралтанд явах вэ? (БИДНИЙ НӨХӨД)
7. Та нар ямар хүнтэй тоглосон бэ? (МАНАЙ НАЙЗ, МАНАЙ НАЙЗ НАР)
8. Чи хэнтэй зургаа авхуулсан бэ? (МИНИЙ ДУЛМАА)

12. Хаалдтандхи үгийг ашиглан хариул. Answer and use the words in brackets.

1. Та энэ бэлгийг хэнд өгөх вэ? (миний эхнэр)
2. Та энэ үзгийг хэнээс авсан бэ? (өөрийн нөхөр)
3. Чи хэнтэй кинонд явах вэ? (миний нөхөр)
4. Дорж хэнд захиа бичдэг вэ? (өөрийн эхнэр)
5. Долгор энийг хэнээр хийлгэсэн бэ? (өөрийн найз)
6. Чи хэнтэй адил бэ? (миний эцэг, өөрийн эцэг)

15. Хэддүгээр анги төгсгөсөн хүүхэд аттестат авдаг вэ?
16. Та ямар дүнтэй төгсгөсөн бэ?
17. Та шалгалтандаа яаж бэлтгэж байна вэ?
18. Та билетийнхээ асуултыг сайн хариулсан уу?
19. Танд хир хэцүү асуулт ирэв? Амархан асуулт ирсэн үү, хэцүү асуулт ирсэн үү?
20. Та хэдэн онд төрсөн бэ?
21. Та хэдэн оны хэдэн сарын хэдний өдөр төрсөн бэ?

Homework — Даалгавар

1. Яриануудыг цээжил. — Learn the conversations by heart.

2. «Сургууль шалгалт» сэдвээр нөхөртэйгөө ярь. — Talk about school and examinations with your colleague.

3. «Манай Их сургууль» сэдвээр зохиож бич. — Write about your University.

4. Орчуулах. — Translate into Mongolian.

1. Have your examinations begun?
2. They will start on 3rd January.
3. Do you have many exams?
4. I have four exams and one state exam.
5. A state exam in what?
6. We will take a state exam in early Mongolian literature.
7. How do you prepare for your exams?
8. Sometimes I sit alone and read the textbook. Sometimes I read the original literature and talk with friends.
9. Did you have many credits? Did you obtain them all?
10. We had five credits. I obtained them all.

* * *

11. Did you know your questions?
12. I did not know the questions well. I answered one question rather incompletely.
13. Did the teacher ask you an additional question?
14. Yes, I knew that question well.

* * *

15. How many faculties, departments, teachers and students does your University have?
16. Our University has almost (not full) ten faculties, over fifty departments, about (approximately) a thousand teachers and over ten thousand students.

* * *

17. Are you learning new words while cooking?
18. Yes. Would you watch the dish? As soon as it starts boiling, let me know.

* * *

19. I will either go to the cinema or visit the Dorjis.
20. Either you do this work or you return home.

Улаанбаатар хот
The City of Ulaanbaatar

Хэлзүй — Grammar

1. Cases

a) The *ablative* is used in the following phrases:

эндээс хол	far from here
эндээс ойрхон	close to her (lit.: from here)
буудлаас суу-	to sit (on the bus) at the stop...(lit.: from the stop...)

b) The *sociative* is used similarly in some phrases:

энэнтэй ойрхон	close to (with) this
энэ байшинтай ойрхон	close to (with) this building

c) The *instrumental* can have a distributive meaning:

хөл ихтэй газруудаар	(moving) through busy places

Approximate temporal meaning:

нэг сарын эхээр	by the beginning of January
нэг сарын сүүл(ч)ээр	by the end of January
нэг сарын дундуур	by the middle of January

d) Double case (D.-L. + Instr.):

аравдаар (арвадаар)	about the tenth (of a month)
аравдын (арвадын) орчим	about the tenth (of a month)

2. Postpositions

a) The postposition *дээр* 'on, in' often has a meaning close to that of D.-L., but implies a non-functional presence at the given place, while D.-L. implies participation in the activity of the respective institution etc. (see also L7, Gr. 2):

хийд дээр	in the monastery (as a visitor)
хийдэд	at the monastery (participation in the meeting, and the like)

хурал дээр	at the meeting (encountering s.b., talking to s.b.)
хуралд суу-	to sit at a meeting (active participation in its proceedings)

But:

буудал дээр буу-	to get off at a station

b) The postposition *хавиар* (G.) 'around, in the vicinity of, close to' has both a temporal and local meaning. The postposition *хавьд* (G.) 'around, close to' has only the local meaning (see Patterns Nos. 1-3).

3. Numerals

Mongolian occasionally makes use of older numerals for the values ten thousand and more:

түм (эн)	10 000	=	*арван мянга*
бум	100 000	=	*зуун мянга*
сая	1 000 000	=	*мянган мянга*
живаа	10 000 000	=	*арван сая*
дүншүүр	100 000 000	=	*зуун сая*
тэрбум	1 000 000 000	=	*мянган сая*

4. Optative

This is formed by the suffix *-аасай*[1] (but: *-өөсэй*) and expressed (mostly impracticable) wishes, sometimes regret ('if only...') and the like:

Бушуухан ирээсэй.	I wish you came quickly
Энд байгаасай.	I wish he were here.

5. *Perfectum futuri*

This is formed by the particle *-сан*[4], or *юмсан*, added to *nomen futuri*. It roughly corresponds to 'would like to' (see L9, Gr. 10b):

явах сан	
явах юм сан	(I) would like to go
хийх сэн	
хийх юм сан	(I) would like to do

6. Conditional

This is formed by the combination of *nomen futuri* with the past tense of the verb 'to be'.

(Би) үзүүлэх байсан.	I would have shown.
(Би) хэлэхгүй байсан.	I would not have said.
(Би) хэлэх байсан.	I would have said.
Таныг ирсэн бол би уулзах байсан.	Had you come, I would have met (you).
Би мэдсэн бол танд хэлэх байсан.	Had I known it, I would have told you.

7. Verbal noun + *болов уу?* (colloquial *бол уу?*)

This phrase expresses hesitation or doubt concerning a present or future action:

Эхнэр маань намайг санаж байгаа болов уу?	I wonder if my wife remembers me (misses me).
Бид ирэх болов уу?	I wonder if we can come (i.e. do we have permission?).
Бид ирэх боллоо.	We can come (we have permission).
Бид ирэхгүй боллоо.	We cannot come (we do not have permission).
Бид уулзах болов уу?	I wonder whether we will meet.
Бид уулзаж ч магадгүй, уулзахгүй ч байж магадгүй.	We may meet and we may not (possibility at a non-specified time).

Note the difference:

Би ирэх үү? (ирэх ёстой юу?)	Shall I come (do I have the obligation)?
Ирсэн ч болно, ирэхгүй ч байсан болно.	You may come and you need not come.

8. *Nomen futuri*

a) *Nomen futuri* in D.-L. expresses purpose:

Зочид буудал хүрэхэд аль буудлаас суух вэ?	From which station shall I go (sit), in order to reach the hotel?
Цэнгэлдэх хүрээлэн ороход ямар унаагаар явж болох вэ?	Which means of transport shall I take, in order to reach the stadium?

b) *Nomen futuri* can also be used as object of the verbs *бай-* 2. 'to stop, cease' and *боль-* 'to stop doing something'. In that case it can either have the accusative suffix (the two verbs have different actors), or the possessive suffix *-аа*[4] (the two verbs have the same actor):

... ирэхээ байсан (больсон)	(he, she etc.) stopped coming
... ирэхийг байлгасан (болиулсан)	(he, she etc.) stopped somebody coming

9. The word *байлгүй*

This word is placed after a verbal noun in the predicate and expresses confirmation of the statement, approximately: 'does he/she/it not?, would he/she/it not?' (in the sense: 'certainly yes).

Чамайг санаж байгаа байлгүй.	Would she not remember (miss) you? How could she not miss you? (i.e. She certainly misses you.)

10. Specification of direction, place and the cardinal points

The words designating the cardinal points are very important in Mongolian to determine position, because normally position is not determined relatively with regard to the speaking person (to the right, left), but absolutely from the point of view of the cardinal points. However, the meanings of the cardinal points seem to be derived from the words designating relative position, probably with regard to the position of the yurt (and man leaving it?). The yurt's door faces 'south' or 'the front', so the 'east' is to the 'left', the 'west' is to the 'right' and the 'north' is 'behind', 'in the back'). The words designating positions are semantically very finely differentiated with regard to the speaking person, direction of movement, relative position to other objects and the like.

a) Position in relation to the cardinal points:

хойно	in the north; at the back of, behind
хойт	northern; back, rear
урд, өмнө	southern; being in front
баруун	western; being on the right
зүүн	eastern; being on the left
урд (өмнө) талд	on the southern side; in front of
хойт талд	on the northern side; at the back of
баруун талд	on the western side; on the right
зүүн талд	on the eastern side; on the left

The words can also have attributive forms:

ар дахь, хойтох / хойдох	northern; rear
урдах	southern; front
зүүнтэйх	western; right (being on the right)
баруунтайх	eastern; left (being on the left)
хажуу дахь	at the side, being at the side

b) Movement in a direction (as if moving in a circle):

энүүгээр	(through) this way
тэрүүгээр	(through) that way
цаагуур	behind (e.g. when passing behind)
наагуур	in front of (e.g. when passing in front of)

урдуур	along the southern side
хойгуур	along the northern side
зүүгээр	along the eastern side
баруугаар	along the western side

c) Movement in a direction (moving straight):

хойш, хойшоо	to the north
урагш, урагшаа	to the south
зүүнш, зүүн тийшээ	to the east
баруунш, баруун тийшээ	to the west

If the direction is the subject's direction, the word may be followed by the possessive *аа*[4]:

Хойшоо(гоо) яваарай.	Go to the north (lit.: to your north)
Урагшаа(гаа) яваарай.	Go to the south (lit.: to your south)
...хойшоогоо харсан хаалгатай хашаа	...the yard (enclosure) with a gate facing north
Тэндээс урагшаа(гаа) эргээд чигээрээ яв.	From there you turn to (your) south and then go straight on (lit.: 'in your direction').

If the direction is unequivocally related to the person's body or in relation to the person, the possessive *аа*[4] is used obligatorily:

Чи хойшоогоо хараач!	Look back (lit.: look to your back side)
Жаахан хойшоогоо болоорой!	Move slightly back (to your back side)
Жаахан урагшаагаа болоорой!	Move slightly forward (to your front side)

d) The closeness of the position is expressed by the suffix *-хан*[4] (originally diminutive suffix, see L1, Gr. 4):

хаахан	where (exactly, approximately)
хойхон	close behind (to the north)
урдхан	close in front (to the south)
цаахан	close behind (from the speaker's point of view)
наахан	close in front (from the speaking person's point of view)

11. Idioms and phrases

дээр үед	formerly; in old times
одоо үед	at present
аль ч хэсэг	any part (= each part)
энүүхэнтэй[5] *ойрхон*	right here, directly here, very close
Төв Азийн цээжинд	in the heart of Central Asia

5 This form appears only superficially like a sociative case, it is probably derived from *энүүхэн энд ээ > энтээ

«Туул» ресторан хүрэх зам	the way leading to the restaurant 'Tuul'
Хаанахынх вэ? *Хаанахын автобус вэ?*	Which (bus line) is it?
Санаанд орохгүй байна.	I cannot remember (it does not occur to me).
Өөрөө л мэд.	It is up to you to decide (lit.: you yourself decide).
Бүү мэд | ёстой бүү мэд.	I do not know / I really do not know.
Ээ чаавааас!	interjection, expressing frustration or regret
яагаав (<яагаад вэ)	you know, surely (coll.: introductory phrase in the beginning of a sentence, almost always followed by *нөгөө*)

Vocabulary

Шинэ үг

автомат (нийтийн) утас	telephone booth
адакеми	Academy
албан газар	office; authority (also: official building)
албагүй	(it is) not necessary
албатай	(it is) necessary
аль хэдийн(ээ)	long ago
амбаар	storeroom
ард (G.)	at the back side of; to the north of
баарман	barman, waiter
бай- 2. (Э1) (байж, байх, байна)	to stop, cease
байгуулга, байгууллага	organisation, institution
бололтой	possibly, very likely
боль- (Э2.4) (больж, болих, болино)	to stop doing something
бурхан	1. the Buddha; 2. a statue of the Buddha; 3. a deity
бушуу(хан)	(rather) quick(ly), rapid(ly)
бүгд найрамдах улс	republic
бүхэлдээ	in total, completely, as a whole
гүүр	bridge
гэгдсэн	the so-called
дагуу (G.)	along, alongside of; according to
далай	sea, ocean
дампуур- (Э2.4) (дампуурч*, дампуурах, дампуурна)	to go bankrupt
дээш (G.)	above, higher than; up(wards)
ерөнхийлөгч	president
засгийн газар	government office, the seat of government
захиргаа (н)	administration, management
зогс- (Э2.5) (зогсож, зогсох, зогсоно)	to stop, come to a halt
зөр- (Э2.4) (зөрж, зөрөх, зөрнө)	to pass by, go past; to be at variance

зүлэг	lawn, green meadow
зэрэгц- (Э2.2) (зэрэгцэж, зэрэгцэх, зэрэгцэнэ)	to be parallel to, to be on the same level
лав	sure(ly), certain(ly)
мөрөөд- (Э2.2) (мөрөөдөж, мөрөөдөх, мөрөөднө)	to long for, miss
мэдээлэл	information, report
найрамд- (Э2.2) (найрамдаж, найрамдах, найрамдана)	to become friends, establish friendly relations with
нийслэл	capital (city)
нис- (Г3) (нисч, нисэж**, нисэх, ниснэ)	to fly; travel by air
нисэх // нисэх онгоцны буудал	the airport
нутаг нэгтэн	s.b. coming from the same country (more official style)
нүүдэлчин, нүүдэлчид	nomad(s)
орш- (Э2.3) (оршиж, орших, оршино)	to be in, exist, be located
өнгөр- (Э2.4.) (өнгөрч*, өнгөрөх, өнгөрнө)	to pass (about time), elapse
өргөж- (Э2.3) (өргөжиж, өргөжих, өргөжнө)	to expand, widen, spread, increase
өргөжин тэл-(Э2.4) (тэлж, тэлэх, тэлнэ)	to spread, expand
сайд	minister
суварга, суврага	stupa, pagoda, tomb
талбай	(public) square
тойр- (Э2.4) (тойрч*, тойрох, тойрно)	to turn; to go round
түлээ түлш	firewood and fuel (pair word)
Улсын Их Хурал	the national assembly, Grand Khural
урагшаа	to the south
урд	front (direction); south, in the south
усан сан, худаг	water reservoir, pool
үзэсгэлэнт(эй)	beautiful, handsome; scenic
хавь	(in the) neighbourhood; near
хандив	charity (present), donation
хийд	monastery
хоймор	the northern part of the yurt (opposite the entrance)
хойшоо	to the north
хойшоогоо	to one's back side (e.g. turn, look etc.)
хороолол	district, suburb
хотын захиргаа (н)	city administration
хөл ихтэй	busy (street)
хөндий	valley; cavity; hollow
хөшөө (н)	monument, stele
хүнсний дэлгүүр	grocery, food store

хүр- (Г2) (хүрч, хүрэх, хүрнэ)	to reach, arrive at; to amount to
хүрээ (н)	enclosure; yard; monastery
хэвлэ- (Э2.1) (хэвлэж, хэвлэх, хэвлэнэ)	to print, publish
хэвлэлийн газар	printing office
цагдаа (г)	policeman
цагдаагийн газар	the police (station)
цахилгаан станц	electric power station
чиг	direction; straight (direction)
чиглэ- (Э2.1) (чиглэж, чиглэх, чиглэнэ)	to move toward, head toward; to resolve, decide
чигээр(ээ)	straight on (in one's own direction)
чиглэл	direction, orientation
чиглэлийн такси	taxi going along a specific route
шашин	religion
шулуун, шулуухан	straight, direct
шүт- (Э2.2) (шүтэж, шүтэх, шүтнэ)	to worship, to believe in
эд юм	object(s), thing(s)
шашны эд юм	religious objects
эзэмш- (Э2.3) (эзэмшиж, эзэмших, эзэмшинэ)	to occupy, take possession of, possess
элчин сайд	ambassador
эргэ- (Э2.1) (эргэж, эргэх, эргэнэ)	to turn, to turn or move about
эрхбиш	necessarily, inevitably, must
эрхэмлэ- (Э2.1) (эрхэмлэж, эрхэмлэх, эрхэмлэнэ)	to esteem, consider important, respect
эцэс	end, conclusion
эцсийн буудал	final, last stop; terminal
яам (ан)	ministry; office (e.g. элчин сайдын я. – embassy)
цаас (ан)	tugrig (or any other currency; colloquial)

Pronunciation

Дуудах

[t – d] тарга-дарга, тонших-донших, тоор-доор, төвий-дөвий, төл-дөл, төлөх-дөлөх, төр-дөр, туг-дуг, тулах-дулах, туулуулах-дулуулах, тур-дур, тэг-дэг, тэд-дэд, тэн-дэн

[aᵊ – aj⁽ᵊ⁾] сайхан-саяхан, сайт-саят, сайвар-саявтар, хайгуул-хаяг, хайх-хаях, хайлц-хаялт, тайган-таяг, дайн-даян

[ɔᵊ – ɔj⁽ᵊ⁾] ойд-оёдол, ойгүй-оёглох, нойр-ноёрхог, нойт-ноён, гоймон-гоёмсог, ойлт-соёл, хойрго-хоёр

«Цайтай царайтай айл байна!»

Тэр ар дээрх арван таван тарган тарвагыг
ар дээрх арван таван тарган тарвага гэхгүй юм бол
аль ар дээрх арван таван тарган тарвагыг
ар дээрх арван таван тарган тарвага гэх юм бэ?

«Ар дээр арван гялаан
тал дээр таван гялаан» – Тэр юу вэ? (Хумс)

Загвар

Sentence Patterns

1. Асуулт

Чи Та Тэр эрдэмтэн Тэр хүн Тэд нар	хэзээ	(манай энд) (Улаанбаатарт) (хотод)	ирээ вэ? (ирээв?) ирэв?	
		(хөдөө) (нутагтаа) (Прага)	буцах явах	вэ?

Хариу

Долоон Есөн Арван Энэ Өнгөрсөн Ирэх	сарын долоо хоногийн	эхээр арвадаар сүүлчээр хорьдоор дундуур арван тавдаар		ирсэн. буцна. явна.
		арвадын хорьдын арван тавдын	орчим хавиар	

2. Асуулт

Цагдаагийн газар Хэвлэлийн газар Хувцас захиалга Автомат утас	хаа(хан) чухам хаана	байна вэ?

Хариу

Чухам	хаахан хаана	байгааг	сайн мэдэхгүй,	их дэлгүүрийн төв музейн төв талбайн тэр гудамжны	хавиар хавьд (орчим) тэнд	л	байгаа байх.

3. Асуулт

Энэ Тэр	хавьд хавиар	цаг засвар автобусны буудал		(ойр) байна уу?
		номын тамхины пивоны	мухлаг	

Хариу А

а)

Тэр байна.

б)

Тэр Энэ	байшингийн цэцэрлэгийн гудамжны	цаана цаахан хойно хойхон баруухан зүүхэн наана наахан урд урдхан	(талд) (буланд)	бий. байгаа.

Хариу Б

Энэ Тэр Их сургуулийн	хавьд хавиар	ер нь тийм	юм буудал мухлаг	байхгүй.

4. Асуулт

Оюутны гуравдугаар байр хүрэхэд хаагуур явах вэ?	Энүүгээр Тэрүүгээр	явах тойрох эргэх	уу? үү?

Хариу

Энэ байшингийн	цаагуур хойгуур наагуур баруугаар урдуур зүүгээр	яв(на). эргэ(нэ). тойр(но).
Энүүгээр Тэрүүгээр		

5. Асуулт

Дулмаа Тэд нар	аль чухам аль	цэцэрлэгт гудамжинд оюутны байранд хичээлийн байранд байшинд дэлгүүрт гуанзанд	байсан		бэ?
			явж сууж ажил хийж	байсан байгаа юм	

Хариу

Засгийн газрын Их сургуулийн Түүхийн музейн Тэр сүмийн Төв талбайн Усан сангийн	арын ардхи урд талын урдхи хойтхи хойт талын зүүнтэйхи зүүн талын баруунтайхи баруун талын хажуугийн хажуудхи	цэцэрлэгт гудамжинд оюутны байранд хичээлийн байранд байшинд дэлгүүрт гуанзанд	байсан.	
			явж сууж ажил хийж	байсан. байна билээ.

6. Мэдээлэл

Тэр хүн Дорж Тэднүүс	манайд ирдэг надтай уулздаг кино үздэг надад тусалдаг	байсан,	одоо саяхан энэ жил	ирэхээ уулзахаа үзэхээ туслахаа	байлаа. болилоо.

Хариу – асуулт

Хэн Ямар хүн	тэр хүний Доржийн тэднүүсийн	ирэхийг явахыг кино үзэхийг туслахыг	байлгасан болиулсан	юм бэ?

Хариу

Дорж Дулмаа Би	ирэхий явахы үзэхий туслахы	нь	байлгасан. болиулсан.

7. Мэдээлэл

Би Бид Дулмаа бид хоёр	ер нь	тэр	хүнд айлд хүнтэй	хэлэхээ очихоо уулзахаа	байя! байна! больё! болино!
		(маргааш)	явахаа буцахаа тоглохоо кино үзэхээ		

Хариу

а)	Зүйтэй.

б)	Тэгсэн Байсан Больсон	нь	дээр (байх аа).

8. Асуулт

За, хоёулаа	явах гарах орох	уу?

Хариу

Чи	явж гарч орж	бай,	би удахгүй	явна. гарна. орно.

9. Асуулт

Эхнэр Хүү Багш Дорж	маань минь чинь тань	намайг таныг чамайг	санаж бодож	байгаа	болов уу? (бол уу?)

Хариу

Эхнэр Хүү Багш Дорж	минь чинь тань	намайг чамайг таныг	санаж бодож	байгаа	байх. байлгүй.

10. Асуулт

Дорж гуай гэртээ байгаа болов уу (бол уу)?

Хариу

а)	Дорж гэртээ байгаа. (Одоо байгаа, би яг мэдэж байна.)
б)	Дорж гэртээ байгаа байх. (Сайн мэдэхгүй байна, байж магадгүй.)
в)	Дорж гэртээ байж байсан … (Хэдэн минутын өмнө байсан. Одоо байна уу, үгүй юү? Мэдэхгүй.)

А:	Дарга өрөөндөө байна уу?	
Б:	(Дарга өрөөндөө)	байна. байгаа байх. байж байсан …

А:	Дулмаа тасагтаа ирсэн үү?
Б:	Ирсэн. Ирсэн байх. Ирсэн байсан …

А:	Тэр хүн англиар ярьдаг уу?
Б:	Ярьдаг. Ярьдаг байх. Ярьдаг байсан.

А:	Тэр хүн франц хэл мэддэг байсан уу?
Б:	Мэддэг байсан. Мэддэг байсан байх. Мэддэг. Гүй (Үгүй).

11. Мэдээлэл

Дорж Би Та	энэ хуралд ирэх манайд очих энүүнийг орчуулах их сургуульд орох илтгэл тавих	ёстой байсан.

12. Мэдээлэл

Би Дорж	бол	ингэж	хэлэхгүй хийхгүй орчуулахгүй	байсан (юм).

Хариу – асуулт

Яаж Юу гэж	хэлэх хийх орчуулах	байсан	юм бэ? гэж?

Хариу

Ингэж л Өөрөөр	хэлэх хийх орчуулах	байсан (юм).
	хэлнэ хийнэ орчуулна	(даа). (дээ).

13. Мэдээлэл

Дорж Та Чи	тэр хуралд суусан тэднийд очсон энэнийг орчуулсан энийг орчуулсан их сургуульд орсон илтгэл тавьсан	байна, би бол	суухгүй орчуулахгүй очихгүй орохгүй тавихгүй	байсан.

14. Мэдээлэл

Дорж Та Чи	тэр хуралд суугаагүй тэднийд очоогүй үүнийг орчуулаагүй их сургуульд ороогүй илтгэл тавиагүй	байна. байсан.	Би бол	суух очих орчуулах орох тавих	байсан.

15. Мэдээлэл

А

Би	энийг мэдсэн өчигдөр ирсэн Доржтой уулзсан эрт ирсэн	бол,	танд хэлэх эрт ирэх тантай уулзах	байсан.

Б

Таныг Чамайг Дулмааг	өчигдөр ирсэн надтай уулзсан эрт ирсэн Доржтой уулзсан	бол,	би	баярлах тантай уулзах	байсан.

16. Асуулт

Чи Та	энэ тэр	үзэсгэлэнг сэтгүүлийг үгийг хүүхнийг чихрээсээ цайнаасаа	надад тэрүүнд Батад	яагаад	үзүүлээгүй хэлээгүй танилцуулаагүй өгөөгүй үзүүлсэнгүй	юм бэ? вэ?

Хариу

Чи Та	(өөрөө)	үзье үзүүл танилцъя танилцуул өг	гээгүй шүү дээ!	Үзье Үзүүл Танилцъя Танилцуул Өг	гэсэн бол, (би)	үзүүлэх хэлэх танилцуулах өгөх	(л)	байсан (юм).

17. Асуулт

Би	маргааш энд энийг		ирэх авах байх унших хийх	албатай ёстой	юу?
	энэ тэр	номыг сониныг дасгалыг	заавал	ирэх авах унших хийх	үү? уу?

Хариу А

Ирсэн Байсан Авсан Уншсан Хийсэн	ч	болно,	ирэхгүй байхгүй авахгүй уншихгүй хийхгүй	ч	байсан болно.

Хариу Б

Ирнэ. Авна. Байна. Уншина. Хийнэ.	=	Ирээрэй. Аваарай. Байгаарай. Уншаарай. Хийгээрэй.	=	Ир. Ав. Бай. Унш. Хий.

Хариу В

Заавал	ирэх авах байх унших хийх	албагүй,	өөрөө л мэд.

18. Асуулт

Бид Тэр хүн Тэд нар	уулзах ирэх			болов уу? (бол уу?)
	энийг		унших	
	энэ тэр	номыг сониныг дасгалыг	авах хийх	

Хариу

(Бид) (Тэр хүн) (Тэд нар) (Та)	уулзах ирж			ч	болно, магадгүй,	уулзахгүй ирэхгүй уншихгүй авахгүй хийхгүй	ч	болно. байж магадгүй.
	энийг		унших					
	энэ тэр	номыг сониныг дасгалыг	авч хийж					

19. Асуулт

Чи Та Тэд нар Дорж	юу болж байна вэ,	маргааш энд ирэх дахиад тийшээ явах Монголд явах их сургуульд орох Сүм музей үзэх хугацаагаа сунгуулах		уу? үү?

Хариу

Би Дорж Тэд нар	өөрөө өөрснөө	мэдэхгүй,	эхнэр маань (нь) багш дарга нар тэд нар элчин сайд	(л)	мэднэ.

Асуулт А **Хариу А**

Эхнэрээсээ Багшаасаа Дарга нараасаа Тэд нараас Элчин сайдаас Эхнэртэйгээ Багштайгаа Дарга нартайгаа Тэд нартай Элчин сайдтай	асуув уу? ярив уу?	Асуулаа. Ярилаа.

Асуулт Б

Эхнэр Багш Дарга нар Тэд нар Элчин сайд	чинь тань нь	юу гэж байна вэ? зөвшөөрсөн үү?

Хариу Б (Батлах: *-х боллоо|болсон*)

Оч Яв Ор Үз Сунгуул	гэж байна,	тэгээд	би тэд нар Дорж	очих ирэх явах орох үзэх сунгуулах	боллоо! болсон!
Зөвшөөрсөн,					

Хариу В (Үгүйсгэх: *-хгүй боллоо|болсон*)

Битгий	оч яв ор үз сунгуул	гэж байна,	тэгээд	би тэд нар Дорж	очихгүй ирэхгүй явахгүй орохгүй үзэхгүй сунгуулахгүй	боллоо! болсон!
Зөвшөөрөөгүй,						

20. Асуулт

Чи Та Та нар	хэдэн цагийн хичээл			хийж зааж авч уншиж ирж явж очиж	байх	болов? болов оо? болоо вэ?
	ямар	ном сэтгүүл дасгал				
	хэдэн цагт	сургууль яаман сургууль яам	дээр руу			

Хариу

(Би) (Бид)	нэг хоёр гурван дөрвөн	цагийн хичээл			хийж зааж	байх боллоо.
	монгол англи	хэлний хэлээр	ном сэтгүүл дасгал		авч уншиж	
	найман есөн	цагт	сургууль яаман	дээр	ирж явж очиж	
			сургууль яам	руу		

21. Мөрөөдөн хүсэх

Дулмаа Зун Өвөл Цас Тэр хүн	(бушуухан)	ирээсэй, болоосой, ороосой, гараасай, яваасай,	энийг	асуух өгөх хэлэх	юм сан. сан. сэн. сон. сөн.
			усанд сэлэх цанаар гулгах хэвтэх унтах хичээлээ давтах		

22. Мэдээлэл

Дэжид Тэр хүн Тэд нар	өрөөндөө тасагтаа их сургууль дээр	байгаа ирсэн	юм байна.	
	маргааш удахгүй 15-даар өчигдөр уржигдар	явах ирэх буцах явсан ирсэн	бололтой юм шиг	(байна).

Хариу – асуулт

Чи Та	яаж мэдэв (ээ)?
Яаж байна?	

Хариу

Өрөө Тасаг Ном	нь	гэрэлтэй ангид	байна.		
Маргааш Удахгүй	явна ирнэ буцна	гэж	Доржид Дулмаад	хэлсэн бичсэн	байна.
15-даар Өчигдөр Уржигдар	явсан ирсэн буцсан		Дорж Дулмаа	хэлж байна.	

23. Мэдээлэл

Энэ Тэр Москва Прага Ханой Петербург Токио	хот тосгон улс	нэг хоёр гурван дөрвөн олон	мянган түмэн бум сая живаа дүншүүр тэрбум	хүнтэй.

24. Газарзүйн зүг Geographic directions

Манайхаас /манай гэрээс Тэр уулнаас Их сургуулиас Эндээс	хойш(оогоо) урагш(аагаа) баруун тийш(ээгээ) зүүн тийш(ээгээ)	яв- бай-

Яриа Conversations

1-р яриа

- Сайн байна уу? «Улаанбаатар» зочид буудал хаа байдаг юм бэ? Эндээс хол байна уу?
- Гайгүй. Ойрхон. Та энэ чигээрээ зүүн тийшээ яваад бай. Тэгтэл нэг хүний хөшөөтэй цэцэрлэг дайралдана. Яг хойт талд нь байгаа.
- Унаанд суултгүй юү?
- Суултгүй.

2-р яриа

- «Алтай зочид буудал» хүрэхэд (автобусны) аль буудлаас суух вэ?
- Боловсролын Их сургуулиас сууна.

- Ямар хаягтай автобусанд суух вэ?
- «12-р хороолол – Телевиз» гэсэн хаягтай автобусанд сууна.
- Тэгээд хаана буух вэ?
- Эцсийн буудалд нь бууна.

3-р яриа

- Энэ хаанахын автобус вэ? (Хаанахынх вэ?)
- Энэ «Зайсангийнх» байна. Та энд сууж болохгүй. Удахгүй 12-р хорооллынх ирнэ. Тэгэхлээр суугаарай.
- Такси хаанаас авч болох вэ?
- Гудамжнаас авч болно.

4-р яриа

- Таксийн төв буудал хаана байна?
- «Туул» ресторан тэнд нэг төв буудал бий.
- «Туул» ресторан хүрэх замыг өгөхгүй юу Та?
- Чигээрээ явж байтал чинь нэг хүнсний дэлгүүр дайралдана. Тэндээс урагшаагаа эргээд чигээрээ яв. Олохгүй бол хүнээс асуугаарай.

5-р яриа

- Цэнгэлдэх хүрээлэн ороход ямар унаагаар явж болох вэ?
- Эндээс «Зайсан», «Үйлдвэр – 7 буудал» гэсэн автобусанд сууж болно. Эсвэл чиглэлийн таксид сууж болно.
- Тэгээд хаа буух вэ?
- Гүүр гараад л бууна.

6-р яриа

- Доржийнх хаа байдаг юм бэ? Чи мэдэх үү?
- Мэднэ. Чи Гандан хийд дээр очиж үзсэн үү?
- Үзсэн.
- Тэгвэл Гандангийн баруун талд нэг усан сан харагдаж байгаа. Тэр усан сангийн урд талд хойшоогоо харсан 15 тоот хүрэн хаалгатай хашаа. Тэр Доржийнх.
- Хашаан дотор нь хэдэн гэр бий вэ?
- Хоёр гэр бий. Баруун гэр нь Доржийнх.
- Гудамжны нь нэр?
- Гудамжны нь нэр санаанд орохгүй байна.
- За яах вэ, би олох байх.
- Чи лав олох юм уу? Хоёул цуг явах уу?
- Зүгээр. Явалтгүй. Би олно.

7-р яриа

- Шинжлэх ухааны академи хүртэл хэдэн буудал бэ, эндээс?
- Эндээс лав 6 буудал бий байх. Яг мэдэхгүй юм.
- Та тэр хүрэх үү?
- Хүрнэ. Академийн буудалд зогсоход нь би танд хэлэмз.
- За тэгээрэй.

8-р яриа

- Та дараагийнх дээр буух уу?
- Буухгүй.
- Тэгвэл зөрөөдөх үү?
- За тэг.
- Та одоо буух уу?
- Бууна.

9-р яриа

- Хүүе, хүн гуай аа, Цагдаагийн газар хаахан байна (вэ)?
- Би сайн мэдэхгүй юм. Тэр цагдаагаас асуу.

10-р яриа

- Цагдаа гуай аа, цагдаагийн газар хаахан байна вэ?
- Тэр дэлгүүрийг харж байна уу?
- Харж байна.
- Тэр дэлгүүрийн чинь яг урд талд нь байгаа.
- Баярлалаа, (цагдаа гуай аа).

11-р яриа

(Хөдөөний хүн:)
- Манай нутгийнхан нэг суварга босгох санаатай. Хотод суудаг нутаг нэгтнүүдээсээ хандив цуглуулахаар явж байна (би).

(Хотын хүн:)
- Тодорхой нэрлэх хандивлагч байна уу?
- Байлгүй яахав. Яагаав нөгөө Далай гуайн хүү Мягмар «Хан-өндөр» гэдэг баян банкины эзэн болсон гэсэн.
- Тэрний банк аль хэдийнээ дампуурсан гэнэ (би)лээ.
- Ээ чааваас. Одоо тэгээд юу хийж байна тэр?
- Ханбройн наймаа хийж байгаа гэсэн.
- Ханброй гэж юу гэсэн үг юм бэ?
- Бүү мэд. Нэг пивоны нэр бололтой юм билээ.
- Ингэхэд чи чинь юу хийдэг хүн бэ?
- Би Гамбринуст баарман хийж байна.

- Юу гэнэ ээ? Дахиад хэлээрэй хүү минь.
- Гамбринус гэдэг пивоны бааранд баарман хийж байна.
- Бүгд мэдэхгүй үг байна. Үг бүрий нь тайлбарлаад өгөөрэй.
- Гамбринус гэж ямар хэлний үг юм бэ, бүү мэд. Бас л нэг пивоны нэр байх. Баар гэдэг нь пиво уудаг газар юм даа. Баарман гэдэг нь (болохоор) тэрний мухлагийн худалдагч байхгүй юу.

Text Бичвэр

1. УЛААНБААТАР ХОТ

Улаанбаатар хот Төв Азийн цээжинд, үзэсгэлэнтэй сайхан Богд-хан уулын ард Туул голын хөндийд далайгаас дээш 1300 (нэг мянга гурван зуун) метр өндөр газар оршдог, БНМУ-ын (Бүгд Найрамдах Монгол Улсын) нийслэл юм. Энэ хотын түүх 1649 оноос эхэлдэг. Дээр үед энэ хотыг Их Хүрээ, Өргөө, Нийслэл Хүрээ, гэх мэт олон янзаар нэрлэж байжээ. 1924 онд Улаанбаатар гэж нэрлэсэн байна. Улаанбаатар бол Монгол улсын улс төр, эдийн засаг, соёл, шинжлэх ухааны төв хот. 800 000 (найман бум) орчим хүнтэй.

Хотын төвд уудам сайхан талбайтай. Талбайн голд Монголын ардын хувьсгалын удирдагч гэгдсэн Сүхбаатарын морьтой хөшөө бий. Энэ талбайг Сүхбаатарын талбай гэнэ, бас төв талбай ч гэнэ. Энэ талбайн эргэн тойрон хотын гол гол албан газрын барилгууд оршино. Хойт талд нь засгийн газрын ордон, баруун талд нь түүхийн музей, хотын захиргаа, хөрөнгийн бирж, төв шуудангийн барилга, өмнө талд нь нэг сайхан цэцэрлэг, зүүн талд нь дуурь бүжгийн академик театр, соёлын төв өргөө, дүрслэх урлагийн музей, хэвлэлийн газрын барилгууд харагдана.

Хотын гудамжнууд зүлэг, ногоон модтой, өргөн, шулуухан. Гол гудамжий нь Энх тайвангийн гудамж гэнэ. Энэ гудамжны хөл ихтэй газраар олон мухлаг, дэлгүүр, нийтийн утас бий. Хотын баруун хэсэгт нь орон сууцны шинэ хорололууд, Ламын шашны «Гандан» хийд, 3,4, 10-р хороолол, «Хархорин» гэдэг худалдааны том зах, өмнө талд нь Төв цэнгэлдэх хүрээлэн, Богд хааны ордон-музей, Хөдөө аж ахуйн их сургууль бий.

Баруун өмнө хэсэг хотын цахилгаан станцууд олон үйлдвэрийн төв юм. Мөн энэ чиглэлд Улаанбаатарын галт тэрэг, нисэх онгоцны буудал бий. Зүүн хэсэгт нь Шинжлэх ухааны академи, кино үйлдвэр, «Нарантуул» гэдэг худалдааны төв (зах) зэрэг олон албан газар байна. Хотын аль ч хэсэгт сургууль соёл, орон сууц, банк, худалдаа, үйлчилгээний пүүс компаниудын том барилга олон харагдана. Хотын эргэн тойрон, голын хөндий, ууланд хүртэл гэрийн хорооллын олон мянган гэр, хашаа байшин байна. Улаанбаатар бол Туул голын дагуу орших урт хот.

2. НҮҮДЭЛЧДИЙН ХОТ

Улаанбаатарын захаар өргөжин тэлж байгаа олон мянган хашааг харж байна уу? Хашаан дотор нэг хоёр байшин, гэрүүд байна. Хашааны дотор хойт талд (хоймор) голдуу 1-2 өрөөтэй (хашааны эзний) сууцны байшин, түүний өмнө баруунтай нь хашааны эзний (юмуу ахмад, хүндэт айлын) гэр, зүүнтэй нь тэдний хүүхэд дүү нарын гэр байна. Баруун өмнөх хэсэгт түлээ түлш, амбаар, зүүн өмнөх хэсэгт

жорлон, хогийн хайрцаг зэрэг юм байна. Хашааны болон гэр байшингийн үүдийг эрхбиш өмнө зүг чиглүүлэхийг эрхэмлэнэ. Хашаа бол эртний хааны хотын бичил загвар.

Нэг гудамжинд10-20 хашаа зэрэгцэн оршино. 1970-аад оныг хүртэлх Улаанбаатар бол бүхэлдээ иймэрхүү хашаатны хот байсан. Эзэн хүн хүсвэл гэр, хашаа байшингаа бүтдийг ачаад нүүгээд явж болно. Нэг айл 0,7 га газар эзэмших эрхтэй. Гэвч «сэргэлэн» хүмүүс ах дүүсээрээ нийлээд нэлээд том газрын эзэн болж чадна.

Улаанбаатарын бүх гудамж (мөн түүнчлэн гэр хорооллын гудамжнууд) тусгай нэртэй, байшин хашаа бүр ноймор дугаартай. Гэвч Улаанбаатарынханд ("нүүдэлчдэд") гудамжны нэр, байшингийн дугаар чухал биш. Гэрийн хаягаар бичиг захидал хүргэх шуудангийн соёл одоо ч эхлээгүй л байна.

Дасгал Exercises

1. Цэгийг тохирох үгээр нөх. Fill in suitable words or phrases.

Улаанбаатар бол ... нийслэл хот. Улаанбаатарт хот ... уулын ард ... голын хөндийд оршино. Хотын төвд ... бий. Хотын хамгийн том ... . Энх тайвангийн гүүр гэж нэрлэдэг. Хотын баруун хэсэгт ... байдаг. Миний нөхөр ... ажилладаг. Улаанбаатарт ... бий. Бид Монгол Улсын Их Сургуулийн ... . Улаанбаатар хотод ... буудал бий. Нийслэлийг 1924 онд Улаанбаатар ... нэрлэсэн байна. Төв талбай дээр Д. Сүхбаатарын ... бий. Энэ хөшөө ... хөшөө вэ?

2. Үлгэрийн дагуу асуултад хариул. Answer the questions using the model.

ҮЛГЭР: Цирк хаана байдаг вэ? Их дэлгүүрийн урд байдаг уу, хойно байдаг уу?
УРД НЬ БАЙДАГ.

1. Төв эмнэлэг хаана байдаг вэ? Хотын төвд байдаг уу, захад байдаг уу?
2. Улаанбаатар зочид буудал хаана байдаг вэ? Их сургуулийн өмнө байдаг уу, хойно байдаг уу?
3. Богд хааны ордон-музей хаана байдаг вэ? Туул голын наана байдаг уу, цаана байдаг уу?
4. Нисэх онгоцны буудал хаана байдаг вэ? Хотын баруун талд байдаг уу, зүүн талд байдаг уу?
5. Богд уул хаана байдаг вэ? Хотын өмнө байдаг уу, хойно байдаг уу?
6. «Тэнгис» кинотеатр хаана байдаг вэ? Их дэлгүүрийн зүүн талд байдаг уу, хойт талд байдаг уу?
7. Гуанз хаана байдаг вэ? Их сургуулийн дотор байдаг уу, гадна байдаг уу?
8. Хүүхдийн парк хаана байдаг вэ? Энх тайвангийн гүүрийн баруун талд байдаг уу, зүүн талд байдаг уу?
9. Манзуширийн хийд хаана байдаг вэ? Богд уулын цаана байдаг уу, наана байдаг уу?

10. «Баянгол» зочид буудал хаана байдаг вэ? Драмын театрын ард талд байдаг уу, урд талд байдаг уу?

3. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР А: Би маргааш 10 цагт энд ирнэ. Бид тэгж тохиролцлоо.
БИ МАРГААШ 10 ЦАГТ ЭНД ИРЭХ БОЛЛОО.

1. Бид удахгүй буцна. Бид тэгж тохиролцлоо.
2. Дорж өнөөдөр ирэхгүй. Бид тэгж тохиролцлоо.
3. Би тэр хүнд хэдэн төгрөг өгнө. Бид тэгж тохиролцлоо.
4. Намайг хөдөө явуулна. Тэд нар тэгж тохиролцлоо.
5. Бид сайн өдөр байгалийн түүхийн музей үзнэ. Бид ингэж тогтлоо.
6. Би Монголд дахин явна. Тэд нар тэгж тогтжээ.

ҮЛГЭР Б: Би тэр хүүхэнтэй уулздаг байсан.
Би одоо тэр хүүхэнтэй уулздаггүй болсон.
БИ ТЭР ХҮҮХЭНТЭЙ УУЛЗАХАА БАЙСАН (БОЛЬСОН).

1. Би өглөө орой босдог байсан. Би одоо өглөө эрт босдог болсон.
2. Би өдөр бүхэн хуушуур авч иддэг байсан. Би одоо хуушуур авч иддэггүй болсон.
3. Бид өглөө 9 цагаас хичээл хийдэг байсан. Бид саяхан 9 цагаас хичээл хийхгүй боллоо.
4. Манай Дорж бараг өдөр бүхэн кинонд явдаг байлаа. Өчигдрөөс эхлэн кинонд явахгүй боллоо.
5. Би энэ үгийг дандаа мартчихдаг байсан. Одоо би мартахгүй болсон.

ҮЛГЭР В: Би энд ирмээр байсан. Гэвч Дулмаа намайг ирүүлээгүй.
ДУЛМАА, НАМАЙГ ИРЭХИЙГ БАЙЛГАСАН (БОЛИУЛСАН).

1. Би нэг үг хэлмээр байсан. Гэвч багш намайг хэлүүлээгүй.
2. Дорж явах гэж байна. Гэвч би Доржийг явуулахгүй.
3. Бид хоёр их сургуулийн гуанзанд орох гэж байсан. Бид хоёрыг гуанзанд (орохыг Дулмаа зөвшөөрөөгүй) оруулаагүй.
4. Би тийшээ явмаар байлаа. Намайг тийш(ээ) явахыг манай элчин сайдын яам зөвшөөрөөгүй (явуулаагүй).
5. Дорж тэр номыг (худалдаж) авах гэсэн. Би тэр номыг авхуулаагүй.

ҮЛГЭР Г: Би санаж (мэдэж) байна. Би энэ хүнтэй уулзсан байх.
БИ ЭНЭ ХҮНТЭЙ УУЛЗСАН ЮМ ШИГ БАЙНА.

1. Би санаж байна. Би энэ киног үзсэн байх.
2. Би бодож байна. Би танд тусалж чадах байх.
3. Би санаж байна. Энэ хүн надтай театрт дайралдсан байх.

4. Би санаж байна. Би энэ номыг уншсан байх.
5. Би санаж байна. Би Дорж гуайтай нэг ярьсан байх.

ҮЛГЭР Д: Ээж минь намайг санаж байгаа байх. Тийм үү, үгүй юү?
ЭЭЖ МИНЬ НАМАЙГ САНАЖ БАЙГАА БОЛОВ УУ? (БОЛ УУ?)

1. Дулмаа одоо гэртээ байгаа байх. Тийм үү, үгүй юү?
2. Би монгол хэл сурч чадах байх. Тийм үү, үгүй юү?
3. Одоо 15 цаг болж байгаа байх. Тийм үү, үгүй юү?
4. Би энийг хийж чадах байх. Чадах уу, үгүй юү?
5. Дорж энийг хийж чадах байх. Чадах уу, үгүй юү?

ҮЛГЭР Е: Чи энэ үтийг ингэж орчуулсан байна.
Би бол ингэж орчуулахгүй.
БИ БОЛ ИНГЭЖ ОРЧУУЛАХГҮЙ БАЙСАН.

1. Та тэгж хэлсэн байсан. Би бол тэгж хэлэхгүй.
2. Та тэгж хэлээгүй байна. Би бол тэгж хэлнэ.
3. Дорж тэр лекцийг ойлгоогүй байсан. Би бол ойлгоно.
4. Дорж тэр хүүхэнтэй танилцсан байна. Би бол танилцахгүй.
5. Дулмаа энэ гутлыг авсан байсан. Би бол энэ гутлыг авахгүй.
6. Дулмаа энэ цамцыг аваагүй байна. Би бол авна.
7. Чи тэр хүүхнээр үсээ засуулсан байна. Би бол засуулахгүй.

4. Цэгийг тохирох үгээр нөх. Use the suitable verb forms in brackets.

ҮЛГЭР: Би маргааш заавал ... үү? (ИРЭХГҮЙ, ИРЭХ, ИРЖ)
БИ МАРГААШ ЗААВАЛ ИРЭХ ҮҮ?

1. Би нөгөөдөр ... албатай юу? (ИРДЭГ, ИРЭХ, ИРНЭ)
2. Би тэр хүнтэй танил ... (БОЛОХ, БОЛЛОО)
3. Энэ хотын хамгийн том гүүрийг Энх тайвангийн гүүр ... (ТЭГЖ, ГЭЖ, ИНГЭЖ) нэрлэдэг.
4. Би энэ сэтгүүлийг захиалаагүй юм. Энэ их сайхан сэтгүүл байна. Би энэ сэтгүүлийг ... (ЗАХИАЛДАГ, ЗАХИАЛНА)
5. Дулмаа өчигдөр орой энд ирсэн юм. Одоо бас ... (ИРЭЭСЭЙ, ИРЭХ ЮМСАН).
6. Сайд одоо өрөөндөө ... (БАЙЖ, БАЙГАА, БАЙДАГ) байх.
7. Дулмаа гэрийн даалгавраа өчигдөр ... (ХИЙЖ БАЙСАН, ХИЙЖ БАЙГАА, ХИЙЖ БАЙХ) байх.
8. Би маргааш өглөө таныг ирэхэд ... (УНТАЖ БАЙДАГ, УНТАЖ БАЙХ, УНТАЖ БАЙГАА) байх шүү.
9. Тэд нар маргааш явах ... (БОЛСОН, БАЙСАН).
10. Тэд нар маргааш явахаа ... (БАЙСАН, БОЛСОН)
11. Тэд нар маргааш явах ... (БАЙВ УУ?, БОЛОВ УУ?)
12. Хоёулаа шуудан дээр очъё. Надад захиа ирсэн ... (БАЙЖ, БОЛЖ БАЙСАН) магадгүй.

13. Багш хичээл заахаа … (БОЛЬСОН, БОЛСОН) байсан.

5. Цэгийг нөхцөлөөр нөх. Fill in suitable verb forms.

1. Дулмаа 9 цагт энд ирэх ёстой бай… . Одоо 10 цаг болж байна. Дулмаа ирэхээ бай… юм шиг байна.
2. Та миний яриаг одоо ойлгож байгаа бай… гэж би бодож байна.
3. Энд одоо өдөр болж байна, манай нутагт шөнө бол… байгаа бай… .
4. Дорж яг 10 цагт Дулмаагийнд байж байна гэсэн. Одоо 10 цаг хагас болж байна. Дорж одоо Дулмаагийнд байж бай… байх.
5. Багш намайг монголоор сайн ярьдаг бол… гэсэнд би их баяртай байна.
6. Эмч намайг тамхи татаж болох… гэсэн.
7. Би таныг манай улст явах бол… гэж дуулсан. Үнэн үү?
8. Монголын нийслэлийг 1924 онд Улаанбаатар гэж нэрлэдэг бол… билүү?
9. Нина залуудаа сайхан хүүхэн бай… билээ. Одоо ч нэг хөгшин авгай л бол…

6. Хоёр өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу холбож хэл. Join the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Чи үзэсгэлэн үзсэн. Би тэр үзэсгэлэнг үзсэн.
БИ ЧИНИЙ ҮЗСЭНИЙГ ҮЗСЭН.

1. Батбаяр нэг үг хэлсэн. Би тэр үгийг ойлгосон.
2. Тэр хүн нэг бичиг бичсэн. Би тэр бичгийг уншсан.
3. Чи асуулт асуусан. Тэр асуултыг багш сонсоогүй.
4. Чи нэг ном авсан. Тэр номыг тэр хүн авсан.
5. Дорж нэг газар байсан. Тэр газар би байсан.
6. Та нэг ном уншсан. Тэр номыг би уншиж чадна.
7. Тэр хүүхэд жимс түүсэн. Тэр жимснээс би идсэн.
8. Хүн үг хэлдэг. Тэр үгийг би чамд хэлнэ.
9. Хүн юм сурдаг. Тэр юмыг би сурна.

7. Давхар өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу задал. Split the complex sentences and explain them using the model.

ҮЛГЭР А: Би чиний ирснийг мэдсэнгүй.
ЧИ ИРСЭН ЮМ БАЙНА. ИРСЭН ГЭЖ БИ МЭДСЭНГҮЙ. (ИРСНИЙГ ЧИНЬ БИ МЭДСЭНГҮЙ)

1. Батбаярын хэлснийг би мэдсэнгүй.
2. Чиний үзсэнийг бид бас үзсэн.
3. Багшийн ярьсныг би ойлгоогүй.
4. Тэр хүний бичсэнийг Дулмаа уншиж чадаагүй.
5. Доржийн эхнэр авсаныг Дулмаа над хэлсэн.
6. Ахын чинь ярьдгийг одоо л ойлгож байна.

ҮЛГЭР Б: Би чамайг ирснийг мэдсэнгүй.
ЧИ ИРСЭН ЮМ БАЙНА. ИРСЭН ХҮН НЬ ЧИ ЮМ БАЙНА, ЧАМАЙГ ГЭЖ БИ МЭДСЭНГҮЙ.

1. Батбаярыг хэлснийг би мэдсэнгүй.
2. Чамайг музей үзсэнийг бид дуулсан.
3. Энэ хүн, багшийг ярьсныг ойлгоогүй.
4. Тэр хүнийг бичсэнийг Дулмаа мэдсэн.
5. Доржийг эхнэр авсныг би мэдээгүй байсан.
6. Намайг ирснийг Доржид битгий хэлээрэй.
7. Ахыг чинь Улаанбаатар явсныг би өчигдөр л мэдлээ.
8. Танай энд үнэг байдгийг одоо л мэдлээ.
9. Энэ амьтан үнэг байсныг би мэдээгүй юм.

8. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу өөрчил. Change the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Дулмааг ирвэл би юм асуумаар байна.
ДУЛМАА ИРЭЭСЭЙ. БИ ЮМ АСУУХ ЮМ САН.

1. Аавыг зөвшөөрвөл би ирмээр байна.
2. Доржийг ном өгвөл би уншмаар байна.
3. Цэрмааг явбал би амармаар байна.
4. Багшийг байвал би юм асуумаар байна.
5. Ээжийг хоолоо хийвэл би идмээр байна.
6. Ахыг хөдөөнөөс ирвэл би уулзмаар байна.
7. Дэлгүүр бушуухан онгойвол сүү авмаар байна.
8. Автобус бушуухан ирвэл харимаар байна.
9. Гуталчин онгойвол гутлаа тахлуулмаар байна.
10. Батыг сүү авчирвал би цай хиймээр байна.

9. Өгүүлбэрийг үлгэрийн дагуу өөрчил. Change the sentences using the model.

ҮЛГЭР: Дулмаа ирээгүй. Би юм асууж чадаагүй.
ДУЛМААГ ИРСЭН БОЛ БИ ЮМ АСУУХ БАЙСАН.

1. Аав зөвшөөрөөгүй. Би ирж чадаагүй.
2. Дорж ном өгөөгүй. Би уншиж чадаагүй.
3. Цэрмаа яваагүй. Би амарч чадаагүй.
4. Багш байгаагүй. Би юм асууж чадаагүй.
5. Ээж хоолоо хийгээгүй. Би идэж чадаагүй.
6. Ах хөдөөнөөс ирээгүй. Би уулзаж чадаагүй.
7. Дэлгүүр онгойгоогүй. Би сүү авч чадаагүй.
8. Автобус ирээгүй. Би харьж чадаагүй.
9. Гуталчин онгойгоогүй. Би гутлаа тахлуулж чадаагүй.

10. Бат сүү авчраагүй. Би цай хийж чадаагүй.

10. Орчуулах. Translation.

1. УЛААНБААТАР

Улаанбаатар бол Монгол Улсын нийслэл хот. Улаанбаатар хот Богд уулын ард, Туул голын үзэсгэлэнт сайхан хөндийд оршдог. Хотын төвд Сүхбаатарын талбай, талбайн төвд Сүхбаатарын хөшөө, хөшөөний хойно засгийн газрын ордон бий. Хотын төв гудамжийг «Энх тайвангийн гудамж» гэдэг. Улаанбаатар хотод төрөл бүрийн сургууль, эмнэлэг, үйлчилгээний төв, банк, дэлгүүр, мухлаг, үйлдвэр, соёлын ордон, цэнгэлдэх хүрээлэн, кино театр, гуанз, ресторан, зочид буудал бий. Мөн гадаадын олон улсын элчин сайдын яам байдаг.

2. ШАШИН

Монголд одоо олон шашны салбарууд байна. Гол нь бурхны шашин буюу ламын шашин. Манай ээж Еэсүс бурхан шүтдэг. Би энэ жижиг бурхныг Гандангийн тэндхи шашны эд юмны дэлгүүрээс авсан. Монголын казахууд мусулман (лалын) шашин шүтдэг юм шиг байна лээ.

11. Цэгийг асуух өгүүлбэрээр нөх. Fill in interrogative sentences.

1. ...? – 1300 метрийн өндөр газар байдаг.
2. ...? – 1649 оноос.
3. ...? – 1924 онд.
4. ...? – Улаанбаатарт өөр олон талбай бий.
5. ...? – Хотын захаар гэрийн (гэр) хороолол бий.
6. ...? – Засгийн газрын баруун талд байгаа.
7. ...? – Хотын захиргаа ч бас тэнд байгаа.
8. ...? – Улаанбаатарын гудамжинд зүлэг, ногоон мод жаахан бий.
9. ...? – Энэ гудамж, орой өглөө л хөл ихтэй байдаг.
10. ...? – Жимсийн усны мухлаг, тэр байшингийн зүүнтэй бий.
11. ...? – Манай хичээлийн байранд чиг автомат утас бий.
12. ...? – Чиглэлийн таксид суухад нэг зуун төгрөг байдаг.
13. ...? – Автобусанд бас л зуун цаас (= төгрөг).
14. ...? – Тийм ээ, таны явсан гудамж бол хотын хамгийн урт гудамж.
15. ...? – Үгүй, Дамдин хашаа байшинтай.
16. ...? – Гайгүй, бороо орохгүй байх.
17. ...? – Энэ, Зайсангийн автобус.
18. ...? – Та баруун гар тийш эргэ.
19. ...? – За тэгсэн, нэг хөшөө дайралдсан.
20. ...? – Олсон. Би амархан олсон шүү.
21. ...? – Тэр цагдаагаас асуу. Лав мэдэж байх ёстой.
22. ...? – Би энэ сарын сүүл(ч)ээр буцах санаатай.
23. ...? – Чамайг авъя гэсэн бол өгөх л байсан.

12. Асуултад хариул. Answer the questions.

1. Монгол Улсын нийслэлийн нэрийг юу гэдэг вэ?
2. Монголын нийслэлийг 1924 оноос өмнө юу юу нэрлэж байсан бэ?
3. Энэ хот хаана оршдог вэ?
4. Улаанбаатар аль зэрэг өндөр газар оршдог вэ?
5. Хотын төв хэсэгт нь ямар барилга байшин байдаг вэ?
6. Энэ хотод сургууль соёлын ямар газар бий вэ?
7. Нисэх онгоцны буудал нь хаа байдаг вэ?
8. Улаанбаатарт хэдэн хүн суудаг вэ?
9. Улаанбаатарын гол унаа нь юу вэ?
10. Энэ хотод трамвай, тролейбус бий юү?
11. Хотын төв гудамж ямар нэртэй вэ?
12. Энэ хотод ямар ямар музей байдаг вэ?
13. Их сургууль, төв талбайтай ойрхон байна уу?
14. Танай нийслэлд ямар ямар унаа үйлчилдэг вэ?
15. Улаанбаатар хуучин хот уу, шинэ хот уу?
16. Улаанбаатар чамд гоё байна уу?
17. Улаанбаатарын сонин хачин юм нь юу вэ?
18. Энэ хотын гайхмаар юм юу вэ?

Даалгавар Homework

1. Яриаг тогтоон ярьж сур. Learn the conversations by heart.

2. Улаанбаатарыг ярь. Talk about Ulaanbaatar.

3. Улаанбаатарын тухай жижиг бичвэр зохио. Write a short text about Ulaanbaatar.

4. Улаанбаатарыг харилцан ярь. Talk about Ulaanbaatar with your colleague.

5. Өөрийнхөө хотыг ярь. Talk about your own town.

6. Орчуулах. Translate into Mongolian:

1. Ulaanbaatar is the capital of the Mongolian Republic located in the heart of Central Asia.
2. This city is the political, economic, cultural and scientific centre of the Mongolian Republic.
3. In the middle of the city there is a great square. This square is called the Square of Suhebaatar.
4. Ulaanbaatar lies 1300 m above sea level.

5. Around the Square of Suhebaatar there are various office buildings.
6. To the north of the square there is the government palace.
7. In the government palace the President, the State Assembly, its president, and the Prime Minister work.
8. Ulaanbaatar is a busy city. At present it has about 800,000 people.

* * *

9. What is there in the northern part of the city?
10. In the northern part of the city there are mostly residential areas (districts with enclosures and houses).
11. What buildings are there in the western part of the city?
12. In the western part there is the Trade Unions' Central Palace of Culture.
13. In the southern part there is the Agricultural University in the broad valley of the Bogd Mountain.
14. Our family purchases all food from the 'Dalai Edge' market. The victuals there are very fresh and of good quality.
15. Mongols call the great (Buddha) statue Megzed Janraisag. It is in fact a Tibetan name of the Bodhisattva Avalokiteshwara.
16. There is no office there, there are (always) only the kiosks of market traders.
17. Formerly there was the Cultural Palace of Workers in the Building Industry. What is there now?
18. It seems that now there is the "Chingis" beer factory.